

การศึกษาวิเคราะห์อริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
AN ANALYTICAL STUDY OF ARIYAVAMŚAPATIPADĀ
IN BUDDHIST TEXTS

พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโก (สุวรรณโชติ)

ดุขฎิณิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

การศึกษาวิเคราะห์อริยวัঙ্গสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโณ (สุวรรณโชติ)

ดุขฎิณิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎิณิบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

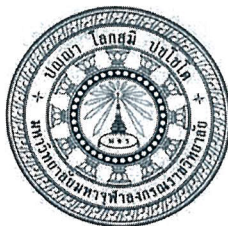
An Analytical Study of Ariyavaṃsapaṭipadā
in Buddhist Texts

Phramaha Wirat Ācārasubho (Suwannachot)

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุษฎีนิพนธ์
เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อริยวัঙ্গสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุษฎีนิพนธ์

(พระเมธาวินัยรส, ผศ.ดร.)

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน)

กรรมการ

(พระมหาวัชชัย กิตติเมธี, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร. สมธิพล เนตรนิมิตร)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์

พระมหาวัชชัย กิตติเมธี, ดร.

ประธานกรรมการ

พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.

กรรมการ

รศ.ดร. สมธิพล เนตรนิมิตร

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโก)

ชื่อคุณิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์อริยวังสปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ผู้วิจัย : พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโก (สุวรรณโชติ)

ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมคุณิพนธ์

: พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ดร., ปธ.๙ พธ.บ. (ปรัชญา) พธ.ม. (ปรัชญา) พธ.ด. (ปรัชญา)

: พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร., ป.ธ.๗, พธ.บ. (ภาษาอังกฤษ), ศศ.ม. (พุทธศาสนศึกษา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

: รศ.ดร. สมิตีพล เนตรนิมิตร, ป.ธ.๙, พธ.บ. (ปรัชญา), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

คุณิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องอริยวังสปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติอริยวังสปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และ ๓) เพื่อวิเคราะห์แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ผลการวิจัยพบว่า อริยวังสปฏิบัติ ได้แก่ ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยเจ้า ๓ ประเภท คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอนุพุทธเจ้า อริยวังสปฏิบัติเป็นข้อปฏิบัติด้วยความสันโดษ ๔ อย่าง คือ (๑) ความสันโดษด้วยจีวร (๒) ความสันโดษด้วยบิณฑบาต (๓) ความสันโดษด้วยเสนาสนะ และ (๔) ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล หรือ ความยินดีด้วยภavana ปฏิบัติ ๔ ข้อนี้เป็นที่รู้กันว่าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่าไม่ถูกลบล้างทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต และไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน หลักธรรมที่เป็นพื้นฐานของอริยวังสปฏิบัติ ได้แก่ อามิสทานและธรรมทาน ความสันโดษ ปาริสุทธิศีล ๔ การเว้นอนเสนา การเว้นบุคคลและสถานที่โจจร และการพิจารณาตระกูลที่ควรเข้าไปนั่งใกล้และไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้

หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติในพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๒ ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ ๑ คือ การบริโภคน้ำปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีพของภิกษุในภาวะปกติ ได้แก่ การใช้สอยจีวรด้วยความสันโดษ การบริโภคน้ำอาหารบิณฑบาตด้วยความสันโดษ การใช้สอยเสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) ด้วยความสันโดษ และ ขั้นตอนที่ ๒ คือ การฝึกหัดพัฒนาตนเพื่อเจริญกุศลและละอกุศลอันจะนำตนสู่ความเป็นผู้ประเสริฐ หรือ พัฒนาตนสู่ความเป็นพระอริยเจ้าตามลำดับ แสดงให้เห็นภาพรวมวิถีชีวิตของพระสงฆ์ใน ๒ ด้าน คือ ในตอนดำรงเพศเป็นภิกษุอยู่นี้ก็ให้พึ่งพาอาศัยปัจจัย ๔ เท่าที่จำเป็น ไม่ให้มีมากจนเป็นการพอกพูนส่งเสริมกิเลสและเบียดเบียนคุณุศล ไม่ให้มีน้อยจนทำให้ตนใช้ชีวิตด้วยความขาดแคลน หากแต่ให้มีอย่างเพียงพอต่อการรักษาชีวิตให้มีเวลาและมีเรี่ยวแรงศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้

วิเคราะห์แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติในพระพุทธศาสนา สรุปได้ ๔ ประการ คือ (๑) สันโดษด้วยจีวร : ภิกษุผู้สันโดษด้วยจีวรต้องใช้ผ้าตามหลักอัฐงค์หมวดจีวรปฏิสังยุต ๒ ข้อ คือ ๑) ปังสุกุลิ๊งคฤตงค์ (ถือผ้าบังสุกุลจีวรเป็นวัตร) ๒) เตจวิริงคฤตงค์ ถือการใช้ผ้าไตรจีวรเป็นวัตร

(๒) สันโดษด้วยบิณฑบาต : ภิกษุผู้สันโดษด้วยอาหารบิณฑบาตต้องบริโภคอาหารบิณฑบาตตามหลัก
 รุดงค์หมวดโกชนปฏิสังยุต ๕ ข้อ คือ ๑) ปิณฑปาตีกังคะ (ถือบิณฑบาตเป็นวัตร) ๒) สปทานจาริกังคะ
 (ถือการบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นวัตร) ๓) เอกาสนิกังคะ (ถือการฉันในอาสนะเดียวเป็นวัตร)
 ๔) ปัตตปิณฑิกังคะ (ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร) และ ๕) ขลุปัจฉาภัตติกังคะ (ถือการห้ามภัตที่ถวาย
 ภายหลังเป็นวัตร) (๓) สันโดษด้วยเสนาสนะ : ภิกษุผู้สันโดษด้วยเสนาสนะต้องอาศัยอยู่ในเสนาสนะ
 ตามหลักรุดงค์หมวดเสนาสนปฏิสังยุต ๖ ข้อ คือ ๑) อารัญญิกังคะ (ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร) ๒) รุกข-
 มูลิกังคะ (ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร) ๓) อัปโพภาสีกังคะ (ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร) ๔) โสสานิกังคะ
 (ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร) ๕) ยถาสันถติกังคะ (ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดไว้ให้เป็นวัตร) และ
 ๖) เนสัชชีกังคะ (ถือการนั่งเป็นวัตร) งดเว้นการนอน จะอยู่ด้วย ๓ อิริยาบถ ยืน เดินและนั่งเท่านั้น
 (๔) ยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล : ปฏิปทาข้อนี้ ได้แก่ การปฏิบัติเพื่อบรรลुरुทธตามหลัก
 โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ได้แก่หลักธรรม ๗ หมวด คือ ๑) สติปัฏฐาน ๔, ๒) สัมมปธาน ๔,
 ๓) อิทธิบาท ๔, ๔) อินทรีย์ ๕, ๕) พละ ๕, ๖) โพชฌงค์ ๗ และ ๗) มรรคมรรค ๘ ภิกษุผู้บำเพ็ญอริย
 วัตรปฏิบัติอย่างสมบูรณ์ย่อมมีชีวิตเรียบง่าย สงบ งดงาม เนื่องจากถือหลักสันโดษด้วยปัจจัยเครื่อง
 ดำรงชีพ และจะสามารถพัฒนาตนสู่ความเป็นพระอริยเจ้าได้ในที่สุด เนื่องจากเป็นผู้ปฏิบัติตนตาม
 หลักโพธิปักขิยธรรมซึ่งเป็นธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งการบรรลुरुทธ

Dissertation Title : An Analytical Study of Ariyavaṃsapaṭipadā in Buddhist Texts
Researcher : Phramaha Wirat Ācārasubho (Suwannachot)
Degree : Doctor of Philosophy (Buddhism)
Dissertation Supervisory Committee
: Phramaha Khwanchai Kittimethi, Dr., Pali IX, B.A. (Philosophy),
M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)
: Phramaha Somboon Vuddhikaro, Dr., Pali VII, B.A. (English)
M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)
: Assoc. Prof. Dr. Samiddhipol Netnimit, Pali IX, B.A. (Philosophy),
M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
Date of Graduation : May 25, 2018

Abstract

This dissertation has three objectives: 1) to study the teachings on *Ariyavaṃsapaṭidā* in Buddhist Texts, 2) to study the principles of *Ariyavaṃsapaṭidā* practice in Buddhist Texts, and 3) to analyze the way of *Ariyavaṃsapaṭidā* cultivation in Buddhist Texts.

In the study, it was found that the principles of *Ariyavaṃsapaṭidā* in Buddhism divided into two stages: the first is the consumption of necessary factors for the life of the monk in normal conditions, including the use of robes, eating, and living (residence) with contentment. The second stage is the development of self for cultivation that will lead one to be noble or to develop oneself into noble ones. It shows the way of life of the monks in two aspects, while he is a Bhikkhu, depends on the four factors as necessary, do not have much to promote the passion and disturb the householders. Not so little until that makes a living by the scarcity. But there is enough to save lives and have the time and effort to study and follow the *Dhamma-Viñaya* that the Buddha announced.

The analysis of the way of *Ariyavaṃsapaṭidā* cultivation in Buddhism can be concluded into four contentment practices: (1) connected with robes, monks need to use cloth for pilgrimage according to the two *civaraṭṭisaṇṇiyutta* are: *Paṇasukālikāiga* (refuse-rag-wearer's practice) and *Tecāvarikaiga* (triple-robewearer's practice). (2) alms-food-eater's practice: connected with alms food, monks need to practice alms-food according to the five *bhojanapaṭṭisaṇṇiyutta* are: *piṇḍapātikanāga* (alms-food-eater's practice), *sapadānacarikanāga* (house-to-house-seeker's practice), *ekāsikanāga* (one-sessioner's practice), *pattipiṇḍikanāga* (bowl-food-eater's practice), and *khalupacchā-bhattikanāga* (later-food-refuser's practice).

Connected with the resting place: monks need to live at the residence according to the six *senasanasanyutta* are: *âraṇṇikaiga*: forest-dweller's practice, *Rukhamulikaṇaga*: (tree-rootdweller's practice), *Abbhokàsikaṇaga* (open-air-dweller's practice), *sosànikaṇaga*: (charnel ground-dweller's practice), *yathàsanthatikaṇaga* (any-bed-user's practice), and *nesajjikaṇaga*: (sitting practice). Refrain from sleeping will be only in standing, walking, and sitting postures. (4) The satisfaction in cultivation of : this practice refers to the practice to attend enlightenment according to *bhodhipakkhiyadhamma* 37 are: *satipatthana* 4, *sammappadhana* 4, *iddhipada* 4, *indriya* 5, *bala* 5, *bojjhaṅgā* 7, and noble eightfold path. The Bhikku who practice *Ariyavaṇasapaṭipada* completely, will live in a very simple life, because it is considered as a living element. And will be able to develop themselves into nobility in the end because following to the principle of *bhodhipakkhiyadhamma*, which is justified as the pursuit of the enlightenment.

กิตติกรรมประกาศ

ดุขฉุฉนัฟนัฟฉบับนี้สำเร็จลงได้ เพราะได้รับความเมตตาช่วยเหลือจากหลายๆ ท่านทั้งที่เป็นคณะกรรมการตรวจสอบดุขฉุฉนัฟนัฟ อาจารย์ที่ปรึษาดุขฉุฉนัฟนัฟ บุคลากรประจำบัณฑิตวิทยาลัยและบุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

ขอขอบพระคุณ พระเมธาวันยรส, ผศ.ดร., ประธานกรรมการตรวจสอบดุขฉุฉนัฟนัฟ ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน กรรมการตรวจสอบดุขฉุฉนัฟนัฟ และขอขอบพระคุณ คณะกรรมการควบคุมดุขฉุฉนัฟนัฟ ๓ ท่าน คือ พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี, ดร., พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร., รศ.ดร. สมธิพล เนตรนิมิตร อาจารย์ทุกท่านได้เมตตาให้คำแนะนำ วิพากษ์วิจารณ์ แนะนำแหล่งข้อมูล และช่วยตรวจทานเนื้อหาจนงานวิจัยนี้เสร็จสมบูรณ์

ขอขอบพระคุณ พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัยและผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุขฉุฉนัฟบัณฑิต ที่จัดให้มีการศึกษาสาขาวิชาพระพุทธศาสนาและเปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้เข้ามาศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนาเพิ่มเติม พระมหาธนวุฒิ โชติธมโม ได้ตรวจรูปแบบดุขฉุฉนัฟนัฟ และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ที่ให้ความช่วยเหลือในการติดต่อประสานงานทุกอย่าง ทำให้ผู้วิจัยได้รับความสะดวกทุกครั้งที่มาติดต่อกับบัณฑิตวิทยาลัย จนทำให้ผู้วิจัยสามารถทำงานวิจัยได้จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขอขอบพระคุณ พระครูสุนทรวรวัฒน์ เจ้าคณะตำบลบ้านนา เจ้าอาวาสวัดหนองจระเข้ อ.แกลง จ.ระยอง ที่ให้โอกาสผู้วิจัยได้มาศึกษาและสนับสนุนทุนการศึกษา รวมทั้งครูอาจารย์ที่อบรมสั่งสอนผู้วิจัยให้มีความมุ่งมั่นในการทำวิจัยให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขอขอบคุณ คุณพ่อประเสริฐ คุณแม่จำแลง สุวรรณโชติ ที่คอยปลุกฝังอบรมสั่งสอนให้ผู้วิจัยมีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนา และขออนุโมทนาขอบคุณคณะศรัทธาสาธุชนที่คอยส่งเสริมถวายความอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔ จนทำให้ผู้วิจัยได้รับความสะดวกและมีกำลังใจที่จะทำหน้าที่สนองคุณพระพุทธศาสนาให้ยิ่งๆ ขึ้นต่อไป

พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโก

๒๕ พฤษภาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๗
๑.๗ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย	๑๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๘
บทที่ ๒ คำสอนเรื่องอริยวังสปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๑๙
๒.๑ ความหมายของอริยวังสปฏิบัติ	๑๙
๒.๒.๑ ความหมายของอริยวังส	๑๙
๒.๒.๒ ความหมายของปฏิบัติ	๒๑
๒.๒ ความเป็นมาของอริยวังสปฏิบัติ	๒๑
๒.๒.๑ ความเป็นมาของอริยวังศ์	๒๑
๒.๒.๒ ความเป็นมาของพระอริยเจ้า	๒๓
๒.๓ บุคคลผู้บำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติ	๒๖
๒.๓.๑ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	๒๗
๒.๓.๒ พระปัจเจกพุทธเจ้า	๒๘
๒.๓.๓ พระอนุพุทธเจ้า	๒๙
๒.๔ สาระสำคัญของอริยวังสปฏิบัติในอริยวังสสูตร	๒๙
๒.๔.๑ อริยวังสสูตร ว่าด้วยอริยวังศ์	๒๙
๒.๔.๒ สาระสำคัญของอริยวังสปฏิบัติ	๓๑
๒.๕ วิธีการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติ	๓๒
๒.๕.๑ การบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติอย่างเดียว	๓๒
๒.๕.๒ การบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติกับปฏิบัติอื่น	๓๒

๒.๖ อริยวงศ์ ๔ กับการดำเนินชีวิตของภิกษุ	๓๓
๒.๖.๑ เครื่องนุ่งห่มของภิกษุ (จีวร)	๓๔
๒.๖.๒ อาหารบิณฑบาตของภิกษุ	๓๙
๒.๖.๓ เสนาสนะของภิกษุ	๔๔
๒.๖.๔ ยารักษาโรค (คิลานเภสัช) ของภิกษุ	๔๕
๒.๗ หลักธรรมที่เป็นพื้นฐานของอริยวังสปฏิบัติ	๔๗
๒.๗.๑ นิสสัย ๔ (ปัจจัยเครื่องอาศัยดำรงชีพของภิกษุ)	๔๗
๒.๗.๒ อามิสทานและธรรมทาน	๔๘
๒.๗.๓ สันโดษ	๕๑
๒.๗.๔ ปาริสุทธิศีล ๔	๕๒
๒.๗.๕ ปัพพชิตอภินหปัจจเวกขณะ	๕๓
๒.๗.๖ เว้นการแสวงหาลาภด้วยวิธีไม่สมควร	๕๔
๒.๗.๗ เว้นบุคคลและสถานที่ต้องห้าม (อโคจร)	๕๘
๒.๗.๘ พิจารณาตระกูลที่ควรเข้าไปนั่งใกล้และไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้	๕๘
๒.๘ สรุป	๖๐
บทที่ ๓ หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๖๑
๓.๑ ปัจจัย ๔ : เครื่องอาศัยเลี้ยงชีวิตของภิกษุ	๖๑
๓.๒ หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติข้อที่ ๑ : สันโดษด้วยจีวร	๖๗
๓.๒.๑ ชนิดของจีวร	๖๘
๓.๒.๒ เขตของจีวร	๗๑
๓.๒.๓ ผ้าบังสุกุลจีวร	๗๕
๓.๒.๔ ความสันโดษด้วยจีวร	๗๖
๓.๒.๕ รุดงค์ที่เกี่ยวกับจีวร	๗๘
๓.๓ หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติข้อที่ ๒ : สันโดษด้วยบิณฑบาต	๗๙
๓.๓.๑ ชนิดของบิณฑบาต	๘๐
๓.๓.๒ เขตของบิณฑบาต	๘๑
๓.๓.๓ ความสันโดษด้วยบิณฑบาต	๘๒
๓.๓.๔ รุดงค์ที่เกี่ยวกับบิณฑบาต	๘๓
๓.๔ หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติข้อที่ ๓ : สันโดษด้วยเสนาสนะ	๘๕
๓.๔.๑ ชนิดของเสนาสนะ	๘๖
๓.๔.๒ เขตของเสนาสนะ	๘๘
๓.๔.๓ ความสันโดษด้วยเสนาสนะ	๘๙
๓.๔.๔ รุดงค์ที่เกี่ยวกับเสนาสนะ	๙๐
๓.๕ หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติข้อที่ ๔ : ยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล	๙๓
๓.๖ สรุป	๙๗

บทที่ ๔ วิเคราะห์แนวทางการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๙๙
๔.๑ แนวทางการใช้สอยจีวรตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยจีวร)	๙๙
๔.๑.๑ ความสันโดษด้วยจีวรตามหลักอริยวงศ์	๙๙
๔.๑.๒ การใช้สอยจีวรตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยจีวร)	๑๐๑
๔.๒ แนวทางการบริโภคบิณฑบาตตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยบิณฑบาต)	๑๐๖
๔.๒.๑ ความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามหลักอริยวงศ์	๑๐๖
๔.๒.๒ การบริโภคบิณฑบาตตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยบิณฑบาต)	๑๐๙
๔.๓ แนวทางการใช้สอยเสนาสนะตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยเสนาสนะ)	๑๒๑
๔.๓.๑ ความสันโดษด้วยเสนาสนะตามหลักอริยวงศ์	๑๒๑
๔.๓.๒ การใช้สอยเสนาสนะตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยเสนาสนะ)	๑๒๓
๔.๔ แนวทางการเจริญกุศลและละอกุศลตามหลักอริยวงศ์	๑๓๘
๔.๔.๑ กุศลและอกุศลตามหลักอริยวงศ์	๑๓๘
๔.๔.๒ การเจริญกุศลและละอกุศลตามหลักอริยวงศ์	๑๓๙
๔.๕ เป้าหมายการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติของภิกษุ	๑๔๖
๔.๕.๑ สังฆะ : ชุมชนตัวอย่างที่เป็นอิสระจากวัตร	๑๔๖
๔.๕.๒ ครองตัวเหมือนนกพร้อมจะบินไปโดยไม่อาลัย	๑๔๗
๔.๕.๓ ปฏิบัติตนเหมือนแมลงภู่ที่ไม่ทำอันตรายแก่ดอกไม้	๑๔๘
๔.๕.๔ เข้าไปสู่ตระกูลด้วยความถ่อมตน ไม่มีมานะ	๑๔๘
๔.๕.๕ ทำตัวประดุจดวงจันทร์พ้นจากเมฆ	๑๔๙
๔.๕.๖ ดำเนินชีวิตตามหลักพระธรรมวินัย	๑๕๐
๔.๖ สรุป	๑๕๑
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๕๓
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๕๓
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๕๖
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์	๑๕๗
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป	๑๕๗
บรรณานุกรม	๑๕๘
ประวัติผู้วิจัย	๑๖๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. การใช้อักษรย่อ

คุษณินิพนธ์ฉบับนี้อ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๒/๙๗ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อ ๑๓๒ หน้า ๙๗ เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี) = วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี) = วินัยปิฎก	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จุ.	(บาลี) = วินัยปิฎก	จุฬวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.จุ.	(ไทย) = วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(บาลี) = วินัยปิฎก	ปริวารวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ป.	(ไทย) = วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	มขุฉิมนิกาย	มูลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มขุฉิมนิกาย	มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	มขุฉิมนิกาย	มขุฉิมปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มขุฉิมนิกาย	มขุฉิมปณณาสก์	(ภาษาไทย)
สํ.นิ.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ทानวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.นิ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ม.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรคคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรวรรค	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคฺตุตฺตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺตรนิกาย	ปญจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคฺตุตฺตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺตรนิกาย	สตตกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.สตตก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคฺตุตฺตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	องคฺตุตฺตรนิกาย	อฏฐกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)

อง.อภุชก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อภุชกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(บาลี) =	สูตรตันตปิฎก	องคุตตรนิกาย	นวกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.นวก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(บาลี) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สูตรนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สูตรนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทสปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(บาลี) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิตามคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏีสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(บาลี) =	อภิธมมปิฎก	วิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

๒. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

คฺษุณฺนิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬารามราชวิทยาลัย (ชุด ๙๑ เล่ม) ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า เช่น ขุ.เถร.อ. ๑/๒/๒/๓๑๒ หมายถึง ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา ภาษาไทย เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒ หน้าที่ ๓๒๑ ฉบับมหาจุฬารามราชวิทยาลัย เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา	มหาวิภังคอภุชกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.อ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา	มหาวิภังคอภุชกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.อ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา	มหาวิคคอภุชกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.อ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวิคคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.จุ.อ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา	จุฬาคคอภุชกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.จุ.อ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	จุฬาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.สงคห.	(บาลี) =	วินัยสงคหอภุชกถา			(ภาษาบาลี)
วิ.นิจฺฉย.	(บาลี) =	วินัยวินิจฺฉย			(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ที.ปา.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย	สุมฺงคฺลวิลาสินี	ปาฏิกาวคคอภุชกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย	สุมฺงคฺลวิลาสินี	ปาฏิกาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ม.ม.อ.	(บาลี) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี	มัชฌิมปณณาสกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี	มัชฌิมปณณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
สํ.น.อ.	(บาลี) = สํยุตตนิกาย สารตถุปปกาสินี	นิทานวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
สํ.น.อ.	(ไทย) = สํยุตตนิกาย สารตถุปปกาสินี	นิทานวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.อ.	(บาลี) = องคุตตรนิคาย มโนรณปุรณิ	จตุกกนิปาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.อ.	(ไทย) = องคุตตรนิคาย มโนรณปุรณิ	จตุกกนิบาตอรรถ	(ภาษาไทย)
อง.สตุตท.อ.	(บาลี) = องคุตตรนิคาย มโนรณปุรณิ	สตุตทนิปาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.สตุตท.อ.	(ไทย) = องคุตตรนิคาย มโนรณปุรณิ	สตุตทนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.อ.	(บาลี) = องคุตตรนิคาย มโนรณปุรณิ	ทสกนิปาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.อ.	(ไทย) = องคุตตรนิคาย มโนรณปุรณิ	ทสกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิคาย ปรมตลโชติกา	ขุททกปาฐอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิคาย ปรมัตถโชติกา	ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิคาย ธมมปทอฏฐกถา		(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิคาย ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิคาย ปรมตลโชติกา	สุตตนิปาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิคาย ปรมัตถโชติกา	สุตตนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.อ.	(บาลี) = ขุททกนิคาย วิสุททชนวิลาสินี	อปทานอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.อ.	(ไทย) = ขุททกนิคาย วิสุททชนวิลาสินี	อปทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.พทุธ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิคาย มรุตตลวิลาสินี	พทุธวสอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.พทุธ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิคาย มรุตตลวิลาสินี	พทุธวสอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา.อ.	(บาลี) = ขุททกนิคาย ปรมตลทีปนี	จริยาปิฎกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.จริยา.อ.	(ไทย) = ขุททกนิคาย ปรมัตถทีปนี	จริยาปิฎกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

๓. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

ดุขฎินิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬารฎีกา ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ส.ฎีกา ๑/๒๘๐/๓๗๕ หมายถึง ทีฆนิกาย ลินตลุปกาสินี สิลกขณชวคคฎีกา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๘๐ หน้า ๓๗๕ ฉบับมหาจุฬารฎีกา เรียงตามลำดับคัมภีร์ดังต่อไปนี้

ฎีกาพระวินัยปิฎก

สารตถ.ฎีกา	(บาลี) = สารตถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตถ.ฎีกา	(ไทย) = สารัตถทีปนีฎีกา	(ภาษาไทย)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ม.ม.ฎีกา	(บาลี) = มัชฌิมนิกาย ลินตลุปกาสินี มุลปณณาสกฎีกา	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.ฎีกา	(บาลี) = องคุตตรนิคาย เอกกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)

อง.ฉก.ก.ฎีกา (บาลี) = องคตฺตฺรณิกาย ฉกฺกนิปาตฎีกา

(ภาษาบาลี)

๔. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ปกรณ์วิเสส

ดุขฎิณิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงปกรณ์วิเสสภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยบาลี ในการอ้างอิงจะระบุ ภาค/เล่ม/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิสุทฺธิ (ไทย) ๑/๒/๑๙๒ หมายถึง ปกรณ์วิเสสวิสุทฺธิมรรค แปล ภาค ๑ เล่ม ๒ หน้า ๑๙๒ ฉบับมหาวิทยาลัย เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (บาลี) = วิสุทฺธิมคฺคปกรณ

(ภาษาบาลี)

วิสุทฺธิ. (ไทย) = วิสุทฺธิมรรคปกรณ

(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นจากพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หลังจากพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้วก็ทรงออกประกาศธรรมแก่ประชาชนในเมืองต่างๆ ต่อมาเมื่อมีกุลบุตรที่ได้ฟังธรรมเกิดศรัทธาอยากออกบวชจึงทรงอนุญาตให้บวชได้ ทำให้เกิดสังคมสงฆ์ขึ้นในโลก สังคมสงฆ์นี้เกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มคนที่ศรัทธาในคำสอนและอยากจะทำตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าประกาศ สถานภาพของกุลบุตรที่ออกบวชในพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้านี้ เรียกว่า อนาคาริก^๑ คือ เป็นคนไม่มีเรือน ไม่เกี่ยวข้องกับเรือนหรือไม่ประกอบกิจการเป็นของคนครองเรือนทั่วไป ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงกำหนดให้ภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นสาวกของพระองค์งดเว้นการประกอบอาชีพ หรือทำมาหาเลี้ยงชีพเหมือนกับที่ฆราวาสทำ ดังนั้น ภิกษุที่บวชในพระพุทธศาสนาแล้วจึงต้องพึ่งพาปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับดำรงชีพจากฆราวาส

หลังจากบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว ภิกษุจะต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้ ซึ่งเรียกรวมๆ ว่า พระธรรมวินัย คำสอนส่วนที่เป็นวิถีชีวิตหรือหลักการปฏิบัติในฐานะเป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์นั้น เรียกว่า “อริยวินัย” ข้อปฏิบัติที่เรียกว่า อริยวินัย นี้เป็นระบบแบบแผนสำหรับหมู่สมาชิก ที่จะให้สมาชิกของพระสงฆ์ตั้งอยู่ได้ด้วยดี สามารถมีชีวิตอยู่ตามหลักการของตน และสามารถปฏิบัติกิจดำเนินการต่างๆ เพื่อเข้าถึงจุดหมายในชีวิตของตน สมาชิกพระสงฆ์ของพระพุทธเจ้าปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ด้วยความเพียรของตน สั่งสอนประชาชนให้รู้จักสังขารมรรคา เสวยสละประโยชน์ตนต่อชาวโลก เมื่อเข้ามาเป็นสมาชิกของพระสงฆ์ก็เป็นพุทธบริษัทฝ่ายหนึ่งที่ยังต้องมีความผูกพันกับสังคม และปฏิบัติธรรมจนสามารถบรรลุภาวะอันสูงสุดตามพุทธประสงค์ การปฏิบัติของพระสงฆ์ในอริยวินัย เอื้อประโยชน์หลายประการ เช่น ทำให้เกิดสังคมตัวอย่างในทางที่ดี ทำให้สมาชิกของพระสงฆ์มีความประพฤติดีงามสมฐานะ ทำให้สมาชิกของพระสงฆ์มีความประพฤติเป็นอันเดียวกัน ทำให้สมาชิกของพระสงฆ์เป็นผู้เลี้ยงง่าย มีความมักน้อยสันโดษ สมกับภาวะที่ต้องอาศัยผู้อื่นเลี้ยงชีวิตและมีหน้าที่ทางจิตใจ เป็นต้น ส่วนปัจจัยสำหรับดำรงชีวิตพื้นฐานของพระสงฆ์ มีเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค พระสงฆ์ต้องอาศัยปัจจัย ๔ เหมือนมนุษย์ทั้งหลายที่ต่างก็คือรูปแบบสังคมที่เข้มงวดกวดขัน พระพุทธเจ้าทรงมุ่งพัฒนาสมาชิกของพระสงฆ์ให้มีความมักน้อยสันโดษในการใช้สอยปัจจัย ๔ (ปัจจัยสนฺโดสทีปํ อริยวิสสปฏิปทํ) สงฆ์ คือ วงศ์ของอริยชนลำดับที่ ๘ มีชื่อว่า อริยวงศ์ (อภฺธฺมฺ อริยวิโส)^๒ จะเห็นว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติชอบในอริยวินัยเรียกว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ปฏิบัติข้อปฏิบัติที่เป็นวงศ์ของพระอริยเจ้าเรียกว่า อริยวงศ์ปฏิปทา

^๑ ชุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๔๖, ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๖/๑/๕/๑๐๘.

^๒ สมิตธิพล เนตรนิมิตร, “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒๓-๒๒๔.

พระพุทธองค์รับสั่งกับภิกษุว่า อริยวงศ์ หรือ ปฏิปทาที่พระอริยะทั้งหลายปฏิบัติสืบกันมา แต่โบราณไม่ขาดสายนี้ จัดเป็นอริยประเพณี จำแนกเป็น ๔ ประการ คือ

- (๑) จีวรสันโดษ ความสันโดษด้วยจีวร
- (๒) ปิณฑปาตสันโดษ ความสันโดษด้วยบิณฑบาต
- (๓) เสนาสนสันโดษ ความสันโดษด้วยเสนาสนะ
- (๔) ภาวนาปหานารามตา ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล^๓

มีคำพรรณนาว่า อริยวงศ์ปฏิบัติเป็นปฏิปทาพิเศษ ที่หากภิกษุใดปฏิบัติตามย่อมจะได้รับการสรรเสริญจากนักปราชญ์ ดังความในอริยวงศ์สูตรตอนหนึ่งว่า

ภิกษุทั้งหลาย อริยวงศ์ ๔ ประการนี้แล รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกพราหมณ์ผู้รู้ลบล้าง...ภิกษุผู้ประกอบด้วยอริยวงศ์ ๔ ประการนี้ แม้จะอยู่ในทิศตะวันออก ก็ครอบงำความไม่ยินดีได้ ความไม่ยินดีครอบงำเธอไม่ได้ แม้จะอยู่ในทิศตะวันตก...แม้จะอยู่ในทิศเหนือ...แม้จะอยู่ในทิศใต้ ก็ครอบงำความไม่ยินดีได้ ความไม่ยินดีครอบงำเธอไม่ได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเธอเป็นนักปราชญ์ ชื่อว่าเป็นผู้ครอบงำความไม่ยินดีและความยินดีได้^๔

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายการปฏิบัติอริยวงศ์ปฏิบัติไว้ว่า การปฏิบัติที่จัดเป็นอริยวงศ์ในธรรมทั้ง ๔ ข้อนั้น พระภิกษุพึงประพฤติดังนี้

- (๑) สันโดษด้วยปัจจัยใน ๓ ข้อต้นตามมีตามได้
- (๒) มีปรกติกล่าวสรรเสริญคุณของความสันโดษใน ๓ ข้อนั้น
- (๓) ไม่ประกอบบอเนสนา คือ การแสวงหาที่ผิด (ทุจริต) เพราะปัจจัยทั้ง ๓ อย่างนั้นเป็นเหตุ (เพียรแสวงหาแต่โดยชอบธรรม ไม่เกียจคร้าน)
- (๔) เมื่อไม่ได้ ก็ไม่เร้าร้อนทูลนทูล
- (๕) เมื่อได้ ก็ใช้โดยไม่ติด ไม่หมกมุ่น ไม่สยบ รู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาใช้สิ่งนั้นตามประโยชน์ ตามความหมายของมัน (มีและใช้ด้วยสติสัมปชัญญะ ดำรงตนเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งนั้น)

- (๖) ไม่ถือเอาอาการที่ได้ประพฤติธรรม ๔ ข้อนี้ เป็นเหตุยกตนข่มผู้อื่น^๕

กล่าวโดยสรุปได้ว่า เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน มีสติสัมปชัญญะในข้อนั้นๆ เฉพาะข้อ ๔ ทรงสอนไม่ให้สันโดษ ส่วน ๓ ข้อแรกทรงสอนให้ทำความเพียรแสวงหาในขอบเขตที่ขอบด้วยธรรมวินัย และมีความสันโดษตามนัยที่แสดงข้างต้น อนึ่ง ในจุฬินทเทศ ท่านแสดงอริยวงศ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าต่างไปเล็กน้อย คือ เปลี่ยนข้อ ๔ เป็นสันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร^๖

อริยวงศ์ปฏิบัติซึ่งพระพุทธองค์แสดงไว้ในอริยวงศ์สูตรนี้ เป็นพระสูตรที่กล่าวถึงการปฏิบัติตนอย่างพระพุทธเจ้าตลอดทั้งพระอรหันตสาวกทั้งหลาย และเป็นพระสูตรที่ทำให้ผู้ศึกษาทราบ

^๓ อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓-๔๕.

^๔ อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๔-๔๕.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิณม, ๒๕๕๘), หน้า ๑๕๔.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕.

ว่า พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกเหล่านั้นปฏิบัติกันอย่างไร ทั้งเป็นพระสูตรที่ใช้ประเมนการปฏิบัติตนของผู้ประกาศตนว่าเป็นอริยะ และหรือประกาศตนว่าเป็นศากยบุตร ซึ่งเมื่อประเมนตนแล้วพบว่าเป็นผู้ปฏิบัติตนตามอริยวัตรปฏิบัติที่จริง ก็ย่อมสมควรได้รับการยกย่อง อริยวัตรปฏิบัติที่ว่าด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยะ กล่าวคือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า ที่รู้จักว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกกลบฝังทั้งในอดีตปัจจุบันและอนาคต และไม่เคยถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน^๗

จากการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงอริยวัตรปฏิบัติไว้มาก แต่ส่วนมากจะกล่าวแต่เพียงสั้นๆ พบว่ามีการนำเสนอรายละเอียดใน ๒ ลักษณะ คือ

(๑) กล่าวถึงรายละเอียดของอริยวัตรปฏิบัติ ๔ อย่างในฐานะเป็นข้อปฏิบัติของภิกษุผู้ปฏิบัติตามวงศ์ของพระอริยะเจ้า ซึ่งเป็นวงศ์เก่า สืบต่อกันมานาน เป็นที่ยอมรับของบัณฑิตทั้งหลาย

(๒) กล่าวถึงรายละเอียดของอริยวัตรปฏิบัติในฐานะเป็นปฏิบัติที่ได้พร้อมกับอริยปฏิบัติ (ปฏิบัติของพระอริยะเจ้า) อื่นๆ ดังปรากฏในอรรถกถากันทรกสูตร ซึ่งท่านได้สรุปแนวปฏิบัติอริยวัตรปฏิบัติในอรรถกถากันทรกสูตรได้ ๓ ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ ๑ ข้อปฏิบัติทั่วไปของภิกษุ ได้แก่ (๑) ไม่เที่ยวไปในโอโคจร ๖ อย่าง (๒) ไม่สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยอนสนา ๒๑ อย่าง (๓) ไม่ล่วงสิกขาบทแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต (๔) ดำรงอยู่ในจตุปาริสุทธิศีล และ (๕) เล่าเรียนพุทธพจน์ตามกำลัง

ขั้นตอนที่ ๒ บำเพ็ญอริยปฏิบัติตามแนวของพระสูตรที่กล่าวถึงปฏิบัติของพระอริยะเจ้า ๘ สูตร คือ (๑) รทวินิตสูตร (รทวินิตปฏิบัติ) (๒) มหาโคสสังคสูตร (มหาโคสสังคปฏิบัติ) (๓) อนังคณสูตร (อนังคณปฏิบัติ) (๔) อัมมทายาทสูตร (อัมมทายาทปฏิบัติ) (๕) มหาสุญญตสูตร (มหาสุญญตปฏิบัติ) (๖) จันทูปมสูตร (จันทูปมปฏิบัติ) (๗) นาลกสูตร (นาลกปฏิบัติ) และ (๘) ตวัฏฏกสูตร (ตวัฏฏก ปฏิบัติ)

ขั้นตอนที่ ๓ เป็นกายสักขี ในอริยวัตรปฏิบัติคือมีความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ และมีความยินดีตามความมีอยู่ของตนเป็นผู้อยู่โดดเดียวในการเที่ยวไปเป็นต้น ดุจช้างพ้นจากข้าศึก ดุจสีหะสละจากฝูง และดุจมหานาวา ไม่มีเรือติดตามไปข้างหลัง เริ่มบำเพ็ญวิปัสสนาตั้งความอดุทธาหะอยู่ว่าเราจักบรรลุพระอรหันต์ในวันนี้ให้จงได้^๘

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้คำสอนเรื่องอริยวัตรปฏิบัติจะเป็นคำสอนที่สำคัญและได้รับการยกย่องมากทั้งจากพระพุทธองค์และพระมหาเถระทั้งหลาย แต่ก็ยังไม่มีการศึกษาและนำเสนอให้แพร่หลายเท่าที่ควร อีกทั้งเนื้อหาที่มีการนำเสนอส่วนมากก็เป็นการนำเนื้อหามาจากอริยวัตรสูตรและอรรถกถาอริยวัตรสูตรเท่านั้น ยังไม่มีการนำเนื้อหาอริยปฏิบัติที่กล่าวในคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์อื่นๆ มานำเสนออย่างครบถ้วน ดังนั้น รายละเอียดและแนวทางการปฏิบัติของอริยปฏิบัติทั้งหลายอย่างจึงยังไม่มีการศึกษาอย่างครบถ้วนชัดเจน ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องอริยวัตรปฏิบัติที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและคัมภีร์พระพุทธศาสนาอื่นๆ โดยละเอียด พร้อมกับจะได้เสนอแนวทางการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติทั้ง ๔ ประการอย่างละเอียด

^๗ อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓-๔๕.

^๘ ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๒๐/๒/๑/๒๑.

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ผู้วิจัยจึงจะได้ทำการวิเคราะห์เรื่องอริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อให้ทราบคำสอนเรื่องอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนา ศึกษาหลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนา ซึ่งจะเป็นแนวทางสำหรับภิกษุผู้ต้องการปฏิบัติตามแนวทางของพระอริยเจ้าทั้งหลายสืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องอริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเอกสารแหล่งข้อมูล

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Documentary Research) โดยอาศัยข้อมูลเกี่ยวกับอริยวังสปฏิปทาตามที่ปรากฏในแหล่งข้อมูล คือ คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และงานวิจัย วิทยานิพนธ์และหนังสือวิชาการที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับคำสอนเรื่องอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยในการวิเคราะห์จะอาศัยข้อมูลหลักจากอริยวังสสูตร^๙ และอรรถกถาอริยวังสสูตร^{๑๐} เป็นหลัก

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตด้านเนื้อหาของงานวิจัยเรื่องนี้จะมุ่งศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับคำสอนเรื่องอริยวังสปฏิปทาตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ อริยวังสสูตรและอรรถกถาอริยวังสสูตร โดยจะจำแนกเนื้อหาตามหลักอริยวงศ์ ๔ ประการ คือ (๑) จีวรสันโดษ ความสันโดษด้วยจีวร (๒) ปิณฑปาทสันโดษ ความสันโดษด้วยปิณฑปาท (๓) เสนาสนสันโดษ ความสันโดษด้วยเสนาสนะ และ (๔) ภาวนาปหานารามตา ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล^{๑๑}

ในการนำเสนอจะกล่าวถึงหลักคำสอนที่เป็นพุทธวจนะ หลักการปฏิบัติที่มีการอธิบายเพิ่มเติม และศึกษาเชื่อมโยงมาถึงแนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในสังคมด้วย ในการวิเคราะห์เนื้อหาจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ขั้นตอน สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย ๓ ข้อ คือ

ขั้นตอนที่ ๑ ศึกษาคำสอนเรื่องอริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยจะศึกษา ๗ ประเด็นที่สำคัญ คือ (๑) ความหมายของอริยวังสปฏิปทา (๒) ความเป็นมาของอริยวังสปฏิปทา (๓) บุคคลผู้บำเพ็ญอริยวังสปฏิปทา (๔) สารสำคัญของอริยวังสปฏิปทาในอริยวังสสูตร (๕) วิธีการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทา (๖) อริยวงศ์ ๔ กับการดำเนินชีวิตของภิกษุ และ (๗) หลักธรรมที่เป็นพื้นฐานของอริยวังสปฏิปทา

^๙ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓-๔๕.

^{๑๐} อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๘๗/๑๐๗.

^{๑๑} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓-๔๕, อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๘๗/๑๐๗.

ขั้นตอนที่ ๒ ศึกษาหลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยจะศึกษา ๕ ประเด็น คือ (๑) ปัจจัย ๔ : เครื่องอาศัยเลี้ยงชีพของภิกษุ (๒) หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติข้อที่ ๑ : สันโดษด้วยจีวร (๓) หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติข้อที่ ๒ : สันโดษด้วยบิณฑบาต (๔) หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติข้อที่ ๓ : สันโดษด้วยเสนาสนะ และ (๕) หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติข้อที่ ๔ : ยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล

ขั้นตอนที่ ๓ วิเคราะห์แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยจะศึกษา ๕ ประเด็น คือ (๑) แนวทางการใช้สอยจีวรตามหลักอริยวังศ์ (สันโดษด้วยจีวร) (๒) แนวทางการบริโภคบิณฑบาตตามหลักอริยวังศ์ (สันโดษด้วยบิณฑบาต) (๓) แนวทางการใช้สอยเสนาสนะตามหลักอริยวังศ์ (สันโดษด้วยเสนาสนะ) (๔) แนวทางการเจริญกุศลและละอกุศลตามหลักอริยวังศ์ (๕) เป้าหมายการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติของภิกษุ

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

(๑) อริยะ หมายถึง บุคคลผู้ละกิเลสได้สิ้นเชิง ในงานวิจัยนี้หมายถึงเอาพระอริยเจ้าระดับตั้งแต่พระอรหันต์ขึ้นไป

(๒) อริยวังศ์ หมายถึง วงศ์ของพระอริยเจ้า ข้อปฏิบัติของพระอริยเจ้า หรือการประพฤติปฏิบัติของพระอริยเจ้า

(๓) อริยปฏิบัติ หมายถึง ข้อวัตร ข้อปฏิบัติหรือความประพฤติที่ปฏิบัติเป็นประจำของพระอริยเจ้า พระอริยเจ้าผู้บำเพ็ญปฏิภาณนี้มี ๓ ประเภท คือ (๑) พระพุทธเจ้า (๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า และ (๓) พระอนุพุทธเจ้า (พระอริยสาวกของพระพุทธเจ้า)

(๔) อริยวังสสูตร หมายถึง พระสูตรที่ว่าด้วยปฏิภาณของพระอริยเจ้า ๔ ประการ คือ จีวร สันโดษ (ความสันโดษด้วยจีวร) บิณฑบาตสันโดษ (สันโดษด้วยบิณฑบาต) เสนาสนสันโดษ (สันโดษด้วยเสนาสนะ) และภวานาปหานารามตา (ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล)

(๕) พระอริยเจ้า หมายถึง ท่านผู้ห่างไกลจากกิเลส ทำลายกิเลสได้หมดสิ้น ได้แก่ บุคคล ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ เอกสารและหนังสือ

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) กล่าวถึงอริยวังสปฏิบัติไว้ในหนังสือ “อริยวังสปฏิบัติปฏิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า” สรุปความได้ว่า อริยวังสปฏิบัติ (อริยวังสสูตร) นี้เป็นพระสูตรที่กล่าวถึงการปฏิบัติตนอย่างพระพุทธเจ้าตลอดทั้งพระอรหันตสาวกทั้งหลาย และเป็นพระสูตรที่ทำให้ผู้ศึกษาทราบว่า พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกเหล่านั้นปฏิบัติกันอย่างไร ทั้งเป็นพระสูตรที่ใช้ประเมินการปฏิบัติตนของผู้ประกาศตนว่าเป็นอริยะ และหรือประกาศตนว่าเป็นศากยบุตร ซึ่งเมื่อประเมินตนแล้วพบว่าเป็นผู้ปฏิบัติตนตามอริยวังสปฏิภาณนี้จริง ก็ย่อมสมควรได้รับการยกย่อง อริยวังสปฏิภาณนี้ ว่าด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยะ กล่าวคือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวังศ์ เป็นของเก่า ไม่

ถูกลบทิ้งทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต และไม่เคยถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน มี ๔ ประการ คือ (๑) สันโดษด้วยจีวร (๒) สันโดษด้วยบิณฑบาต (๓) สันโดษด้วยเสนาสนะและ (๔) ยินดีในภาวนา^{๑๒}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึงวินัย ไว้ในหนังสือ “วินัย เรื่องใหญ่กว่าที่คิด” ความตอนหนึ่งว่า “คำว่า วินัย เป็นคำใหญ่มาก มีความหมายกว้างกว่าที่เราใช้กันทั่วไปมาก และเป็นคำศัพท์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา มักใช้ควบคู่กับคำว่า ธรรม ดังที่มีคำเรียกพระพุทธศาสนาว่า ธรรมวินัย และคำทั้งสองนี้มีความหมายสัมพันธ์กัน พระพุทธเจ้าทรงค้นพบธรรมคือความจริงนั้นแล้วก็ทรงนำมาประกาศเผยแผ่ สอนชี้แจงแสดงให้เข้าใจง่าย หน้าที่ของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับธรรมก็เพียงค้นพบและเอามาประกาศสั่งสอน เพราะธรรมเป็นความจริงที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ การที่จะให้ความจริงของธรรมชาติดีผลในทางปฏิบัติ เป็นประโยชน์แก่หมู่มนุษย์ในสังคม ก็ต้องนำหลักความจริงคือธรรมนั้นมาจัดตั้ง วางเป็นระบบระเบียบ โดยเอาหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องของกฎแห่งเหตุปัจจัย หรือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้น โดยเป็นเหตุเป็นผลเกกกันนั้นมาวางรูปเป็นกฎในหมู่มนุษย์ จากกฎธรรมชาติก็มาเป็นกฎในหมู่มนุษย์ การจัดตั้งวางระบบระเบียบในหมู่มนุษย์นี้เรียกว่า วินัย”^{๑๓}

วศิน อินทสระ กล่าวถึงปฏิบัติของพระอริยเจ้า (พระนาลกเถระ) ชื่อ นาลกปฏิบัติ หรือ โมไนยปฏิบัติไว้ในหนังสือ “ทางดำเนินของมุนี” ความว่า โมไนยปฏิบัติ คือ ทางดำเนินของมุนีทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น คำว่า มุนี หมายถึง ท่านผู้รู้ ผู้สงบ กว่าจะเป็นมุนีได้ ต้องฝึกฝนตนให้ดำเนินตามทางของมุนีอย่างสม่ำเสมอ อย่างเห็นคุณค่า ภาษาทางธรรมท่านเรียกว่า โมไนยปฏิบัติ มุนีที่เป็นฆราวาสท่านเรียกว่า ฆราวาสมุนี หรือ อาคาริยมุนี แปลว่า มุนีผู้ครองเรือน ส่วนมุนีที่เป็นบรรพชิต ท่านเรียกว่า อนาคาริยมุนี แปลว่า มุนีผู้ไม่ครองเรือน ทั้งสองมุนีเสมอกันโดยความรู้และความสงบใจ ต่างกันแต่เพียงการครองเพศเท่านั้น ในสมัยพุทธกาลมีอุบาสกอุบาสิกาเป็นอันมาก ผู้บรรลุความสงบใจถึงอนาคามีแต่ยังครองเพศฆราวาส เช่น ฉัตตปาณิอุบาสก จิตตคหบดี เป็นต้น ล้วนเป็นผู้แตกฉานในธรรมและอยู่อย่างสงบตามแบบของผู้เป็นมุนี พระพุทธเจ้านั้นได้พระนามว่า มุนีมุนี แปลว่า ทรงเป็นมุนีเหนือมุนีทั้งหลาย แปลว่า เป็นยอดแห่งผู้รู้ผู้สงบ ขอให้พวกเราผู้เป็นพุทธสาวกดำเนินตามทางของมุนีเกิดก็จะ พบเห็นสิ่งที่ท่านผู้เป็นมุนีได้พบเห็นมาแล้วได้รับคุณค่าของสิ่งที่มีคุณค่าต่อชีวิตจริงๆ โมไนยปฏิบัติซึ่งถือว่าเป็นปฏิบัติของพระอริยเจ้าซึ่งพระพุทธเจ้าแสดงแก่พระนาลกเถระผู้เป็นพระอรหันต์นั้น แบ่งออกเป็น ๑๒ ประการ คือ เป็นผู้อุปถัมภ์ตน, เป็นผู้มั่นคงในการทำสมาธิเพียรไม่ย่อหย่อน, เห็นการดำและการกราบไหว้ของชาวบ้านเป็นสิ่งที่เสมอกัน, ไม่ตกอยู่ในอำนาจของสตรี, มีเมตตาต่อสัตว์ทั้งปวงเสมอด้วยตน, ละความปรารถนาและความโลภในปัจจุบัน ๔, เป็นผู้ไม่มีทองพร่อง, ยินดีในที่สุด พอใจในฉาน, คิดอยู่เสมอว่า ได้ก็ดี ไม่ได้ก็เป็นกุศล, ไม่ไปทำเป็นเหมือนไป, มีจิตเข้มแข็ง, และ ทำศรัทธาและหิริให้ยิ่งๆ ขึ้นไป^{๑๔}

^{๑๒} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม), **อริยวัตรปฏิบัติ ปฏิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑.

^{๑๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **วินัย เรื่องใหญ่กว่าที่คิด**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๖๐), หน้า ๒-๓.

^{๑๔} วศิน อินทสระ, **ทางดำเนินของมุนี** (โมไนยปฏิบัติ), (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เรือนธรรม, ๒๕๕๖), หน้า ๓-๔.

สมิทพิล เนตรนิมิตร เสนองานวิจัยเรื่อง “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์” ความตอนหนึ่งว่า อริยวินัยเป็นระบบแบบแผนสำหรับหมู่สมาชิก ที่จะให้สมาชิกของพระสงฆ์ตั้งอยู่ได้ด้วยดี สามารถมีชีวิตรอยู่ตามหลักการของตน และสามารถปฏิบัติกิจดำเนินการต่างๆ เพื่อเข้าถึงจุดหมายในชีวิตของตน สมาชิกพระสงฆ์ของพระพุทธเจ้าปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ด้วยความเพียรของตน สั่งสอนประชาชนให้รู้จักจักรวรรดิ เสียดละประโยชน์ตนต่อชาวโลก เมื่อเข้ามาเป็นสมาชิกของพระสงฆ์ก็เป็นพุทธบริษัทฝ่ายหนึ่งที่ยังต้องมีความผูกพันกับสังคม และปฏิบัติธรรมจนสามารถบรรลุภาวะอันสูงสุดตามพุทธประสงค์ การปฏิบัติของพระสงฆ์ในอริยวินัย เอื้อประโยชน์หลายประการ เช่น ทำให้เกิดสังคมตัวอย่างในทางที่ดี ทำให้สมาชิกของพระสงฆ์มีความประพฤติดีงามสมฐานะ ทำให้สมาชิกของพระสงฆ์มีความประพฤติเป็นอันเดียวกัน ทำให้สมาชิกของพระสงฆ์เป็นผู้เลี้ยงง่าย มีความมักน้อยสันโดษ สมกับภาวะที่ต้องอาศัยผู้อื่นเลี้ยงชีวิตและมีหน้าที่ทางจิตใจ เป็นต้น ส่วนปัจจัยสำหรับดำรงชีวิตพื้นฐานของพระสงฆ์ มีเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค พระสงฆ์ต้องอาศัยปัจจัย ๔ เหมือนมนุษย์ทั้งหลายที่ต่างก็คือรูปแบบสังคมที่เข้มงวดกวดขัน พระพุทธเจ้าทรงมุ่งพัฒนาสมาชิกของพระสงฆ์ให้มีความมักน้อยสันโดษในการใช้สอยปัจจัย ๔ (ปัจจัยสนโตสทีปโก อริยวสปฏิบัติ) สงฆ์ คือ วงศ์ของอริยชนลำดับที่ ๘ มีชื่อว่า อริยวงศ์ (อภฺฐโม อริยวโส)^{๑๕}

ธนิธ อยู่โพธิ์ ได้กล่าวถึงเรื่องเสนาสนะไว้ในหนังสือเรื่อง “เสนาสนะ : ปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติธรรมและอาศรม” ไว้ว่า เสนาสนะหรือที่อยู่อาศัยนี้ถือเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งแก่ชีวิตของคนทั่วไป ถ้าคนเราไม่มีที่อยู่อาศัย ก็เดือดร้อนมาก หรือแม้มีที่อยู่อาศัยแล้ว แต่ที่นั่นไม่ดีหรือไม่เหมาะสม ก็อาจเป็นต้นเหตุให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บ และให้ความเดือดร้อนรำคาญต่างๆ หรือถ้าเราเป็นคนมุ่งมั่นในการทำงาน ถ้าที่อยู่อาศัยไม่ดีและไม่เหมาะสม อาจทำงานนั้นๆ ไม่บรรลุผล หรือได้ผลไม่ดีเท่าที่ควร แต่ตรงกันข้ามถ้าเรามีที่อยู่อาศัยดี เราย่อมจะมีสุขภาพอนามัยสมบูรณ์ และสามารถทำงานทำการบรรลุผลสำเร็จ หรืออาจลุล่วงดีเกิดความคาดหวังก็ได้^{๑๖}

พระมหาจรรยา สุทธิธนาโน ได้กล่าวถึง “คนกับสิ่งแวดล้อม : ด้านจริยธรรมเชิงข้อห้ามกับสิ่งแวดล้อม” ไว้ในหนังสือ พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมว่า การใช้ประโยชน์เป็นที่อยู่อาศัยพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตที่อยู่อาศัยสำหรับพระหรือเสนาสนะไว้ ๕ ประการ โดยมีคฤหัสถ์หรือชาวบ้านเป็นผู้สร้างให้ หรือที่พักอาศัยแบบธรรมชาติ เช่น เมื่อเศรษฐีกรุงราชคฤห์เลื่อมใสหมุ่ภิกษุที่อยู่กับพระพุทธเจ้า ณ เวฬุวนาราม ใครจะสร้างวิหารถวาย พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ประเภทไว้ให้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม คือ (๑) วิหาร (กุฏิ) (๒) เพิงพัก (อัทธมโยคะ) (๓) เรือนชั้น (ปราสาท) (๔) เรือนหลังคาตัด (หิมมียะ) และ (๕) ถ้ำ (คุหา)^{๑๗}

^{๑๕} สมิทพิล เนตรนิมิตร, “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย: วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์”, หน้า ๒๒๓-๒๒๔.

^{๑๖} ธนิธ อยู่โพธิ์, เสนาสนะ : ปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติธรรมและอาศรม, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม, ๒๕๑๘), หน้า ๘.

^{๑๗} พระมหาจรรยา สุทธิธนาโน, พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม, กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๖๙,

ประพันธ์ ศุภสร ได้กล่าวถึง ความสำคัญของพระวินัยกับสิ่งแวดล้อมไว้ใน “พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ” ไว้ว่า พระพุทธเจ้าและพระสาวกมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติมาโดยตลอดเห็นได้จากพระองค์ประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณ สถานที่แสดงธรรมล้วนอยู่ในป่า สถานที่พำนักของพระพุทธเจ้าและพระสาวกคือ ป่า ภูเขา โคนไม้ ถ้ำ ซอกเขา ป่าช้า ลอมฟาง และยังมีข้อปฏิบัติสำหรับอยู่ป่าให้เหมาะสมอีกหลายข้อ เช่น ธุดงค์ที่ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถืออยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร เป็นต้น ป่าสวนที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่กับพระสาวก ก็มีคำว่าป่า เช่น ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ป่าอัมวัน เมืองสาวัตถี ป่าสังคาสลวัน หมู่บ้านนาทิกะ ป่ามทวัน กรุงกบิลพัสดุ์ เขตวันเมืองสาวัตถี ป่ารักขิตวัน เมืองโกสัมพี นอกจากนี้แล้วยังประทับอยู่ถ้ำ เช่น ถ้ำอินทสาละ ถ้ำสัตตบรรณคูหา คิชฌกูฏ ถ้ำสุกรขาตา เป็นต้น เมื่อการดำเนินชีวิตมีการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างแยกกันไม่ได้พระองค์ทรงมองเห็นประโยชน์และความสำคัญจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงได้ทรงวางหลักพระธรรมวินัยให้สาวกศึกษาและปฏิบัติตาม^{๑๘}

๑.๕.๒ วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

พระมหาบุญชิต สุตโปรง ได้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องพระอริยเจ้าชั้นสูงสุด คือ พระอรหันต์ ไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คุณสมบัติของพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า ภาวะของนิพพานเป็นสิ่งที่มียุอยู่และเกิดขึ้นได้จริง ดูได้จากพระอรหันต์เป็นตัวอย่าง การบรรลุธรรมไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ ต้องอาศัยการปฏิบัติทั้งสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน รวมทั้งการสร้างสมบารมี นอกจากนี้ คุณสมบัติของพระอรหันต์อาจจำแนกได้ ๒ ประเภท ได้แก่ คุณสมบัติทั่วไป คือ การที่จิตบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลส และคุณสมบัติพิเศษเฉพาะอันมีพื้นฐานมาจากการบำเพ็ญบารมี การปลูกสร้างอภิญญาและปัญญาซึ่งไม่ใช่จุดหมายอันแท้จริงในพระพุทธศาสนา^{๑๙}

บรรจบ บรรณรุจิ เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม” มีใจความตอนหนึ่งว่า พระนาลกเถระ ผู้บำเพ็ญโมเนยยปฏิบัติปฏิบัติ ผู้มีภูมิหลังก่อนบวชเป็นภิกษุท่านได้เป็นนักบวชประเภทชฎิลหรือดาบส จัดอยู่ในกลุ่มของพระมหาเถระอสีติมหาเถระกลุ่มนี้มีหลายรูป เช่น พระอรุเวลกัสสปะ พระนทีกัสสปะ พระคยาภัสสปะ พระอชิตะ พระติสสเมตเตยยะ พระปุณณะ พระเมตตคุ พระโธตกะ พระนันทะ พระอุปสีวะ พระเหมกะ พระภัทราวุธ พระกัปปะ พระโปสาละ พระอุทยะ พระโตทยะ พระชฏกัณณิ พระโมฆราช และพระปิงคิยะ การบรรลุธรรมของพระอสีติมหาสาวกไม่ได้ขึ้นอยู่กับชาติกำเนิดสถานภาพทางเศรษฐกิจแต่ขึ้นอยู่กับความพยายามของพระอสีติมหาสาวกแต่ละรูปเองเป็นสำคัญท่านได้บำเพ็ญบารมีเพื่อการบรรลุทำไว้แต่อดีตชาติในชาติปัจจุบันเมื่อได้พบพระพุทธเจ้าแล้วก็ต้องศึกษาอบรมศีลสมาธิปัญญาให้เกิดมีขึ้นในตนทั้งนี้โดยอาศัยการปฏิบัติสมถะและวิปัสสนาเป็นหลักนอกจากนั้นท่านต้องตัดปิลิโพธคือสิ่งอันจะก่อให้เกิดความกังวลใจออกไปให้ได้เพื่อจิตจะได้แน่วแน่ต้องได้อาจารย์ผู้ให้กรรมฐานที่เป็นกัลยาณมิตรเพื่อท่านจะได้ทราบถึงอุปนิสัยแล้วให้กรรมฐานที่เหมาะสมแก่อุปนิสัยและจะได้ช่วยจัดความเห็นผิดและความถือตัว

^{๑๘} ประพันธ์ ศุภสร, **พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๔๒๔-๔๒๕.

^{๑๙} พระมหาบุญชิต สุตโปรง, “ศึกษาวิเคราะห์คุณสมบัติของพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๖).

พระอสีติมหาสาวกได้บำเพ็ญเพียรในบรรยาคาศที่มีสิ่งแวดล้อมเป็นสัปปายะซึ่งจะช่วยสนับสนุนให้การปฏิบัติธรรมบรรลุผลตามเป้าหมาย^{๒๐}

พระมหาอำนวย อานนโท เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรม (โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ) และแนวทางในการปฏิบัติ (สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน) มีความสมบูรณ์อยู่แล้ว แต่ยังขาดขั้นตอนการปฏิบัติและแบบแผนในการปฏิบัติที่เป็นระบบเป็นขั้นเป็นตอน และการประเมินผลการปฏิบัติของทั้งตนเองและผู้อื่นได้ ทั้งส่วนที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ได้เสนอแผนการปฏิบัติไว้ ๓ ระยะ คือ ระยะสั้น ระยะปานกลาง และระยะยาว พร้อมทั้งการประเมินผลการปฏิบัติทั้งของตนเองและผู้อื่นเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติและการประเมินการบรรลุธรรม^{๒๑}

ณัชชา ธารสนธยา เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาขั้นตอนการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุพระนิพพานที่ปรากฏในคณกโมคคัลลานสูตร” สรุปความได้ว่า (๑) ผู้ปฏิบัติต้องสำรวมในปาติโมกขสังวร (๒) ผู้ปฏิบัติต้องเป็นผู้คุ้มครองอินทรีย์ทั้งหลาย มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรส กายถูกต้องโผฏฐัพพะ ใจถูกต้องธรรมารมณ์ ต้องปฏิบัติตนเพื่อปิดกั้นอินทรีย์นั้นๆ ด้วยสติ (๓) ผู้ปฏิบัติต้องเป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภค พิจารณาโดยแยบคายแล้วรับประทานอาหาร (๔) ผู้ปฏิบัติต้องเป็นผู้ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่องทั้งกลางวันและกลางคืน เพื่อชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมอันเป็นเครื่องขัดขวางทั้งหลาย ด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่งสมาธิ (๕) ผู้ปฏิบัติต้องเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ รู้สึกตัวในอิริยาบถต่างๆ มีการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิ บาตรและจีวร การดื่ม การฉน การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง (๖) ผู้ปฏิบัติต้องเป็นผู้พักอยู่ ณ เสนาสนะอันเงียบสงัด คือ ป่าไม้ โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชู้ ที่แจ้ง ที่ลอมฟาง ภายหลังรับประทานอาหารเสร็จแล้ว นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ละนิวรณ์ ๕ ซึ่งเป็นเหตุที่ทำให้จิตเศร้าหมองบั่นทอนกำลังปัญญา (๗) ผู้ปฏิบัติเมื่อละนิวรณ์ ๕ ได้แล้วจึงเป็นผู้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย และเข้าปฐมฌานถึงจตุตถฌาน การจะบรรลุพระนิพพานหรือไม่ อยู่ที่การปฏิบัติตามขั้นตอนที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ หากเดินทางตรงกันข้าม โดยไม่มีศีล ไม่เคารพอย่างจริงจังในสิกขา ไม่คุ้มครองอินทรีย์ทั้งหลาย ไม่รู้ประมาณในการบริโภคไม่ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง ไม่มีสติสัมปชัญญะ เป็นผู้นำในโอภกมณธรรม ทอดธุระในปวิเวกมีจิตไม่ตั้งมั่น มีจิตกวัดแกว่ง ปัญญาที่บั่นเป็นดังคนหนวกและคนใบ้ คือหลงทางผิดทาง ไม่ทำตามคำพร่ำสอน ผู้ปฏิบัติย่อมไม่บรรลุพระนิพพานแน่นอน^{๒๒}

^{๒๐} บรรจบ บรรณรุจิ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒).

^{๒๑} พระมหาอำนวย อานนโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒).

^{๒๒} ณัชชา ธารสนธยา, “ศึกษาขั้นตอนการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุพระนิพพานที่ปรากฏในคณกโมคคัลลานสูตร”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

พระลิขิต ทินนปณโณ (เมืองจันทร์) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์รูปแบบการใช้จีวรที่เกื้อกูลการประพาสพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปความได้ว่า จีวร หมายถึง ผ้าที่ใช้นุ่งห่มของพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา ผืนใดผืนหนึ่ง ในจำนวน ๓ ผืน เรียกว่า ผ้าอุตตราสงค์ ใช้ปกปิดร่างกาย ใช้ป้องกันความหนาวและความร้อน ใช้ปกปิดอวัยวะ ป้องกันอันตรายจากสัตว์เลื้อยและแมลงต่างๆ อนุญาตผ้าที่ใช้สำหรับห่มคือจีวร และทรงอนุญาตให้ใช้ รังคุม คือ ช่องที่เจาะสำหรับขัดลูกศร และ ลูกศร เป็นส่วนประกอบของจีวรได้ การบัญญัติเช่นนี้ก็เพื่อให้พระภิกษุมีชีวิตที่เรียบง่าย ให้ปล่อยวาง ไม่ยึดติด ให้เป็นผู้สันโดษ และ เกื้อกูลต่อการประพาสพระภิกษุ พระพุทธเจ้ามีทบบัญญัติเกี่ยวกับจีวรเพื่อให้พระภิกษุมีระเบียบแบบแผนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รูปแบบการใช้จีวรของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่ามีรูปแบบการใช้เปลี่ยนแปลงไปตามภูมิประเทศต่างๆ แต่ยังคงรูปแบบของการตัดเย็บจีวรแบบดั้งเดิมเอาไว้ ให้คงอยู่จนถึงปัจจุบัน มีเพียงการย้อมสีของจีวรเท่านั้นที่เปลี่ยนไป การใช้จีวรได้ก่อให้เกิดการเกื้อกูลการประพาสพระภิกษุของภิกษุในพระพุทธศาสนาหลายด้าน คือ พระภิกษุได้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นเหตุที่ทำให้พระพุทธศาสนาตั้งอยู่ได้นาน เกิดความผาสุกแก่หมู่คณะ เพื่อให้ก่อเกิดอรรถประโยชน์ คือ ประโยชน์ที่เกิดกับตัวของพระภิกษุสงฆ์เอง ได้แก่ ใช้ปกปิดร่างกาย ใช้ป้องกันความหนาวและความร้อน ใช้ปกปิดอวัยวะที่เกิดความละอาย ป้องกันอันตรายจากสัตว์เลื้อยคลาน เหลือบ ยุง และแมลง ต่างๆ ที่มารบกวนขณะประพาสพระภิกษุ เพื่อให้เกิดปรัถยะประโยชน์ เพื่อฉลองศรัทธาของทายกผู้ถวายจีวร และสร้างความเป็นระเบียบให้เกิดแก่หมู่คณะ อุภยัตถะประโยชน์ คือ เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งสองฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายพระภิกษุก็ได้รับประโยชน์ คือ ใช้ปกปิดร่างกาย ใช้ป้องกันความหนาวและความร้อน ใช้ปกปิดอวัยวะที่เกิดความละอาย ป้องกันอันตรายจากสัตว์เลื้อยคลาน เหลือบ ยุง และแมลงต่างๆ และฝ่ายบุคคลอื่นๆ ก็ได้รับประโยชน์ คือ ได้เห็นความเป็นระเบียบ เกิดศรัทธาความเลื่อมใสในหมู่ภิกษุสงฆ์เพิ่มมากขึ้น^{๒๓}

พระสุทัศน์ สิลวโส (อัญชะโล) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์รูปแบบการใช้จีวรที่เกื้อกูลการประพาสพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปความได้ว่า จีวร หมายถึง เครื่องนุ่งห่มที่พระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา ได้แก่ สังฆาฏิ (ผ้าทาบ) อุตตราสงค์ (ผ้าห่ม) และอันตราวาสก (ผ้าห่มหรือสบง) คนไทยส่วนมากเข้าใจว่า จีวร คือ ผ้าห่ม สบง คือ ผ้าห่ม และสังฆาฏิ คือ ผ้าพาดหรือผ้าทาบ จีวรเป็นปัจจัยเครื่องนุ่งห่มหรืออัฐฐบริวารของพระสงฆ์อย่างหนึ่งในจำนวนปัจจัย ๔ อย่าง จากการศึกษาทบบัญญัติเกี่ยวกับการใช้จีวร ซึ่งเป็นการใช้สอยเครื่องอุปโภคบริโภคของพระภิกษุสงฆ์ ที่มีอยู่ด้วยกัน ๔ อย่าง ที่ต้องมีการพิจารณาก่อนการใช้สอย ได้แก่ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรค คือ (คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร) ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอเฉพาะแต่จีวรที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก มีความเกี่ยวข้องกับกฎระเบียบและข้อปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์เกี่ยวกับจีวร ที่พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงได้วางกฎเกณฑ์และทบบัญญัติเป็นสิกขาบท ที่ทรงห้ามหรือทรงอนุญาตให้ใช้สอยเครื่องบริวารเหล่านั้นได้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงวางข้อกำหนดเกี่ยวกับ จีวรทรงอนุญาตให้ภิกษุมีไตรจีวร และทรงอนุญาตให้พระภิกษุรับจีวรจากผู้มีศรัทธานำมาถวาย อีกหลายชนิด

^{๒๓} พระลิขิต ทินนปณโณ (เมืองจันทร์), “การวิเคราะห์รูปแบบการใช้จีวรที่เกื้อกูลการประพาสพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

และไม่ทรงอนุญาตการใช้จีวรอีกหลายชนิดเช่นกัน แน่นนอนที่เดียวว่าจะต้องมีกรณีที่พวกภิกษุปฏิบัติผิดระเบียบเกี่ยวกับจีวรกันมาก พระพุทธองค์ทรงกำหนดขอบเขตไว้ดังนี้ คือ (๑) บทบัญญัติที่ทรงอนุญาตให้ใช้จีวร (๒) บทบัญญัติที่ไม่ทรงอนุญาตให้ใช้จีวร ประโยชน์ของจีวรในด้านพระศาสนา พอสรุปได้ ๒ อย่างดังนี้คือ (๑) เพื่อการสืบทอดพระวินัย วิธีการรักษาสืบทอดพระวินัยที่ดีที่สุดก็คือ การศึกษาเรียนรู้และการประพฤติปฏิบัติตนให้ถูกต้องตรงตามพระวินัยที่พุทธองค์ทรงบัญญัติเอาไว้ให้พระวินัยอยู่ในตัวของพระภิกษุ ไม่ว่าจะเป็นบทบัญญัติเกี่ยวกับการนุ่งห่มจีวรหรือโจจรบิณฑบาต จะต้องไม่ล่วงละเมิดสิกขาบททั้งหลาย และ (๒) เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เกี่ยวกับนุ่งห่มจีวร ในขณะที่บิณฑบาตของภิกษุสามเณรหรือว่าเป็นการออกไปประกาศพระพุทธศาสนาทั้งทางตรงและทางอ้อม การออกไปแสดงตัวให้ชาวบ้านได้เห็นถึงวิธีการเป็นอยู่ของนักบวชที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเรียบง่าย มักน้อย สันโดษ เป็นคนเลี้ยงง่าย มีอินทรีย์สังวร และเมื่อมีโอกาสก็ได้แสดงธรรมโปรดชาวบ้าน ให้ตั้งอยู่ในความดี ไม่ทำชั่ว ทำจิตให้บริสุทธิ์^{๒๔}

พระสุริยนต์ ทสฺสนีโย เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ บิณฑบาตในฐานะเป็นเครื่องมือหนุนชีวิตและกุศโลบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา” สรุปความได้ว่า บิณฑบาต หมายถึง การตกลงแห่งก้อนข้าว อาหารที่ใส่ลงในบาตรของพระสงฆ์ มีความสำคัญในฐานะเป็นกิจที่พระภิกษุสามเณรพึงกระทำเป็นกิจวัตรประจำวัน เป็นพุทธวงศ์ คือ พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตต่างก็มีวิถีชีวิตที่อาศัยอาหารบิณฑบาตจากผู้อื่นเลี้ยงชีพ เป็นพุทธกิจ คือ กิจที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติเป็นประจำทุกวัน เพื่อโปรดสรรพสัตว์ เป็นการเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์สำหรับบรรพชิต การสมาทานบิณฑบาตเป็นวัตรจัดเป็นจุดที่ช่วยขัดเกลากิเลสให้ลดน้อยลง ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต เมื่อจะเข้าหมู่บ้าน พึงนุ่งห่มให้เรียบร้อย และปฏิบัติตนตามเสขียวัตถ์ คือ การนุ่งห่มให้ได้ปริณทล มีบทบัญญัติในสถานที่ที่ไม่ให้เข้าไปบิณฑบาต เรียกว่าที่ โอโคจร เพื่อจะยังความศรัทธาเลื่อมใสให้เกิดแก่อุบาสกอุบาสิกา และเอื้อต่อการพระวินัย การรับอาหารบิณฑบาตก็รับแต่พอดี และพึงสำเหนียกว่า เราจ้กรับบิณฑบาตด้วยความเคารพ และฉันอาหารด้วยความเคารพ ไม่ดูหมิ่นอาหารที่รับมาจากญาติโยม การเที่ยวรับบิณฑบาตเป็นกุศโลบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีจุดมุ่งหมาย ๓ ด้าน คือ ๑) ด้านอัตตประโยชน์ ได้แก่ ประโยชน์ต่อภิกษุสามเณร ๔ ประการ คือ (๑) เพื่อการดำรงชีพ (๒) เพื่อหล่อเลี้ยงกายให้แข็งแรง (๓) เพื่อพัฒนาจิต คือ เกื้อหนุนพัฒนาจิตให้มีสติสัมปชัญญะ (๔) เพื่อพัฒนาปัญญา คือ รู้คุณค่าอาหาร ละการสะสมและรู้จักปล่อยวาง ๒) ด้านปรตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น มี ๒ ประการ (๑) เพื่อแสดงธรรมโปรดชาวบ้าน (๒) เพื่อส่งเสริมชาวบ้านบำเพ็ญบุญ ให้ทานลดความตระหนี่ ๓) ด้านศาสนประโยชน์ ได้แก่ ประโยชน์ในทางศาสนามี ๒ ประการ คือ (๑) เพื่อสืบทอดพระวินัย โดยการประพฤติปฏิบัติตามสิกขาบทที่ทรงบัญญัติเอาไว้ เพื่อความสำรวมและความผาสุกของหมู่สงฆ์ (๒) เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพราะการบิณฑบาตเป็นการออกประกาศพระศาสนาทั้งทางตรงทางอ้อม มีโอกาสแสดงธรรมให้ประชาชน ละการทำชั่ว ตั้งอยู่ในความดี ทำจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใส^{๒๕}

^{๒๔} พระสุทัศน์ สีสวัสดิ์ (อัญญะโส), “ศึกษาการใช้จีวรในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๒๕} พระสุริยนต์ ทสฺสนีโย (น้อยสงวน), “การศึกษาวิเคราะห์บิณฑบาตในฐานะเป็นเครื่องมือหนุนชีวิตและกุศโลบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

พระสุชาติ สุชาติ ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่อง ศึกษาเรื่องการบิณฑบาตในพระพุทธศาสนา เนื้อหาของงานวิจัยเล่มนี้กล่าวถึง บทบัญญัติเกี่ยวกับการนุ่งห่มเกี่ยวกับการนุ่ง และเกี่ยวกับการห่ม ตามหลักพระวินัย มีพุทธบัญญัติห้ามไม่ให้พระภิกษุสามเณรนุ่งห่มผ้าอย่างคลุมศีรษะผู้ครองเรือน ทรงอนุญาตให้ใช้ผ้าบังสุกุลไม่ว่าจะอยู่ในวัดหรือนอกวัดก็ต้องนุ่งห่มให้เรียบร้อย เป็นปริณทล ผ้าที่ใช้สำหรับนุ่งเรียกว่าอันตราวาสก คือ สบง ผ้าที่ใช้สำหรับห่มเรียกว่า อุตตราสงค์ คือ จีวร และทรงอนุญาตให้ใช้ประคตสำหรับรัดเอวไม่ให้ผ้าที่นุ่งหลุด ดังนั้น ถือเป็นพระพุทธรูปบัญญัติในสิกขาบท ที่มีผู้ได้กระทำความผิดต่อพระธรรมวินัยเรียกว่า ตันบัญญัติหรือมูลบัญญัติ และอนุบัญญัติ ที่พระพุทธองค์ทรงได้บัญญัติเพิ่มเติม เพื่อต้องการให้พระภิกษุสามเณรรู้หลักปฏิบัติข้อวัตรของพระสงฆ์ที่ได้บวชมาในพระพุทธศาสนา^{๒๖}

พระมหาไพฑูลย์ วิบูล เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเสนาสนะในพระพุทธศาสนา” สรุปความได้ว่า เสนาสนะมี ๒ ประเภท คือ (๑) เสนาสนะตามธรรมชาติ ได้แก่ โคนไม้ ป่า ถ้ำ เป็นการใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด (๒) เสนาสนะที่สร้างขึ้น ได้แก่ กุฏิ วิหาร ปราสาท ศาลา จำแนกคุณค่าได้ดังต่อไปนี้ (๑) คุณค่าด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา หมายถึง คุณค่าในการทำนุบำรุงเกี่ยวกับเสนาสนะ เป็นการทำความดีทั้งต่อตนเอง ทั้งต่อส่วนรวม รู้จักการเสียสละช่วยเหลือกัน โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ประสานประโยชน์เพื่อการพัฒนาสังคม พระสงฆ์ด้านที่อยู่ให้มั่นคงแข็งแรง และใส่ใจการพัฒนาด้านอื่นๆ ให้สอดคล้องกับงานของพระสงฆ์มากยิ่งขึ้น (๒) คุณค่าด้านการประพาศศิลปตามพระวินัย หมายถึง คุณค่าที่พระภิกษุได้ศึกษาเรียนรู้ตามสิกขาบทหรือพระวินัย ไม่ล่วงละเมิดสิกขาบท สามารถปฏิบัติในเสนาสนะทั้งปวงได้ถูกต้อง โดยมีระเบียบ กฎ กติกาของสงฆ์เป็นมาตรฐานสูงสุด ทั้งกรณีที่ทำเองและใช้ให้ผู้อื่นทำเสนาสนะ (๓) คุณค่าด้านอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม หมายถึง คุณค่าทางพุทธศิลป์สื่อออกมาให้เห็นถึงสังฆธรรม ควรค่าต่อการอนุรักษ์งานศิลปกรรมไทย เป็นคุณค่าที่แสดงออกถึงความภูมิใจ ภูมิปัญญา เชื่อชาติ วัฒนธรรม วิถีชีวิตและมรดกความเป็นไทยอย่างแท้จริง (๔) คุณค่าในด้านความสัมพันธ์กับการบรรลุธรรม หมายถึง คุณค่าของเสนาสนะอย่างไร้สัมพันธ์กับการบรรลุธรรม อย่างไรไม่สัมพันธ์กับการบรรลุธรรม ซึ่งมีหลักเกณฑ์กำหนดง่ายๆ คือ เป็นที่สงัด เรียบง่าย ไม่พลุกพล่าน ไม่โอ้อวดหรูหรา อาทิ สวนโมกขพลาราม วัดหนองป่าพง วัดป่าดาราภิรมย์ ซึ่งช่วยให้การประพาศพรหมจรรย์เกิดประโยชน์สูงสุด กล่าวคือเป็นการเข้าถึงแก่นศาสนาโดยตรงไม่มัวติดในสิ่งแปลกปลอมด้วยความรู้ และการปฏิบัติที่ถูกต้อง^{๒๗}

พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโก (สุวรรณโชติ) เสนอสารนิพนธ์เรื่อง “ความสำคัญของเสนาสนะป่าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” สรุปความได้ว่า เสนาสนะมีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) ที่พักอาศัยของภิกษุ เช่น กุฏิ วิหาร ศาลา ปราสาท, (๒) สถานที่ตามธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ถ้ำ ซอกภูเขา ที่ภิกษุใช้เป็นที่พักอาศัย, และ (๓) สิ่งของที่ภิกษุใช้เป็นที่นั่งและที่นอนในชีวิตประจำวัน เช่น เตียง ตั่ง พนักพิง เสื่อ, เสนาสนะของภิกษุแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ เสนาสนะชายบ้าน (คามันตเสนาสนะ) และ

^{๒๖} พระสุชาติ สุชาติ (ทองมี), “ศึกษาเรื่องการบิณฑบาตในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธมหาบัณฑิต, (บัณฑิตมหาวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑),

^{๒๗} พระมหาไพฑูลย์ วิบูล (เลิศฤทธิ์ธนะกุล), “การศึกษาแนวคิดเรื่องเสนาสนะในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

เสนาสนะป่า (อารัญญิกเสนาสนะ) สำหรับเสนาสนะป่านั้นมักสร้างใน ๓ สถานที่ คือ (๑) ป่าติดหมู่บ้าน (๒) ป่าห่างไกลหมู่บ้าน หรือ (๓) ภูเขา แต่สถานที่เหล่านี้ต้องตั้งอยู่ไม่ไกลชุมชนมากนัก เพื่อป้องกันไม่ให้ชาวบ้านมารบกวนและเพื่อให้ภิกษุสามารถเดินเข้ามารับอาหารบิณฑบาตในหมู่บ้านได้ การอาศัยอยู่ในเสนาสนะป่าของภิกษุมี ๒ แบบ คือ (๑) อยู่แบบถาวรตลอดชีวิต และ (๒) อยู่บางช่วงเวลาเพื่อปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด พระเจ้าพิมพิสารเป็นคนแรกที่ถวายป่าไผ่เป็นเสนาสนะป่าในพระพุทธศาสนา ภิกษุผู้อาศัยอยู่ในเสนาสนะป่า เรียกว่า พระอรัญญวาสีเป็นผู้ที่มุ่งปฏิบัติกรรมฐานมากกว่าการเรียนพระพุทธพจน์ เสนาสนะที่สร้างแบบถาวรมีองค์ประกอบที่สำคัญ เช่น เสา ผนัง พื้น (ฉาบหรือปูด้วยอิฐ หินอ่อน แผ่นหิน ดินเหนียว ปูนขาว) ประตู หน้าต่าง หลังคา (มุงด้วยกระเบื้อง ศิลา ปูนขาว หญาหรือไม้) ทาสีผนังเป็นสีขาว ดำ หรือเหลือง อนุญาตให้วาดภาพที่สุภาพได้ เช่น ภาพดอกไม้ เถาวัลย์ ห้ามวาดภาพบุรุษและสตรีในลักษณะที่ไม่สำรวม, ส่วนเสนาสนะที่สร้างเพื่อพักอาศัยชั่วคราวนิยมสร้างด้วยไม้ หญาหรือใบไม้ เรียกว่า ปิณฑศาลา หรือ ดิณฑศาลา ทั่วบริเวณพื้นของเสนาสนะปานิยมปลูกต้นไม้ให้มีความร่มรื่น เป็นระเบียบ ไม่เน้นวัสดุที่หรูหรา ภิกษุควรไปอยู่ในเสนาสนะป่าเพื่อให้เกิดความสงบและมีเวลาปฏิบัติธรรมได้เต็มที่ ไม่ใช่เพื่อต้องการให้ผู้คนศรัทธาหรือสร้างชื่อเสียงว่าเป็นผู้ปฏิบัติเคร่งครัด การอยู่ในเสนาสนะป่าจะช่วยให้เกิดความสงบ (วิเวก) ๓ ด้าน คือ (๑) กายวิเวก: ร่างกายสงบ (๒) จิตวิเวก : จิตสงบ และ (๓) อุปวิเวก: สัจจจากกิเลส คือ มีจิตบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลสทั้งปวง ซึ่งจะส่งผลให้สามารถพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา^{๒๘}

เจตนา จิตรพันธุ์ ได้เสนองานวิจัยเรื่อง “การศึกษานวกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ไว้ว่า เกิดจากความศรัทธาของชาวกรุงราชคฤห์แคว้นมคธ จึงได้ขอสร้างที่พำนักอาศัยให้แก่เหล่าภิกษุสงฆ์ เพื่อให้เกิดสัปปายะในการอยู่อาศัยเพื่ออันสงฆ์แห่งผลทาน เพื่อจะได้ขึ้นสวรรค์เท่านั้น เมื่อพระพุทธองค์ทรงอนุญาตภิกษุสงฆ์ให้รับถวายที่พำนักอาศัยหรือเสนาสนะได้เพียง ๕ ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น และถ้ำ เมื่อสร้างวิหารเสร็จพระองค์ได้ทรงแนะนำให้ถวายเสนาสนะวิหารเหล่านั้นแต่ภิกษุสงฆ์ที่มาจากทิศทั้ง ๔ ทั้งที่มาแล้วและไม่ได้มา เพื่อจะไม่ให้เหล่าภิกษุสงฆ์ถือเป็นเจ้าของในเสนาสนะเหล่านั้น^{๒๙}

พระมหาปรทัตติ ปรัตตูปชีวี ได้กล่าวถึงการจัดการอาคารสถานที่ไว้ในงานวิจัยเรื่อง “การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมตามแนวพระวินัยปิฎก” ว่า การจัดอาคารสถานที่เพื่อการใช้สอยในปัจจุบันกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมเป็นนโยบายพัฒนาชีวิตไปสู่ความดีสูงสุดของพระพุทธเจ้า ในอาจริยกา พระองค์ตรัสถึงการใช้ชีวิตอยู่กับสิ่งแวดล้อมว่า บรรพชาอาศัยเสนาสนะ คือ คางไม้ เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะคือ คางไม้นั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ เพื่อมุ่งหวังให้มนุษย์มีความเป็นอยู่กลมกลืนกับธรรมชาติให้มากที่สุดเพราะทรงมุ่งหวังการปฏิบัติอย่างเรียบง่าย อีกอย่างหนึ่ง การเลือกสถานที่สำหรับก่อสร้าง และที่พักอาศัยก็ทรงให้

^{๒๘} พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโข (สุวรรณโชติ), “ความสำคัญของเสนาสนะปานิคมภิกษุพระพุทธศาสนา”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐).

^{๒๙} เจตนา จิตรพันธุ์, “การศึกษานวกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

ความสำคัญต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม เห็นได้จากศึกษาบทที่กล่าวถึงการจำกัดบริเวณก่อสร้างอุปกรณ์สำหรับก่อสร้างและขนาดอาคาร ต้องไม่ใหญ่โตจนเกินความจำเป็นและตั้งในที่ที่เหมาะสม^{๓๐}

พระครูวิจิตรธรรมพิทักษ์ (ชล พึ่งวิทย์) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาแรงจูงใจในการบรรพชาอุปสมบทของพระอสีติมหาสาวกในพระพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปความได้ว่า แรงจูงใจภายนอกและแรงจูงใจภายในที่มีอิทธิพลในการบรรพชาอุปสมบทของพระอสีติมหาสาวก ได้แก่ แรงจูงใจของความกตัญญู ความศรัทธาเชื่อมั่น จริ่งใจ แรงจูงใจภายใน ได้แก่ สิ่งเร้ากระตุ้น แรงขับจิตใจ ต้องการแสวงหาความสงบระงับ เกิดจากความศรัทธา ความเบื่อหน่ายในสังขาร ค่านิยม สังคม ประเพณี การศึกษา สิ่งเกิดจากพระปัญญาบารมี ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงมีพระกรุณาคุณต่อเวไนยสัตว์ทั้งหลาย จึงเกิดเป็นสิ่งเร้า กระตุ้น เกิดเป็นแรงจูงใจ นำไปสู่ความสำเร็จในการบรรลุลัทธิ มาจากความเลื่อมใสศรัทธามั่นในพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงใช้วิธีการสอนด้วยคำพูดสั้น ๆ มีหลักธรรม มีหลักการและเหตุผล ผู้ฟังตรงตามได้ พระพุทธองค์ทรงแสดงพุทธานุภาพเป็นอัศจรรย์ ให้ประจักษ์ในลักษณะที่เป็นการส่งเสริมแรงจูงใจ ได้แก่ หลักธรรมชื่อว่า อนุปพุททิภา และอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหลักธรรมช่วยกระตุ้นให้เกิดแรงจูงใจในการบรรพชาอุปสมบทของพระอสีติมหาสาวก^{๓๑}

พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง) เสนอวิทยานิพนธ์ “การศึกษาเรื่องการบรรลุลัทธิในพระพุทธศาสนาเถรวาท” งานวิจัยนี้สรุปความได้ว่า การบรรลุลัทธิสูงสุดคือการสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ต้องสามารถกำจัดกิเลสที่หมักตองอยู่ในสันดานที่เรียกว่าสังโยชน์ ๑๐ ประการได้ เมื่อบรรลุลัทธิแล้ว ภาวะทางความคิด ภาวะทางปัญญา การดำเนินชีวิต และคุณสมบัติพิเศษต่าง ๆ ดังกล่าว เป็นผลของการบรรลุลัทธิที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้และการปฏิบัติตามหลักโพธิปักขิยธรรม แม้ว่าแต่ละท่านที่บรรลุลัทธิจะใช้หลักธรรมใด ชำหรือเร็วเพียงไร ขึ้นอยู่กับวาสนาบารมีที่แต่ละท่านได้สั่งสมมาในอดีต และประกอบกับการปฏิบัติในปัจจุบัน ความแตกต่างในช่วงจังหวะการบรรลุลัทธิของแต่ละท่าน เป็นสิ่งที่น่าสนใจทั้งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการปฏิบัติธรรม^{๓๒}

โกศล จิณเสถียรทรัพย์ ได้กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาไว้ในงานวิจัยเรื่อง “สิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาผู้ป่วยในสถานพยาบาลตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท” ว่า ในพระพุทธศาสนาไม่มีเรื่องของสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาโดยตรง แต่โดยสาระที่สำคัญของหลักพระพุทธศาสนา คือ เรื่องของการฝึกฝนพัฒนาตนซึ่งจัดเป็นเรื่องของการพัฒนาจิตใจ จากจิตใจที่ยังไม่ได้รับการพัฒนามากพัฒนาให้ดีขึ้นด้วยการอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม ทั้งนี้สาระสำคัญ

^{๓๐} พระมหาปรทติ ปรทตูปชีวี, “การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมตามพระธรรมวินัย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^{๓๑} พระครูวิจิตรธรรมพิทักษ์ (ชล พึ่งวิทย์), “การศึกษาแรงจูงใจในการบรรพชาอุปสมบทของพระอสีติมหาสาวกในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๓๒} พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุลัทธิในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

ของสิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยา คือ สถานที่สัปปายะ หรือสถานที่ที่มีความสบาย สงบ ร่มรื่น ใกล้ชิดกับธรรมชาติให้มากที่สุดเพื่อมุ่งสู่การพัฒนาตนเองรวมทั้งการดูแลร่างกายและจิตใจ^{๓๓}

พระวีรชน อุตตโร เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยพบว่า การบริโภคปัจจัย ๔ ในพระพุทธศาสนา คือ การใช้สอยผ้าจีวร กิน ดื่ม อาหารบิณฑบาต ใช้สอยที่อาศัยเสนาสนะ และใช้ยารักษาโรค ตามหลักธรรมวินัย เพื่อสนองความต้องการพื้นฐานที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อสนองกิเลสตัณหา ความอยาก จึงเป็นไปอย่างสันโดษ ไม่ฟุ้งเฟ้อยบถบัญญัติเกี่ยวกับการบริโภคปัจจัย ๔ ในพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก ทรงแสดงไตรจีวรและผ้าอื่นๆ เท่าที่จำเป็นสำหรับนุ่งห่มปกปิดร่างกายทรงบัญญัติการบิณฑบาตและข้อวัตรเกี่ยวกับการบริโภคอย่างผู้มีมารยาทที่ดีในสังคม ทรงแสดงเสนาสนะที่สงบสงัดบนพื้นฐานที่มกน้อยสันโดษรบกวนผู้อื่นน้อยและใช้ประโยชน์ได้สูงสุด และทรงแสดงคิลานเภสัชเฉพาะที่จำเป็นแก่การรักษาโรคที่เกิดขึ้นเท่านั้น การบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา ได้แก่ เมื่อรับปัจจัย ๔ มา ก็พิจารณาโดยความเป็นธาตุเท่านั้น ขณะบริโภคใช้สอยก็พิจารณาใช้สอยอย่างมีสติรู้คุณค่าแท้ของปัจจัยนั้นๆ และเมื่อใช้สอยแล้วก็พิจารณาถึงความจำเป็นที่ต้องบริโภคใช้สอย เพื่อไม่ให้เกิดความประมาทในกาลทั้ง ๓ นอกจากนี้ยังมีวิธีการปฏิบัติที่เป็นการขัดเกลากิเลสเพิ่มเติมในธุดงค์วัตร ในส่วนที่เกี่ยวกับการบริโภคจีวร การบริโภคบิณฑบาต และการบริโภคเสนาสนะตามสมควร การบริโภคบิณฑบาตควรใช้หลักโภชนาการที่ถูกต้อง เลือกรับประทานอาหารที่สุกสะอาดและเจริญอาหารเรปฏิกลัตถุญจะสนับสนุนการบรรลุธรรมได้เป็นอย่างดี การบริโภคเสนาสนะควรพิจารณาเลือกเสนาสนะสัปปายะจะสนับสนุนการบรรลุธรรมได้ และการบริโภคคิลานเภสัชที่ควบคู่กับการใช้ธรรมโอสถจะเกื้อกูลสนับสนุนแก่การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาได้^{๓๔}

พระมหาวัฒนา ปณฺณาทิโป เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาเรื่องการบริหารจัดการปัจจัย ๔ ของพระสงฆ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัย ๔ ได้พัฒนาการไปตามความเจริญของพระพุทธศาสนาในยุคแรกพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตปัจจัย ๔ เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ดำเนินวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและปฏิบัติสมณธรรมได้สำเร็จมรรคผลเป็นจำนวนมาก เมื่อพระพุทธศาสนาแผ่ขยายไปมีผู้คนศรัทธาเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาจำนวนมาก จึงทรงอนุญาตปัจจัย ๔ เพิ่มเติมเพื่อให้สอดคล้องกับการขยายตัวของพระพุทธศาสนา และเป็นการขยายประโยชน์จากเดิมที่มุ่งให้พระภิกษุสงฆ์ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นส่วนตน มาเป็นการเผยแผ่ให้พระพุทธศาสนาเข้าถึงประชาชนได้มากขึ้น เป้าหมายปัจจัย ๔ ที่ทรงอนุญาตจากเดิมที่จำกัด จึงทรงปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมเมื่อประสบปัญหาทางเศรษฐกิจก็อนุญาตให้พระสงฆ์พึ่งพาตัวเองได้บ้าง โดยอยู่บนพื้นฐานทางศีล สมาธิและปัญญา กล่าวคือ ไม่เบียดเบียน เพียงพอแก่การดำรงชีพใช้ประโยชน์ได้อย่างคุ้มค่าที่สุด โดยมุ่งส่งเสริม

^{๓๓} โกศล จิ่งเสถียรทรัพย์, “สิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาผู้ป่วยในสถานพยาบาลตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๓๔} พระวีรชน อุตตโร (ชัชวาลย์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

การปฏิบัติธรรม และอยู่ในหลักการไม่สะสมให้เกิดกิเลส ความมั่งมาก อยากใหญ่ ปราศจากความยึดติดในปัจจัย อีกทั้งใช้เป็นเครื่องมือพิจารณาไปสู่ความหลุดพ้นได้ ในการบริหารปัจจัย ๔ พระพุทธองค์ทรงมอบความเป็นใหญ่ให้พระสงฆ์ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทรงให้พระภิกษุทุกรูปได้เข้ามามีส่วนในการบริหาร ได้เรียนรู้ที่จะช่วยเหลือพึ่งพากันและกันพัฒนาองค์กรสงฆ์ให้เป็นที่ยอมรับของสังคม พระองค์มุ่งให้สังคมสงฆ์เป็นสังคมตัวอย่างที่ดีเลิศ ให้ชาวโลกได้ยึดถือเป็นแบบอย่างในด้านความซื่อสัตย์สุจริต เทียงธรรม และนำพาสมาชิกไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือความหลุดพ้น^{๓๕}

พระเจียน กันทะบุตร วิจัยเรื่อง “สังฆิกเสนาสนะ : ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับหมู่บ้าน” วิทยานิพนธ์เล่มนี้กล่าวถึง การสร้างวัดและเสนาสนะในสมัยพุทธกาลเกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาของชาวบ้าน และวัดมีชื่อเรียกต่างกันไป เช่น อารามบ้าง อาวาสบ้าง วิหารบ้าง วัดใช้เป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ เป็นที่สงเคราะห์ อนุเคราะห์แก่ชาวบ้าน และเป็นศูนย์กลางเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยจุดเด่นมีเศรษฐีหรือคหบดีเป็นเจ้าของถวายเพียงผู้เดียวปัจจุบันวัดยังใช้เป็นสถานที่สงเคราะห์ อนุเคราะห์ และสถานศึกษา นอกจากนี้แล้วยังพบอีกว่ารูปแบบการสร้างเสนาสนะมีการพัฒนาเรื่อยมา ตามยุคสมัยจนถึงปัจจุบันโดยไม่ผิดไปจากพระธรรมวินัย^{๓๖}

พระมหาจรัญ วิจารณ์เมธี ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องสันโดษในพระพุทธศาสนา” กล่าวถึง ทศนะเรื่องสันโดษในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาท การวิเคราะห์หลัก ธรรมที่เกี่ยวข้องกับสันโดษ และคุณค่าของสันโดษในทางจริยธรรม การใช้หลักธรรมเรื่องสันโดษไปใช้แก้ปัญหา ต้องเริ่มจากการพัฒนาด้านจิตใจเป็นอันดับแรก ต่อจากนั้นก็มาที่ครอบครัว หมู่บ้าน และสังคม เป็นการสร้างนิสัยของแต่ละคนให้รู้จักสันโดษ รู้หน้าที่ของตนในการแก้ปัญหา โดยหลักการของสันโดษ ๓ ประการ คือ สันโดษโดยปริมาณ โดยคุณภาพ และโดยธรรม การนุ่งห่มผ้าบังสุกุลจีวรใน ทางพระพุทธศาสนาก็อาศัยหลักความสันโดษ เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต พระภิกษุสามเณรจะต้องสันโดษในด้านการนุ่งห่มผ้าตามพระธรรมวินัย^{๓๗}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับวัดป่าทำให้ทราบว่า ที่ผ่านมามีงานวิจัย วิทยานิพนธ์และหนังสือที่กล่าวถึงการปฏิบัติและเรื่องราวเกี่ยวกับพระอริยเจ้าอยู่บ้าง แต่ยังไม่มีการวิจัยที่ทำการศึกษาเรื่องอริยวังสปฏิปทาอย่างละเอียด ดังนั้น งานวิจัยนี้จะได้ทำการศึกษานี้เนื้อหาของอริยวังสปฏิปทาโดยละเอียด โดยจะจำแนกเป็น ๔ ข้อ คือ สันโดษด้วยจีวร สันโดษด้วยบิณฑบาต สันโดษด้วยเสนาสนะ และยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติของผู้เป็นเหล่ากอของพระอริยเจ้าอันเป็นปฏิปทาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายยกย่องสรรเสริญ

^{๓๕} พระมหาพัฒนา ปณฺณาทิโป (คำเคน), “ศึกษาเรื่องการบริหารจัดการปัจจัย ๔ ของพระสงฆ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒),

^{๓๖} พระเจียน กันทะบุตร (ดิฏฺขปณฺโณ), “สังฆิกเสนาสนะ : ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับหมู่บ้าน”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พุทธศาสนศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓).

^{๓๗} พระมหาจรัญ วิจารณ์เมธี, “การศึกษาวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องสันโดษในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยต้องการจะศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎก รวมทั้งข้อมูลจากบทความ หนังสือ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับหลักอริยวงศ์ ๔

๑.๖.๑ การวิจัยเอกสาร

การวิจัยเอกสาร คือ การค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดและแนวทางการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติจากแหล่งข้อมูลต่างๆ จำแนกเป็นข้อมูล ๒ ระดับ คือ

ข้อมูลปฐมภูมิ ศึกษาจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี-ภาษาไทยไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ชุด ๙๑ เล่ม), รวมทั้งคัมภีร์ฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับอริยวัตรปฏิบัติ ๔ คือ (๑) จีวรสันโดษ ความสันโดษด้วยจีวร (๒) ปิณฑปาตสันโดษ ความสันโดษด้วยปิณฑบาต (๓) เสนาสนสันโดษ ความสันโดษด้วยเสนาสนะ และ (๔) ภาวนาปหานารามตา ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล

ข้อมูลทุติยภูมิ ศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากตำราวิชาการ บทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องต่างๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกและการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติทั้งส่วนที่เป็นแนวคิด แนวทางการปฏิบัติและพัฒนากการหลักการปฏิบัติที่มีในสังคมไทยปัจจุบัน

๑.๖.๒ ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยเรื่องนี้เป็นารวิจัยจากเอกสาร จึงได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูล ตามลักษณะของข้อมูลหลังจากที่ได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลทั้งหมดแล้ว รวบรวมเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง มาดำเนินการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) ในหัวข้อตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้ โดยเน้นตอบวัตถุประสงค์การวิจัย ๓ ประการ คือ

(๑) ศึกษาคำสอนเรื่องอริยวัตรปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสส โดยจะศึกษา ๗ ประเด็นที่สำคัญ คือ (๑) ความหมายของอริยวัตรปฏิบัติ (๒) ความเป็นมาของอริยวัตรปฏิบัติ (๓) บุคคลผู้บำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติ (๔) สาระสำคัญของอริยวัตรปฏิบัติในอริยวงศ์ (๕) วิธีการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติ (๖) อริยวงศ์ ๔ กับการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ และ (๗) หลักธรรมที่เป็นพื้นฐานของอริยวัตรปฏิบัติ

(๒) ศึกษาหลักการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยจะศึกษา ๕ ประเด็น คือ (๑) ปัจจัย ๔ : เครื่องอาศัยเลี้ยงชีพของภิกษุ (๒) หลักการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติข้อที่ ๑ : สันโดษด้วยจีวร (๓) หลักการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติข้อที่ ๒ : สันโดษด้วยปิณฑบาต (๔) หลักการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติข้อที่ ๓ : สันโดษด้วยเสนาสนะ และ (๕) หลักการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติข้อที่ ๔ : ยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล

(๓) วิเคราะห์แนวทางการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยจะศึกษาในประเด็นต่อไปนี้ คือ (๑) แนวทางการใช้สอยจีวรตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยจีวร) (๒) แนว

บทที่ ๒

คำสอนเรื่องอริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาคำสอนเรื่องอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนา โดยจะศึกษา ๗ ประเด็น คือ (๑) ความหมายของอริยวังสปฏิปทา (๒) ความเป็นมาของอริยวังสปฏิปทา (๓) บุคคลผู้บำเพ็ญอริยวังสปฏิปทา (๔) สารสำคัญของอริยวังสปฏิปทาในอริยวังสสูตร (๕) วิธีการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทา (๖) อริยวงศ์ ๔ กับการดำเนินชีวิตของภิกษุ และ (๗) หลักธรรมะที่เป็นพื้นฐานของอริยวังสปฏิปทา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของอริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาจำแนกบุคคลตามภูมิธรรมได้ ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ ปุถุชน คือ ผู้มีกิเลสหนา ได้แก่ บุคคลทั่วไปที่ยังมีกิเลสใช้ชีวิตอยู่ในโลกเหมือนกับมนุษย์ส่วนมากในโลก และ อริยชน คือ ชนผู้ห่างไกลจากกิเลส หรือ ชนผู้ประเสริฐ คำว่า ผู้ประเสริฐนี้จำแนกตามกิเลสที่ละได้ตามภูมิธรรมของพระอริยเจ้าแต่ละประเภท ก่อนที่จะกล่าวถึงความหมายและรายละเอียดเกี่ยวกับอริยวังสปฏิปทา จะได้กล่าวถึงความหมายของ อริยชน หรือ อริยะ พอสังเขป จากนั้นจะได้แสดงความหมายของอริยวังสปฏิปทา (ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยเจ้า) ในลำดับต่อไป

คำว่า “อริยวังสปฏิปทา” ประกอบขึ้นจากคำบาลี ๒ ศัพท์ คือ อริยวังส+ปฏิปทา จะได้แสดงความหมายของอริยวังสปฏิปทา โดยสรุปดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความหมายของอริยวังส

คำว่า “อริยวงศ์” เป็นคำภาษาบาลี แปรทับศัพท์จากศัพท์ว่า “อริยวิโส” ประกอบขึ้นจากคำบาลี ๒ ศัพท์ คือ “อริยะ+วังส” แต่ละคำมีหลายความหมายตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๒.๑.๑ ความหมายของคำว่า “อริยะ”

คำว่า “อริย” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและในพจนานุกรมมีความหมายดังต่อไปนี้

(๑) อริยวงศ์ในคัมภีร์พระไตรปิฎก

อริยวังสสูตร กล่าวถึงความหมายของอริยวงศ์ไว้ว่า อริยวงศ์ ได้แก่ วงศ์ของพระอริยเจ้า หมายถึง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกพุทธเจ้า^๑

(๒) อริยวงศ์ในคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาอริยวังสสูตรให้ความหมายของอริยวงศ์ไว้ว่า อริยวงศ์ หมายถึง วงศ์ของพระอริยเจ้า ได้แก่ พระพุทธเจ้า ๓ ประเภท คือ ๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า และ ๓) สาวกของพระพุทธเจ้า (อนุพุทธเจ้า)^๒

^๑ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓.

^๒ อริยวงศ์ คือ วงศ์ของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า. อัง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๒๘/๓๑๑.

(๓) อริยวงศ์ในคัมภีร์อภิธานวรรณนาและพจนานุกรม

คัมภีร์อภิธานวรรณนาให้ความหมายของ อริยะ ไว้ดังต่อไปนี้

๑) อริยะ แปลว่า ผู้เปียดเบียนกิเลสเป็นต้น^๓

๒) อริยะ แปลว่า ผู้ห่างไกลจากกิเลส^๔

๓) อริยะ แปลว่า ผู้ยังชาวโลกให้ได้รับผลอันประเสริฐ^๕

๔) อริยะ แปลว่า ผู้ไม่ยินดีในบาป^๖

๕) อริยะ แปลว่า ผู้มีธรรมที่สัตบุรุษควรเข้าไปใกล้^๗

๖) อริยะ แปลว่า ผู้บรรลุมรรคธรรมและผลธรรม^๘

๗) อริยะ แปลว่า ผู้ประเสริฐ เพราะห่างไกลจากกิเลสอันถูกมรรคกำจัดแล้ว และเพราะทำความเป็นธรรมอันประเสริฐ^๙

อนึ่ง คำว่า อริยะ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีคำไวพจน์ของอริยะหลายคำ ที่พบมาก ได้แก่

(๑) อริคตะ แปลว่า ผู้บรรลุมรรคผล แล้ว^{๑๐} และ (๒) อเสขะ อเสกขะ แปลว่า ผู้ไม่ต้องศึกษาแล้ว ตามความหมายนี้ อเสขะ หรือ อเสกขะ หมายถึง บุคคลผู้สำเร็จการศึกษาตามหลักไตรสิกขาแล้ว เป็นผู้ประกอบด้วยสิกขา ๓ คือ สีลสิกขา สมาธิสิกขาและปัญญาสิกขา^{๑๑} คำว่า อริยะ และ อริคตะ ทั้ง ๒ ศัพท์นี้ หมายถึง พระอริยบุคคล ๔ คู่ จำแนกเป็น ๘ พวก คือ (๑) ผู้บรรลุโสดาปัตติมรรค (๒) ผู้บรรลุโสดาปัตติผล (๓) ผู้บรรลุสกทาคามีมรรค (๔) ผู้บรรลุสกทาคามีผล (๕) ผู้บรรลุนาคามีมรรค (๖) ผู้บรรลุนาคามีผล (๗) ผู้บรรลอรหัตตมรรค และ (๘) ผู้บรรลอรหัตตผล^{๑๒}

๒.๒.๑.๒ ความหมายของคำว่า “วงศ์”

คำว่า “วงศ์” แปลว่า วงศ์, เชื้อสาย, ตระกูล, เหล่ากอ^{๑๓} คำว่า “วงศ์” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาใช้ในความหมายกว้าง เช่น ศากยวงศ์ หมายถึง กษัตริย์ผู้เกิดในตระกูลศากยะ

^๓ วิเคราะห์ว่า กิเลสาร์โย หนตติ อริโย, โส เอว อริโย. (อาเทศ หน เป็น อรห. พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, แปลและเรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุทิโต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรพรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๕๕๐.

^๔ กิเลสเหิ อารกาทิ อริโย. พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี ป.ธ.๙), ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเซียง, ๒๕๕๐), หน้า ๔๙.

^๕ อริย ผล ลภาเปติ ชเนตติ อริโย. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

^๖ วิเคราะห์ว่า อริโย น รมติ ปาเป. เรื่องเดียวกัน, พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๕๕๐.

^๗ วิเคราะห์ว่า สปุริเสหิ อริตพโพ อริโย. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๐.

^๘ วิเคราะห์ว่า อริติ อริคจณติ มคคผลธมเมติ อริโย. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๐.

^๙ วิเคราะห์ว่า อริโยติ ตัมมคควาเมหิ กิเลสเหิ อารกตตา จ อริยภาวกรตตา จ อริโย. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕๐.

^{๑๐} วิเคราะห์ว่า อริคจณนิตถาติ อริคโต. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๐.

^{๑๑} วิเคราะห์ว่า ตีหิ สิกขาหิ ยุตตตาย เสกขา. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๐-๕๕๑.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕๐.

^{๑๓} วิเคราะห์ว่า วโนติ ปตถรตติ วิโส. พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี ป.ธ.๙), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๕๗๗.

พราหมณวงศ์ หมายถึง ผู้เกิดในวรรณะพราหมณ์ พุทธวงศ์ หมายถึง พระโพธิสัตว์ผู้เป็นเหล้ากอของพระพุทธรเจ้า หรือผู้กำลังจะบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธรเจ้า

ดังนั้นคำว่า “อริยวงศ์” จึงหมายถึง วงศ์ของพระอริยเจ้า หรือ เหล้ากอของพระอริยเจ้า ซึ่งหมายถึง วงศ์หรือเหล้ากอของบุคคลผู้เป็นพระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้น

๒.๒.๒ ความหมายของคำว่า “ปฏิบัติ”

คำว่า “ปฏิบัติ” แปรทับศัพท์จากคำบาลีว่า “ปฏิบัติ” ศัพท์นี้เป็นศัพท์นามกิตก์ ประกอบขึ้นจากองค์ประกอบต่างๆ ดังต่อไปนี้

(๑) ปฏิ บทหน้า

(๒) ปท ธาตุในอรรถว่า เดิน, ดำเนิน, ประพฤติ, ข้อปฏิบัติ

(๓) อ ปัจจัย

ศัพท์นี้วิเคราะห์ด้วยสูตรว่า ปฏิบุโพ, ปท คติย, อ ปฏิชชน วา ปฏิปทา แปรตามศัพท์ว่า ทาง, ทางดำเนิน, การปฏิบัติ, ข้อปฏิบัติ, ความประพฤติ, ความปฏิบัติ, การปฏิบัติ^๔ อย่างไรก็ตามพบว่าคำว่า “ปฏิบัติ” นี้มีศัพท์ที่สำเร็จรูปจากธาตุปัจจัยคล้ายๆ กัน คือ ปฏิบัติ ผู้วิจัยพบว่า ศัพท์ว่า ปฏิปทาและปฏิบัตินิยมใช้ประกอบไว้ท้ายของศัพท์ที่ต้องการสื่อความหมายในลักษณะเดียวกัน เช่น เนกขัมมปฏิบัติ, เนกขัมมปฏิบัติ, อริยวงศ์ปฏิบัติ และ อริยวงศ์ปฏิบัติ

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า “อริยวงศ์ปฏิบัติ” หมายถึง ปฏิปทาหรือข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยเจ้ามีพระโสดาบันเป็นต้น หรือ ข้อปฏิบัติอันเป็นเหล้ากอของพระอริยเจ้ามีพระโสดาบันเป็นต้น คำนี้เป็นคำเรียกข้อปฏิบัติของภิกษุผู้สันโดษด้วยจีวร สันโดษด้วยอาหาร สันโดษด้วยเสนาสนะและยินดีในการละอกุศลและเจริญกุศล โดยบุคคลผู้ปฏิบัติ ได้แก่ ภิกษุผู้เป็นพระอริยะและภิกษุอุปัชฌาย์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบโดยเน้นที่ความสันโดษในปัจจุบัน ๔ และมีความเพียรพยายามจะปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน

๒.๒ ความเป็นมาของอริยวงศ์ปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ก่อนที่จะกล่าวถึงอริยวงศ์ปฏิบัติ ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความเป็นมาของพระอริยวงศ์ก่อน คำว่า พระอริยวงศ์นี้เป็นคำเรียกบุคคลตั้งอยู่ในวงศ์ของพระอริยเจ้า ซึ่งมีโอกาสจะฝึกพัฒนาตนจนละกิเลสได้ตามแต่ละภูมิธรรมของตนแล้วก้าวสู่ความเป็นพระอริยเจ้าได้ อริยวงศ์ในพระพุทธศาสนามีความเป็นมาดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความเป็นมาของอริยวงศ์

อริยวงศ์ในพระพุทธศาสนามีความเป็นมาสืบเนื่องจากวิถีชีวิตของคนอินเดียในสมัยโบราณ จากการศึกษาพบว่า อินเดียสมัยโบราณ คนบางกลุ่มสร้างสังคมขึ้นมาใหม่เป็นสังคมของผู้สละชีวิตด้านโลภียวิสัย ไม่ยุ่งเกี่ยวกับชีวิตของผู้ครองเรือน สละทรัพย์สมบัติครองชีพในสังคมพวกตน ได้แก่ ปริพาชก ภิกษุ สมณะ ยติและสันยาสีเป็นต้น สังคมสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นถือว่าเป็นสังคมใหม่

^๔ ป.ทลสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ๒๕๕๘), หน้า ๔๒๘-๔๒๙.

สังคมสงฆ์มีลักษณะพิเศษตั้งขึ้นมาเป็นแบบอย่างสำหรับผู้ประพาศธรรม การครองชีพ รวมถึงวิถีชีวิตของภิกษุมีรูปแบบที่เป็นลักษณะพิเศษ แตกต่างจากสังคมทั่วไป รูปแบบสังคมของภิกษุสืบมาจากวิถีชีวิตของคณวาระพราหมณ์ คือ สันยาสิ เป็นวิถีชีวิตตามอุดมคติเป็นหนึ่งใน ๔ ขั้นตอนของการดำเนินชีวิตที่เรียกว่าอศรมมียุ ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) พรหมจารี เยาววัยศึกษาหาความรู้ความสามารถ
- (๒) คฤหัสถ์ วัยผู้ใหญ่มีเหย้าเรือนและสร้างความมั่งคั่งให้แก่ตนเองและครอบครัว
- (๓) วานปรสถ์ วัยสูงอายุบำเพ็ญประโยชน์เพื่อสังคม
- (๔) สันยาสิ วัยชราบำเพ็ญพรตและจาริกสั่งสอนผู้อื่นให้ประพฤติปฏิบัติชอบ

การดำเนินชีวิตของภิกษุมีรูปแบบไม่แตกต่างจากการดำเนินชีวิตของสันยาสิ กล่าวคือ ประพาศธรรมพร้อมกับเที่ยวจาริกสั่งสอนผู้อื่น^{๑๕}

พระพุทธเจ้ามีคำสอนสำคัญประการหนึ่ง คือ “ในหมู่มนุษย์ คนที่ฝึกตนแล้วจึงเป็นผู้ประเสริฐ”^{๑๖} ข้อนี้สอดคล้องกับพระจริยาของพระพุทธองค์ที่จะทรงเอาพระทัยในการสั่งสอนสาวกให้พัฒนาตนจากปุถุชนสู่ความเป็นอริยชน อย่างไรก็ตาม ความเป็นอริยชนหรืออารยชนตามพุทธประสงค์มีเกณฑ์การวัดที่ความประพฤติ อริยชนในพระพุทธศาสนาเป็นผู้มีบุคลิกภาพสมบูรณ์พร้อมทั้งบุคลิกภาพด้านในและบุคลิกภาพด้านนอก

สมมติพล เนตรนิมิตรแสดงทัศนะไว้อย่างน่าสนใจว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้กำหนดคุณค่าความเป็นอริยชนตามปัจจัยแวดล้อม ไม่ได้ทรงกำหนดว่าผู้เป็นอริยชนต้องเกิดในท้องที่เฉพาะ มีอาชีพหรือภาษาใดภาษาหนึ่งที่เป็นการตายตัว อริยชนในพระพุทธศาสนามี ๔ ประเภท คือ

- (๑) มีความประพฤติเป็นอารยัน เรียกว่า อาจารย์อารยัน (อาจารย์)
- (๒) มีการครองเพศเป็นอารยัน เรียกว่า ลิงคะอารยัน (ลิงคะอริยะ)
- (๓) มีทัศนคติเป็นอารยัน เรียกว่า ทรรคนะอารยัน (ทศสนอริยะ)
- (๔) มีการเรียนรู้เป็นอารยัน เรียกว่า ปฏิวะธอารยัน (ปฏิวะธอริยะ)^{๑๗}

สังคมสงฆ์เรียกว่า อริยวงศ์อริยตันติ อริยปเวณี อริยวงศ์ หมายถึง วงศ์ของอริยชน หรือ วงศ์ของพระอริยบุคคล อริยตันติ หมายถึง แบบแผนของพระอริยบุคคล อริยปเวณี หมายถึง ประเพณีของพระอริยบุคคล ดังนั้น อริยวงศ์จัดเป็นวงศ์ที่ ๘ (อภฺธโม อริยวิโส) ที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นมา อริยวงศ์เป็นวงศ์ของผู้มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากพราหมณวงศ์ กษัตริยวงศ์ แพศยวงศ์ศูทรวงศ์ สมณวงศ์ สกถวงศ์ และราชวงศ์ ๓ การเข้ามาอยู่ในอริยวงศ์ เรียกว่า อริยครรรค์ หรือ อริยคัพพะตามศัพท์ หมายถึง ห้องครรรค์คือที่อยู่ของพระอริยบุคคล ได้แก่ ผู้ที่อยู่ในสังคมของพระอริยบุคคลหรือผู้ที่อยู่ในสังคมของพระอริยสงฆ์ ขณะที่ฝ่ายพราหมณ์แบ่งคนออกเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่ เอกชาติกับทวิชาติ พระพุทธศาสนาได้แบ่งคนออกเป็น ๒ กลุ่ม เช่นเดียวกัน ได้แก่ โลภียชาติกับอริยชาติ โลภียชาติ หมายถึง ผู้ดำเนินชีวิตทางโลกียวิสัย หากเขาได้เข้ามาพัฒนาตนในสังคมสงฆ์จะมีชาติใหม่ เป็นอริยชาติ คือ ชาติของพระอริยบุคคล

^{๑๕} สมมติพล เนตรนิมิตร, ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์, รายงานการวิจัย, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๔๖.

^{๑๖} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

พระพุทธเจ้าไม่ได้วัดความเป็นคนด้วยปัจจัยแวดล้อมภายนอก ไม่ว่าถิ่นที่กำเนิดภาษาหรืออาชีพการงาน ทรงเห็นความสำคัญและคุณค่าแห่งความเป็นคนว่าอยู่ที่ความประพฤติ อริยชนที่พระพุทธเจ้าทรงประสงค์จะต้องไม่เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น เช่น ไม่เบียดเบียนทำร้ายสัตว์ มีความเมตตา กรุณา พฤติกรรมของอริยชนในพระพุทธศาสนาไม่เกี่ยวข้องกับชาติกำเนิด ดังพุทธภาษิตที่ว่า “อย่าถามถึงชาติตระกูล จงถามเฉพาะธรรมที่ประพฤติ” คนที่สามารถพัฒนาตนเองจึงเป็นอริยชนได้ทุกคน โดยไม่ต้องอาศัยเงื่อนไขจากปัจจัยภายนอก ไม่จำกัดที่อยู่อาศัยว่าต้องเกิดในที่นั้นที่นี้ ไม่จำกัดชาติตระกูลหรือชาติกำเนิด ไม่จำกัดลัทธิการะหรือรายได้ ไม่จำกัดวรรณะ ไม่ถือสีผิวและไม่จำกัดการศึกษาหาความรู้ พระพุทธเจ้าทรงเป็น “พุทธอารยัน” ทรงแนะนำแต่สิ่งที่จะช่วยให้คนพัฒนาตนเอง ทรงสอนให้มีความฉลาด ให้มีความรอบรู้ ให้มีความเป็นอริยะภาษา สำหรับชาวพุทธอารยันต้องสื่อให้ตรงกับสิ่งที่ได้เห็นสิ่งที่ได้ฟังสิ่งที่ได้ทราบและสิ่งที่ได้รับรู้ ซึ่งเรียกว่า อริยโฆหาร หมายถึง คำพูดของพระอริยะ

ความเป็นอริยชนในพระพุทธศาสนาทราบได้จากหลักการและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า หลักการและวิธีการสอนที่สำคัญจะมีคำว่า อริยะ เช่น สัจจะของอริยชน (อริยสัจ) , ทางดำเนินชีวิตของอริยชนมีองค์ ๘ (อริยอัฏฐังคิกมรรค) และ ทรัพย์ของอริยชน (อริยทรัพย์)^{๑๘}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า แนวคิดเรื่องอริยวงศ์เริ่มมีในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ยุคแรก โดยมีความเป็นมาเกี่ยวเนื่องมาจากสังคมนักบวชในยุคอินเดียโบราณ จากนั้นได้มีการพัฒนาบนแนวคิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ที่ว่า สามารถพัฒนาจนเป็นอริยชนได้โดยไม่จำกัดวรรณะ

อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาแล้วจะพบว่า บุคคลผู้ได้ชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ หรือ เป็นผู้บำเพ็ญอริยวงศ์ปฏิบัติทานนั้น อาจจำแนกกว้างๆ เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ (๑) พระอริยเจ้านับตั้งแต่พระโสดาบันเป็นต้น ดังได้กล่าวไว้แล้วว่า พระอริยเจ้าในพระพุทธศาสนาจำแนกเป็น ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ บุคคลผู้บรรลุลุทธิธรรมเป็นพระโสดาบันเป็นอย่างต่ำแล้วจะมีวิถีชีวิตสอดคล้องตามหลักอริยวงศ์ ๔ ประการโดยสมบูรณ์ เป็นอัตโนมัตติ และ กลุ่มที่ (๒) ภิกษุต่างๆ ไปที่สมาทานปฏิบัติถือสันโดษในปัจจัย ๔ และยินดีในการปฏิบัติเพื่อละอกุศลและเจริญอกุศลโดย มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาอันจะส่งผลให้ได้บรรลุลุทธิธรรมชั้นสูงขึ้นเป็นลำดับไป ภิกษุพวกที่ ๒ นี้เป็นพวกพยายามฝึกพัฒนาตนให้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์

๒.๒.๒ ความเป็นมาของพระอริยเจ้า

บุคคลผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์พัฒนาตนตามหลักไตรสิกขามาตามลำดับ ย่อมสามารถพัฒนาตนตามภูมิธรรมสู่ความเป็นพระอริยเจ้า หรือ พระอริยบุคคลได้ พระอริยเจ้า แปลว่า บุคคลผู้ประเสริฐ, ผู้ไกลจากข้าศึก, ผู้บรรลุลุทธิธรรมวิเศษมีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น^{๑๙} ผู้หักกำลังอสังสารวัฏได้แล้วแบ่งได้หลายประเภท คือ แบ่งอย่างใหญ่ได้เป็นพระเสขะและพระอเสขะ แบ่งตามประเภทบุคคลมี ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ และยังแบ่งย่อยเป็น ๘ ประเภท จัดเป็น ๔ คู่ได้อีก

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๘), หน้า ๕๒๒.

อริยบุคคลแบ่งตามประเภทบุคคลได้ ๔ ประเภท คือ

๒.๒.๒.๑ โสดาบัน

โสดาบัน แปลว่า ผู้เข้าถึงกระแสที่จะนำไปสู่พระนิพพาน^{๒๐} ผู้เข้าสู่กระแสธรรม (อริยมรรค) เป็นชื่อเรียกพระอริยบุคคลประเภทแรกใน ๔ ประเภท คือ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหันต์ ผู้ได้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วด้วยการละสังโยชน์ เบื้องต่ำ ๓ ประการได้คือ

(๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นเป็นเหตุถือตัวตน เช่น เห็นว่ากายนี้ใจนี้เป็นตัวตนของเรา

(๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย เช่นสงสัยในข้อปฏิบัติของตนว่าถูกต้องหรือไม่ สงสัยในพระรัตนตรัยหรือในอริยสัจ ๔ ว่ามีจริงหรือไม่

(๓) สีลัพพตปรามาส ความเชื่อถือยึดมั่นว่าความศักดิ์สิทธิ์มีได้ด้วยศีลและพรตอย่างนั้นอย่างนี้ ข้อนี้นิยายความได้ว่า รักษาศีลแต่เพียงทางกาย ทางวาจา แต่ใจยังไม่เป็นศีล หรืออย่างน้อยก็ยังไม่เป็นศีลตลอดเวลา^{๒๑}

ความเป็นพระโสดาบันนี้ก็เช่นเดียวกับความเป็นพระอริยบุคคลประเภทอื่นๆ ที่มีได้จำกัด อยู่เฉพาะเพศบรรพชิต (นักบวช) เท่านั้น แม้คฤหัสถ์ คือ ชายหรือหญิงผู้ครองเรือน ก็สามารถเป็นพระโสดาบันได้ เช่น ในสมัยพุทธกาลคฤหัสถ์ที่เป็นพระโสดาบันที่มีชื่อเสียงก็มีจำนวนมาก ได้แก่ นางวิสาขามหาอุบาสิกา อนาถบิณฑิกเศรษฐี พระเจ้าพิมพิสาร เป็นต้น การเข้าถึงกระแสธรรมของพระโสดาบันนั้นเป็นการยกระดับจิตใจของท่านอย่างถาวร ทำให้ท่านไม่สามารถกลับมาเป็นปุถุชนได้อีก เป็นผู้ที่จะไม่ไปเกิดในอบายภูมิ (เช่น นรก หรือ เดียรฉาน) ทั้งยังเป็นผู้ที่จะบรรลุพระนิพพานในเบื้องหน้าอย่างแน่นอน

๒.๒.๒.๒ สกทาคามี

สกทาคามี หรือ สกิทาคามี แปลว่า ผู้กลับมาเพียงครั้งเดียว เป็นพระอริยบุคคลผู้บรรลุ สกทาคามีผล^{๒๒} เป็นชื่อเรียกพระอริยบุคคลลำดับที่ ๒ ใน ๔ ประเภท ที่เรียกว่า "ผู้กลับมาเพียงครั้งเดียว" หมายถึง พระสกิทาคามีจะเกิดในกามาวจรภพอีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้นก็จะถึงพระนิพพาน ผู้ได้บรรลุสกทาคามีผล คือ ผู้ที่ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๓ ประการแรกได้ เช่นเดียวกับพระโสดาบัน อีกทั้งทำสังโยชน์เบื้องต่ำอีก ๒ ประการที่เหลือให้เบาบางลงด้วย คือ (๑) กามราคะ หมายถึง ความพอใจในกาม คือ การความเพลินในการได้เสพ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์ ที่น่าพอใจ และ (๒) ปฏิฆะ หมายถึง ความกระทบกระทั่งในใจ คล้ายความพยายาทอย่างละเอียดหากสังโยชน์เบื้องต่ำทั้งสองประการนี้หมดไปก็จะเป็นพระอนาคามี

๒.๒.๒.๓ อนาคามี

อนาคามี แปลว่า ผู้ไม่มาเกิดอีก เป็นผู้ได้บรรลุอนาคามีผล^{๒๓} หมายความว่า จะไม่กลับมาเกิดในกามาวจรภพอีก แต่จะเกิดในพรหมโลกอีกเพียงครั้งเดียว แล้วจะนิพพานจากพรหมโลกนั้นเลย

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๐.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๓.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๖.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๒.

เป็นชื่อเรียกพระอริยบุคคลประเภทที่ ๓ ใน ๔ ประเภท (คือ โสตาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหัต) เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำ (โอรัมภาคิยสังโยชน์) ทั้ง ๕ ประการได้แล้ว ยังเหลือสังโยชน์เบื้องสูง (อุทัมภาคิยสังโยชน์) อีก ๕ ประการ คือ

(๑) รูปราคะ ความพอใจในรูปฌานหรือรูปธรรมอันประณีต หรือความพอใจในรูปภพ

(๒) อรูปราคะ ความพอใจในอรูปฌาน หรือ พอดีในอรูปธรรม เช่น ความรู้ เป็นต้น หรือ ความพอใจในอรูปภพ

(๓) มานะ ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เช่น เป็นพระอนาคามี เป็นต้น

(๔) อุทธัจจะ ความฟุ้งของจิต

(๕) อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง^{๒๔}

อนึ่ง พึงเข้าใจว่า แม้สังโยชน์เบื้องสูงบางข้อจะมีชื่อเหมือนกิเลสอย่างหยาบที่ยังมีในปุขณ (ผู้ยังไม่เป็นบรรลุปะระอริยบุคคล) เช่น มานะ อุทธัจจะ หรือ อวิชชา แต่สังโยชน์เบื้องสูงอันเป็นกิเลสที่ยังหลงเหลืออยู่ในจิตใจของพระอนาคามีนั้น เป็นกิเลสที่ละเอียดกว่าของปุขณอย่างมาก

๒.๒.๒.๔ พระอรหัต

อรหัต คือ ผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา พระอริยบุคคลชั้นสูงสุด สามารถละสังโยชน์ (กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์, ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ หรือกิเลสเครื่องร้อยรัดจิตใจให้จมในวิภวภูมิจึงมี ๑๐ อย่าง แบ่งเป็น ๒ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ โอรัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ได้แก่

(๑) สักกายทิฏฐิ มีความเห็นว่าร่างกายนี้เป็นของเรา มีความยึดมั่นถือมั่นในระดับหนึ่ง

(๒) วิจิกิจฉา มีความสงสัยในคุณของพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม

พระสงฆ์

(๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างมกมาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร หรือนำศีลและพรตไปใช้เพื่อเหตุผลอื่น ไม่ใช่เพื่อเป็นปัจจัยแก่การสิ้นกิเลส เช่นการถือศีลเพื่อเอาไว้มไว้ด่าคนอื่น การถือศีลเพราะอยากได้ลาภสักการะ เป็นต้น ซึ่งรวมถึงความเชื่อถือในพิธีกรรมที่มกมายด้วย

(๔) กามราคะ มีความติดใจในกามคุณ

(๕) ปฏิฆะ มีความกระทบกระทั่งในใจ

หมวดที่ ๒ อุทัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์เบื้องสูง ๕ ได้แก่

(๖) รูปราคะ มีความติดใจในวัตถุหรือรูปฌาน

(๗) อรูปราคะ มีความติดใจในอรูปฌานหรือความพอใจในนามธรรมทั้งหลาย

(๘) มานะ มีความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนหรือคุณสมบัติของตน

(๙) อุทธัจจะ มีความฟุ้งซ่าน

(๑๐) อวิชชา มีความไม่รู้จริง^{๒๕}

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๓.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๓.

อริยบุคคลแบ่งตามประเภทย่อยเป็น ๘ คือ

คู่ที่ ๑ พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค ผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล

คู่ที่ ๒ พระผู้ตั้งในสภิกาคามิมรรค ผู้ตั้งในสภิกาคามิผล

คู่ที่ ๓ พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิมรรค ผู้ตั้งอยู่ในอนาคามิผล

คู่ที่ ๔ พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตมรรค ผู้ตั้งในอรหัตผล

คำว่า พระอริยเจ้า ในพระพุทธศาสนาจึงถือว่าเป็นคำเรียกบุคคลผู้พัฒนาตนจนละกิเลสได้ตามแต่ภูมิธรรมของตน เริ่มตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไปโดยมีพระอรหันต์เป็นพระอริยเจ้าชั้นสูงสุด เพราะเป็นผู้ละกิเลสได้สิ้นเชิง สำหรับพระอรหันต์เมื่อเสียชีวิตก็จะเข้าสู่พระนิพพาน ไม่กลับมาเกิดเวียนว่ายในวัฏสงสารอีกต่อไป ถือเป็นผู้ข้ามพ้นวัฏสงสาร ตัดขาดจากการเวียนว่ายตายเกิดด้วยอำนาจของกิเลส เป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลสและอาสวะทั้งปวง

๒.๓ บุคคลผู้บำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติ

อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาจะพบว่า คำว่า อริยวัตรปฏิบัติ^{๒๖} นี้ใช้หมายถึง ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยเจ้า กล่าวคือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกกลบล้างทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต และไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คิดค้านมี ๔ คือ สันโดษด้วยจิวร สันโดษด้วยบิณฑบาต สันโดษด้วยเสนาสนะและยินดีในการละอกุศลและเจริญกุศล^{๒๗} ตามความหมายนี้อริยวัตรปฏิบัติจึงเป็นข้อปฏิบัติของบุคคลผู้เป็นพระพุทธเจ้า ๔ ประเภท หรือ พุทธบุคคล(บุคคลผู้ตรัสรู้แล้ว) ๓ ประเภท^{๒๘} คือ (๑) พระสัมมาสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้เองและสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม (๒) พระปัจเจกพุทธะ ผู้ตรัสรู้เองจำเพาะผู้เดียว และ (๓) พระอนุพุทธะ ผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า (หรือพระอรหันตสาวกของพระพุทธเจ้า)^{๒๙}

พุทธบุคคลเหล่านี้ต้องบำเพ็ญบารมีเป็นเวลายาวนาน ในระหว่างที่บำเพ็ญบารมีอยู่นั้นบางช่วงเป็นคฤหัสถ์ บางช่วงออกบวชเป็นภิกษุในศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีต บางช่วงออกบวชเป็นดาบส คือ เคยบวชเป็นทั้งนักบวชในพระพุทธศาสนาและนอกศาสนา กล่าวเฉพาะพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบัน การบำเพ็ญเนกขัมมบารมีของพระองค์ส่วนหนึ่งก็บำเพ็ญตอนที่ออกบวชเป็นดาบส^{๓๐} พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอริยสาวกส่วนมากในอดีตชาติก็เคยบวชเป็นดาบสบำเพ็ญบารมี^{๓๑} จะได้กล่าวถึงบุคคลผู้บำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติทั้ง ๓ ประเภท มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๒๖} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม), อริยวัตรปฏิบัติ ปฏิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า (๗)

^{๒๗} คุรยละเอียดใน ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๘/๑/๒๗๓.

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๙.

^{๒๙} พัฒน์ เพ็งผลา, “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก”, รายงานการวิจัย, ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐, หน้า ๑๙๐.

^{๓๐} วิ.ม.อ. (ไทย) ๖/๔/๑/๒๓๗-๒๓๘.

๒.๓.๑ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิดของอริยวงศ์ บุคคลผู้จะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะต้องผ่านการบำเพ็ญบารมีอย่างยาวนานและต้องได้รับพุทธพยากรณ์ในพระพุทธรูปในอดีต บุคคลผู้จะได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรกต้องเพียบพร้อมด้วยธรรมสมณาน ๘ ประการ หลังจากนั้นจะได้เป็นนิยตโพธิสัตว์^{๓๑} จากนั้นต้องบำเพ็ญบารมีต่ออีก จำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

- (๑) พระพุทธเจ้าปัญญาทิจะใช้เวลาบำเพ็ญบารมีต่ออีก ๔ อสงไขยกับแสนกัป
- (๒) พระพุทธเจ้าสัทธาติจะใช้เวลาบำเพ็ญบารมีต่ออีก ๘ อสงไขยกับแสนกัป
- (๓) พระพุทธเจ้าวิริยาติจะใช้เวลาบำเพ็ญบารมีต่ออีก ๑๖ อสงไขยกับแสนกัป^{๓๒}

ธรรมสมณาน คือ ความประชุมพร้อมแห่งธรรม ๘ ประการที่จะทำให้ได้เป็นพระพุทธรูป มีสาระสำคัญโดยสรุป ดังต่อไปนี้

- (๑) ความเป็นมนุษย์ (มนุษยตต) ในขณะที่ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธรูปในอดีตต้องเกิดเป็นมนุษย์เท่านั้น
- (๒) ความถึงพร้อมด้วยเพศชาย (ลึงคสมปตติ) ในขณะที่ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธรูปในอดีตต้องเกิดเป็นมนุษย์เพศชายเท่านั้น
- (๓) มีเหตุปัจจัยเกื้อหนุน (เหตุ)^{๓๓} ต้องได้บรรลุนานสมาบัติหรือโลกียอภิญญา ๕
- (๔) การได้พบพระศาสดา (สตถารทสสน) ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยตัวเอง
- (๕) การบรรพชา (ปพพชชา) คือ ในชาติที่ได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรก ขณะนั้นถือเป็นเพศเป็นนักบวชด้วย จะบวชเป็นดาบสหรือภิกษุในพระพุทธศาสนาก็ได้^{๓๔} เพราะพระโพธิสัตว์ที่เป็นบรรพชิตเท่านั้นจึงจะบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณได้ เป็นคฤหัสถ์บรรลุไม่ได้^{๓๕}
- (๖) ความสมบูรณ์ด้วยคุณ (คุณสมปตติ) คือ บรรลุสมาบัติ ๘ และโลกียอภิญญา ๕
- (๗) การได้ทำบุญที่ยิ่งใหญ่ (อิทธิกาโร)
- (๘) ความเป็นผู้มีฉันทะ (ฉนทตา) คือ เมื่อตั้งจิตปรารถนาจะเป็นพระพุทธรูปแล้วแม้จะพบกับความยากลำบากสักเพียงใดก็ไม่ล้มเลิกความตั้งใจ^{๓๖}

พระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรก ขณะนั้นพระองค์ก็กำลังบวชเป็นดาบสชื่อสุเมธดาบส เป็นมนุษย์ เพศชาย มีเหตุปัจจัยเกื้อหนุนพร้อม คือ มีอินทรีย์ ๕ แก่กล้าและ

^{๓๑} นิยตโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปอย่างแน่นอน. ดูรายละเอียดใน พุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๔/๒/๒๒๒-๒๒๓.

^{๓๒} พุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๔/๓/๖๖๒-๖๖๓.

^{๓๓} เหตุ ความถึง พร้อมด้วยเหตุ คือ ผ่านช่วงตั้งพระทัยปรารถนาพุทธภูมิ (มโนปณิธาน) และช่วงเปล่งวาจาปรารถนาพุทธภูมิ (วจีปณิธาน). อัง.เอกก.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๗๙-๒๘๐/๒๗๒.

^{๓๔} บางแห่งหมายถึงนักบวชพวกปริพาชกด้วย. ดูรายละเอียดใน พุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๘/๑/๑/๒๖๘.

^{๓๕} พุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๔ /๒/๒๐๙-๒๑๐.

^{๓๖} มนุสสตต	ลึงคสมปตติ	เหตุ สตถารทสสน
ปพพชชา	คุณสมปตติ	อิทธิกาโร จ ฉนทตา
อภฺธ	ธมมสมณานา	อิทธิกาโร สมิมชติ.

ดูรายละเอียดใน พุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๕๙/๑๓๙-๑๔๑, พุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๔ /๒/๒๑๘-๒๐๘. และ บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิภายเถรวาท, หน้า ๑๒-๑๕.

พอเหมาะกัน ได้บวชเป็นดาบส ทำสมณธรรมได้มานสมาบัติและโลกียอภิญญา ๕ ได้พบพระที่ปึงกร พุทธเจ้า ได้ทำอธิการคือทอดกายเหนือเปือกตมเป็นสะพานให้พระที่ปึงกรพุทธเจ้าและพระชีนาสพ เดินผ่าน^{๓๗} และมีความปรารถนาจะเป็นพระพุทธรเจ้าไม่ลื้มเลิก จึงทำให้ในชาตินั้นท่านได้รับพุทธ พยากรณ์กลายเป็นนิยตโพธิสัตว์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าถือว่าเป็นบุคคลกลุ่มที่ ๑ ที่คัมภีร์ พระพุทธศาสนาระบุว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ หรือเป็นผู้บำเพ็ญอริยวงศ์ปฏิบัติโดยอัตโนมัติ

๒.๓.๒ พระปัจเจกพุทธเจ้า

พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นบุคคลประเภทที่ ๒ ที่ดำรงในอริยวงศ์ปฏิบัติโดยอัตโนมัติ หลังจากตรัสรู้ธรรม บุคคลผู้ปรารถนาจะตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าต้องมีสมบัติ ๕ ประการ คือ

- (๑) ความเป็นมนุษย์ (มนุษยตติ)
- (๒) ความถึงพร้อมด้วยเพศชาย (ลิงคสมปตติ)
- (๓) การได้พบผู้สิ้นอาสวะ (วิคตาสวทสสนิ)
- (๔) การได้ทำบุญที่ยิ่งใหญ่ (อิทธิกาโร)
- (๕) ความเป็นผู้มีฉันทะ (ฉนทตา)^{๓๘}

จากการศึกษาพบว่า พระปัจเจกโพธิสัตว์จะต้องมีสมบัติ ๕ ประการครบ การตั้งความปรารถนาจึงจะสำเร็จ (ไม่มีข้อว่าด้วยการบวช (ปพพชชา) แสดงว่า ขณะที่ตั้งความปรารถนาเป็นจะไม่บวชเป็นสมณะก็ได้ แม้เป็นคฤหัสถ์ก็ตั้งความปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าได้ และในขณะที่บรรลุปัจเจกโพธิญาณก็ไม่จำเป็นต้องบวชเป็นบรรพชิต เพราะว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าบางรูปบรรลุปัจเจกโพธิญาณในขณะที่ถือเพศเป็นคฤหัสถ์)^{๓๙}

คัมภีร์อรรถกถาบรรยายว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าอาจเกิดขึ้นในโลกพร้อมๆ กันหลายพระองค์พร้อมๆ กัน แต่จะไม่เกิดขึ้นในกาลที่พระพุทธรเจ้าเสด็จอุบัติ จะเกิดขึ้นได้เฉพาะในช่วงที่โลกว่างเว้นจากพระพุทธรเจ้าเท่านั้น หรือในระหว่างพุทธันตร พระปัจเจกพุทธเจ้าต้องใช้เวลาบำเพ็ญบารมี ๒ อสงไขยแสนกัป พระอรรถกถาจารย์บรรยายว่า ตรัสรู้ธรรมเฉพาะตนเอง แต่ไม่ยังให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามทางตลอดอรรถรสเท่านั้นไม่ทางตลอดธรรมรส จึงไม่อาจยกโลกุตระธรรมขึ้นสู่บัญญัติแล้วแสดง มีการตรัสรู้ธรรมเหมือนคนไข้เห็นความฝัน และเหมือนพรานป่าลี้มรสกับข้าวในเมือง บรรลุประเภทแห่งความแตกฉานในอิทธิฤทธิ์และสมบัติทั้งปวง เป็นผู้ต่ำกว่าพระพุทธรเจ้า แต่สูงกว่าพระสาวกโดยคุณวิเศษ ให้คนอื่นบวชไม่ได้ แต่ให้ศึกษาอภิสมาจาริกวัตรได้^{๔๐} พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นบุคคลกลุ่มที่ ๒ ที่คัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ หรือเป็นผู้บำเพ็ญอริยวงศ์ปฏิบัติโดยอัตโนมัติ

^{๓๗} ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๔/๒/๒๐๒.

^{๓๘} มนุสสตติ ลิงคสมปตติ

วิคตาสวทสสนิ

อิทธิกาโร จ ฉนทตา

เอเต อภินิหารการณา.

ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๙๐-๙๑/๑๖๙, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๘/๑/๒๗๑.

^{๓๙} เมื่อบรรลุลุธรรมแล้วประกาศว่าตนเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้คนจะตกเพราะงุ่มง่ามไม่เหมือนกับพระปัจเจกพุทธเจ้ารูปอื่น จากนั้นเพศคฤหัสถ์ค่อยอันตรธานไป เพศบรรพชิตปรากฏแทน เป็นผู้มีผมและหนวดประมาณ ๒ องคุลี ประกอบพร้อมด้วยบริวาร ๘ เป็นเช่นกับพระเถระผู้มีพรรษา ๑๐๐ พรรษา. ดูรายละเอียดใน ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๖/๑/๕/๑๒๘-๑๒๙.

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๘/๑/๒๗๒.

พระปัจเจกพุทธเจ้าถึงความหมดจดจากสรรพกิเลสด้วยตนเอง (โดยมิได้พึ่งเหตุแห่งความหลุดพ้นจาก ผู้ใด) ตรัสรู้เองเฉพาะผู้เดียว เป็นพระพุทธรูปที่ตรัสรู้เองเฉพาะตัว มิได้สั่งสอนให้ผู้อื่นตรัสรู้ตาม

๒.๓.๓ พระอนุพุทธเจ้า

พระอนุพุทธเจ้าหรือพระอรหันตสาวกเป็นบุคคลพวกที่ ๓ ที่ตั้งอยู่ในอริยวงศ์โดยอัตโนมัติ บุคคลผู้ปรารถนาจะตรัสรู้เป็นพระอนุพุทธเจ้าต้องมีสมบัติ ๒ ประการ คือ

(๑) การได้ทำบุญที่ยิ่งใหญ่ (อิทธิกาโร)

(๒) ความเป็นผู้มีฉันทะ (ฉนทตา)^{๔๑}

พระสาวกโพธิสัตว์ผู้มีสมบัติ ๒ ประการนี้ครบก็มีโอกาสจะได้ตรัสรู้เป็นพระอนุพุทธเจ้า หรือสาวกพุทธเจ้า เมื่อบรรลุลุทธิธรรมเป็นพระอรหันต์แล้วก็เป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ๔ ประการโดย สมบูรณ์ พระมหาสาวกบางรูปเป็นแบบอย่างของผู้ดำรงในอริยวงศ์จนได้รับการยกย่องจาก พระพุทธเจ้า เช่น พระโมฆราชเถระ พระมหากัสสปเถระ เป็นต้น

สรุปความได้ว่า พระอริยเจ้าในพระพุทธศาสนาผู้ดำรงในอริยวงศ์ปฏิบัติโดยอัตโนมัติ หลังจากตรัสรู้ธรรมหรือบรรลุลุทธิธรรมเป็นพระอรหันต์ ได้แก่ พุทธบุคคล ๓ ประเภท คือ พระสัมมาสัม พุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอนุพุทธเจ้า โดยพระพุทธเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิดอริยวงศ์เป็น พระองค์แรก จากนั้นจึงมีกุลบุตรกุลธิดามีความศรัทธาในพระธรรมวินัย ยอยากสละบ้านเรือนมาดำเนิน ชีวิตตามอริยวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติจนเกิดเป็นสังคมสงฆ์ เมื่อมีผู้บรรลุลุทธิธรรมจึงเกิดพระอรหันต สาวกเป็นผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้าเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์โดยอัตโนมัติอีกพวกหนึ่ง ส่วนพระปัจเจก พุทธเจ้าเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์เพราะการตรัสรู้ธรรมเป็นการเฉพาะด้วยตัวเอง

๒.๔ สาระสำคัญของอริยวงศ์ปฏิบัติในอริยวงศ์สูตร

อริยวงศ์ปฏิบัติได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกว่าเป็นข้อปฏิบัติที่เลิศ และมีการสั่งสอนสืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน จะได้นำเสนอสาระสำคัญของอริยวงศ์ปฏิบัติตามที่ ปรากฏในอริยวงศ์สูตรดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ อริยวงศ์สูตร ว่าด้วยอริยวงศ์

พระพุทธองค์รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยวงศ์^{๔๒} ๔ ประการนี้รู้กันว่าล้ำ เลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกกลบล้าง ไม่ถูก ลบล้าง จักไม่ถูกกลบล้างไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน, อริยวงศ์ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

^{๔๑} อิเมส (สาวกาน) ปน สพเพสมปิ อธิกาโร จ ฉนทตาติ ทวคสมนนาโคเตเยว อภินิหารโร โหติ. ดู รายละเอียดใน ขุ.อป. (บาลี) ๑/๙๐-๙๑/๑๖๙, ขุ.อป. (ไทย) ๗๐/๘/๑/๒๗๒.

^{๔๒} อริยวงศ์ หมายถึง วงศ์ของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า. อง. จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๒๘/๓๑๑.

(๑) สันโดษ^{๔๓} ด้วยจิรวรตามแต่จะได้อัน กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจิรวร ตามแต่จะได้อัน ไม่แสวงหาอันไม่สมควรเพราะจิรวรเป็นเหตุ ไม่ได้จิรวรก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ^{๔๔} มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะความสันโดษด้วยจิรวรตามแต่จะได้อัน ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษด้วยจิรวรตามแต่จะได้อัน ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ เป็นของเก่า

(๒) สันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้อัน กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้อัน ไม่แสวงหาอันไม่สมควรเพราะบิณฑบาตเป็นเหตุ ไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ฉนอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้อัน ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคง ในความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้อัน ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ เป็นของเก่า

(๓) สันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้อัน กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้อัน ไม่แสวงหาอันไม่สมควรเพราะเสนาสนะเป็นเหตุ ไม่ได้เสนาสนะก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะความสันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้อัน ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้อัน ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ เป็นของเก่า

(๔) มีภาวนาเป็นที่รื่นรมย์ ยินดีในภาวนา มีปหานะ (การละ) เป็นที่รื่นรมย์ ยินดีในปหานะ และไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะความเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่รื่นรมย์ ยินดีในภาวนา เพราะความเป็นผู้มี ปหานะ เป็นที่รื่นรมย์ ยินดีในปหานะนั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในภาวนาและปหานะ ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ เป็นของเก่า

ภิกษุทั้งหลาย อริยวงศ์ ๔ ประการนี้แล รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกกลบถแล้ว ไม่เคยถูกกลบถ ไม่ถูกกลบถ จักไม่ถูกกลบถ ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คิดค้าน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยอริยวงศ์ ๔ ประการนี้ แม้จะอยู่ในทิศตะวันออก ก็ครอบงำความไม่ยินดีได้ ความไม่ยินดีครอบงำเธอไม่ได้ แม้จะอยู่ในทิศตะวันตก... แม้จะอยู่ในทิศเหนือ...แม้จะอยู่ในทิศใต้ ก็ครอบงำความไม่ยินดีได้ ความไม่ยินดีครอบงำเธอไม่ได้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเธอเป็นนักปราชญ์ ชื่อว่าเป็นผู้ครอบงำความไม่ยินดีและความยินดีได้

^{๔๓} สันโดษ หมายถึง สันโดษด้วยจิรวร, บิณฑบาต, เสนาสนะ, และการมีภาวนาเป็นที่รื่นรมย์. อก. จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๒๘/๓๑๓-๓๒๐.

^{๔๔} โทษในที่นี้ หมายถึง การต้องอาบัติเพราะการแสวงหาไม่สมควร และการบริโภคลาภที่ติดใจ. อก. จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๒๘/๓๑๗.

ความไม่ยินดีครอบงำนักปราชญ์^{๔๕} ไม่ได้
 ความไม่ยินดีครอบงำนักปราชญ์ไม่ได้
 แต่นักปราชญ์ครอบงำความไม่ยินดีได้
 เพราะนักปราชญ์ชื่อว่าผู้ครอบงำความไม่ยินดี
 รากะ หรือ โทสะอะไร
 จะปิดกั้นบุคคลผู้บรรเทากิเลสแล้ว
 ผู้ละกรรมทุกอย่างได้เด็ดขาด
 ใครเล่าจะสามารถติเตียนเขา
 ผู้เป็นเหมือนแท่งทองชมพูพูน
 แม้เทวดาและมนุษย์ก็สรรเสริญเขา
 ถึงพรหมก็สรรเสริญเขา^{๔๖}

อริยวังสสูตรนี้เป็นพระสูตรเดียวที่กล่าวเนื้อหาของอริยวงศ์อย่างชัดเจนที่สุด ในพระสูตรไม่ได้กล่าวรายละเอียดไว้มากนัก หากจะนำมาเป็นแนวปฏิบัติก็อาจจะไม่มีความชัดเจน จึงต้องศึกษาเนื้อหาและวิธีปฏิบัติโดยละเอียดจากอรรถกถาอริยวังสสูตรและอรรถกถาของสูตรอื่นๆ อีกมากที่พระอรรถกถาจารย์ได้ยกหลักอริยวงศ์ ๔ นี้ไปอธิบาย เช่น อรรถกถากันทรกสูตรเป็นต้น พร้อมกันนั้นในคัมภีร์เถรคาถา เถรคาถาและคัมภีร์อุปาทานก็เป็นอีกคัมภีร์หนึ่งที่กล่าวถึงปฏิบัติของพระอรหันตสาวกหรืออรหันตสาวิกาจำนวนมากที่ได้ตั้งมั่นอยู่ในอริยวังสปฏิบัติจนได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้า เช่น พระมหากัสสปเถระ พระโมฆราชเถระ พระทัฬหฬลบุตรเถระ เป็นต้น

๒.๔.๒ สารสำคัญของอริยวังสปฏิบัติ

สรุปสาระสำคัญของอริยวังสปฏิบัติ (ปฏิบัติที่พระอริยะทั้งหลายปฏิบัติสืบกันมาแต่โบราณไม่ขาดสาย, อริยประเพณี) ตามที่ปรากฏในอริยวังสสูตรได้ ๔ ประการ ดังต่อไปนี้

- (๑) จีวรสันโดษ (ความสันโดษด้วยจีวร)
 - (๒) ปิณฑปาตสันโดษ (ความสันโดษด้วยปิณฑปาต)
 - (๓) เสนาสนสันโดษ (ความสันโดษด้วยเสนาสนะ)
 - (๔) ภาวนาปหานารามตา (ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล)
- การปฏิบัติที่จัดเป็นอริยวงศ์ในธรรมทั้ง ๔ ข้อนั้น พระภิกษุพึงประพฤติดังนี้

- (๑) สันโดษด้วยปัจจัยใน ๓ ข้อต้นตามมีตามได้
- (๒) มีปรกติกล่าวสรรเสริญคุณของความสันโดษใน ๓ ข้อนั้น
- (๓) ไม่ประกอบบอเนสนาคือการแสวงหาที่ผิด (ทุจริต) เพราะปัจจัยทั้ง ๓ อย่างนั้น

เป็นเหตุ (เพียรแสวงหาแต่โดยชอบธรรม ไม่เกียจคร้าน)

- (๔) เมื่อไม่ได้ ก็ไม่เร้าร้อนทรมานทรมาย

^{๔๕} นักปราชญ์ ในที่นี้หมายถึงผู้มีความเพียร. อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๒๘/๓๒๔.

^{๔๖} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓-๔๕.

(๕) เมื่อได้ ก็ใช้โดยไม่ติด ไม่หมกมุ่น ไม่สยบ รู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาใช้สิ่งนั้นตามประโยชน์ ตามความหมายของมัน (มีและใช้ด้วยสติสัมปชัญญะ ดำรงตนเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งของเหล่านั้น)

(๖) ไม่ถือเอาอาการที่ได้ประพฤติดุธรรม ๔ ข้อนี้ เป็นเหตุยกตนข่มผู้อื่น

สรุปความได้ว่า อริยวัঙ্গสปฏิปทา คือ ปฏิปทาอันเป็นวงศ์ของพระอริยะเจ้านี้ ว่าด้วยเรื่องความสันโดษด้วยปัจจัยเครื่องอาศัยเลี้ยงชีพของภิกษุ คือ สันโดษด้วยจีวร สันโดษด้วยอาหาร บิณฑบาต สันโดษด้วยเสนาสนะ และความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล จำแนกสาระเป็น ๒ แนวทาง คือ สำหรับปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพ ๓ ประการ (๓ ข้อแรก) พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ทำความเพียรแสวงหาในขอบเขตที่ขอบด้วยธรรมวินัย และมีความสันโดษตามนัยที่แสดงข้างต้น ส่วนข้อที่ ๔ คือ การเจริญกุศลและละอกุศล ทรงสอนให้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสติสัมปชัญญะอย่างเต็มที่ อนึ่ง ในจุฬินิเทศ ท่านแสดงอริยวงศ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าต่างไปเล็กน้อย คือ เปลี่ยนข้อ ๔ เป็น สันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร^{๔๗}

๒.๕ วิธีการบำเพ็ญอริยวัঙ্গสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพบว่า คัมภีร์พระพุทธศาสนาพรรณนาวิธีบำเพ็ญอริยวัঙ্গสปฏิปทาไว้ ๒ แนวทาง คือ (๑) อริยวัঙ্গสปฏิปทาตามแนวอริยวัঙ্গสูตรและอรรถกถาอริยวัঙ্গสูตร และ อริยวัঙ্গสปฏิปทาตามแนวอรรถกถากันทรกสูตร มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ การบำเพ็ญอริยวัঙ্গสปฏิปทาอย่างเดียว

วิธีปฏิบัติแบบแรกนี้พบในคัมภีร์พระพุทธศาสนาส่วนมาก โดยเฉพาะในอริยวัঙ্গสูตรและอรรถกถาอริยวัঙ্গสูตร เนื้อหาแสดงการปฏิบัติตามหลักอริยวั้งค์ ๔ ประการตามลำดับ คือ

(๑) จีวรสันโดษ (ความสันโดษด้วยจีวร)

(๒) บิณฑบาตสันโดษ (ความสันโดษด้วยบิณฑบาต)

(๓) เสนาสนสันโดษ (ความสันโดษด้วยเสนาสนะ)

(๔) ภาวนาปหานารามตา (ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล)^{๔๘}

อรรถกถาอริยวั้งสูตรบรรยายว่า อริยปฏิปทานี้เป็นปฏิปทาของพระอริยะเจ้า ๓ ประเภท คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกพุทธเจ้า (พระอรหันตสาวก)

๒.๕.๒ การบำเพ็ญอริยวั้งสปฏิปทากับอริยปฏิปทาอื่นๆ

วิธีปฏิบัติแบบที่ ๒ นี้พบในอรรถกถากันทรกสูตร โดยพระอรรถกถาจารย์พรรณนาให้เห็นความสำคัญของอริยวั้งสปฏิปทา ๔ ประการ (ตามนัยแห่งอริยวั้งสูตร) จากนั้นท่านได้นำเสนอแนวทางปฏิบัติร่วมกับอริยปฏิปทาอื่นๆ อีก ๗ อย่าง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พลีธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๑๕๔-๑๕๕.

^{๔๘} อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓-๔๕.

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงอริยวังสปฏิปทาไว้มากมาย แต่ส่วนมากจะกล่าวแต่เพียงสั้นๆ พบว่ามีการกล่าวถึงค่อนข้างละเอียดในอรรถกถากันทรกสูตร โดยสามารถสรุปแนวปฏิบัติอริยวังสปฏิปทาตามมติของพระพระอรรถกถาจารย์ไว้ ๓ ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ ๑ ข้อปฏิบัติทั่วไปของภิกษุ ได้แก่ (๑) ไม่เที่ยวไปในโอโคจร ๖ อย่าง (๒) ไม่สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยอนสนา ๒๑ อย่าง (๓) ไม่ล่วงสิกขาบทแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต (๔) ดำรงอยู่ในจตุปาริสุทธิศีล และ (๕) เล่าเรียนพุทธพจน์ตามกำลัง

ขั้นตอนที่ ๒ บำเพ็ญอริยปฏิปทาตามแนวของพระสูตรที่กล่าวถึงปฏิปทาของพระอริยเจ้า ๘ สูตร คือ (๑) รทวินีสสูตร (รทวินีสปฏิปทา) (๒) มหาโคสิงคสูตร (มหาโคสิลคปฏิปทา) (๓) อนังคนสูตร (อนังคนปฏิปทา) (๔) รัมมทายาทสูตร (รัมมทายาทปฏิปทา) (๕) มหาสุญญตสูตร (มหาสุญญตปฏิปทา) (๖) จันฑุปมสูตร (จันฑุปมปฏิปทา) (๗) นาลกสูตร (นาลกปฏิปทา) และ (๘) ตวัฏฏกสูตร (ตวัฏฏกปฏิปทา)

ขั้นตอนที่ ๓ เป็นกายสักขี ในอริยวังสปฏิปทาคือมีความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ และมีความยินดีตามความมีอยู่ของตนเป็นผู้อยู่โดดเดี่ยวในการเที่ยวไปเป็นต้น ดุจช้างพ้นจากข้าศึก ดุจสีหะสละจากฝูง และดุจมหานาวา ไม่มีเรือติดตามไปข้างหลัง เริ่มบำเพ็ญวิปัสสนาตั้งความอุตสาหะอยู่ว่า เราจักบรรลุพระอรหันต์ในวันนี้ให้จงได้^{๔๔}

สรุปความได้ว่า อริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีแนวปฏิบัติอยู่ ๒ แบบ คือ การบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาทั้ง ๔ ประการไปตามลำดับ ตามแนวที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ในอริยวังสสูตร และอรรถกถาอริยวังสสูตร อีกแนวหนึ่งเป็นการปฏิบัติตามแนวในอรรถกถากันทรกสูตร คือ บำเพ็ญอริยวังสปฏิปทา ๔ ข้อร่วมกับอริยปฏิปทาที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่พุทธบริษัทในโอกาสต่างๆ ความปรากฏในพระสูตร ๘ สูตรมีรทวินีสสูตร มหาโคสิงคสูตร อนังคนสูตร เป็นต้น

๒.๖ ปัจจัย ๔ กับการดำเนินชีวิตของภิกษุในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ภิกษุในพระพุทธศาสนามีสถานภาพเป็นนักบวชผู้ละทิ้งบ้านเรือนออกมาใช้ชีวิตเป็นอิสระจากครอบครัวและเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน พระพุทธองค์กำหนดวิถีชีวิตของภิกษุให้พึ่งพาวัตถุภายนอกเท่าที่จำเป็น โดยกำหนดให้ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระองค์อาศัยปัจจัย ๔ เท่าที่จำเป็น โดยจัดให้ปัจจัย ๔ เป็นเป็นนิสัย คือ สิ่งที่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ต้องอาศัยเลี้ยงชีพ เพียงเพื่อให้มีชีวิตดำรงอยู่ได้เพื่อประพฤติพรหมจรรย์

ปัจจัย ๔ คือ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ทำให้ชีวิตดำเนินไปได้ ได้แก่ เรื่องนุ่งห่ม อาหาร บิณฑบาต ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ปัจจัยเหล่านี้เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ได้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทที่เกี่ยวข้องกับปัจจัย ๔ เพื่อให้ง่ายต่อการปฏิบัติ โดยกำหนดให้ภิกษุสงฆ์เป็นสาวกของพระองค์ต้องอาศัยปัจจัย ๔ เลี้ยงชีพ โดยที่ปัจจัย ๔ นั้นต้องอาศัยจากคฤหัสถ์เรียกว่า นิสัย คือ สิ่งที่ภิกษุจะต้องอาศัยเลี้ยงชีพ ๔ อย่าง^{๔๕} ดังพุทธดำรัสตอนหนึ่งว่า

^{๔๔} คุรยาละเอียดโน ม.ม.อ. (ไทย) ๒๐/๒/๑/๒๑.

^{๔๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒๘/๑๙๗.

(๑) บรรพชาอาศัยโกษณะ คือคำข้าวที่พึงได้ด้วยลำแข้ง เธอพึงทำอุตสาหะในโกษณะ คือ คำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งจนตลอดชีวิต อติเรกลาม คือ สังฆภัต อุทเทศภัตนิมนต์ภต สลากภัต ปักชิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปติกภัต

(๒) บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล เธอพึงทำอุตสาหะในผ้าบังสุกุลนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาม คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน ผ้าเจ็กกัน

(๓) บรรพชาอาศัยเสนาสนะคือโคนไม้ เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะคือคองไม้ นั้นจนตลอดชีวิตอติเรกลาม คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ

(๔) บรรพชาอาศัยยาดองน้ำมูตรเน่า เธอพึงทำอุตสาหะในยาคือน้ำมูตรเน่านั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาม คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย

จากหลักฐานที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่า ปัจจย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและยารักษาโรคเป็นสิ่งสำคัญสำหรับภิกษุในพระพุทธศาสนา โดยต้องแสวงหาด้วยวิธีบริสุทธิ์ ไม่เบียดเบียนชาวบ้านให้เดือดร้อน ดำรงชีพด้วยปัจจย ๔ เหล่านี้อย่างสมณะ ข้อที่ ๑ การแสวงหาอาหารมาด้วยการเที่ยวบิณฑบาตไปตามบ้านเรือนของผู้มีศรัทธาทำบุญ เป็นวิธีแสวงหาที่ลำบาก ต้องไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น ต้องอาศัยอยู่ในถิ่นที่มีผู้ศรัทธาถึงจะได้อาหารมาฉัน ส่วนภัตตาคารที่ทรงอนุญาต คือ สังฆภัต นิมนต์ภัตเป็นต้นก็ถือเป็นอติเรกลามไป จะมีเป็นบางครั้งคราวเท่านั้น ข้อที่ ๒ การแสวงหาจีวร (เครื่องนุ่งห่ม) พระพุทธองค์อนุญาตให้ภิกษุหาจากผ้าที่เขาทิ้งแล้วตามที่ต่าง ๆ ที่เรียกว่า ผ้าบังสุกุล (ผ้าเปื้อนฝุ่น) ถ้าพิเศษขึ้นไปก็สามารถรับผ้าที่เขานำมาถวายได้ ข้อที่ ๓ เสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) เบื้องต้นก็ให้อาศัยตามโคนต้นไม้ ส่วนที่มุงบังอื่นๆ จะเป็นวิหาร เรือน ถ้ำ เป็นที่เพิ่มเติมเข้ามาเสริม ข้อที่ ๔ ยารักษาโรค เป็นยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า หรือผลสมอดองกับปัสสาวะ เป็นที่รังเกียจแม้คนในสมัยนั้นบางคนได้ฟังพระภิกษุเล่าก็ทำให้ล้มเลิกความคิดที่จะอุปสมบท เพราะนึกรังเกียจว่าพระภิกษุฉันของปฏิกูลเช่นนี้^{๕๑} ส่วนที่เป็นอติเรกลาม คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ถือเป็นของหาได้ยาก เป็นการเปิดโอกาสให้หายกได้ทำบุญและนับเป็นยาประเภทยาบำรุงสุขภาพทั้งอาหารไปด้วยในตัว ปัจจย ๔ ที่ทรงอนุญาตไว้เป็นเบื้องต้นเหล่านี้ ถือเป็นแนวทางหลักของการเลี้ยงชีพในแนวทางของนักบวชทั้งในพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่นๆ ภิกษุที่เข้ามาบวชในยุคแรกส่วนมากก็คุ้นเคยอยู่แล้วจึงไม่เกิดปัญหาแต่อย่างใด ต่อมาทรงอนุญาตเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่พระภิกษุสงฆ์ที่มุ่งปฏิบัติตามธรรมวินัย และต่อประชาชนผู้ให้ความอุปถัมภ์บำรุง ปัจจย ๔ ดังกล่าวนี้นี้มีรายละเอียดค่อนข้างมาก จะขอกล่าวโดยสรุปเพื่อให้เห็นภาพโดยรวมดังต่อไปนี้

๒.๖.๑ เครื่องนุ่งห่มของภิกษุ (จีวร)

ปัจจยเครื่องอาศัยของภิกษุประเภทที่ ๑ คือ จีวร (ผ้า) จัดเป็นเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ ผ้าจีวรสำหรับภิกษุ พระพุทธองค์ทรงอนุญาตไว้ ๓ ผืน คือ

(๑) อันตรวาสก (ผ้านุ่งสำหรับปกปิดร่างกายท่อนกลางลำตัว คือ ตั้งแต่สะดือลงมา)

(๒) อุตตราสงค์ (ผ้าห่มสำหรับปกปิดร่างกายส่วนบน)

(๓) สังฆาฏิ (ผ้าห่มซ้อนสำหรับกันหนาว หรือห่มซ้อนอุตตราสงค์เวลาเข้าหมู่บ้าน)

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๔/๑๐๒.

เหตุที่ทรงอนุญาตไว้เพียงสามผืน ก็เพราะว่าทรงเห็นภิกษุสะสมผ้ามากจนเกินไป เป็นภาระเวลาเดินทาง ขนไปเหมือนกับพ่อค้า และทำให้เกิดการสะสมจึงกำหนดไว้เพียงพอใช้สอยเท่านั้น ดังความในพระวินัยปิฎก มหาวรรคว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราเดินทางไกลในระหว่างพระนครราชคฤห์ และระหว่างพระนคร เวสาลี ต่อกัน ได้เห็นภิกษุหลายรูปในธรรมวินัยนี้ หอบผ้าพะรุงพะรัง บ้างก็ห่อผ้าที่พับดัดผูกขึ้นบนศีรษะ บ้างก็แบกขึ้นบ่า บ้างก็กระเดียดไว้ที่สะเอว เดินมาอยู่ ครั้นแล้วเราได้ดำริว่า โมฆบุรุษเหล่านี้ เวียนมาเพื่อความมกมากในจีวรเรื่อนัก โฉนหนอเราจะ พึงกันเขตตั้งกฎ ในเรื่องผ้าแก่ภิกษุทั้งหลาย

ภิกษุทั้งหลาย เราครองผ้าผืนเดียว นั่งอยู่กลางแจ้ง ณ ตำบลนี้ตอนกลางคืน ขณะ น้ำค้างตก ในราตรีเหม็นตฤดู กำลังหนาว ตั้งอยู่ระหว่างเดือน ๓ กับระหว่างเดือน ๔ ต่อกัน ความหนาวมิได้มีแก่เรา เมื่อปฐมยามผ่านไป แล้ว ความหนาวจึงได้มีแก่เรา เราจึงห่มจีวรผืนที่สอง ความหนาวมิได้มีแก่เรา เมื่อมัชฌิมยามผ่านไป แล้ว ความหนาวได้มีแก่เรา เราจึง ห่มจีวรผืนที่สาม ความหนาวมิได้มีแก่เรา เมื่อปัจฉิมยามผ่านไป แล้ว ขณะรุ่งอรุณแห่งราตรี อันเป็นเบื้องต้นแห่งความสดชื่น ความหนาวจึงได้มีแก่เรา เราจึงห่มจีวรผืนที่สี่ ความหนาว มิได้มีแก่เรา ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้ดำริว่า กุลบุตรในธรรมวินัยนี้ ที่เป็นคนขี้หนาว กลัวต่อ ความหนาว ก็อาจดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยผ้าสามผืน โฉนหนอ เราจะพึงกันเขต ตั้งกฎ ในเรื่องผ้า แก่ภิกษุทั้งหลาย เราจะพึงอนุญาตไตรจีวร ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไตรจีวร คือ ผ้าสังฆาฏิ ๒ ชั้น ผ้าอุตราสงค์ชั้นเดียว ผ้าอังตราสกชั้นเดียว^{๕๒}

หลักฐานที่ยกมาแสดงให้เห็นว่าทรงใช้เวลาพิจารณาถึงความเหมาะสมว่าภิกษุควรจะครองผ้ากี่ผืน ตั้งแต่ทรงสังเกตเห็นภิกษุบางรูปประพฤติตัวไม่เหมาะสมสะสมผ้าเกินจำเป็น และทรงทดสอบด้วยพระองค์เองว่าตลอดราตรีทั้งสามยามในฤดูหนาวนั้น พระองค์ประทับนั่งกลางแจ้งสามารถทนต่อความหนาวได้เพียงใด และได้ใช้เป็นเกณฑ์ในการบัญญัติพระวินัยเรื่องผ้าจีวร ให้ภิกษุได้ปฏิบัติตาม โดยตั้งอยู่บนหลักการ ๓ ข้อ คือ

(๑) ไม่ก่อให้เกิดการสะสมจนทำให้ชาวโลกติเตียน และไม่เป็นการต้องคอยรักษา มากเกินไป

(๒) พอเพียงสำหรับใช้สอย ได้ประโยชน์อย่างคุ้มค่ากับที่ต้องแสวงหาและรักษาดูแล

(๓) ส่งเสริมต่อการปฏิบัติธรรมพัฒนาจิตได้ ในทุกฤดูกาลแม้สภาพอากาศจะหนาว ต้องสามารถให้การประพฤติธรรมดำเนินชีวิตอยู่ได้

นอกจากทรงอนุญาตผ้าสามผืนแล้ว ทรงกำหนดว่าผ้าที่จะนำมาทำเป็นจีวรนอกจากผ้าบังสุกุลที่หาได้จากป่าช้า และตามที่ต่าง ๆ แล้ว หากต้องการผ้าที่ญาติโยมถวายก็สามารถรับผ่านนั้นได้ และทรงบัญญัติให้รับผ้าคหบดีจีวร ๖ ประเภท ดังนี้^{๕๓}

(๑) โขมะ ผ้าที่ทำจากเปลือกไม้

(๒) กัปปาสิกะ ผ้าที่ทำจากไผ่ฝ้าย

(๓) โกเสยะ ผ้าไหม

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๖/๒๑๕-๒๑๖.

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๘/๒๐๐.

(๔) กัมพละ ผ้าขนสัตว์

(๕) สาณะ ผ้าป่าน

(๖) ภังคะ ผ้าที่ทำด้วยของผสมกัน

การแสวงหาผ้านั้นทรงอนุญาตไว้สองทางเลือก คือ

(๑) ถ้าประสงค์จะแสวงหาผ้าบังสุกุลก็เป็นการดี

(๒) ยินดีคฤหบดีจีวรที่เขาถวาย

ทั้งนี้ทรงตรัสเน้นย้ำให้ภิกษุยินดีปัจจัยตามมีตามได้จึงจะเป็นการปฏิบัติที่ประเสริฐ เพราะข้อกำหนดทั้งสองนั้นเป็นเพียงแนวทางปฏิบัติเพื่อให้กำจัดกิเลส ความละโมภะอยากได้ และการแสวงหาที่ถูกต้อง แต่เพียงวิธีการนี้เชื่อว่าสามารถกำจัดกิเลสได้ทั้งหมด เพราะปรากฏว่ามีภิกษุที่มักได้ แม้ทรงผ้าบังสุกุลแต่ก็ยังมิวุ่นวายใช้เวลาอยู่กับการเที่ยวแสวงหาผ้าไม่รู้จักพอ ก็ไม่เกิดประโยชน์อันใด การอนุญาตให้รับผ้าคฤหบดีนั้นเป็นทางเลือกที่ดีประการหนึ่ง เพราะภิกษุจะได้ไม่ต้องมัวเสียเวลากับการแสวงหาผ้า ซึ่งบางครั้งเป็นภาระที่หนักพอสมควร^{๕๔} และเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนช่วยส่งเสริมภิกษุสงฆ์ให้ได้ปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ และก่อให้เกิดกุศลแก่ตน

เมื่อกำหนดผ้าที่นำมาทำจีวรและวิธีการได้ผ้ามาแล้วก็เกิดปัญหาเรื่องการใช้สีย้อมจีวร เพราะภิกษุส่วนมากไม่มีความรู้เรื่องนี้ จีวรที่ย้อมสีผิดหม่นหมอง บางรูปนำดินแดงมาย้อมบ้าง นำโคลมัย (มูลโค) มาย้อมบ้าง ทำให้ผ้ามีกลิ่นเน่าเหม็นบ้าง มีสีขาวเหมือนงาช้างบ้างชาวบ้านติเตียนจึงทรงกำหนดให้ย้อมผ้าด้วยน้ำย้อม ๖ ชนิด^{๕๕} คือ

(๑) น้ำย้อมจากรากไม้ (มูลรชณะ)

(๒) น้ำย้อมจากแก่นไม้ (ขนธรรชณะ)

(๓) น้ำย้อมจากเปลือกไม้ (ตจรชณะ)

(๔) น้ำย้อมจากใบไม้ (ปตตรชณะ)

(๕) น้ำย้อมจากดอกไม้ (ปุปฺพรชณะ)

(๖) น้ำย้อมจากผลไม้ (ผลรชณะ)^{๕๖}

สีจีวรที่เกิดจากการนำวัตถุ ๖ ประเภทนี้มาหุบเอาอย่างแล้วใช้ย้อมจีวร สีที่เกิดขึ้นจึงถือว่าเป็นสีที่ใช้ได้แล้ว แต่ในบางครั้งขึ้นอยู่กับปริมาณและวิธีการย้อมทำให้สีเปลี่ยนไป ทำให้ได้สีไม่ดี เพราะสีที่เกิดจากน้ำย้อมทั้ง ๖ ชนิด คงกำหนดแน่นอนไม่ได้ว่าจะเป็นสีอะไร แต่ก็ยังเป็นแนวทางหลักๆ ที่นักบวชในสมัยนั้นนำมาย้อมสีผ้าจีวร

สีย้อมจีวรที่ถือว่าไม่เหมาะกับการนำมาใช้เป็นจีวร คือ

(๑) สีครามล้วน

(๒) สีเหลืองล้วน

(๓) สีแดงล้วน

(๔) สีบานเย็นล้วน

(๕) สีดาล้วน

^{๕๔} ดุรายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๑/๒๐๒.

^{๕๕} ดุรายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๔/๒๐๙.

^{๕๖} ดุรายละเอียดยใน วิ.ม.หา. (ไทย) ๕/๓๔๔ ๒๐๙.

(๖) สีแสดล้วน

(๗) สีชมพูล้วน^{๕๗}

สีของจีวรเหล่านี้ได้จากน้ำย้อม ๖ ชนิด ที่ทรงอนุญาต แต่เป็นการผสมสีในปริมาณสัดส่วนที่ต่างออกไป ทำให้เกิดสีที่ฉูดฉาด ไม่เหมาะสำหรับภิกษุใช้ในชีวิตประจำวัน ผ้าที่ภิกษุใช้ได้จึงควรเป็นผ้าที่ทำจากวัสดุที่หาได้ง่าย ราคาไม่แพง ไม่หรุหรา ย้อมด้วยน้ำย้อมเพื่อให้เหมาะแก่การใช้สอย ตัดเป็นท่อนแล้วเย็บต่อกันเพื่อไม่เสียราคา และทำลายความยึดมั่นในผ้าเป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีผ้าอีกหลายชนิดที่พระพุทธรองค์ทรงเห็นว่ามีความจำเป็นตามฤดูบ้าง ตามโอกาสต่างๆ นอกเหนือจากผ้าไตรจีวรที่ทรงอนุญาต ก็ทรงอนุญาตให้ภิกษุมิผ้าไว้ใช้ได้อีกหลายรายการ มีรายละเอียดดังนี้

(๑) ผ้าอาบน้ำฝน สำหรับภิกษุ เรียกว่า วัสสิกสาฎก ส่วนผ้าอาบน้ำฝนของภิกษุณี เรียกว่า อุทกสาฎก นางวิสาขาเป็นผู้ทูลขอให้ทรงอนุญาตให้มิใช่เป็นคนแรก^{๕๘}

(๒) ผ้ากรองน้ำภิกษุจำเป็นต้องมีเพื่อกรองน้ำดื่ม ทรงให้อิฐฐานไว้ใช้

(๓) ผ้าสีทนะ ผ้าปูนัภิกษุจำเป็นต้องมี สำหรับรักษาจีวรไม่ให้เปื้อนสกปรกเวลานั่งกับพื้นและช่วยรักษาพื้นเสนาสนะไม่ให้สึก ทรงให้อิฐฐานใช้อย่างเดียว ห้ามวิกัป

(๔) สันถัต คือที่รองนั่งมีสองอย่าง คือทำจากขนสัตว์ หรือ ผ้าที่หล่อขึ้นมาไม่ใช่วิธีทอเหมือนผ้าปูนัภิกษุให้อิฐฐานใช้ไม่ได้วิกัป^{๕๙}

(๕) ผ้าปจัตถธนะ ผ้าปูนอน ผ้าปูพื้นให้อิฐฐานห้ามวิกัป

(๖) ผ้าเช็ดหน้า เช็ดปาก (มุขปุณณโลละ) นางวิสาขาทูลขอให้ทรงรับและอนุญาตให้ภิกษุใช้^{๖๐}ให้อิฐฐานใช้ ห้ามวิกัป

(๗) ผ้าประคตเอา ภิกษุต้องหามาใช้ และอิฐฐานไว้ใช้ ห้ามวิกัป

(๘) ถุงผ้าใส่บาตรภิกษุอยู่ป่าจำเป็นต้องมี

(๙) ถุงผ้าใส่รองเท้าภิกษุอยู่ป่าจำเป็นต้องมี

(๑๐) ผ้าพันแผล ปิดฝี ใช้เฉพาะช่วงที่ป่วยเป็นโรคฝี อิฐฐานใช้ในเวลาป่วย พอหายแล้วให้วิกัปไว้ใช้ได้

(๑๑) ผ้าบริขารให้อิฐฐานไว้ใช้ ห้ามวิกัป

ผ้าเหล่านี้เป็นบริขารที่ไม่ค่อยจำเป็นนัก จะมีก็ได้ ไม่มีก็ได้ บ้างก็อนุญาตเฉพาะกรณีเฉพาะรูป เฉพาะพื้นที่ ขึ้นอยู่กับบุคคล กาลสมัย บางแห่งท่านจัดบริขารแตกต่างกันเห็นจัดในฐานะที่เป็นเครื่องบริหารกายบ้าง ในฐานะเป็นเครื่องบริหารท้องบ้าง^{๖๑} ผ้านอกเหนือจากไตรจีวรหลักบาง

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๓.

^{๕๘} อิฐฐานใช้ได้ ๔ เดือนฤดูฝน หลังจากนั้นให้วิกัป. ดูใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๘/๒๒๙-๒๓๐.

^{๕๙} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๖๔/๔๒.

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๘/๒๓๐.

^{๖๑} บริขารกาย เช่น จีวร ประคตเอาเป็นต้น ส่วนที่จัดว่าเป็นเครื่องบริหารท้อง คือบาตร ผ้ากรองน้ำ และของใช้ที่เกี่ยวข้องกับการฉัน

ชนิดพุทธองค์จะทรงให้ทำวิกัป^{๖๒} คือ ทำให้เป็นของสองเจ้าของ เก็บไว้ใช้ในคราวที่จำเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งได้

จะเห็นได้ว่าทรงพยายามจำกัดผ้าจีวรให้มีความเหมาะสมกับการใช้งานเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด เช่น ผ้าอาบน้ำฝนที่ให้อริษฐานใช้ได้เพียงฤดูฝน ๔ เดือน หลังจากนั้นต้องวิกัปไว้ใช้ ฤดูฝนหน้าถึงจะนำมาใช้ได้ และในระหว่างนี้ก็ต้องดูแลรักษาไว้ตลอด ไม่ปล่อยให้เสียหาย ผ้าที่ให้อริษฐานอย่างเดียวย่อมห้ามวิกัป คือ ผ้าที่เห็นว่าภิกษุต้องมีติดตัวไว้ใช้และเกิดประโยชน์จริงๆ ในทุกฤดูกาล เช่น ผ้านิสีหะ ผ้าประคตเอว ผ้ากรองน้ำ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ภิกษุได้รู้จักคุณค่าแท้จริงและประโยชน์ใช้สอยของผ้าที่หามาได้อย่างยากลำบาก ภิกษุต้องรู้จักใช้ของอย่างคุ้มค่าให้เกิดประโยชน์สูงสุด ไม่ใช่ใช้แบบทิ้งๆ ขว้างๆ ในชีวิตของภิกษุรูปหนึ่งอาจต้องใช้ผ้าหลายผืน จึงต้องรู้จักวิธีแสวงหาผ้า และการบริหารจัดการผ้า เริ่มจากการแสวงหาผ้าจากป่าช้าหรือจะรับผ้าที่คฤหัสถ์ถวาย (คฤหบดีจีวร) เมื่อได้ผ้ามาแล้วก็ทำการตัด เย็บ ย้อมสีให้ถูกต้องตามพุทธานุญาต ตามขั้นตอน เมื่อชำระุดก็อาจซ่อมด้วยการเย็บ ปะ ซุน ทาบผ้าปะ หรือหาผ้าอื่นมาเย็บเสริมกลายเป็นผ้าหลายชิ้น มีช่วงระยะเวลาให้หาผ้ามาเปลี่ยน หากเป็นผ้าเก่าก็ให้รู้จักวิธีเย็บ ปะ ซุน ตามเป็นต้นให้ถูกต้อง

ส่วนบริวารอื่นๆ ที่พระพุทธเจ้าอนุญาตสำหรับภิกษุไว้ใช้เป็นของเล็กน้อยที่มีทั้งที่เกี่ยวกับผ้าจีวรและไม่เกี่ยว มีดังนี้

(๑) มัดโกน และอุปกรณ์เสริม เช่น หินลับมัดโกน ผ้าพันใบมัดโกน ใช้สำหรับปลงผมหรือตัดผ้าหรือด้าย

(๒) เข็ม และ กลักใส่เข็ม ใช้สำหรับเย็บ ปะ ซุน ทาบ หรือซ่อมผ้าที่เก่า ผ้าขาด หรือเย็บชายผ้าให้เรียบร้อย เพื่อให้เกิดความคงทน

(๓) รองเท้า^{๖๓} หรือเชียงเท้า (ทำจากไม้) อนุญาตให้ใช้ได้ภายในวัด หรือนอกวัดขณะเดินทางไปยังหมู่บ้าน เข้าบ้านแล้วห้ามใส่หรือในพื้นที่ๆ ดินแต่กระแหวเป็นต้น จำเป็นต้องใช้ หรือภิกษุผู้ป่วย

(๔) ร่มไว้ใช้เฉพาะในวิหาร และอุปัฏฐการวิหาร คือรอบๆ วัด ทรงห้ามมิให้ใช้ในบ้าน ยกเว้นป่วย

(๕) มิดน้อย ไว้ใช้ผ่าตัดทำกับปิยะผลไม้ทำไม้สัพน

(๖) ไม้เท้า ทรงอนุญาตไว้สำหรับผู้ป่วยเดินไม้ไหว

สรุปความได้ว่า จีวร หรือ เครื่องนุ่งห่ม นี้เป็นปัจจัยเครื่องอาศัยของภิกษุประเภทที่ ๑ พระพุทธเจ้าบัญญัติให้ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระองค์แสวงหาแล้วนำมาบริโภคใช้สอยด้วยความมัคน้อยสันโดษ เมื่อได้ก็ไม่ยินดี ไม่หลงมัวเมา เมื่อไม่ได้ก็ไม่เสียใจ ควรยินดีใช้สอยในผ้าที่หามาได้ จัดเย็บ ย้อมตามหลักพระวินัย มีขนาด ชนิดของผ้า ย้อมสีตามที่พระวินัยกำหนด สำหรับเครื่องนุ่งห่ม คือ จีวรนี้ พระพุทธองค์กำหนดให้ภิกษุพิจารณาทุกครั้งที่ใช้สอยจึงจะไม่เกิดอาสวะในการใช้สอยจีวร ดังพุทธดำรัสตอนหนึ่งว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยจีวร เพียงเพื่อป้องกัน

^{๖๒} ผ้าที่จะทำวิกัปนั้น ต้องมีขนาด ยาว ๘ นิ้ว กว้าง ๔ นิ้วพระสุคต. วิ.ม.(ไทย) ๕/๓๕๘/๒๓๐.

^{๖๓} รองเท้าทำจากหญ้า หรือผ้าเป็นต้น.

ความหนาว ความร้อน เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่ก่อให้เกิดความละอาย”^{๖๔}

ดังนั้น ฤกษ์จึงควรพิจารณาก่อนใช้สอยจิวร ด้วยบทพิจารณาว่า “จิวรใดอันเรานุ่งห่มแล้วไม่ทันพิจารณาในวันนี้; จิวรนั้นเรานุ่งห่มแล้ว เพียงเพื่อบำบัดความหนาว; เพื่อบำบัดความร้อน, เพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย; และเพียงเพื่อปกปิดอวัยวะอันให้เกิดความละอาย”^{๖๕}

๒.๖.๒ อาหารบิณฑบาตของภิกษุ

ปัจจัยเครื่องอาศัยของภิกษุประเภทที่ ๒ คือ อาหารบิณฑบาต ได้แก่ อาหารทุกอย่าง ทั้งที่ภิกษุเที่ยวรับบิณฑบาตได้มา หรืออาหารที่ผู้มีจิตศรัทธาถวายเป็นสังฆัตเป็นต้น อาหารบิณฑบาตสามารถแบ่งกว้างๆ เป็น ๒ คือ

(๑) โภชนียะ ได้แก่ อาหารที่ใช้บริโภคหลัก ให้คุณค่าทางโภชนาการสูง เป็นอาหารมื้อหลักต้องอาศัยการเตรียมการมาก เป็นอาหารที่ต้องฉันเพื่อให้เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงร่างกาย เช่น ข้าว แกง กับเป็นต้น

(๒) ขาพณียะ คือ ของควรเคี้ยว เป็นอาหารที่ฉันบางเวลา เพื่อประโยชน์บางอย่าง ไม่ใช่อาหารหลัก ไม่ต้องเตรียมการมาก ของที่ฉันก็เป็นของเล็กน้อย ได้แก่ อาหารว่าง ผลไม้ หรือของหวาน ขนม หรือ ของกินเล่นต่างๆ

อาหารบิณฑบาตที่จัดว่าเป็นโภชนียะ คือ ของบริโภคหลักนั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภท ดังต่อไปนี้

๒.๖.๒.๑ ยาวกาลิก

ยาวกาลิก ได้แก่ ของที่ภิกษุสามารถรับประทานแล้วฉันได้มีอายุเพียงกาลเวลา ตั้งแต่อรุณขึ้นจนถึงเที่ยงวัน ได้แก่ โภชนะที่จัดว่าเป็นอาหาร ๕ อย่าง หรือ โภชนะ ๕ อย่าง^{๖๖} ได้แก่

(๑) ข้าวสุก คือ ข้าวที่หุงจากข้าวสาลี ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวละมาน ข้าวฟ่างลูกเดือย หล้ากับแก^{๖๗}

(๒) ขนมนสด คือ ขนมที่มีส่วนผสมเป็นน้ำสูง ไม่แห้ง อาจบูดได้ชั่วระยะเวลาวันหนึ่ง ไม่สามารถเก็บไว้ได้เป็นเวลานาน เช่น ขนมครก ขนมลอดช่องเป็นต้น

(๓) ขนมหแห้ง คือ ขนมที่เก็บไว้ได้นาน ไม่เสียภายในระยะเวลาวันหนึ่ง อาจเก็บไว้บริโภคในเวลานานพอสมควร เช่น ข้าวเกรียบ ขนมปัง ขนมเค้กเป็นต้น

(๔) ปลา คือ อาหารที่ทำจากปลา ทั้งปลาทะเล และปลาน้ำจืด รวมทั้งกุ้ง หอย ปู และสัตว์อื่นๆ ที่อาศัยอยู่ในน้ำ แล้วมนุษย์จับนำมาบริโภคได้

^{๖๔} ดุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒.

^{๖๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๖๒-๖๓..

^{๖๖} โภชนียะ คือของบริโภค ๕ อย่าง มี ๑) ข้าวสุก ๒) ขนมนสด ๓) ขนมหแห้ง ๔) ปลา ๕) เนื้อ. วิ.มหา. (บาลี) ๒/๕๐๑/๓๒๙.

^{๖๗} ในคำว่าโภชนะนั้น ที่ชื่อว่า ข้าวสุก คือ ข้าวที่หุงจากข้าวสาร ๗ ประเภท คือ ข้าวสาลี ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวละมาน ข้าวฟ่าง ลูกเดือย หล้ากับแก. วิ.สงคห. (บาลี) ๑๑๗/๑๔๓.

(๕) เนื้อสัตว์ คือ เนื้อสัตว์ที่เขานำมาทำอาหารและเป็นเนื้อที่ภิกษุสามารถฉันได้ตาม พุทธบัญญัติ ยกเว้นเนื้อสัตว์ที่ห้ามไว้^{๖๘} ๑๐ ชนิด คือ เนื้อมนุษย์ เนื้อช้าง เนื้อม้า เนื้อสุนัข เนื้องู เนื้อราชสีห์ เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือเหลือง เนื้อหมี และ เนื้อเสือดาว

นอกจากอาหารที่กล่าวมาแล้ว ยังอาจหมายถึงรวมถึงอาหารชนิดอื่นอีก เช่น ขาพินียะ^{๖๙} ของที่ควรเคี้ยวหรือของกินเล่น ได้แก่

- (๑) ผลไม้ต่างๆ เช่น มะม่วง มะพร้าว กล้วย องุ่น เป็นต้น
- (๒) ถั่ว เผือก มันต่าง ๆ
- (๓) ขนมที่ทำจากแป้งข้าว ๗ ชนิด หรือจากแป้งที่ได้จากถั่ว เผือกมันต่างๆ
- (๔) หัวหรือเหง้า และ ราก หน่อ ลำต้น เปลือก ใบ ดอก ผล เมล็ด
- (๕) แป้ง ยาง ของต้นไม้และกอไม้
- (๖) เถาวัลย์ ต้นหญ้าบางชนิดที่คนบริโภคเป็นอาหาร

อาหารชนิดต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ท่านก็สงเคราะห์เป็นขาพินียะด้วย จึงเป็นของที่ภิกษุสามารถฉันได้ตามเวลาและวิธีการที่กำหนด อย่างไรก็ตาม แม้จะอนุญาตให้ฉันได้ แต่ก็ต้องฉันด้วยความสำรวม ไม่ฉันเพื่อสนองกิเลส หรือเพื่อมัวเมา แต่ควรฉันเพื่อให้ร่างกายดำรงอยู่ได้เท่านั้น

๒.๖.๒.๒ ยามกาลิก

ยามกาลิก ได้แก่ ของที่รับประทานแล้วฉันได้ภายในเวลาวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง หลังเวลาเที่ยงวันไปแล้วก็ยังไม่ฉันได้ พอพ้นกำหนดข้ามคืนไปแล้วต้องประเคนจึงจะฉันได้ หากไม่รับประทานใหม่ ภิกษุฉันต้องอาบัติ ได้แก่ น้ำที่ทำจากผลไม้ ๘ ชนิด ดังที่ตรัสไว้ในพระวินัย มหาวรรค^{๗๐} ความตอนหนึ่งว่า

- (๑) อนุญาตน้ำปานะ ๘ ชนิด คือ
 - ๑) น้ำมะม่วง
 - ๒) น้ำหว่า
 - ๓) น้ำกล้วยมีเมล็ด
 - ๔) น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด
 - ๕) น้ำมะขาง
 - ๖) น้ำลูกจันทน์หรือองุ่น
 - ๗) น้ำเงาะบัว
 - ๘) น้ำผลมะปรางหรือ ลิ้นจี่^{๗๑}

(๒) อนุญาตน้ำผลไม้ทุกชนิด เว้นน้ำต้มเมล็ดข้าวน้ำใบไม้ทุกชนิด เว้นน้ำฝักคอง น้ำดอกไม้มากทุกชนิด เว้นน้ำดอกมะทราง น้ำอ้อยสด

^{๖๘} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๐-๒๘๑/๘๐-๘๗.

^{๖๙} ดูรายละเอียดใน วิ. ม. (บาลี) ๕/๕๑/๕๐.

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๑.

^{๗๑} เกณียขุฎิเป็นดาบสผู้บวชพร้อมบุตรและภรรยา เป็นบุคคลแรกที่ถวายน้ำปานะแก่พระพุทธเจ้า และภิกษุสงฆ์ น้ำปานะที่เกณียขุฎิถวายครั้งนั้น คือ น้ำผลพุทราซึ่งปรุงอย่างดี ใช้คนหาไป มีจำนวนถึง ๑,๐๐๐ หม้อ บรรจุเต็ม ๕๐๐ หาบ. ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๐, ม.ม.อ. (ไทย) ๒๑/๒/๒/๒๕๕, วิ.ม.อ. (ไทย) ๗/๕/๒/๑๘๖.

วิธีทำน้ำปานะมีวิธีการดังต่อไปนี้ นำผลไม้มาทุบแล้วแช่ในน้ำ แล้วผึ่งแดด ไม่ให้ตม แล้วนำมากรองด้วยผ้า จะใส่ส่วนผสมน้ำตาล น้ำผึ้ง หรือน้ำตาลกรวด การบูรเป็นต้นก็ได้ ถ้าภิกษุทำเองก็ควรทำได้เฉพาะเวลาก่อนเที่ยง หลังเที่ยงไปแล้วใช้สามเณรหรือคฤหบดีผู้เป็นกบิการช่วยทำ น้ำดื่มเหล่านี้มีอายุชั่ววันหนึ่งคืนหนึ่ง

อนึ่ง มีน้ำผลไม้บางชนิดที่ภิกษุไม่ควรฉัน พระอรุณกถาอธิบายว่า น้ำผลไม้ใหญ่ ๙ ชนิด ไม่เหมาะสม ภิกษุไม่ควรฉัน หรือทำเป็นน้ำปานะฉัน คือ

(๑) ตาล

(๒) มะพร้าว

(๓) ขนุน

(๔) ขนุนสำปะลอ

(๕) บวบ

(๖) ฟักเขียว

(๗) แตงกวา

(๘) แตงโม

(๙) ฟักทองรวม ทั้งอปรณชาติทั้งหมด เช่น ถั่วเขียว ถั่วราชมาศ และงา

พืชผักที่กินหลังภัตตาหาร แม้จะไม่ได้ทรงห้ามไว้ แต่อนุโลมเข้ากับธัญชาติ ๗ อย่าง เพราะฉะนั้น จึงทรงห้ามฉันในเวลาตั้งแต่เที่ยงวันจนถึงอรุณขึ้นวันใหม่^{๗๒}

นอกจากน้ำปานะ ๘ อย่างที่กล่าวมาแล้ว ยังมีน้ำปานะที่อนุญาตโดยอนุโลมตามน้ำปานะเหล่านั้น เรียกว่า “กบิการปานะอนุโลม” คือ น้ำปานะที่สมควร ซึ่งฉันได้โดยไม่เป็นอาบัติในเวลาวิกาล ได้แก่ น้ำปานะแห่งผลไม้เล็ก เช่น ลูกหวายมะขามมะงั่ว มะขวิด สะคร้อ และเล็บเหยี่ยวเป็นต้น^{๗๓}

น้ำปานะที่ได้จากอปรณชาติ คือ พวกถั่วชนิดต่างๆ มีถั่วเหลืองถั่วเขียวถั่วดำ และงาเป็นต้น แม้จะต้มจะกรองทำเป็นเครื่องดื่มชนิดต่างๆ ก็ย่อมเป็นอาบัติปาจิตตีย์^{๗๔} ส่วนเครื่องดื่มสำเร็จรูปที่มีการนำไปถวายภิกษุในสมัยปัจจุบัน หากผสมไข่และมอลต์ที่สกัดจากข้าวบาร์เลย์และนมเป็นส่วนประกอบสำคัญนับเข้าในประเภทอาหาร เครื่องดื่มขานับเข้าในน้ำที่ได้จากใบไม้ เป็นของที่ดื่มได้แม้จะผสมกับน้ำตาล แต่ถ้ามีส่วนผสมของนมก็นับว่าไม่ควร

๒.๖.๒.๓ สัตตหาลิก

สัตตหาลิก คือ ของที่จัดว่าเป็นเภสัชมีอายุกาลเพียง ๗ วัน^{๗๕} ได้แก่

(๑) สัปปี เนยใส คือ เนยใสที่ทำจากนํ้านมโค นํ้านมแพะ นํ้านมกระบือเป็นต้น และจากสัตว์อื่น ๆ ที่มีได้ทรงห้ามไว้

(๒) นวนิตะ เนยข้น คือ เนยข้นที่ทำจากนํ้านมสัตว์ดังกล่าวแล้ว

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๐๔/๓๖๘.

^{๗๓} ดูรายละเอียดใน วิ.สงคห. (บาลี) ๙๑/๑๑๕.

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๑๐๔/๓๖๘.

^{๗๕} ดูรายละเอียดใน วิ. วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๑/๔๔.

(๓) เตะ น้ำมัน คือ น้ำมันอันสกัดออกจากเมล็ดงา เมล็ดพันธุ์ผักกาด เมล็ดมะขาง เมล็ดละหุ่ง และน้ำมันที่ได้จากเปลวสัตว์บ้าง

(๔) มธุ น้ำผึ้ง

(๕) ผาณิตะ น้ำอ้อย

ยา (เภสัช) ๕ สิ่งนี้ ชื่อว่า สัตตาทหาลิก ภิกษุรับประทานแล้วเก็บไว้ฉันได้ ๗ วัน หากเก็บไว้นานเกิน ๗ วันไปถึงอรุณที่ ๘ ขึ้นมาเป็นอาบัตินิสสัคคียปาจิตติย หากภิกษุฉันต้องอาบัติทุกกฏ

๒.๖.๒.๔ ยาวชีวิก

ยาวชีวิก คือ ของที่ภิกษุฉันได้ตลอดชีพ ไม่จำกัดด้วยกาล อยู่ในฐานะที่เป็นเภสัชได้ บางชนิดเป็นได้ทั้งเภสัชและโภชนะ แต่ทรงอนุญาตให้ภิกษุฉันได้ในสถานะที่เป็นเภสัชเท่านั้น และฉันได้ตลอดชีพเมื่อมีเหตุ คือ เกิดอาพาธที่จำเป็นต้องใช้สิ่งเหล่านี้เป็นยา กล่าวโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) น้ำมันเหลวที่ใช้เป็นยาได้ คือ มันเหลวหมี มันเหลวปลา มันเหลวปลาฉลาม มันเหลวหมู น้ำมัน ๕ อย่างนี้ วิธีปฏิบัติ คือ ให้ภิกษุรับประทานในกาล เจริญในกาล และฉันได้เฉพาะในเวลาก่อนเที่ยงเท่านั้น หากภิกษุรับประทาน เจริญ และฉันในเวลาวิกาลต้องอาบัติทุกกฏ^{๗๖}

(๒) รากไม้ที่เป็นเภสัช คือ ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ว่านเปราะ อดุพิต ข่า แฝก หัวหมู รากไม้เหล่านี้หรือมูลเภสัช (เภสัชที่เกิดจากรากไม้) แม้ชนิดอื่นที่เป็นยาได้^{๗๗}

(๓) น้ำฝาดที่เป็นเภสัช คือ น้ำฝาดสะเดาะ น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดของบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมาน หรือน้ำฝาดชนิดอื่นที่ใช้เป็นยาได้ รวมทั้งเปลือกไม้ทุกชนิด ภิกษุรับประทานแล้วฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อมีเหตุจำเป็นเท่านั้น^{๗๘}

(๔) ใบไม้ที่เป็นเภสัช คือ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบขี้กา ใบแมงลัก ใบฝ้าย หรือใบไม้ชนิดอื่นที่เป็นยาได้ รับประทานแล้วฉันได้เมื่อมีเหตุจำเป็นเท่านั้น^{๗๙}

(๕) ผลไม้ที่เป็นเภสัช คือ ลูกพลีลังคะ ตีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลแห้งโกฐะ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น ที่ไม่ใช่ของเคี้ยว รับประทานแล้วฉันได้ตลอดชีวิตเมื่อมีเหตุจำเป็นเท่านั้น^{๘๐}

(๖) ยางไม้ที่เป็นเภสัช คือ ยางอันไหลออกจากต้นหิงคุ ยางเคียวจากหิงคุ ยางเคียวเปลือก ยางจากยอดต้นตะกะ ยางจากใบต้นตะกะ ยางเคียวจากก้านต้นตะกะ กายาน หรือยาง ชนิดอื่นที่เป็นยาได้ รับประทานแล้วฉันได้ตลอดชีวิตเมื่อมีเหตุจำเป็นเท่านั้น^{๘๑}

(๗) เกลือที่เป็นเภสัช คือ เกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง เกลือหุง หรือเกลือที่เป็นยาอย่างอื่น รับประทานแล้วฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อมีเหตุจำเป็นเท่านั้น^{๘๒}

^{๗๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๒/๔๕.

^{๗๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๖.

^{๗๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗.

^{๗๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗.

^{๘๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗.

^{๘๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๘.

^{๘๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๘.

(๘) ยาชนิดผง สำหรับ ภิษุผู้เป็นหิด พุพอง สิว โรคฝีดาษ หรือมีกลิ่นตัวแรง และทรงอนุญาตโคมัย ดินเหนียว กากน้ำย้อม สำหรับภิษุไม่อาพาธ^{๘๓}

(๙) เนื้อดิบ และเลือดสดทรงอนุญาตให้ใช้เป็นยาได้สำหรับภิษุผู้ถูกผีเข้าสิง^{๘๔}

(๑๐) ยาตา ที่ปรุงด้วยเครื่องปรุงหลายอย่าง บดผสมกัน รวมทั้งเครื่องยาที่จะบดผสมกับยาตา และไม้จันทน์ กฤษณา กะลัมพัก ใบเฉียง หัวหมู บดเป็นส่วนผสม รวมทั้งกลัวยาสำหรับเก็บยาตาไว้ใช้ แต่ต้องเป็นของที่มาจากกระดูกสัตว์ ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ทำด้วยไม้จ้อ ทำด้วยไม้ไผ่ ทำด้วยยาง ทำด้วยผลไม้ ทำด้วยโลหะ ทำด้วยเปลือกสังข์ห้ามกลัวยาที่ทำจากเงิน หรือทองคำ^{๘๕}

(๑๑) น้ำมันทาศีรษะ สำหรับภิษุผู้ป่วยเป็นโรคปวดศีรษะ ปวดตามข้อ และกล้ามเนื้อสำหรับนัตถยา ที่ทำจากวัตถุที่ทรงอนุญาตเหมือนในกลัวยาตา^{๘๖} และหากต้องปรุงยาที่ต้องเจือด้วยน้ำเมา ก็ต้องเป็นยาที่เจือด้วยน้ำเมาอย่างอ่อนไม่มีสี ไม่มีกลิ่น และปราศจากรสของน้ำเมา หากใส่ส่วนผสมน้ำเมาเกินขนาดทรงอนุญาตให้เก็บไว้เป็นน้ำมันสำหรับทาได้ ห้ามกินหรือนัตถ^{๘๗}

(๑๒) ยามหาวิภว ๔ อย่าง คือ คุณ มูตร ถั่ว ดิน ทรงอนุญาตให้ฉันได้เมื่อถูกงูกัด ไม่ต้องรับประทาน^{๘๘}

(๑๓) เหง้าบัวและรากบัวใช้เป็นยาแก้ไข้ตัวร้อนได้ แต่ต้องรับประทานถึงจะฉันได้ และสิ่งอื่นที่สามารถนำมาเป็นยาแก้คุณไสยได้ เช่น เมื่อภิษุถูกเสนหียาแฝด ทรงแนะนำให้เอาดินติดผาไลโถมละลายน้ำดื่ม

(๑๔) น้ำค้างอาบมิสใช้รักษาโรคพรรดิก ป่วยเป็นโรคผอมเหลืองทรงให้ฉันผลสมอดอง น้ำมูตรโค ป่วยอาพาธเป็นโรคผิวหนังทรงอนุญาตให้ทาด้วยของหอม เครื่องประหินผิวได้ เมื่อป่วยต้องการน้ำข้าวใสก็ทรงอนุญาตน้ำถั่วเขียวต้มที่ไม่ข้นและน้ำถั่วเขียวต้มที่ข้นนิดหน่อยและแม้แต่น้ำเนื้อต้มเป็นต้น^{๘๙}

สิ่งเหล่านี้ทรงอนุญาตสำหรับภิษุที่อาการป่วยเกิดจากร่างกายมีโทษมาก คือ เกี้ยวกับระบบย่อยอาหารไม่ดี ฉันอาหารไม่ได้บ้าง อาหารไม่ย่อยบ้าง ถึงขนาดอาเจียนออกมาก็มี ให้ฉันเป็นเภสัชได้ทั้งในเวลาวิกาล^{๙๐} คือ

(๑) น้ำต้มข้าวใส

(๒) น้ำถั่วเขียวต้มที่ไม่ข้น

(๓) น้ำถั่วเขียวต้มที่ข้นนิดหน่อย

(๔) น้ำเนื้อต้ม

^{๘๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๙.

^{๘๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙.

^{๘๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๕/๕๐.

^{๘๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๘/๓๗.

^{๘๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๕/๕๐.

^{๘๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๘/๖๐.

^{๘๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๑.

^{๙๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๔/๔๑.

อาหารบิณฑบาตที่จัดเป็นปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพของภิกษุในพระพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้ พระพุทธองค์สอนให้ภิกษุแสวงหาแล้วนำมาบริโภคด้วยความสันโดษ ไม่ให้บริโภคด้วยความโลภ หรือ ความหลงมัวเมา ไม่ติดในรสชาติ พระพุทธองค์จำกัดภิกษุพิจารณาแล้วจึงฉันอาหารบิณฑบาต ด้วยวิธีที่กล่าวมา จะทำให้ไม่ถูกอาสวะอันเกิดจากการฉันอาหารครอบงำได้ ดังพุทธดำรัสตอนหนึ่งว่า

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันบิณฑบาตไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อ ประดับ^{๙๑} ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง^{๙๒} แต่เพียงเพื่อกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป เพื่อบำบัด ความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า 'โดยอุบายนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำรงอยู่แห่งชีวิต ความไม่มีโทษ และการอยู่โดยผาสุกจักมี แก่เรา' แล้วจึงบริโภคอาหาร"^{๙๓}

ดังนั้น ภิกษุในพระพุทธศาสนาจึงควรพิจารณาทุกครั้งทีบริโภคอาหาร หลังจากกาลเวลา ผ่านไปแล้วก็ให้พิจารณาด้วยบทพิจารณาว่า

บิณฑบาตได้อันเราฉันแล้ว ไม่ทันพิจารณาในวันนี้ บิณฑบาตนั้นเราฉันแล้ว ไม่ใช่เป็นไปเพื่อ ความเพลิดเพลินสนุกสนาน ไม่ใช่เป็นไปเพื่อความเมามัน เกิดกำลังพลังทางกาย ไม่ใช่เป็นไป เพื่อประดับ; ไม่ใช่เป็นไปเพื่อตกแต่ง แต่ให้เป็นไปเพียงเพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อความ เป็นไปได้ของอรรถภาพ เพื่อความสิ้นไปแห่งความลำบากทางกาย เพื่ออนุเคราะห์การประพฤติ พรหมจรรย์ ด้วยการทำอย่างนี้ เราย่อมระงับเสียได้ซึ่งทุกขเวทนาเก่าคือความหิว และไม่ทำ ทุกขเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น อนึ่ง ความเป็นไปโดยสะดวกแห่งอรรถภาพนี้ด้วย ความเป็นผู้หาโทษ มิได้ด้วย และความเป็นอยู่โดยผาสุกด้วย จักมีแก่เรา ดังนี้^{๙๔}

๒.๖.๓ เสนาสนะของภิกษุ

ปัจจัยเครื่องอาศัยของภิกษุประเภทที่ ๓ คือ เสนาสนะ ได้แก่ ที่พักสำหรับภิกษุ สมัยแรก พระพุทธองค์ให้ภิกษุพักตามโคนไม้ เรือนร้าง ถ้ำ ตามป่าเขา แต่พอพระศาสนาเจริญขึ้นมีผู้คนเลื่อมใส มากขึ้น จึงทรงจัดระบบใหม่เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย คือแก่พระภิกษุผู้ประพฤติปฏิบัติธรรม จะได้เป็นที่สำหรับรวมกลุ่มกันเพื่อให้สะดวกแก่การทำกิจพระศาสนา และอนุเคราะห์แก่ประชาชนผู้มี ใจเลื่อมใสศรัทธาส่งเสริมบุญกุศล และมีส่วนร่วมเป็นดินแดนบุญประชุมพบปะกันระหว่างภิกษุสงฆ์ กับอุบาสกอุบาสิกา ในวันสำคัญทางศาสนาต่าง ดังที่ตรัสอนุญาตเสนาสนะสำหรับภิกษุเพิ่มเติมจาก เดิม ดังปรากฏในพระวินัยปิฎกจูฬวรรคว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือ วิหาร อัทธมโยค ปราสาท หัมมียะ คูหา”^{๙๕} เสนาสนะแต่ละอย่างมีคำอธิบายว่า

^{๙๑} เพื่อประดับในที่นี้หมายถึงเพื่อให้ร่างกายอ้วนพี อวบอ้วนเหมือนหญิงแพศยา. ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/ ๒๓/๒๑๑, อ.ม.ฎีก.ฎีกา (บาลี) ๓/๕๘/๑๕๕, วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๘/๓๓.

^{๙๒} เพื่อตกแต่งในที่นี้หมายถึงเพื่อประเทืองผิวให้งดงาม เหมือนหญิงนักฟ้อน มุ่งถึงความมีผิวพรรณ งาม. ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๓/๒๑๑, อ.ม.ฎีก.ฎีกา (บาลี) ๓/๕๘/๑๕๕, วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๘/๓๓.

^{๙๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓.

^{๙๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๖๔.

^{๙๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๐๐/๖๘.

(๑) วิหาร คือ อาวาสที่อยู่อย่างอื่นนอกเหนือจากเรือนมุงแถบเดียวเป็นต้น ชื่อว่า วิหาร^{๙๖} เขาสร้างเป็นหลังๆ มีหลังคาประตูเข้าออก มีหน้าต่าง เป็นต้น สามารถอยู่ได้ ๑ รูปขึ้นไป

(๒) อัฒมโยค คือ เรือนมุงแถบเดียว คือ ที่พักที่มุงหลังคาเพียงด้านเดียว

(๓) ปราสาท คือ เรือนชั้น เรือนเป็นชั้น หรือที่พักที่ก่อสร้างทำเป็นชั้นๆ

(๔) หัมมิมะ คือ เรือนโล้นหรือหลังคาตัด คือ เรือนที่มีสัณฐานทรงกลม

(๕) คูหา คือ ถ้ามีหลากหลายชนิด เช่น ถ้ำอิฐ ถ้ำหิน ถ้ำไม้ ที่สามารถใช้พักอาศัยกันแดด ลม ฝนได้

สำหรับที่อยู่อาศัยคือเสนาสนะนี้ พระพุทธองค์กำหนดให้ภิกษุพิจารณาทุกครั้งที่ใช้สอย จึงจะไม่ถูกอาสวะครอบงำจิตใจ ดังพุทธดำรัสตอนหนึ่งว่า “ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยเสนาสนะเพียงเพื่อป้องกันความหนาว ความร้อน เหลือบ ยุ้ง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายที่เกิดจากฤดู และเพื่อความยินดีในการหลีกเร้น”^{๙๗}

ดังนั้น ภิกษุในพระพุทธศาสนาจึงควรพิจารณาในเวลาพักอาศัยในเสนาสนะ ด้วยบทสำหรับพิจารณาว่า

เสนาสนะใดอันเราใช้สอยแล้ว ไม่ทันพิจารณาในวันนี้;เสนาสนะนั้น เราใช้สอยแล้ว เพียงเพื่อบำบัดความหนาว เพื่อบำบัดความร้อน เพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุ้ง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายอันจะพึงมีจากดินฟ้าอากาศ และเพื่อความเป็นผู้นับถืออยู่ได้ในที่หลีกเร้นสำหรับภาวนา^{๙๘}

๒.๖.๔ ยารักษาโรค (คิลานเภสัช) ของภิกษุ

ยารักษาโรค ได้แก่ ยาที่ใช้รักษาโรคที่เกิดขึ้นต่างๆ เดิมทีพระพุทธองค์อนุญาตให้ภิกษุใช้ยาตองด้วยน้ำมูตรเน่า คือการนำผลสมอเป็นต้นมาตองกับปัสสาวะโคบัง ปัสสาวะตนเองบ้าง ซึ่งสมัยนั้นเหล่านักบวชใช้ยานานนี้เป็นยาถ่าย เพราะร่างกายของนักบวชนั่งเข้าฌานสมาบัตินาน ไม่ได้เคลื่อนไหว จึงเกิดโรคเกี่ยวกับระบบขับถ่าย จำเป็นต้องใช้ยาถ่ายช่วยขับของเสียออกจากร่างกาย ต่อมาทรงอนุญาตเภสัช อีก ๕ ประเภท คือ

(๑) สัปปี คือ เนยใสที่ได้จากน้ำมันโค น้ำมันแพะ น้ำมันกระบือเป็นต้น และจากสัตว์อื่นๆ ที่มีได้ทรงห้าม

(๒) นวนิตะ คือ เนยชั้นที่ทำจากน้ำมันสัตว์ดังกล่าวแล้ว

(๓) เกละ คือ น้ำมันอันสกัดออกจากเมล็ดงา เมล็ดพันธุ์ผักกาด เมล็ดมะขาง เมล็ดละหุ่งและน้ำมันที่ได้จากเปลวสัตว์บ้าง

(๔) มธุ คือ น้ำผึ้ง

(๕) ฝานิยะ คือ น้ำอ้อย

เภสัชทั้ง ๕ นี้ถือว่าเป็นยาเพราะมีลักษณะบำรุงร่างกายได้ และไม่มีลักษณะเป็นของหยาบแบบอาหาร ผู้คนในยุคนี้ถ้อยกันว่าเป็นยา แต่พระพุทธองค์ทรงวางกรอบไว้สำหรับปฏิบัติได้อย่าง

^{๙๖} ดูรายละเอียดใน วิมหา.อ.(บาลี) ๓/๒๔๔/๓๑๘.

^{๙๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓.

^{๙๘} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๗๐-๗๑.

กว้างๆ คือให้พระภิกษุรับประเคนแล้วฉันได้เพียงระยะเวลา ๗ วัน เกินกว่านั้นต้องให้ประเคนใหม่จึงฉันได้โดยไม่ต้องอาบัติต่อมาทรงอนุญาตเภสัชขนานต่างๆ ที่แก้โรคร้ายไข้เจ็บเป็นการเฉพาะโรคเป็นการเพิ่มเติม เช่น น้ำมันเหลว รากไม้ น้ำผาดเปลือกไม้ใบไม้ ผลไม้ ดอกไม้ ยางไม้ น้ำมันทาศีรษะเกลือ เป็นต้น และสิ่งใดๆ ที่จะใช้เป็นยาได้ ให้รับประเคนแล้วฉันได้ตามแต่กรณี ดังได้กล่าวในรายละเอียดในหมวดยาวชีวิกแล้ว

คิลานปัจจัยเภสัชนี้จัดเป็นปัจจัยเครื่องดำรงชีพประเภทที่ ๔ ของภิกษุในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์กำหนดให้ภิกษุต้องพิจารณาก่อนจะฉันจึงจะไม่ถูกอาสวะครอบงำ ดังพุทธดำรัสตอนหนึ่งว่า “ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร”^{๙๙} เพียงเพื่อบรรเทาเวทนาที่เกิดจากอาพาธต่างๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว และเพื่อไม่มีความเบียดเบียนเป็นที่สุด ซึ่งเมื่อเธอไม่ใช่สอยอยู่ อาสวะและความร่ำร้อนที่ก่อความคับแค้น ก็จะไม่เกิดขึ้น เมื่อเธอใช้สอยอยู่ อาสวะและความร่ำร้อนที่ก่อความคับแค้น ย่อมไม่มีแก่เธอด้วยอาการอย่างนี้”^{๑๐๐}

ดังนั้น ภิกษุจึงควรพิจารณาทุกครั้งที่ย้ายรักษาโรคด้วยบทพิจารณาว่า “คิลานเภสัชบริขารใด อันเราบริโภคแล้ว ไม่ทันพิจารณาในวันนี้; คิลานเภสัชบริขารนั้น เราบริโภคแล้ว เพียงเพื่อบำบัดทุกข์เวทนาอันบังเกิดขึ้นแล้วมีอาพาธต่างๆ เป็นมูล; เพื่อความเป็นผู้ไม่มีโรคเบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง ดังนี้”^{๑๐๑}

สรุปความได้ว่า ปัจจัย คือ เครื่องอาศัยสำหรับเลี้ยงชีวิตของภิกษุ ๔ อย่าง คือ เครื่องนุ่งห่ม (จีวร) อาหาร (บิณฑบาต) ที่อยู่อาศัย (เสนาสนะ) และยารักษาโรค (คิลานปัจจัยเภสัช) เป็นปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพที่จำเป็นสำหรับภิกษุในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์มีพระประสงค์ให้ภิกษุอาศัยเท่าที่จำเป็น ไม่ให้มีมากจนทำให้ลุ่มหลงมัวเมา และอาจทำความลำบากให้แก่ภุคเณศ และไม่ให้น้อยไปจนทำให้ตัวเองเดือดร้อน แต่ให้ภิกษุแสวงหาและรู้จักใช้สอยหรือบริโภคเท่าที่จำเป็น ในการแสวงหาและใช้สอยแต่ละครั้งก็ให้ทำด้วยความมักน้อยสันโดษ แม้จะได้ตามความต้องการก็ไม่ให้ยึดมั่นหรือติดใจ ถ้าไม่ได้ก็ไม่ควรเสียใจ แต่ให้ยินดีปัจจัย ๔ ตามมีตามได้ นอกจากจะแสวงหาและบริโภคหรือใช้สอยปัจจัย ๔ ด้วยความสันโดษด้วยตัวเองแล้ว จะต้องกล่าวสรรเสริญความมักน้อยสันโดษในปัจจัย ๔ แก่บุคคลอื่นด้วย เพื่อให้บุคคลอื่นเกิดยินดีดำเนินชีวิตด้วยความสันโดษด้วย แต่ต้องระมัดระวังไม่ให้เกิดการกล่าวสรรเสริญความสันโดษในปัจจัย ๔ นั้นเป็นไปเพื่อความอวดตัวเองว่ามักน้อยสันโดษกว่าคนอื่น หากทำอย่างนี้ก็ถือว่าทำไม่สมควร เพราะถือว่าเป็นการอวดตัว เป็นการกระทำด้วยอำนาจกิเลสเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่สรรเสริญ

^{๙๙} คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร คือ เภสัช ๕ ชนิด ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย วิ.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๙๐/๔๐, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๙๐/๓๙๓. เภสัชเหล่านี้เป็นสิ่งสัปปายะสำหรับภิกษุผู้เจ็บไข้ จัดว่าเป็นบริขาร คือบริวารของชีวิต ดูกำแพงล้อมพระนคร เพราะคอยป้องกันรักษาไม่ให้อาพาธที่จะบั่นรอนชีวิตได้ช่องเกิดขึ้น และเป็นสัมภาระของชีวิต คอยประคับประคองชีวิตให้ดำรงอยู่นาน. วิ.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๙๐/๔๐-๔๑, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๙๑/๓๙๗, ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๓/๒๑๓, ถือว่าเป็นเครื่องป้องกันโรค บำบัดโรคที่เกิดทุกข์เวทนาเนื่องจากธาตุกำเริบให้หายไป. สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๙๐/๓๙๓.

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓.

^{๑๐๑} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๗๑.

๒.๗ หลักธรรมที่เป็นพื้นฐานของอริยวังสปฏิบัติ

จากการศึกษาพบว่า การบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัตินั้นมีหลักธรรมที่เกี่ยวเนื่องหรือส่งเสริมการปฏิบัติอยู่หลายข้อ ธรรมที่จะกล่าวถึงนี้เป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติได้อย่างราบรื่น เป็นไปเพื่อความเจริญในอริยวินัย จะนำมาเสนอตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๗.๑ นิสัย ๔ : ปัจจัยเครื่องอาศัยดำรงชีพของภิกษุ

พระภิกษุในพระพุทธศาสนาเป็นผู้ละทิ้งบ้านเรือนออกบวชเป็นบรรพชิต เพื่อจะได้มีเวลาปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า และดำเนินชีวิตตามหลักอริยวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติ ในสมัยพุทธกาล กุลบุตรผู้ออกบวชมีทั้งอยากออกบวชเพราะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าโดยตรง มีทั้งที่อยากออกบวชเพราะได้ฟังธรรมจากพระสาวกบางรูป แม้จะมีสาเหตุแห่งการออกบวชต่างกันแต่พระพุทธองค์ก็วางรูปแบบการดำเนินชีวิตของพระภิกษุไว้ในรูปแบบเดียวกัน

หมู่แห่งภิกษุในพระพุทธศาสนานั้นเป็นที่รวมของคนจากทุกชาติชั้นวรรณะ พระพุทธองค์แสดงธรรมแก่คนทุกระดับ เมื่อมีคนศรัทธาก็ให้สิทธิทางศาสนาแก่เขาเหล่านั้นโดยไม่รังเกียจ ภิกษุผู้เป็นสาวกจึงมีที่มาแตกต่างกัน แต่เมื่อเข้ามาบวชแล้วก็ต้องสละเครื่องห่วงกังวลภายนอก คือ ทรัพย์สินเงินทอง การครองเรือน ตระกูล ยศศักดิ์และกิจอันเนื่องด้วยการครองเรือนทุกอย่าง ไม่มีความผูกพันยึดติดในสิ่งเหล่านั้น เพื่อจะได้มีชีวิตที่เป็นอิสระจาริกไปได้อย่างไม่มีความกังวล ชีวิตภิกษุนั้นพระพุทธองค์เปรียบไว้ว่าเหมือนนกที่มีสองปีกจะไปไหนเมื่อใดก็ได้^{๑๐๒} เมื่อบวชแล้วก็ต้องสมาทานปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์สั่งสอนเป็นอย่างเดียวกัน ภิกษุทุกรูปต้องถือนิสัยและเข้ารับการศึกษอบรมจากอุปัชฌาย์และอาจารย์เป็นเวลา ๕ พรรษาจนกว่าจะมีปัญญารักษาดน ไม่ว่าจะมาจากชนชั้นไหนเรียกรวมๆ ว่า “สมณศากยบุตร” เหมือนกัน ดังพระดำรัสที่ว่า

วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่เถาตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่า ‘สมณศากยบุตร’ ทั้งสิ้น เหมือนมหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมนา อจิรวดี สรภู มหิ ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่า มหาสมุทรทั้งสิ้น^{๑๐๓}

หลังจากบวชเข้ามาเป็นภิกษุแล้ว ทุกรูปต้องถือปฏิบัติในพระธรรมวินัยอันเดียวกัน ข้อปฏิบัติที่พระพุทธองค์กำหนดให้ปฏิบัติเบื้องต้นนั้นเป็นข้อวัตรที่ต้องปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ภิกษุอยู่ในฐานะเป็นศิษย์ที่เรียกว่า สัทธิวาริกกับอันเตวาลิก พระพุทธองค์ต้องการให้ทั้ง ๒ ฝ่ายมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ในระหว่างที่ศึกษาพระธรรมวินัยในสำนักของอุปัชฌาย์อาจารย์ พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้พระภิกษุพึงพึงปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพในเบื้องต้น ๔ อย่าง เรียกว่า นิสัย ๔ หรือปัจจัยเครื่องอาศัยของภิกษุในพระพุทธศาสนามี ๔ อย่าง คือ

(๑) อาหารบิณฑบาต ดังพุทธดำรัสว่า บรรพชาอาศัยโภชนะ คือ คำข้าวที่พึงได้ ด้วยปลีแข้ง เธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปลีแข้งนั้นจนตลอดชีวิต อาหาร

^{๑๐๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), สอนนาค-สอนทิต ชีวิตพระชีวิตชาวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพ มหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๖.

^{๑๐๓} อง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๑๙/๒๕๐.

อย่างอื่นเป็นอติเรกกลาก คือ สังฆภัต อุทเทศภัต นิมนตณภัต สลากภัต ปักชิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปติกภัต^{๑๐๔}

(๒) จีวร (เครื่องนุ่งห่ม) ดังพุทธดำรัสว่า บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล เธอพึงทำอุตสาหะในผ้าบังสุกุลนั้นจนตลอดชีวิต ผ้ายาอื่นเป็นอติเรกกลาก คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน ผ้าเจือกัน

(๓) เสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) ดังพุทธดำรัสว่า บรรพชาอาศัยเสนาสนะ คือ คางไม้ เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะ คือ คางไม้นั้นจนตลอดชีวิต ที่อยู่อาศัยอย่างอื่นเป็นอติเรกกลาก คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ

(๔) คิลานเภสัช (ยารักษาโรค) ดังพุทธดำรัสว่า บรรพชาอาศัยยา คือ น้ำมูตรเน่า เธอพึงทำอุตสาหะในยาคือน้ำมูตรเน่านั้นจนตลอดชีวิต เภสัชอย่างอื่นเป็นอติเรกกลาก คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย^{๑๐๕}

บรรดาปัจจัยทั้ง ๔ ประการนั้น มีคำอธิบายโดยสรุปดังต่อไปนี้ พระพุทธองค์กำหนดให้พระภิกษุในพระพุทธศาสนาดำรงชีพด้วยการเที่ยวบิณฑบาต เพื่อรับอาหารจากชาวบ้าน ไม่อนุญาตให้ปลูกข้าว ทำปศุสัตว์ หรือหุงหาอาหารมาฉันเอง แม้จะมีพืช ผัก ผลไม้ที่นำมาบริโภคได้ แต่ก็ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุนำสิ่งเหล่านั้นมาขบฉันด้วยตนเอง คำว่า ให้แสวงหาคำข้าวด้วยปลีแข้งในที่นี้หมายถึง ให้เที่ยวภิกขาจารบิณฑบาตเพื่อรับอาหารที่ชาวบ้านหุงปรุงถวาย หากจะรับอาหารที่ชาวบ้านน้อมมาถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวม อาหารที่ถวายอุทิศสงฆ์ อาหารในที่นิมนต์ อาหารที่ถวายตามฉลาก อาหารที่ถวายตามปักข์ อาหารที่ถวายในวันอุโบสถ อาหารที่ถวายในวันปาฏิบ (ขึ้น/แรม ๑ คำ) อาหารบิณฑบาตเหล่านี้ควรฉันเป็นครั้งคราวหรือเป็นอติเรกกลากเท่านั้น ไม่ควรฉันเป็นประจำ

๒.๗.๒ อามิสทานและธรรมทาน

เป็นที่ทราบโดยทั่วไปว่า พระพุทธองค์กำหนดให้ภิกษุในพระพุทธศาสนามีชีวิตที่ต้องเกี่ยวข้องกับสังคม กล่าวคือ เมื่อบวชเป็นภิกษุแล้ว ภิกษุในพระพุทธศาสนาทุกรูปต้องมีความเกี่ยวข้องกับสังคม ทั้งสังคมสงฆ์และสังคมคฤหัสถ์ กล่าวเฉพาะสังคมคฤหัสถ์ถือเป็นสังคมภายนอกที่ภิกษุจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยความระมัดระวัง ความสัมพันธ์ด้านนี้เกิดขึ้นจากการที่พระพุทธองค์ไม่ต้องการให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาปลีกตัวหนีออกจากสังคม ไปใช้ชีวิตโดดเดี่ยวโดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับสังคมเหมือนกับนักบวชนอกพระพุทธศาสนา เช่น ดาบส ฤๅษี ชฎิล เป็นต้น พระพุทธองค์จึงกำหนดให้ภิกษุในพระพุทธศาสนามีวิถีชีวิตที่ต้องเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ กล่าวคือในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้น พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้พระภิกษุพึงพึงปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพในเบื้องต้น ๔ อย่าง เรียกว่า นิสัย ๔ หรือปัจจัยเครื่องอาศัยของภิกษุในพระพุทธศาสนา ๔ อย่าง คือ

(๑) บิณฑบาต (อาหาร)^{๑๐๖}

^{๑๐๔} สังฆภัต คือ ภัตตาหารถวายสงฆ์ทั้งหมด, อุทเทศภัต คือ ภัตตาหารถวายภิกษุ ๒-๓ รูป, นิมนตณภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์แล้วถวาย, สลากภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์ให้จับสลากแล้วถวาย(ตามสลาก), ปักชิกภัต คือ ภัตตาหารถวายปักข์(๑๕ วัน)ละ ๑ ครั้ง, อุโปสถิกภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันอุโบสถ, ปาฏิปติกภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันแรม ๑ คำ.

^{๑๐๕} วิมพา. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒.

(๒) จีวร (ผ้าหรือเครื่องนุ่งห่ม)

(๓) เสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย)

(๔) คิลานเภสัช (ยารักษาโรค)^{๑๐๗}

พระพุทธศาสนากำหนดแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับปัจจัย ๔ สำหรับภิกษุไว้ ดังต่อไปนี้

(๑) บิณฑบาต (อาหาร) พระพุทธองค์กำหนดให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาดำรงชีพด้วยการเที่ยวบิณฑบาต เพื่อรับอาหารจากชาวบ้าน ไม่อนุญาตให้ปลูกข้าว ทำปศุสัตว์ หรือหุงหาอาหารมาฉันเอง แม้จะมีพืช ผัก ผลไม้ที่นำมาบริโภคได้ แต่ก็ไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุนำสิ่งเหล่านั้นมาขบฉันด้วยตนเอง คำว่า ให้แสวงหาคำข้าวด้วยปัสสาวะในที่นี้หมายถึง ให้เที่ยวภิกขาจารบิณฑบาตเพื่อรับอาหารที่ชาวบ้านหุงปรุงถวาย หากจะรับอาหารที่ชาวบ้านน้อมมาถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวม อาหารที่ถวายอุทิศสงฆ์ อาหารในที่นิมนต์ อาหารที่ถวายตามสลาก อาหารที่ถวายตามปักข์ อาหารที่ถวายในวันอุโบสถ อาหารที่ถวายในวันปาฏิบ (ขึ้น/แรม ๑ ค่ำ) อาหารบิณฑบาตเหล่านี้ควรฉันเป็นครั้งคราว หรือเป็นอดิเรกกลากเท่านั้น ไม่ควรฉันเป็นประจำ

(๒) จีวร (เครื่องนุ่งห่ม) ภิกษุในพระพุทธศาสนาควรแสวงหาผ้าบังสุกุลมาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ผ้าที่สมควรเหมาะสมสมควรรูป เรียบง่าย เป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลส จำนวนผ้าก็ควรมีแค่ ๓ ผืน คือ ผ้าจีวร ผ้าสังฆาฏิและผ้าสบง หากมีคนนำผ้าอื่นๆ มาถวายก็ควรรับไว้นุ่งห่มเป็นครั้งคราวเท่านั้น การใช้ผ้าอื่น เช่น ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าป่าน หรือผ้าที่ใช้ด้ายหลายๆ ชนิดรวมกัน ผ้าเหล่านี้ก็ควรใช้ในบางโอกาสเท่านั้น

(๓) เสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) การดำเนินชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนาควรเรียบง่าย ด้วยการอาศัยเสนาสนะป่า คือ ให้อาศัยนั่งนอนในป่าไม้ ในเสนาสนะที่สร้างในป่าไม้หรือควงไม้ การใช้ชีวิตแบบติดดินจะทำให้เกื้อกูลต่อการเจริญจิตภาวนา ไม่ติดในถิ่นที่อยู่ ไม่ติดในความสะดวกสบาย หากจะมีคนถวายสิ่งก่อสร้างอื่น เช่น วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น หรือถ้ำ สถานที่เหล่านี้ก็ควรใช้เป็นครั้งคราว

(๔) คิลานเภสัช (ยารักษาโรค) ในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้นบางครั้งอาจมีเจ็บป่วย บ้าง ยาที่รักษาโรคควรเป็นน้ำมูตรเน่า ที่จัดทำอย่างถูกต้อง ไม่ควรยึดติดกับยาหรือการรักษาที่ยุ่งยาก การใช้เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ควรใช้แบบที่เป็นอดิเรกกลาก

การพึงพาอาศัยปัจจัย ๔ นี้เป็นรูปแบบที่พระพุทธองค์กำหนดไว้ให้ภิกษุต้องพึ่งพาและเกี่ยวข้องกับชาวบ้าน การที่กำหนดให้อาศัยอาหารบิณฑบาตจากชาวบ้านโดยไม่ยอมให้ภิกษุทำการเพาะปลูก เลี้ยงปศุสัตว์ ขุดหัวเผือกหัวมัน แล้วนำมาปรุงเป็นอาหารเอง แสดงให้เห็นว่าทรงมีพระประสงค์ให้ภิกษุต้องพบปะกับชาวบ้านทุกวัน ตอนภิกขาจารบิณฑบาตเป็นโอกาสให้ได้สนทนาธรรม แลกเปลี่ยนความเห็น ความสัมพันธ์เช่นนี้เรียกว่า “ระบบบุญกุศล” จึงกล่าวได้ว่า เพราะพระพุทธองค์ไม่ต้องการให้พระสาวกปลีกตัวหนีหายจากสังคม จึงได้บัญญัติพระวินัยให้ภิกษุทุกรูปต้องเกี่ยวข้องกับ

^{๑๐๖} สังฆภัต คือ ภัตตาหารถวายสงฆ์ทั้งหมด, อุทเทศภัต คือ ภัตตาหารถวายภิกษุ ๒-๓ รูป, นิมนต์ภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์แล้วถวาย, สลากภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์ให้จับสลากแล้วถวาย(ตามสลาก), ปักข์ภัต คือ ภัตตาหารถวายปักข์ (๑๕ วัน) ละ ๑ ครั้ง, อุโปสถภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันอุโบสถ, ปาฏิบทิภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันแรม ๑ ค่ำ.

^{๑๐๗} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒.

ประชาชนด้วยกิจบางอย่างโดยเฉพาะเรื่องปัจจัย ๔ อันจะเป็นการเปิดโอกาสให้ทั้งสองฝ่ายได้กระทำ
อุปการะต่อกัน คือ

(๑) คฤหัสถ์จะได้ทำการอุปถัมภ์บำรุงภิกษุด้วยปัจจัย ๔ เรียกว่า “อามิสทาน”

(๒) ฝ่ายภิกษุเมื่อได้รับการอุปถัมภ์บำรุงแล้วก็จะได้ทำอุปการะตอบด้วยการอบรม
สั่งสอนและแนะนำวิธีปฏิบัติเพื่อจะกระทำที่สุดแห่งทุกข์พ้นจากการเวียนว่ายในวัฏสงสาร เรียกว่า
“ธรรมทาน”

ระบบความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้ทั้งสองฝ่ายได้ประโยชน์ตามสมควรแก่สถานภาพของตน
ดังความในพุทธสูตรความว่า

ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคหบดีทั้งหลายผู้บำรุงอุปถัมภ์เธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต
เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ชื่อว่าเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย, ข้อที่เธอ
ทั้งหลายแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด
พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธฺิ บริบูรณ์ ครบถ้วนแก่พราหมณ์และ
คหบดีเหล่านั้น ชื่อว่าเธอทั้งหลายก็มีอุปการะมากแก่พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย, ภิกษุ
ทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตต่างพึงพาอาศัยกันและกันอยู่ ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อต้องการ
สลัดโอฆะออกให้ได้ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ด้วยประการดังกล่าวนี้^{๑๐๘}

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า

คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนและบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือน
ทั้ง ๒ ฝ่าย ต่างอาศัยกันและกัน
จึงบรรลुสัทธิธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมได้
ฝ่ายบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือนย่อมต้องการปัจจัย ๔ คือ
จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช
อันเป็นเครื่องบรรเทาอันตรายจากฝ่ายคฤหัสถ์
ฝ่ายคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน
อาศัยพระอริยะผู้ปฏิบัติดีแล้ว
เชื่อมั่นคำสั่งสอนและการปฏิบัติดีของพระอรหันต์
เป็นผู้พึ่งพิงจอยู่ด้วยอริยปัญญา
ประพฤติธรรมอันเป็นทางนำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ในอัตภาพนี้
มีความเพิลิตเพลิน เสวยกามสุข รื่นเริงบันเทิงใจอยู่ในเทวโลก^{๑๐๙}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า รูปแบบการดำเนินชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธ
องค์กำหนดรูปแบบไว้อย่างเคร่งครัดและเป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลส สิ่งหนึ่งที่ทรงให้ความสำคัญมาก
และยังถือว่ามีความสำคัญต่อพระภิกษุในปัจจุบัน คือ การอาศัยเสนาสนะป่า หรือการใช้ชีวิตในป่าไม้
ข้อนี้คงเป็นเพราะทรงคำนึงเห็นว่า ป่าไม้เป็นสถานที่ร่มรื่น สงบ ปราศจากเสียงรบกวน หากได้อาศัย
อยู่แล้วบำเพ็ญจิตภาวนา การปฏิบัติธรรมก็จะก้าวหน้าเร็ว คตินี้สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้
จากการสร้างวัดในประเทศไทยและประเทศอื่นที่นับถือพระพุทธศาสนา วัดส่วนมากก็สร้างขึ้นในป่า

^{๑๐๘} พ.ส. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

^{๑๐๙} พ.ส. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

ไม้ หากบางแห่งที่สร้างวัดต้นไม้มันมีหรือมีน้อย ก็มักจะหาต้นไม้มาปลูกจนขึ้นหนาแน่น เมื่อศึกษาประวัติการปฏิบัติธรรมของพระเกจิอาจารย์ต่างๆ ในประเทศไทยก็จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า การปฏิบัติธรรมของท่านเหล่านั้นผ่านการปฏิบัติธรรมในป่าเขาลำเนาไพรมาอย่างโชกโชน บางท่านพบเจอกับสัตว์ร้ายในป่าใหญ่ เกิดอาการอาพาธเพราะใช้ชีวิตอย่างลำบากในป่าดง จนแทบจะเอาชีวิตไม่รอด แต่ด้วยความศรัทธาในรูปแบบการดำเนินชีวิตที่พระพุทธองค์กำหนดไว้ ทำให้ท่านเหล่านั้นสามารถรักษาชีวิตรอดมาได้ ทำให้ได้มีโอกาสถ่ายทอดประสบการณ์และคำสั่งสอนอันลึกซึ้งแก่พุทธศาสนิกชนดังที่ทราบกัน

๒.๗.๓ สันโดษ

หลักธรรมที่เกี่ยวพันหรือเป็นพื้นฐานของการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติที่จะเป็นกรอบอย่างสำคัญยิ่งในการเข้าไปมีความสัมพันธ์กับคุณวิเศษ คือ สันโดษ คำว่า สันโดษไม่ได้หมายถึงการอยู่ลำพังคนเดียวอย่างเดียวกัหาไม่ แต่หมายถึงการพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ในของของตัว ซึ่งท่านได้ให้นิยามที่เป็นลักษณะของความสันโดษเป็นดังนี้ คือ

(๑) ยถาลาภสันโดษ หมายถึงความยินดีตามมีตามเกิด คือมีแค่ไหนก็พอใจเท่านั้น เป็นอยู่อย่างไรก็ควรพอใจ ไม่คิดน้อยเนื้อต่ำใจในสิ่งที่ตัวเองเป็นอยู่

(๒) ยถาลาภสันโดษ หมายถึงความยินดีตามกำลัง เรามีกำลังแค่ไหนก็พอใจเท่านั้น ตั้งแต่กำลังกาย กำลังทรัพย์ กำลังบารมี หรือกำลังความสามารถ เป็นต้น

(๓) ยถาสารูปสันโดษ หมายถึงความยินดีตามควร ซึ่งโยงโยไปถึงความพอเหมาะพอควรในหลายๆ เรื่อง เช่น รูปลักษณะของตนเอง และรวมทั้งฐานะที่เราเป็นอยู่

อนึ่ง พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี ป.ธ.๙) ได้ให้ความหมายของสันโดษให้อย่างน่าสนใจว่า สันโดษ คือ ความยินดี ความพอใจ คือความรู้จักพอดี ความรู้จักพอเพียงมีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

(๑) ยินดีพอใจในสิ่งที่มีที่ได้มา ด้วยเรี่ยวแรงของตนในทางชอบธรรม ไม่ดิ้นรนอยากได้จนทำให้เกิดความเดือดร้อนจริงๆ

(๒) ยินดีพอใจกำลังของตน ใช้กำลังที่มีอยู่ เช่นความรู้ ความสามารถให้เกิดผลเต็มที่ ไม่ย่อหย่อนบกพร่อง

(๓) ยินดีพอใจแต่ไม่เกินไป คือรู้จักพอเป็น อิ่มเป็น และแบ่งปันส่วนที่เกินไปเอื้อเฟื้อผู้อื่นตามสมควร

ยินดีพอใจแต่ไม่เกินไป คือรู้จักพอเป็น อิ่มเป็น และแบ่งปันส่วนที่เกินไปเอื้อเฟื้อผู้อื่นตามสมควร สันโดษ เป็นแนวปฏิบัติเพื่อให้เกิดความพอดีในชีวิตประจำวัน ไม่ฟุ้งเฟ้อเกินไป ไม่เชื่องเกินไป ไม่ฟุ้งซ่านจนเกิดเดือดร้อน เป็นต้น เป็นแนวปฏิบัติกลางๆ เพื่อให้ชีวิตมีความอิ่ม ไม่พร่อง อันเป็นเหตุให้มีความสุขดังคำกล่าวที่ว่า "รู้จักพอก่อนสุขทุกสถาน"^{๑๑๐}

^{๑๑๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี ป.ธ.๙), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๘๔.

๒.๗.๔ ปาริสุทธิศีล ๔

ปาริสุทธิศีล คือ ปาริสุทธิศีล ๔ (ศีลคือความบริสุทธิ์, ศีลเครื่องให้บริสุทธิ์, ความประพฤติดี บริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีล^{๑๑๑}) มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ปาติโมกขสังวร สำรวมในพระปาติโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามข้อที่ พระองค์อนุญาต ไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทบัญญัติ รวมทั้งสิกขาบท ที่มานอกพระปาติโมกข์

(๒) อินทริยสังวร สำรวมอินทริย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ยินดียินร้ายใน เวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจการรู้จักระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในเวลาที่ได้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ไม่ให้ ยินดีในส่วนที่น่าปรารถนา ไม่ให้ยินร้ายในส่วนที่ไม่น่าปรารถนา เรียกว่า สำรวมอินทริย์

(๓) อาชีวปาริสุทธิ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิตเลี้ยงชีวิต ในทางที่ดี ที่ชอบตามสมควรแก่ภาวะ เช่น เป็นบรรพชิต ก็เลี้ยงชีวิตให้สมควรแก่ความเป็นบรรพชิต คือ เมื่อแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีพ ไม่หลอกลวงเลี้ยงชีพ ด้วยการทำอเนสนา คือการแสวงหาไม่สมควร หรือ พุดอวดอุตตริมนุสสธรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งลาภสักการะ เป็นต้น เป็นคฤหัสถ์ ก็เลี้ยงชีวิตให้สมควร แก่การเป็นคฤหัสถ์ที่ดี ไม่หลอกลวงเขาเลี้ยงชีวิต

(๔) ปัจจยปัจจเวกขณะ พิจารณาเสียก่อน จึงบริโภคปัจจัย ๔ คือ จีวรบิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช ไม่บริโภคด้วยตัณหาพิจารณาก่อนแล้วจึงใช้สอยปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม(จีวร) อาหาร(บิณฑบาต) ที่อยู่อาศัย(เสนาสนะ) และยารักษาโรค(เภสัช) พิจารณาให้เห็นเป็นธาตุ เป็นของ ปฏิกุศล เสียก่อนจึงใช้สอย

การรักษาปาริสุทธิศีล ๔ จะเป็นผลดีต่อการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติ ทั้งนี้เพราะว่าผู้ที่มา บวชเป็นภิกษุมาจากสกุลต่าง ๆ กัน สูงบ้าง ต่ำบ้าง มีพื้นเพต่างกัน การศึกษาที่ต่างกัน อหิชาศรัยก็ ต่างกัน จึงต้องการกฎหมาย และขนบธรรมเนียม ไว้คอยควบคุม เช่นเดียวกับกฎหมายบ้านเมืองภิกษุ สำรวมในปาติโมกขสังวรมีผลดี คือ ไม่เป็นเหตุให้เพื่อนสมณะด้วยกันเกิดความรังเกียจไม่เกิดความ ร้อนใจของตัวในเวลาเข้าที่ชุมชนไม่หวาดหวั่นเกรงเขาจะทักท้วงไม่ทำให้ศาสนาหมัวหมอง และ ประชาชนยกมือไหว้ด้วยความสนิทใจ ขณะเดียวกัน ภิกษุไม่สำรวมในปาติโมกขสังวรย่อมมีผลเสีย คือ อาจเป็นเหตุให้เพื่อนสมณะด้วยกันเกิดความรังเกียจเกิดความร้อนใจของตัวในเวลาเข้าที่ชุมชน หวาดหวั่นเกรงเขาจะทักท้วงทำให้ศาสนาหมัวหมอง และประชาชนยกมือไหว้ด้วยความไม่สนิทใจภิกษุ สำรวมในอินทริย์ ๖ ย่อมมีผลดี คือ ทำให้ดำรงอยู่ในสมณะเพศได้นานขณะเดียวกัน ภิกษุไม่สำรวมใน อินทริย์ ๖ มีผลเสีย คือ ย่อมพินาศจากพรหมจรรย์ตกสู่เพศฆราวาส เป็นต้น

ผู้ประพฤติธรรม คือ ปาริสุทธิศีล ๔ นี้ ตามสมควรแก่ภาวะของตน ๆ เพื่อขัดเกลาจิตใจ ให้ บริสุทธิ์ เมื่อศีลบริสุทธิ์แล้ว ก็เป็นเหตุให้จิตบริสุทธิ์ และปัญญาบริสุทธิ์โดยลำดับจนกระทั่งเป็นผู้ บริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง เป็นไปเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ คือ เพื่อพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง

^{๑๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๓-๑๒๔.

๒.๗.๕ ปัพพชิตอภินหปัจจเวกขณะ

ภิกษุในพระพุทธศาสนาจะถูกอุปัชฌาย์อาจารย์สั่งสอนเสมอว่า มีสถานภาพแตกต่างจากคฤหัสถ์แล้ว ด้านการดำเนินชีวิตถูกกำหนดให้ต้องฝากชีวิตความเป็นอยู่ไว้กับคฤหัสถ์ ภิกษุจะต้องละทิ้งชีวิตความเคยชินต่างๆ ที่เคยทำตอนที่เป็นคฤหัสถ์ และต้องพยายามชวนชวายุกระทำความเพียรเพื่อจะได้พัฒนาชีวิตของตนตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิและปัญญา ในด้านความเป็นอยู่นั้น ภิกษุต้องอาศัยปัจจัย ๔ ที่คฤหัสถ์ถวาย เริ่มแต่อาหารซึ่งภิกษุเป็นอยู่ด้วยบิณฑบาต คือ อาหารที่คฤหัสถ์ถวาย ตลอดถึงปัจจัย ๔ อย่างอื่นๆ และความเป็นอยู่ที่ต้องอาศัยคฤหัสถ์เป็นประจำ เป็นข้อบังคับอยู่ในตัวให้ชีวิตของภิกษุผูกพันอยู่กับสังคมของคฤหัสถ์ ความผูกพันนี้ มิได้มีกำหนดแต่ในฝ่ายวินัยอย่างเดียวเท่านั้น แม้ในทางธรรม ก็มีพุทธพจน์ตรัสสอนและเตือนภิกษุให้ระลึกเสมอในภาวะนี้ เพื่อให้เกิดความสำนึกในการปฏิบัติหน้าที่และความรู้สึกรับผิดชอบของตนพระพุทธศาสนาถือว่า ภิกษุมีเพศแตกต่างจากคฤหัสถ์จึงกำหนดวิถีชีวิตของภิกษุแตกต่างจากคฤหัสถ์ โดยมีข้อที่ภิกษุควรพิจารณาเสมอๆ ในปัพพชิตอภินหสูตรว่าด้วยธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ธรรม ๑๐ ประการอะไรบ้าง คือบรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า

- (๑) เราถึงความมีเพศต่างจากคฤหัสถ์
- (๒) การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น
- (๓) เรามีอาภักปฏิกิริยาอย่างอื่นที่จะพึงทำ
- (๔) เราดิ้นรนตนเองโดยศีลได้หรือไม่
- (๕) เพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้ทั้งหลายพิจารณาแล้วติเตียนเราโดยศีลได้หรือไม่
- (๖) เราจักต้องมีความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น
- (๗) เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึงอาศัย เราทำกรรมใดจะเป็นกรรมดีหรือชั่ว ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น
- (๘) วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่
- (๙) เรายินดียิ่งในเรือนว่าง^{๑๑๒} อยู่หรือไม่
- (๑๐) ญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ^{๑๑๓} อันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์^{๑๑๔} ที่เราบรรลุแล้วซึ่งจักเป็นเหตุให้เราไม่เก้อเขินเมื่อเพื่อนพรหมจรรย์ถามในภายหลัง มีอยู่หรือไม่^{๑๑๕}

ข้อพิจารณา ๑๐ ประการนี้เป็นสิ่งที่ภิกษุในพระพุทธศาสนาจะต้องหมั่นพิจารณาเนื่องๆ เพื่อป้องกันการลืมนั่นว่าเราบวชเป็นภิกษุแล้ว

^{๑๑๒} ยินดียิ่งในเรือนว่าง ในที่นี้หมายถึง ยินดีอยู่ผู้เดียวบำเพ็ญกายวิเวกให้บริบูรณ์ทุกอิริยาบถในที่สงัด. อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๘/๓๔๙, หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึง ความยินดีในเรือนว่างด้วยปฐมฌาน-จตุตถฌาน

^{๑๑๓} ญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ หมายถึงมหัคคตโลกุตตรปัญญาอันประเสริฐ บริสุทธิ สูงสุด สามารถกำจัดกิเลสได้. อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๘/๓๕๐.

^{๑๑๔} ธรรมของมนุษย์ ในที่นี้หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ. อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๘/๓๕๐)ข.

^{๑๑๕} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๙๒.

๒.๗.๖ เว้นการแสวงหาลาภด้วยวิธีไม่สมควร

การที่ภิกษุจะได้ปัจจัย ๔ มาจากคฤหัสถ์นั้น พระพุทธศาสนาได้กำหนดบรรทัดฐานไว้ว่า ต้องได้มาด้วยวิธีที่สมควรตามหลักพระธรรมวินัย โดยจะต้องไม่ได้มาด้วยอเสนาสนากรรม คือ การแสวงหาลาภด้วยวิธีไม่สมควร พระพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้โดยชื่อในสิลนิตเทศแห่งวิสุทธิมรรค ๕ ประการ คือ (๑) การหลอกลวง (๒) การพูดป้อยอ (๓) พูดหวานล่อม (๔) พูดทำท่ายให้เจ็บใจ (๕) หากำไรโดยอ้อม มีคำอธิบายโดยสรุป ดังต่อไปนี้

๒.๗.๖.๑ การหลอกลวง (กุหนา)

การหลอกลวง ได้แก่ การเสแสร้งทำหน้าสยิว แสร้งทำหน้าแบ่ หลอกลวงเขาให้งงวย ด้วยวิธีลวง กล่าวคือ การสร้างปฏิเสธปัจจัยกัฏฐิ ด้วยการพูดเลียบเคียงกัฏฐิ การสร้างวางท่า ตั้งท่า แต่งท่า อิริยาบถให้งดงามกัฏฐิ ของภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ มีความปรารถนาเลวทราม ถูกความอยากครอบงำแล้ว นี้เรียกว่า “การหลอกลวง” คนที่มีความปรารถนาเลวทราม คือ มีความต้องการจะแสดงคุณอันไม่มี (ในตน) เพราะเหตุที่กุหนวัตถุ ๓ อย่างมาในมหานิเทศ คือ (๑) การสร้างปฏิเสธปัจจัย (ปัจจัยปฏิเสธวัน) (๒) การพูดเลียบเคียง (สามนตชุปปนิ) และ (๓) การแต่งอิริยาบถ (อิริยปถสนนิสสิติ)^{๑๑๖} มีคำอธิบายและยกตัวอย่างดังต่อไปนี้

(๑) การสร้างปฏิเสธปัจจัย (ปัจจัยปฏิเสธวัน) คือ ภิกษุมีความต้องการอยากจะได้ปัจจัย แต่เพราะต้องการจะแสดงให้เห็นว่าตัวเองมีความมกน้อยสันโดษในปัจจัย ๔ ต้องการให้คฤหัสถ์ศรัทธาจึงสร้างปฏิเสธปัจจัยที่คฤหัสถ์ถวาย จนในที่สุดคฤหัสถ์ต้องคอยยื่นคະยอให้รับปัจจัย จึงทำที่เป็นยอมรับเพื่ออนุเคราะห์คฤหัสถ์ จนในที่สุดคฤหัสถ์นำปัจจัยมาถวายจำนวนมาก^{๑๑๗}

(๒) การพูดเลียบเคียง (สามนตชุปปนิ) คือ ภิกษุอยากได้ปัจจัยจึงพูดเลียบเคียงหรือพูดขึ้นเป็นนัยด้วยความปรารถนาต้องการลาภสักการะเพื่อให้คฤหัสถ์เกิดศรัทธาจะได้นำลาภสักการะมาถวาย ถ้อยคำที่จัดเป็นการพูดเลียบเคียง เช่น

๑) พูดว่า “ภิกษุใดครองจีวรเช่นนี้ ภิกษุนั้นเป็นสมณะมหัศจรรย์”

๒) พูดว่า “ภิกษุใดใช้บาตรโอโลหะ กระบอกรองน้ำ ผ้ากรองน้ำ ภูษาญ ประคดรองเท้าเช่นนี้ ภิกษุนั้นเป็นสมณะผู้มีศักดิ์ใหญ่”

๓) พูดว่า “พระอุปัชฌาย์ พระอาจารย์ ภิกษุร่วมอุปัชฌาย์ ภิกษุร่วมอาจารย์ ภิกษุผู้เป็นมิตร ภิกษุผู้เป็นเกลอ ภิกษุผู้ชอบพอกัน ภิกษุผู้สหาย ของภิกษุใดเป็นอย่างนี้ ภิกษุใดอยู่ในวิหาร โรงยาว ปราสาท เรือนโล้น คูหาที่เร้น กระท่อม เรือนยอด ป้อม โรงกลม ศาลายาว โรงประชุมมณฑป โคนไม้ อย่างนี้ ภิกษุนั้นเป็นสมณะผู้มีศักดิ์ยิ่งใหญ่”

๔) โดยที่สุด แม้แต่ภิกษุมีปรารถนาจะให้คนนำลาภสักการะมาถวายถึงกับเสนอตัวกล่าวถ้อยคำที่ลึกลับซับซ้อน ซ่อนเงื่อน ชวนให้เข้าใจว่าตนรอบรู้หรือบรรลุโลกุตตรธรรมและสุญญตา (พาดพิงตน) เช่นพูดว่า “สมณะผู้นี้ได้วิหารสมาบัติอันละเอียดเหล่านี้”^{๑๑๘}

^{๑๑๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๕๑-๖๓.

^{๑๑๗} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๕๕.

^{๑๑๘} วิสุทธิ. (ไทย) (ไทย) ๑/๑/๕๓-๕๖.

(๓) การแต่งอิริยาบถ (อิริยพลสนนิสฺสิตํ) คือ ภิกษุมีความปรารถนาลามกต้องการ ลวงคลุ่ห้ส่ดด้วยอิริยาบถ ด้วยการสร้างบรรจงเดิน บรรจงยืน บรรจงนั่ง บรรจงนอน ตั้งท่าเดิน ตั้งท่า ยืน ตั้งท่านั่ง ตั้งท่านอน ทำท่าเหมือนเข้าสมาธิเดิน เข้าสมาธิยืน เข้าสมาธินั่ง เข้าสมาธินอน และทำท่า เหมือนเข้าฌานให้คนเห็น ท่านยกอุทาหรณ์มาแสดง ๓ กรณี คือ

๑) เมื่อมีทายกอยากจะถวายจีวร ภิกษุนั้นก็มีความต้องการจีวร แต่ต้องการแสดงให้ ทายกเข้าใจว่าตัวเองมีความสันโดษ มักน้อยอย่างยิ่ง ทายกเชื่อว่าภิกษุมีความมักน้อยอย่างยิ่งและมี คุณธรรมสูง จึงคิดจะหาจีวรที่เนื้อประณีตยิ่งกว่ามาถวาย เพราะเห็นว่ามันจะได้บุญมาก จากนั้นได้คะ ยันตะยอมให้รับจีวร ในที่สุดภิกษุก็ทำท่าเหมือนจำใจรับเพื่ออนุเคราะห์คลุ่ห้ส่ด ให้เขาได้บุญจากการ ถวายจีวร เมื่อทายกหลงใหลเต็มทีจึงรับปัจจัยที่เขาถวาย พร้อมกับแอบรับปัจจัยที่คนแตกตื่นมาถวาย เป็นจำนวนมาก

๒) ภิกษุหาเลศพูดอ้อมค้อม เพื่อให้ทายกเข้าใจว่า ตนมีคุณวิเศษสูงสุด หากจะพูด ตรงๆ กลัวเขาเกลียด และกลัวจะต้องอาบัติปาราชิก จึงเลียงพูดในทำนองบอกให้รู้ว่า “ภิกษุที่มี ท่าทางผิพรรณ ฯลฯ เช่นนี้เช่นนั้น เป็นพระอรหันต์” จนในที่สุดทายกก็นำลามสักการะมาถวาย เนื่องๆ

๓) ภิกษุสร้างท่าตัวเป็นเครื่องให้คนเห็น เช่น กินอยู่ นั่ง นอน ยืน เดิน ดู เหลียว ด้วย อาการที่โลกนิยมนกันว่าเครื่องกว่าภิกษุรูปอื่น ไม่พูดอะไรหมดก็มี จนในที่สุดทายกอยากได้บุญมาถวาย ลามสักการะเนื่องแน่น^{๑๑๙}

๒.๗.๖.๒ การพูดยกยอ (ลปนา)

การพูดยกยอ คือ การพูดด้วยท่าที่เหมือนยกยอทายก ด้วยการใช้คำพูด ๑๓ แบบ ด้วย ความต้องการให้ทายกนำลามสักการะมาถวาย ได้แก่ การพูดทัก หรือ เสนอตัว พูดโอ้อวด พูดเอาใจ พูดยกยอ พูดผูกมัด พูดประจบสอตัว พูด (เล่นปนจริง) เหมือนแกงกล้วย เป็นพี่เลี้ยงเด็ก มีรายละเอียด และวิธีการดังต่อไปนี้

๑) อาลปนา (ทัก, เสนอตัว) คือ การที่ภิกษุเห็นคนมาสู่วิหาร ทายกยังไม่ทันพูด แต่ ภิกษุกลับพูดกับทายกก่อน โดยถามว่ามาวัดเพื่อต้องการอะไร จะมานิมนต์ภิกษุหรือ ถ้าจะมา นิมนต์ก็ขอให้กลับไปเถิด ตนจะพาภิกษุตามไปที่หลัง เรียกว่า พูดทัก, หรือภิกษุพูดแนะนำชื่อ ตัวเอง พร้อมกับพรรณนาว่า ตนเองเป็นที่เคารพของพระราชามหาอำมาตย์ เรียกว่า พูดเสนอตัว

๒) ลปนา (พูดโอ้อวด) คือ การที่ภิกษุถูกถามก่อน จากนั้นค่อยพูดทัก หรือพูดเสนอ ตัวดังตัวอย่างข้างต้น

๓) สลลปนา (พูดเอาใจ) คือ การที่ภิกษุกลัวพ้อทายก-ทายิกาจะหน่ายแหยง พูด อ่อนน้อมยอมให้ออกาสเขา

๔) อุลลปนา (พูดยกยอ) คือ การพูดทำให้เขาสูงขึ้น (กว่าพื้นเพที่เขาเป็นอยู่) เช่น พูดว่า ท่านภุมมพินฺธุ ท่านนายเรือใหญ่ ท่านทนายบดใหญ่”

๕) สมุสลปนา (พูดยกยออย่างหนัก) คือ การพูดทำให้เขาสูงขึ้นไปเสียทุกอย่าง

^{๑๑๙} วิสุทธิ. (ไทย) (ไทย) ๑/๑/๕๔-๕๕.

๖) อุณฺณหนา (พูดผูกมัด) คือ พูดผูกมัดทนายทนายให้เขาถวายเป็นปัจจัยเหมือนกับที่เคยถวายเป็นกาลก่อน เช่นพูดว่า "อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย เมื่อก่อน ในกาลเช่นนี้ พวกท่านย่อมให้นวทาน บัดนี้ไม่ให้ดอกหรือ" จนในที่สุดทนายรับปากว่าจะถวายเป็นปัจจัยพร้อม หรือภิกษุเห็นเขาถวายเป็นแล้วถามเขาว่าได้ถวายเป็นมาจากไหน ถวายเป็นใหม่ ทนายพูดว่า เขียวดูจึงจะรู้ ในที่สุดถึงกับบอกทนายว่า ตนไม่ควรบอกว่าท่านจงถวายเป็นปัจจัย มันจะไม่ควร

๗) สมฺมณฺหา (พูดผูกมัดอย่างหนัก) คือ การพูดผูกมัดให้ทนายถวายเป็นปัจจัยแล้ว ครั้งเล่า

๘) อุกฺกาจนา (พูดตัก) คือ การพูดปั่นขึ้นว่า "ตระกูลนี้รู้จักฉันผู้เดียว ถ้าหากไทยธรรมเกิดขึ้นในตระกูลนี้ เขาย่อมจะให้แก่ฉันผู้เดียว"

๙) สมฺมกฺกาปนา (พูดตักอย่างหนัก) คือ การพูดตักเขาเสียไปทุกอย่าง

๑๐) อนุปฺปิยภาณิตา (ความเป็นผู้พูดประจบ) คือ การพูดพร่ำทำให้เขารักไปเท่าเดียว ไม่ต้องเลเหลียวว่าควรแก่สัจจะหรือควรแก่ธรรมะ(หรือไม่)

๑๑) จาณฺกมยตา (ลดตัว) คือ ความประพฤติตนต่ำ คือความประพฤติวางตนไว้ต่ำๆ

๑๒) มุคฺคสุปฺตา (พูดเล่นปนจริงเหมือนแกงั่ว) คือ ภิกษุพูดคำจริงมีเพียงเล็กน้อย แต่คำพูดส่วนมากไม่จริง เหมือนแกงั่วที่สุกเพียงเล็กน้อย ส่วนมากจะไม่สุก

๑๓) ปาริภฺยตา (เป็นพี่เลี้ยงเด็ก) คือ ภิกษุทำตัวเป็นพี่เลี้ยงเด็ก ด้วยการเลี้ยงดูเด็กในสกุล เพื่อให้เกิดความคุ้นเคย ให้ทนายคอยจะนำลาภสักการะมาถวาย^{๑๒๐}

๒.๗.๖.๓ การทำนิมิต (เนมิตติกตา)

การทำนิมิต การทำโอภาส พูดเลียบเคียง พูดหวานล่อให้ทนายนำลาภสักการะมาถวาย หรือทำเพื่อต้องการคำสรรเสริญ นิมิต คือ กายกรรมและวจีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งให้ทนายคอยจะนำลาภสักการะมาถวายตน ได้แก่ การพูดขึ้นในลักษณะทำเครื่องหมายให้รู้ เช่น

(๑) นิมิตตกมฺม คือ การที่ภิกษุเห็นเขาถืออาหารเดินไป จึงทำนิมิตโดยนัยว่า "ท่านทั้งหลายได้ของเคี้ยวอะไรมา" เป็นต้น

(๒) โอภาโส (โอภาส) คือ การพูดเกี้ยวด้วยปัจจัย

(๓) โอภาสกมฺม (ทำโอภาส) คือ การที่ภิกษุเห็นเด็กเลี้ยงโคแล้วสร้างถามว่า "ลูกโคเหล่านี้เป็นลูกโคนมหรือลูกโคเปรียง" เมื่อเขาตอบว่า "ลูกโคนมเจ้าข้า" แล้วทำโอภาสมิอันพูดและได้โดยนัยว่า "ไม่ใช่ลูกโคนมกระมัง ถ้าเป็นลูกโคนม พวกภิกษุคงได้นมสดบ้าง" เป็นต้น จนเด็กเหล่านั้นต้องไปบอกบิดามารดาให้ถวายนมสดแก่เธอ เป็นต้น

(๔) สามนตชปฺปา (พูดเลียบเคียง) คือ การพูดเฉียด (วัตถุที่ประสงค์) เช่น ภิกษุต้องการจะได้อาหารมาฉัน จึงเดินทางไปบ้านโยมพบว่าทนายไม่ต้องการจะถวายเป็นอาหาร ทำที่เหมือนกับไปหาข่าวสารเป็นต้นไม่ได้ จึงกลับมาบอก ภิกษุจึงพูดว่าเห็นนางสาวหน้ามาแล้ว เมื่อเขาถามว่าเห็นนางสาวอะไร จึงพูดถึงวัตถุที่ทนายเก็บไว้ในบ้านทุกอย่าง เพื่อให้ทนายรู้ว่าตนรู้ว่ามิของที่จะหุงทำอาหารได้อยู่ในห้อง ในที่สุดเขาเห็นว่าไม่อาจจะลวงภิกษุได้จึงทำอาหารถวาย^{๑๒๑}

^{๑๒๐} วิสุทธิ. (ไทย) (ไทย) ๑/๑/๕๖-๕๘.

^{๑๒๑} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๕๙-๖๑.

๒.๗.๖.๔ การพูดบิบบังคับ (นิปเปสิกตา)

นิปเปสิกตา คือ การดำ การพูดข่ม พูดติ พูดขับหรือพูดประชด พูดไล่หรือพูดประชดอย่างหนัก พูดเยาะเย้ย พูดเยาะเย้ยอย่างหนัก พูดเหยียดหยาม พูดเหยียดหยามอย่างหนัก พูดประจาน พูดนินทาลับหลัง ของภิกษุผู้เห็นแก่ลามสัการะและความสรรเสริญ มีความปรารถนาเลวทราม ถูกความอยากครอบงำ มีรายละเอียดและวิธีการดังต่อไปนี้

- (๑) อุกโกสนา (ดำ) ได้แก่การดำด้วยวัตถุสำหรับดำ ๑๐ อย่าง^{๑๒๒}
- (๒) วมภนา (พูดข่ม) ได้แก่ พูดข่มให้ตายต่ำกว่าตน
- (๓) ครหนา (พูดติ) ได้แก่ การพูดใส่ร้าย เช่นพูดว่า เขาเป็นคนไม่มีศรัทธา เป็นคนไม่เลื่อมใส เป็นต้น
- (๔) อุกุเขปนา (พูดขับ) คือ ขับเขาด้วยวาจา
- (๕) สมุกเขปนา (การพูดไล่เขา) คือ การขับเขาอ้างเรื่องอ้างเหตุทุกอย่าง อย่าง และรวมทั้งการพูดประชด (อุกุเขปนา) ด้วย เช่นพูดว่าตายกเป็นทานปี
- (๖) สมุกเขปนา (ประชดอย่างหนัก) เช่นพูดว่าเขาเป็นท่านมหาทานบดี
- (๗) ขีปนา (เยาะเย้ย) คือ พูดเย้ยเยาะเย้ยถากถางให้กระทบจิตใจคนฟัง
- (๘) สงขีปนา (เยาะเย้ยอย่างหนัก) คือพูดเย้ยถากถางอย่างรุนแรงกว่าเดิม
- (๙) ปาปนา (เหยียดหยาม) คือ เหยียดเขาว่าไม่ใช่ทายก หรือกดเขาให้เสียหาย
- (๑๐) สมปาปนา (เหยียดหยามอย่างหนัก) คือ การพูดเหยียดเขาไปหมดทุกอย่าง
- (๑๑) อวณณหาริกา (ประจาน) คือ การนำความเสียหายของทายกไปพูดในที่อื่น
- (๑๒) ปรปฐมมัสสิกตา (นินทาลับหลัง) ได้แก่ ความเป็นผู้พูดคำหวนต่อหน้า พูดนินทาลับหลัง^{๑๒๓}

๒.๗.๖.๕ การแสวงหาลามด้วยลาม (ลาเภณ ลาม์ นิชิตฺตสนตา)

การแสวงหาลามด้วยลาม คือ การที่ภิกษุผู้เห็นแก่ลามสัการะและความสรรเสริญ มีความปรารถนาเลวทราม ถูกความอยากครอบงำ จึงนำสิ่งของที่ตนได้จากบ้านของทายกคนหนึ่งไป แลกสิ่งของในบ้านของทายกอีกคนหนึ่ง^{๑๒๔}

การกระทำทั้ง ๕ อย่างที่กล่าวมานี้จัดเป็นการแสวงหาลามที่ไม่สมควร เป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าไม่สรรเสริญ เป็นไปเพื่อความมกมาก ด้วยอำนาจความโลภในปัจจุบัน เป็นไปเพื่อความมกมากซึ่งไม่มีวันสิ้นสุด มีแต่จะโลภมากยิ่งขึ้นไป ภิกษุในพระพุทธศาสนาต้องมกน้อยสันโดษในปัจจุบัน ๔ ยินดีในปัจจุบัน ๔ ตามมีตามได้ กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ โดยไม่หวังจะให้คนยกย่องเมื่อได้ปัจจัย ๔ มากก็ไม่ดีใจ เมื่อไม่ได้ก็ไม่เสียใจ จึงจะถือได้ว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์อย่างแท้จริง

^{๑๒๒} ด้วยคิดว่า เขาจะพึงถวายเพราะกลัวถูกดำ.

^{๑๒๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๖๑-๖๒.

^{๑๒๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๖๑-๖๒.

๒.๗.๗ เว้นบุคคลและสถานที่ต้องห้าม (อโคจร)

ในการเข้าไปหาคฤหัสถ์เพื่อรับปัจจัย ๔ มาใช้สอยนั้น พระพุทธองค์กำหนดให้ภิกษุทุกรูป ระมัดระวังบุคคลหรือสถานที่อโคจร ๖ อย่าง บุคคลและสถานที่อโคจรเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องห้ามสำหรับ ภิกษุ เป็นบุคคลผู้ไม่ควรแวะเวียนไปหา (อโคจร) มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

คำว่า อโคจร หมายถึง บุคคลและสถานที่อันภิกษุในพระพุทธศาสนาไม่ควรไปมาหาสู่ หรือติดต่อสัมพันธ์ด้วย ได้แก่ สำนักหญิงแพศยา สำนักหญิงหม้าย สำนักสาวเทื้อ สำนักบัณฑิตเจ้าก์ สำนักนางภิกษุณี ร้านสุรา และอยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์อันเป็นการกระทำที่ไม่สมควร

นอกจากนี้ ยังมีอโคจรในความหมายอื่นอีก ได้แก่ ตระกูลที่ไม่มีความศรัทธา กล่าวคือ

(๑) ตระกูลบางตระกูลไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่เป็นที่ควรจะไปจะมา มักด่า มักบริภาษ คอยมุ่งแต่ความเสื่อมความพินาศ มุ่งแต่สิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มุ่งความไม่สบายใจ มุ่งความไม่หมดจดจากกิเลสแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา ภิกษุคบหาเข้า เข้าไปหาบ่อยๆ หรือติดต่อสัมพันธ์ด้วยกับตระกูลเหินพานั้นเช่นนี้ เรียกว่า อโคจร^{๔๑}

(๒) ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน ร้านตลาด เดินไปตามถนนบ้าง เป็นผู้ไม่สำรวมกิริยาให้เหมาะสมกับความเป็นสมณะเดินไป คือ เดินมองดูช้าง มองดูม้า มองดูรถ มองดูคนเดินเท้า มองดูสตรี มองดูบุรุษ มองดูเด็กผู้ชาย มองดูเด็กผู้หญิง มองดูร้านตลาด มองดูมุขเรือน มองดูข้างบน มองดูข้างล่าง มองดูทิศน้อยทิศใหญ่เดินไปแม้เช่นนี้ก็เรียกว่า อโคจร

(๓) ภิกษุบางพวก สมณพราหมณ์บางพวก พอฉันอาหารที่เขาถวายให้ด้วยศรัทธา แล้ว ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลธรรม คือ การฟ้อน การขับ การประโคม มหรสพ มีการรำเป็นต้น การเล่านิยาย การแข่งม้า ชนกระเปื้อ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนนก กระทำ รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ สมณพราหมณ์บางพวกขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลธรรมเหินพานี้ แม้เช่นนี้ ก็เรียกว่า อโคจร^{๔๒}

พระพุทธเจ้าตรัสห้ามเรื่องบุคคลและสถานที่ดังกล่าวมานี้ เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ความสัมพันธ์ของภิกษุกับด้วยบุคคลและสถานที่ที่เป็นไปในทางที่จะเกิดความเสื่อมเสีย และเพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้การคฤหัสถ์ได้ช่อง ได้อารมณ์ คือ กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ รักใคร่ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นอโคจรของภิกษุ ไม่เป็นไปเพื่อความมกน้อยสันโดษ มีแต่จูงนำไปสู่ความมกมากในกามารมณ์

๒.๗.๘ พิจารณาตระกูลที่ควรเข้าไปนั่งใกล้และไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้

ในการจะเข้าไปหาคฤหัสถ์เพื่อรับปัจจัย ๔ มาใช้สอยนั้น พระพุทธองค์ก็สอนให้ภิกษุ พิจารณาถึงอริยาศัยของคฤหัสถ์ด้วย ทั้งนี้เพราะคฤหัสถ์บางคนมีศรัทธา แต่บางคนอาจจะไม่มีศรัทธา โดยให้พิจารณาจากองค์ประกอบดังต่อไปนี้

^{๔๑} อภ.วิ. (ไทย) ๒/๖๐๔/๓๔๓.

^{๔๒} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗๙๑/๔๕๖.

๒.๗.๘.๑ ตระกูลที่ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้

ตระกูลที่ประกอบด้วยองค์ ๙ ประการ ภิกษุยังไม่เคยเข้าไปหา ก็ไม่ควรเข้าไปหา หรือเข้าไปหาแล้ว ก็ไม่ควรนั่งใกล้ องค์ ๙ ประการ คือ

- (๑) ตระกูลที่ต้อนรับด้วยความไม่เต็มใจ
- (๒) ตระกูลไหว้ด้วยความไม่เต็มใจ
- (๓) ตระกูลให้อาสนะด้วยความไม่เต็มใจ
- (๔) ตระกูลปกปิดของที่มีอยู่
- (๕) ตระกูลมีของมาก แต่ถวายน้อย
- (๖) ตระกูลมีของประณีต แต่ถวายของเศร้าหมอง
- (๗) ตระกูลถวายโดยไม่เคารพ ไม่ถวายโดยเคารพ
- (๘) ตระกูลไม่นั่งใกล้เพื่อฟังธรรม
- (๙) ตระกูลไม่ยินดีภาษิตของภิกษุนั้น^{๑๒๕}

๒.๗.๘.๒ ตระกูลที่ควรเข้าไปนั่งใกล้

ตระกูลที่ประกอบด้วยองค์ ๙ ประการ ภิกษุยังไม่เคยเข้าไปหาควรเข้าไปหา หรือเข้าไปหาแล้ว ควรนั่งใกล้ องค์ ๙ ประการ คือ

- (๑) ตระกูลต้อนรับด้วยความเต็มใจ
- (๒) ตระกูลไหว้ด้วยความเต็มใจ
- (๓) ตระกูลให้อาสนะด้วยความเต็มใจ
- (๔) ตระกูลไม่ปกปิดของที่มีอยู่
- (๕) ตระกูลมีของมาก ก็ถวายมาก
- (๖) ตระกูลมีของประณีต ก็ถวายของประณีต
- (๗) ตระกูลถวายด้วยความเคารพ ไม่ถวายโดยไม่เคารพ
- (๘) ตระกูลนั่งใกล้เพื่อฟังธรรม
- (๙) ตระกูลยินดีภาษิตของภิกษุนั้น^{๑๒๖}

ในการเข้าไปขอปัจจัยจากคฤหัสถ์นั้น ภิกษุจะต้องมีความฉลาดและช่างสังเกตว่าคฤหัสถ์เป็นคนมีศรัทธาหรือไม่ โดยที่ผู้ถามเป็นคฤหัสถ์ที่มีศรัทธา แต่บางวันอาจไม่พร้อมจะถวายการบำรุง ดังนั้น ภิกษุต้องสังเกตอาการให้ดี โดยเฉพาะตอนเข้าไปรับบิณฑบาตในหมู่บ้าน ต้องสังเกตว่าคฤหัสถ์ยินดีจะถวายอาหารหรือไม่ เพราะหากไปยืนรอน้ำบ้านต่างๆ ที่คฤหัสถ์ไม่ประสงค์จะถวายอาหารก็อาจจะเป็นการเบียดเบียนคฤหัสถ์ให้จำใจต้องนำอาหารมาถวาย ภิกษุอาจจะถูกตำหนิได้

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ในการบำเพ็ญอุริยวัตรปฏิบัติมีหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานหลายข้อ ได้แก่ หลักอามิสทานและธรรมทาน กล่าวคือ เมื่อรับอามิสทานจากคฤหัสถ์แล้วจะต้องสั่งสอนธรรมะเป็นการตอบแทน ขณะเดียวกันเมื่อรับปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์แล้วก็ต้องตั้งมั่นในความสันโดษ ยินดีในปัจจัย ๔ ตามมีตามได้ ให้พิจารณาฐานะที่ตนเป็นบรรพชิตจะได้ไม่ลืมตัวไปเบียดเบียนคฤหัสถ์มากจนเกินไป เมื่อถึงคราวจะขอรับปัจจัยก็ต้องไม่ใช้วิธีที่ไม่สมควรมีการหลอกลวงเป็นต้น ให้รู้จัก

^{๑๒๕} อก.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๗/๔๖๕

^{๑๒๖} อก.ทสวก. (ไทย) ๒๓/๑๗/๔๖๕

บุคคลและสถานที่ที่ควรเว้น (อโคจร) มีความรอบรู้และเป็นคนช่างสังเกตตระกูลที่ควรเข้าไปขอรับการอุปถัมภ์และไม่ควรเข้าไปขอรับการอุปถัมภ์

๒.๘ สรุป

จากการศึกษาคำสอนเรื่องอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนาสรุปความได้ว่า อริยวังสปฏิปทา ได้แก่ ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยเจ้า ๓ ประเภท คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอนุพุทธเจ้า อริยวังสปฏิปทาเป็นข้อปฏิบัติว่าด้วยความสันโดษ ๔ อย่าง คือ (๑) ความสันโดษด้วยจีวร (๒) ความสันโดษด้วยบิณฑบาต (๓) ความสันโดษด้วยเสนาสนะ และ (๔) ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล ปฏิปทา ๔ ข้อนี้เป็นที่รู้กันว่าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่าไม่ถูกลบล้างทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต และไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน

การปฏิบัติที่จัดเป็นอริยวงศ์ในธรรมทั้ง ๔ ข้อนั้น พระภิกษุพึงประพฤติดังนี้ (๑) สันโดษด้วยปัจจัย (จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและยินดีในการเจริญกุศล-ละอกุศล) ตามมีตามได้ (๒) มีปรกติกล่าวสรรเสริญคุณของความสันโดษเหล่านั้น (๓) ไม่ประกอบอบเนสนา คือ การแสวงหาที่ผิด (ทุจริต) เพราะอยากได้ปัจจัยนั้นเป็นเหตุ (เพียรแสวงหาแต่โดยชอบธรรม ไม่เกียจคร้าน) (๔) เมื่อไม่ได้ปัจจัยมา ก็ไม่เสียใจ (๕) เมื่อได้ ก็ใช้โดยไม่ยึดติด ไม่หมกมุ่น ไม่สยบ รู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาใช้สิ่งนั้นตามประโยชน์ ตามความหมายของมัน (มีและใช้ด้วยสติสัมปชัญญะ ดำรงตนเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งนั้น) (๖) ไม่ถือเอาอาการที่ตนได้ประพฤติธรรม ๔ (สันโดษ ๔) ข้อนี้ เป็นเหตุยกตนข่มผู้อื่น กล่าวโดยสรุปว่า เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน มีสติสัมปชัญญะในข้อนี้ๆ กล่าวเฉพาะข้อ ๔ (เจริญกุศล-ละอกุศล) ทรงสอนไม่ให้สันโดษ ส่วน ๓ ข้อแรกทรงสอนให้ทำความเพียรแสวงหาในขอบเขตที่ชอบด้วยธรรมวินัยและมีความสันโดษตามนัยที่แสดงข้างต้น อนึ่ง ในจุฬินทเทศ ท่านแสดงอริยวงศ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าต่างไปเล็กน้อย คือ เปลี่ยนข้อ ๔ เป็น สันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร

วิธีการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทามี ๒ แนวทาง คือ (๑) บำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาทั้ง ๔ ไปตามลำดับตามแนวในอริยวังสูตร และ (๒) บำเพ็ญอริยวังสปฏิปทากับอริยปฏิปทาอื่นอีก ๗ อย่างตามแนวทางที่ปรากฏในอรรถกถากันทรกสูตร จะเห็นได้ว่า อริยวงศ์ ๔ กับการดำเนินชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนาที่เป็นปุถุชนและพระอริยเจ้า ในการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทามีหลักธรรมะที่เป็นพื้นฐานอย่างน้อย ๗ ประการ คือ (๑) อาศัยปัจจัย ๔ (เครื่องอาศัยดำรงชีพของภิกษุ) ด้วยการแสวงหาและใช้สอยด้วยความมักน้อยสันโดษ (๒) ยึดหลักทาน ๒ อย่าง คือ เมื่อคฤหัสถ์ถวายปัจจัย (อามิสทาน) ก็แสดงธรรมหรือให้การอบรมสั่งสอนตอบแทน (ธรรมทาน) (๓) มักน้อยสันโดษในปัจจัย ๔ เมื่อได้ก็ไม่ยินดี เมื่อไม่ได้ก็ไม่เสียใจ (๔) ดำเนินชีวิตตามหลักปาริสุทธิศีล ๔ (๕) หมั่นพิจารณาเนืองๆ ในบทปัพพชิตอภินนปัจจเวกขณะ เพื่อย้ำเตือนว่าตนเป็นภิกษุแล้ว ไม่ได้เป็นคฤหัสถ์จึงมีหน้าที่ต้องปฏิบัติเพื่อความเจริญองามในพระธรรมวินัย (๖) เว้นการแสวงหาลาภด้วยวิธีไม่สมควร มีการหลอกลวงเขามาเลี้ยงชีพเป็นต้น (๗) เว้นบุคคลและสถานที่ต้องห้าม (อโคจร) และ (๘) การจะเข้าไปขอรับปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์ต้องพิจารณาตระกูลที่ควรเข้าไปนั่งใกล้และไม่ควรเข้าไปนั่งไกล แล้วพิจารณาขอรับปัจจัยจากตระกูลที่เขาปวารณาหรือตระกูลแห่งญาติ โดยไม่ขอเขามากเกินไป เพราะจะทำให้คฤหัสถ์ลำบาก แต่ควรขอรับปัจจัยแค่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีวิต ให้มีกำลังอยู่ได้เพื่อประพฤติพรหมจรรย์เท่านั้น

บทที่ ๓

หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในบทนี้จะได้ศึกษาหลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยจะศึกษา ๕ ประเด็น คือ (๑) ปัจจัย ๔ : เครื่องอาศัยเลี้ยงชีพของภิกษุผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ (๒) หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาข้อที่ ๑: สันโดษด้วยจีวร (๓) หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาข้อที่ ๒ : สันโดษด้วยบิณฑบาต (๔) หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาข้อที่ ๓ : สันโดษด้วยเสนาสนะ(๕) หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาข้อที่ ๔ : ยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ ปัจจัย ๔ : เครื่องอาศัยเลี้ยงชีพของภิกษุ

ภิกษุในพระพุทธศาสนามีสถานภาพเป็นอนาคาริก คือ ผู้ไม่เกี่ยวข้องกับด้วยเรือน ไม่ยุ่งเหยิงบริโภคอาหาร พักอาศัยในบ้านเรือนเหมือนกับชาวบ้านทั่วไป แต่จะต้องมาดำรงชีพด้วยการเที่ยวภิกขาจารเลี้ยงชีพ และดำเนินชีวิตเป็นสมณเหล่าศากยบุตรตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าก่อตั้งขึ้น ดังนั้น เมื่อกุลบุตรละทิ้งบ้านเรือนออกบวชเป็นภิกษุแล้วจะต้องมีความเปลี่ยนแปลงในชีวิต ๔ เรื่องใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต ได้แก่

(๑) เครื่องนุ่งห่ม : ภิกษุต้องมานุ่งห่มจีวร ๓ ผืนที่ย้อมด้วยน้ำฝาด คือ ผ้าอุตตราสงค์ (จีวร, ห่มปิดร่างกายส่วนบน) อันตรวาสก (สบง, ห่มปิดร่างกายท่อนล่าง) และสังฆาฏิ (ผ้าพาด, ใช้ห่มซ้อนเวลาเข้าไปในหมู่บ้าน) ผ้าเหล่านี้ตัดเป็นชิ้นเล็กแล้วเย็บเป็นผืนขนาดใหญ่เหมือนคันทนาของชาวมคธ ภิกษุไม่สามารถนุ่งห่มผ้าที่มีสีและทรงต่างๆ เหมือนตอนที่เป็นคนคฤหัสถ์

(๒) อาหาร : ภิกษุต้องฉันอาหารที่คฤหัสถ์หรือกบปียการกรปรุงถวาย ไม่อนุญาตให้ภิกษุทำนาทำไร่แล้วนำข้าวเปลือกมาสีเป็นข้าวสารแล้วนำมาหุงต้มฉัน อาหาร ๕ ชนิด (โภชนะ) ห้ามคฤหัสถ์ออกซื้อตอนมานิมนต์ไปฉัน เนื้อ ๑๐ ชนิดห้ามภิกษุฉัน การแสวงหาอาหารที่พระพุทธเจ้ายกย่องคือการเที่ยวแสวงหาอาหารตามบ้านเรือนคฤหัสถ์ด้วยปัสติแข้งของตน

(๓) ที่อยู่อาศัย : ภิกษุต้องมาอาศัยอยู่ในเสนาสนะที่พระพุทธเจ้าอนุญาต ซึ่งส่วนมากเป็นเสนาสนะป่า หรือที่ก่อสร้างอย่างถาวรหรือที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติ ๕ อย่าง คือ ๕ ชนิด คือ ๑) วิหาร เรือนที่มีหลังคาธรรมดา ๒) อัฏฐโยค เรือนที่มุงเพียงข้างเดียว ๓) ปราสาท เรือนเป็นชั้นๆ ที่สวยงามน่ารื่นรมย์ ๔) หัมมิมะ เรือนที่มีหลังคาตัด มีลานที่แสงจันทร์ส่องลงมาได้ และ ๕) คูหา ได้แก่ถ้ำในภูเขา

(๔) ยารักษาโรค : เมื่อยามอาพาธ ภิกษุต้องรักษาด้วยวิธีการต่างๆ หรืออาจใช้น้ำมูลร่อนเป็นเภสัชก็ได้ หรือมีการใช้เภสัชทั้ง ๕ (เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย) เป็นยาสำหรับรักษาโรคก็ได้ ในการรักษาโรคอาจให้หมอดำเนินการรักษาก็ได้ หรือให้อุปัชฌาย์ อาจารย์ สัทธิวาสิก อันตวาสก ญาติ คนปวารณา หรืออารามิกชนเป็นผู้รักษาพยาบาลก็ได้

ในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้น พระพุทธองค์กำหนดให้อาศัยปัจจัย ๔ อย่าง คือ จีวร อาหารบิณฑบาต เสนาสนะและยารักษาโรค โดยปัจจัย ๔ เหล่านี้ส่วนมากภิกษุต้องได้รับการอุปถัมภ์

จากคฤหัสถ์ แต่บางอย่างอาจรับจากอุปัชฌาย์ อาจารย์ หรือสัทธิวิหาริก อันเตวาลิก บางอย่างภิกษุอาจจัดการได้ด้วยตนเอง จะกล่าวความเป็นมาโดยสรุปดังต่อไปนี้

ในการประพบัติพรหมจรรย์ของพระสงฆ์นั้น พระพุทธองค์กำหนดให้อาศัยปัจจัย ๔ อย่าง ในการดำรงชีพ การอาศัยปัจจัย ๔ นี้แม้จะเป็นพุทธานุญาตแต่ก็ทรงให้อาศัยเท่าที่จำเป็น ไม่ให้มีมาก จะเกินพอดีซึ่งอาจทำให้คฤหัสถ์เดือดร้อน ไม่ให้มีน้อยจนอาจทำให้ตนได้รับความลำบาก จะได้แสดงทัศนะต่อปัจจัย ๔ ของพระสงฆ์ดังต่อไปนี้

ในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้น พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้พระภิกษุพึงพึงปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพในเบื้องต้น ๔ อย่าง เรียกว่า นิสสัย ๔ หรือปัจจัยเครื่องอาศัยของภิกษุในพระพุทธศาสนา ๔ อย่าง ดังพุทธดำรัสตอนหนึ่งว่า

(๑) บรรพชาอาศัยโภชนะ คือ คำข้าวที่พึงได้ด้วยปัสสัมชังเธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะ คือคำข้าวที่พึงได้ด้วยปัสสัมชังนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภคือสังฆภัต^๑ อุทเทศภัต^๒ นิมนตณภัต^๓ สลากภัต^๔ ปักชิกภัต^๕ อุโปสถิกภัต^๖ ปาฏิปติกภัต^๗

(๒) บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล เธอพึงทำอุตสาหะในผ้าบังสุกุลนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าป่าน ผ้าเจือกัน

(๓) บรรพชาอาศัยเสนาสนะ คือ คางคก เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะ คือ คางคกนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ

(๔) บรรพชาอาศัยยา คือ น้ำมูตรเน่า เธอพึงทำอุตสาหะในยาคือน้ำมูตรเน่านั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย^๘

รายละเอียดเกี่ยวกับการอาศัยปัจจัย ๔ เลี้ยงชีพของภิกษุมิคำอธิบายโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) พระพุทธองค์กำหนดให้พระภิกษุในพระพุทธศาสนาดำรงชีพด้วยการเที่ยวบิณฑบาต เพื่อรับอาหารจากชาวบ้าน ไม่อนุญาตให้ปลูกข้าว ทำปศุสัตว์ หรือหุงหาอาหารมาฉันเอง แม้จะมีพืช ผัก ผลไม้ที่นำมาบริโภคได้ แต่ก็ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุนำสิ่งเหล่านั้นมาขบฉันด้วย

^๑ สังฆภัต ได้แก่ อาหารที่เจ้าของนำมาหรือส่งมาถวายสงฆ์ในอารามพอแจกทั่วกัน.

^๒ อุทเทศภัต ได้แก่ อาหารอุทิศสงฆ์ หรือภัตที่ทายกถวายตามที่สงฆ์แสดงให้ หมายถึง ของที่เขาถวายสงฆ์แต่ไม่พอแจกทั่วกัน ท่านให้แจกไปตามลำดับ เริ่มตั้งแต่พระสังฆเถระลงมา ของหมดแล้วลำดับไหน กำหนดไว้เมื่อของมีมากอีกจึงแจกต่อไปตั้งแต่ลำดับที่ค้างอยู่ อย่างนี้เรื่อยไปจนทั่วกัน แล้วจึงเวียนขึ้นต้นใหม่อีก.

^๓ สลากภัต ได้แก่ อาหารถวายตามสลาก หมายถึงสงฆ์ภัตอันทายกเข้ากันถวาย ต่างคนต่างจัดมา เป็นของต่างกัน เขามักทำในเทศกาลที่ผลไม้ผลัดแล้วถวายพระด้วยวิธีจับสลาก.

^๔ ปักชิกภัต ได้แก่ อาหารที่เขาถวายปักชั้ครั้ง คือ สิบห้าวันครั้งหนึ่ง.

^๕ อุโปสถิกภัต คือ อาหารที่เขาถวายในวันอุโบสถ คือ วันพระ ในเดือนหนึ่ง ๔ วัน, เป็นของจำพวกสังฆภัตหรืออุทเทศภัต นั้นเอง แต่มีกำหนดวันเฉพาะ คือ ถวายเฉพาะในวันอุโบสถ.

^๖ ปาฏิปติกภัต ได้แก่ อาหารที่เขาถวายในวันแรมขึ้น ๑ ค่ำ.

^๗ สังฆภัต ได้แก่ ภัตตาหารถวายสงฆ์ทั้งหมด, อุทเทศภัต คือ ภัตตาหารถวายภิกษุ ๒-๓ รูป, นิมนตณภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์แล้วถวาย, สลากภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์ให้จับสลากแล้วถวาย(ตามสลาก), ปักชิกภัต คือ ภัตตาหารถวายปักชั้(๑๕ วัน)ละ ๑ ครั้ง, อุโปสถิกภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันอุโบสถ, ปาฏิปติกภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันแรม ๑ ค่ำ.วิมพา. (ไทย) ๔/๗๓-๑๒๑-๑๒๒.

^๘ วิมพา. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒.

ตนเอง คำว่า ให้แสวงหาคำข้าวด้วยปัสในที่นี่หมายถึง ให้เที่ยวภิกขาจารบิณฑบาตเพื่อรับอาหารที่ชาวบ้านหุงปรุงถวาย หากจะรับอาหารที่ชาวบ้านน้อมมาถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวม อาหารที่ถวายอุทิศสงฆ์ อาหารในที่นิมนต์ อาหารที่ถวายตามฉลาก อาหารที่ถวายตามปักข์ อาหารที่ถวายในวันอุโบสถ อาหารที่ถวายในวันปาฏิบ (ขึ้น/แรม ๑ ค่ำ) อาหารบิณฑบาตเหล่านี้ควรฉันเป็นครั้งคราว หรือเป็นอดิเรกแลกเท่านั้น ไม่ควรฉันเป็นประจำ

(๒) ภิกษุในพระพุทธศาสนาควรแสวงหาผ้าบังสุกุลมาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ผ้าที่ควรเหมาะสมแก่สมณสาธูป เรียบง่าย เป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลส จำนวนผ้างก็ควรมีแค่ ๓ ผืน คือ ผ้าจีวร ผ้าสังฆาฏิและผ้าสบง หากมีคนนำผ้าอื่นๆ มาถวายก็ควรรับไว้นุ่งห่มเป็นครั้งคราวเท่านั้น การใช้ผ้าอื่น เช่น ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน หรือผ้าที่ใช้ด้ายหลายๆ ชนิดรวมกัน ผ้าเหล่านี้ก็ควรใช้ในบางโอกาสเท่านั้น

(๓) การดำเนินชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนาควรเรียบง่ายด้วยการอาศัยเสนาสนะป่า คือให้อาศัยนั่งนอนในป่าไม้ ในเสนาสนะที่สร้างในป่าไม้หรือควงไม้ การใช้ชีวิตแบบติดดินจะทำให้เกื้อกูลต่อกาเจริญจิตภาวนา ไม่ติดในถิ่นที่อยู่ ไม่ติดในความสะดวกสบาย หากจะมีคนถวายสิ่งก่อสร้างอื่น เช่น วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น หรือถ้ำ สถานที่เหล่านี้ก็ควรใช้เป็นครั้งคราว

(๔) ในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้นบางครั้งอาจมีเจ็บป่วยบ้าง ยาที่รักษาโรคควรเป็นน้ำมูตรเน่า ที่จัดทำอย่างถูกต้อง ไม่ควรยึดติดกับยาหรือการรักษาที่ยุ่งยาก การใช้เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ควรใช้แบบที่เป็นอดิเรกแลก

การพึงพาอาศัยปัจจัย ๔ นี้เป็นรูปแบบที่พระพุทธองค์กำหนดไว้ให้ภิกษุต้องพึ่งพาและเกี่ยวข้องกับชาวบ้าน การที่กำหนดให้อาศัยอาหารบิณฑบาตจากชาวบ้านโดยไม่ยอมให้ภิกษุทำการเพาะปลูก เลี้ยงปศุสัตว์ ขุดหัวเผือกหัวมัน แล้วนำมาปรุงเป็นอาหารเอง แสดงให้เห็นว่าทรงมีพระประสงค์ให้ภิกษุต้องพบปะกับชาวบ้านทุกวัน ตอนภิกขาจารบิณฑบาตเป็นโอกาสให้ได้สนทนาธรรม แลกเปลี่ยนความเห็น ความสัมพันธ์เช่นนี้เรียกว่า “ระบบบุญกุศล” จึงกล่าวได้ว่า เพราะพระพุทธองค์ไม่ต้องการให้พระสาวกปลีกตัวหนีหายจากสังคม จึงได้บัญญัติพระวินัยให้พระสงฆ์ต้องเกี่ยวข้องกับประชาชนด้วยกิจบางอย่างโดยเฉพาะเรื่องปัจจัย ๔ อันจะเป็นการเปิดโอกาสให้ทั้งสองฝ่ายได้กระทำอุปการะต่อกันตามหลักอามิสทานและธรรมทาน

ในบรรดาปัจจัย ๔ เหล่านี้ จีวรเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญต่อชีวิตของภิกษุมาก เนื่องจากมีความแตกต่างจากเครื่องนุ่งห่ม ทั้งสี ส่วนประกอบและวิธีนุ่งห่ม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องจีวรจะได้กล่าวถึงความเป็นมาของจีวรและรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับจีวรของภิกษุ ดังต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง คหบดีชาวกรุงราชคฤห์ไปเที่ยวเมืองเวสาลี เห็นบ้านเมืองเจริญและมีหญิงนครโสเภณี นามว่า อัมพปาลี เมื่อกลับไปกรุงราชคฤห์ จึงไปแนะนำให้พระเจ้าพิมพิสารทรงอนุญาตให้มีหญิงนครโสเภณีบ้าง เมื่อทรงอนุญาตจึงหาหญิงสาวร่างงาม ชื่อนางสาละตีมาเป็นหญิงนครโสเภณีประจำกรุงราชคฤห์ นางตั้งครรภ์คลอดบุตรเป็นชาย จึงให้นามไปทั้งยังกองขยะ อภัยราชกุมารไปพบจึงให้รับไปเลี้ยงไว้ในวัง เด็กนั้นจึงมีชื่อว่า ชิวก (รอดตาย) โกมารภัจจ (พระราชกุมารเลี้ยงไว้) เมื่อชิวกโกมารภัจจเติบโต จึงเดินทางไปศึกษาวิชาแพทย์ ณ เมืองตักกสิลา อยู่ ๗ ปี เมื่อสำเร็จแล้วในระหว่าง

เดินทางกลับก็ได้รักษาภริยาเศรษฐีผู้หนึ่ง ในเมืองสาเกต ซึ่งเป็นโรคปวดศีรษะมา ๗ ปี ด้วยใช้ยาน้ำมันให้มันตู่ทางจมูก ได้ลาภสักการะมาก ก็มาตั้งหลักแหล่งอยู่ในบริเวณที่อยู่ของอภัยราชกุมาร^๙

ต่อมาได้รักษาโรคจิตสติดวงทวารของพระเจ้าพิมพิสารหาย ด้วยให้ทายาเพียงครั้งเดียว จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นแพทย์ประจำราชสำนัก และแพทย์ตัวของพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระภิกษุสงฆ์ ต่อมาได้รักษาโรคปวดศีรษะของเศรษฐีผู้หนึ่ง แห่งกรุงราชคฤห์ด้วยการผ่าตัดศีรษะ รักษาโรคเนื้องอกในลำไส้ใหญ่ของบุตรเศรษฐีผู้หนึ่งแห่งกรุงพาราณสีด้วยการผ่าตัดหน้าท้อง รักษาโรคผอมเหลืองของพระเจ้าจันทปัชชิตแห่งกรุงอุชเชนี ด้วยการถวายยา ให้ทรงดื่มได้ผลดีทุกราย ครั้งหลังถวายยาถวายแด่พระพุทธเจ้าโดยไม่ต้องให้เสวย เพียงแต่อบยาใส่ดอกอุบล ๓ ก้าน แล้วถวายให้พระองค์ทรงสูดดมที่ละก้านก็ได้ผลดีในที่สุดได้กราบทูลขอร้องต่อพระพุทธเจ้า เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายรับคบหบดีจิวร(คือจิวรที่มีผู้ศรัทธาถวายให้ใช้ สมัยก่อนอนุญาตแต่จิวรที่เก็บเศษผ้ามาปะติดกัน)ทรงปรารภค่าของของหมอล้าง จึงทรงอนุญาตให้รับคบหบดีจิวร หรือภิกษุรูปใดปรารภนาจะใช้จิวรที่เก็บเศษผ้าเก็บมาปะติดปะต่อ ที่เรียก บังสกุลจิวร ก็ได้แต่ทรงสรรเสริญการยินดีปัจจัยตามมีตามได้ ทรงอนุญาตคหบดีจิวร ๖ ชนิด

สมัยนั้น จิวรทั้งชนิดที่มีเนื้อละเอียดและเนื้อหยาบได้เกิดขึ้นแก่สงฆ์ ภิกษุทั้งหลายสงสัยว่าทรงอนุญาตจิวรอะไรบ้าง จึงทรงอนุญาตจิวร ๖ ชนิด คือ

- (๑) ผ้าเปลือกไม้ (โขมะ)
- (๒) ผ้าฝ้าย (กัปปาสิกะ)
- (๓) ผ้าไหม (โกเสยยะ)
- (๔) ผ้าขนสัตว์ (กัมพล)
- (๕) ผ้าป่าน (สาณะ)
- (๖) ผ้าที่ทำด้วยของผสมกัน (ภังคะ)^{๑๐}

ในการแสวงหาผ้าบังสกุลในป่าช้านั้น ทรงอนุญาตให้ ภิกษุผู้ไม่ปรารภนาที่ต้องให้ส่วนแบ่งแก่ภิกษุพวกที่รอคอย ภิกษุที่เข้าไปแสวงหาพร้อมกัน หรือนัดกันไป นอกจากกรณีที่กำลังกล่าวเหล่านั้นแล้ว ภิกษุไม่ปรารภนาที่ต้องให้ส่วนแบ่ง ทรงอนุญาตเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับจิวรเมื่อมนุษย์ทั้งหลายทราบว่า ทรงอนุญาตให้ถวายจิวรได้ก็พากันนำมาถวายมาก เมื่อจิวรมีมากจึงทรงอนุญาตให้สวดประกาศแต่งตั้ง ภิกษุผู้รับจิวร ภิกษุผู้เก็บจิวร สมมติเรือนคัล ภิกษุผู้รักษาเรือนคัล ภิกษุผู้แจกจิวร และทรงกำหนดคุณสมบัติของภิกษุผู้ทำหน้าที่เหล่านั้น คือ

- (๑) ไม่ล่าเอียงเพราะชอบ (ฉันทาคติ)
- (๒) ไม่ล่าเอียงเพราะชัง (โทสาคติ)
- (๓) ไม่ล่าเอียงเพราะหลง (โมหาคติ)
- (๔) ไม่ล่าเอียงเพราะกลัว (ภยาคติ)

(๕) รู้จักจิวรที่รับแล้วหรือยังไม่ได้รับ เก็บแล้วหรือยังไม่ได้เก็บ รักษาแล้วหรือยังไม่ได้รักษา แจกแล้วหรือยังไม่ได้แจก ตามแต่ลักษณะหน้าที่นั้นๆ^{๑๑}

^๙ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๕/๓๒๖-๓๓๐ /๑๗๙-๑๗๕

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๕/๓๓๙ /๒๐๐

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๕/๓๔๒ /๒๐๓.

นอกจากนี้ยังทรงบัญญัติว่า ห้ามย้ายที่อยู่เจ้าหน้าที่เรือนคลัง ผู้ใดย้ายต้องอาบัติทุกกฏ ทรงแนะวิธีแจกจีวรว่า ให้คัดผ้าแล้วเฉลี่ยตามจำนวนภิกษุและสามเณร โดยมอบแก่สามเณรครึ่งส่วน แล้วผูกเป็นมัดไว้แจก ให้ผู้ที่มารับไปรับส่วนของตนได้ก่อน ให้มอบส่วนพิเศษในเมื่อจะให้สิ่งทดแทน ถ้าจีวรไม่พอแจกให้สมยอมส่วนที่พร่องแล้วจับฉลาก

พระพุทธองค์ทรงอนุญาตสีย้อมและวิธีการเกี่ยวกับจีวร ทรงอนุญาตสีย้อมจีวรที่ทำจาก ส่วนประกอบของต้นไม้ ๖ ชนิด คือ

- (๑) น้ำย้อมจากรากไม้ (มูลรชนะ)
- (๒) น้ำย้อมจากแก่นไม้ (ขนธรชนะ)
- (๓) น้ำย้อมจากเปลือกไม้ (ตจรชนะ)
- (๔) น้ำย้อมจากใบไม้ (ปตฺตรชนะ)
- (๕) น้ำย้อมจากดอกไม้ (ปุพฺผรชนะ)
- (๖) น้ำย้อมจากผลไม้ (ผลรชนะ)^{๑๒}

สีของจีวรที่ถือว่าไม่เหมาะกับการนำมาใช้เป็นจีวร คือ

- (๑) สีครามล้วน
- (๒) สีเหลืองล้วน
- (๓) สีแดงล้วน
- (๔) สีบานเย็นล้วน
- (๕) สีดาล้วน
- (๖) สีแสดล้วน
- (๗) สีชมพูล้วน^{๑๓}

จากนั้น พระพุทธองค์ก็ทรงอนุญาตวิธีการและอุปกรณ์ต่างๆ ในการชักย้อมจีวร คือ อนุญาตหม้อต้มน้ำย้อม ผูกตะกร้อกันน้ำล้น กระบวยตักน้ำย้อมอ่างหม้อและรางสำหรับย้อม ราวจีวร สายระเดียง ผูกมุมจีวรตาก ด้ายผูกมุมจีวรหุบชักจีวรด้วยฝ่ามือ ทรงห้ามภิกษุใช้จีวรที่ยังไม่ได้ตัด เพื่อให้จีวรที่ตัดแล้วเศร้าหมองเหมาะแก่สมณะและพวกโจรไม่ต้องการ เมื่อเสด็จไปยังทักขิณาคิริ (ภูเขาภาคใต้) ทอด พระเนตรเห็นนาชาวมคธ มีขอบคันและกระถางนา จึงตรัสให้พระอานนทลงตัด จีวรเป็นรูปอย่างนั้นดู เมื่อพระอานนททำเสร็จ ทรงสรรเสริญว่าเป็นผู้ฉลาด

ต่อมาทอดพระเนตรเห็นภิกษุหอบจีวรพะรุงพะรัง ทรงทดลองห่มจีวรประทับอยู่กลางแจ้ง ในกลางคืนฤดูหนาวดำริว่า กุลบุตรในธรรมวินัยนี้ที่เป็นคนมีปกติหนาวกลัวความหนาวอาจครองชีพ อยู่ได้ด้วยผ้า ๓ ผืน จึงทรงบัญญัติให้ใช้จีวร ๓ ผืน (ไตรจีวร) คือ

- (๑) ผ้าสังฆาฏิ (ผ้าซ้อนนอก) ๒ ชั้น
- (๒) ผ้าอุตตราสงค์ หรือ ผ้าห่ม (จีวร) ๑ ชั้น
- (๓) ผ้าอังตราวาสก หรือ ผ้านุ่ง (สบง) ๑ ชั้น^{๑๔}

^{๑๒} ดุรายละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๕/๓๔๔/๒๐๙.

^{๑๓} ดุรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๓.

^{๑๔} ดุรายละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๕/๓๔๖/๒๑๕.

พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้เก็บจีวรที่เกินจำนวน ๓ ผืนไว้ได้ไม่เกิน ๑๐ วัน ถ้าจะเก็บเกินกว่านั้นให้วิกัป (ทำให้เป็นของ ๒ เจ้าของ) ต่อมา ทรงอนุญาตว่าถ้าเป็นผ้าเก่าค้างฤดูให้ใช้สังฆาฏิ ๔ ชั้น ผ้าจีวร ๒ ชั้น สบง ๒ ชั้น (เพื่อไม่ให้เห็นช่องขาด) อนุญาตผ้าปะชุน รังคุม และลูกคุม เพื่อให้เกิดความสะดวกในการห่มจีวร

ครั้งหนึ่ง นางวิสาขาปรารภจะถวายความสะดวกแก่พระภิกษุสงฆ์ จึงกราบทูลขอพร ๘ ประการ เพื่อถวายสิ่งต่างๆแก่ภิกษุจนตลอดชีวิต อ้างเหตุผลที่เคยประสบมาต่างๆ อันควรจะทรงอนุญาต ก็ทรงอนุญาตตามที่ขอร้อง คือ

- (๑) ผ้าอาบน้ำฝน (ผ้าวัสสิกสาฎก)
- (๒) อาหารสำหรับภิกษุผู้เพิ่งมา (อาคันตุกภัต)
- (๓) อาหารสำหรับภิกษุผู้เตรียมจะเดินทางไป (คมิภภัต)
- (๔) อาหารสำหรับภิกษุผู้ป่วยไข้ (คิลานภัต)
- (๕) อาหารสำหรับภิกษุผู้พยาบาลไข้ (คิลานุปัฏฐากภัต)
- (๖) ยาสำหรับภิกษุผู้ป่วยไข้ (คิลานเภสัช)
- (๗) ข้าวยาคุที่ถวายเป็นประจำ (ผ้าอุทกสาฎก)
- (๘) ผ้าอาบน้ำสำหรับนางภิกษุณี (ผ้าอุทกสาฎก)^{๑๕}

ต่อมาทรงเห็นว่าภิกษุมีความจำเป็นต้องใช้ผ้าเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ จึงอนุญาตให้ใช้ผ้าอีกหลายชนิด เช่น

- (๑) อนุญาตให้มีผ้าปูนั่ง หรือผ้าปูนอน (เพื่อป้องกันเสนาสนะเประเปื้อน)^{๑๖}
- (๒) อนุญาตผ้าปิดฝี เมื่อเป็นฝีเป็นต่อม^{๑๗}
- (๓) อนุญาตผ้าเช็ดหน้า และผ้าอื่นๆที่ใช้เป็นบริวาร เช่น ผ้ากรองน้ำ ถุงใส่ของ^{๑๘}

พระพุทธองค์ตรัสสรุปว่า ผ้าไตรจีวรให้อิฐฐานไม่ให้วิกัป ผ้าอาบน้ำฝนให้อิฐฐานใช้ตลอด ๔ เดือนฤดูฝน ต่อจากนั้นให้วิกัป ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน ให้อิฐฐานไม่ให้วิกัป ผ้าปิดฝีให้อิฐฐานไว้ใช้ตลอดเวลาที่อาพาธหายแล้วให้วิกัป ผ้าเช็ดหน้า และผ้าที่ใช้เป็นบริวารอื่นๆให้อิฐฐานไม่ให้วิกัป ผ้าที่มีขนาดยาว ๘ นิ้ว กว้าง ๔ นิ้ว เป็นอย่างต่ำพึงวิกัป^{๑๙}

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นว่า ปัจจย คือ จีวรซึ่งเป็นเครื่องนุ่งห่มที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุใช้สอยนั้นมีรายละเอียดมากพอสมควร การแสวงหา การจัดทำและการใช้สอยก็มีวิธีปฏิบัติอย่างชัดเจน และมีรายละเอียดมาก จึงเป็นเรื่องที่ภิกษุในพระพุทธศาสนาจะต้องศึกษาให้ทราบชัดแล้วปฏิบัติให้ถูกต้องจึงจะได้ชื่อว่าปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง

หลังจากภิกษุอาศัยปัจจย ๔ เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตแล้วก็มีหน้าที่ต้องพัฒนาตนให้มีคุณยิ่งขึ้นไปอีก ไม่ใช่ให้เสพปัจจยแล้วอยู่เฉยโดยไม่ทำอะไร ภิกษุผู้บริโศกปัจจย ๔ แล้วไม่ขวนขวายพัฒนาตนถือว่าบริโศกปัจจยโดยไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงถือว่าปัจจย ๔ เป็น

^{๑๕} ดุรายละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๕/๓๔๙-๓๕๐/๒๑๘-๒๒๒.

^{๑๖} ดุรายละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๕/๓๕๓/๒๒๙-๒๓๐.

^{๑๗} ดุรายละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๕/๓๕๔/๒๒๗-๒๒๘.

^{๑๘} ดุรายละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๕/๓๕๕/๒๒๘.

^{๑๙} ดุรายละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๕/๓๕๘-๓๕๙/๒๒๙-๒๓๐.

ปัจจัยเกื้อหนุนชีวิตให้ได้รับความสะดวกในการมีชีวิตเพื่อปฏิบัติธรรมอันจะทำให้สามารถละกิเลสได้ตามสมควรแก่การปฏิบัติ หลักอริยวงศ์ ๔ จึงเป็นเรื่องการปฏิบัติพัฒนาตน ๒ ขั้นตอน คือ

(๑) การบริโภคปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีพตามที่จำเป็น ไม่ให้น้อยจนจนเดือดร้อน ไม่ให้มากจนฟุ่มเฟือยทำให้ทุกข์ผู้ถวายเป็นอุปถัมภ์เดือดร้อน

(๒) รับประทานอาหารในการละอกุศลและเจริญกุศล กล่าวคือ การปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันจะนำพาตนให้ก้าวพ้นจากความเป็นปุถุชนเข้าสู่ความเป็นอริยชนตามลำดับ

สรุปความได้ว่า ภิกษุในพระพุทธศาสนามีสถานภาพเป็นบรรพชิตหรือนักบวชผู้ไม่มีเรือนเมื่อละทิ้งครอบครัวบวชเป็นภิกษุแล้วจะต้องมีวิถีชีวิตตามแนวทางสมณเหล่าศากยบุตรที่พระพุทธเจ้ากำหนดไว้ โดยให้อาศัยปัจจัย ๔ เลี้ยงชีพ คือ (๑) นุ่งห่มจีวร ๓ ผืน คือ สังฆาฏิ อุตตราสงค์ (ผ้าห่ม) และอันตรวาสก (ผ้าถุงหรือสบง) (๒) ฉันทอาหารบิณฑบาตที่ได้จากการภิกขาจารรับตามบ้านเรือนของคฤหัสถ์ (๓) พักอาศัยในเสนาสนะป่า และ (๔) ฉันทยารักษาโรค โดยอาจฉันทน้ำมูตรเน่าหรือเกสขี้ทั้ง ๕ ก็ได้ ในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้นหากต้องการดำเนินชีวิตตามปกติเหมือนภิกษุทั่วไปก็สามารถปฏิบัติได้ แต่หากต้องการอาศัยปัจจัย ๔ เลี้ยงชีพด้วยความสันโดษก็ต้องปฏิบัติตามหลักอริยวงศ์ ๒ ขั้นตอนที่แสดงข้อปฏิบัติที่จัดเป็นวงศ์ของพระอริยเจ้า ๒ ขั้นตอน คือ การบริโภคปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีพของภิกษุในภาวะปกติ ได้แก่ การใช้สอยจีวรด้วยความสันโดษ การบริโภคอาหารบิณฑบาตด้วยความสันโดษ การใช้สอยเสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) ด้วยความสันโดษ และการฝึกหัดพัฒนาตนเพื่อเจริญกุศลและละอกุศลอันจะนำตนสู่ความเป็นผู้ประเสริฐ หรือ พัฒนาตนสู่ความเป็นพระอริยเจ้าตามลำดับ แสดงให้เห็นภาพรวมวิถีชีวิตของพระสงฆ์ใน ๒ ด้าน คือ ในตอนดำรงเพศเป็นภิกษุอยู่นี้ก็ให้พึ่งพาอาศัยปัจจัย ๔ เท่าที่จำเป็น ไม่ให้มีมากจนเป็นการพอกพูนส่งเสริมกิเลสและเบียดเบียนคฤหัสถ์ ไม่ให้มีน้อยจนทำให้ตนใช้ชีวิตด้วยความขาดแคลน หากแต่ให้มีอย่างเพียงพอต่อการรักษาชีวิตให้มีเวลาและมีเรี่ยวแรงศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้

๓.๒ หลักการบำเพ็ญอริยวงศ์ข้อที่ ๑ : สันโดษด้วยจีวร

จีวร (เครื่องนุ่งห่ม) เป็นปัจจัย ๔ ประเภทที่ ๑ ที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระองค์ได้นุ่งห่มเพื่อป้องกันเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย สำหรับภิกษุทั่วไปก็สามารถแสวงหา จัดทำและใช้สอยจีวรที่พระพุทธเจ้าอนุญาตไว้ได้ตามปกติ มีวิธีการปฏิบัติปรากฏอย่างชัดเจนในคัมภีร์จีวรขันธกะ^{๒๐} และในพระวินัยปิฎกอีกหลายแห่ง เช่น จีวรวรรคแห่งนิสสัคคียปาจิตติย^{๒๑} ต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะได้เสนอหลักการบำเพ็ญอริยวงศ์ข้อที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยยึดตามพุทธดำรัสใน ๓ แหล่งข้อมูลสำคัญ คือ (๑) อริยวงศ์สูตร (๒) อรรถกถาอริยวงศ์สูตรและ (๓) เนื้อหาที่เกี่ยวข้องจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาอื่นๆ เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค มีรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๒๖-๓๗๙/๑๗๙-๒๕๕

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๒/๕๔๙-๕๓๙/๑-๗๐.

อรรถกถาอริยวังสสูตรบรรยายว่า อริยวังสปฏิปทาชื่อว่าด้วยสันโดษด้วยจีวร กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับจีวร ๕ ประเด็น คือ

- (๑) ชนิดของจีวร
- (๒) เขตของจีวร
- (๓) ผ้าบังสุกุลจีวร
- (๔) สันโดษด้วยจีวร
- (๕) ธุดงค์ที่เกี่ยวกับจีวร^{๒๒}

หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาข้อที่ ๑ ว่าด้วยความสันโดษด้วยจีวรมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ ชนิดของจีวร

การบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาชื่อว่าด้วยความสันโดษด้วยจีวร ในเบื้องต้นภิกษุต้องรู้จักจีวร ๓ ประเภท คือ (๑) จีวรที่สมควรใช้สอย คือ จีวรที่พระพุทธเจ้าอนุญาต ๖ ชนิด (๒) จีวรที่อนุโลมให้ใช้ได้ ๖ ชนิด จีวร ๒ ประเภทนี้จัดเป็นกัปปิยะ และ (๓) จีวรที่ห้ามใช้สอย ๑๒ ชนิด จัดเป็นอกัปปิยะ^{๒๓} มีรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

(๑) ภิกษุพึงศึกษาทำความเข้าใจให้รู้จักจีวรมี ๖ ชนิดมีผ้าเปลือกไม้ (ผ้าลินิน) เป็นต้น จีวรเหล่านี้จัดเป็นกัปปิยวัตถุ ใช้นุ่งห่มได้ แต่ต้องย้อมด้วยวัตถุที่ทรงอนุญาต ทำให้มีสีที่อนุญาต ผ้าต้องทำจากวัตถุ ๖ ชนิด ขั้นตอนการทาก็ต้องมีการกะ ตัด ย้อม เย็บ ทำ핀ทุกปีปะ และการอธิษฐานตามพระวินัยเสียก่อนจึงจะนุ่งห่มได้ จีวรที่อนุญาตให้ใช้ได้ทำจากผ้า ๖ ชนิด ดังต่อไปนี้

- (๑) ผ้าเปลือกไม้ (โขมะ)
- (๒) ผ้าฝ้าย (กัปปาสิกะ)
- (๓) ผ้าไหม (โกเสยยะ)
- (๔) ผ้าขนสัตว์ (กัมพล)
- (๕) ผ้าป่าน (สาณะ)
- (๖) ผ้าที่ทำด้วยของผสมกัน (ภังคะ)^{๒๔}

(๒) จีวรที่อนุโลมเข้ากันได้ ๖ ชนิด มีผ้า ๒ ตระกูลเป็นต้น นอกจากจีวร ๖ ชนิดแล้วยังมีจีวรอีก ๖ ประเภทที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ใช้ จัดเป็นจีวรอนุโลมเข้ากันได้ ๖ ชนิด มีผ้าที่ทำจากผ้า ๒ ตระกูล หรือผ้า ๒ ชนิดเป็นต้น ผ้าอนุโลม ๖ ชนิดได้แก่

- (๑) ผ้าทูล (ทูล : ผ้า ๒ ตระกูล, ผ้าที่ทอจากผ้า ๒ ชนิดผสมกัน)
- (๒) ผ้าแคว้นปัตตนะ (ปัตตนะ : ผ้าที่ทำจากไหมในรัฐปัตตนะ)
- (๓) ผ้าเมืองจัน (จันปฏ)
- (๔) ผ้าเมืองแขก (โสमारปฏ)
- (๕) ผ้าสำเร็จด้วยฤทธิ์ (อิทธิมยิก)

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน อ.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๘๘.

^{๒๓} อ.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๘๘.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๕/๓๓๙ /๒๐๐

(๖) ผ้าเทวดาให้ (เทวทูตติย)^{๒๕}

อรรถกถาพระวินัยอธิบายว่า ผ้าอนุโลมนี้พระพุทธานุญาตให้ภิกษุนุ่งห่มได้ โดยอธิบายรายละเอียดผ้าอนุโลมแต่ละชนิดไว้ดังความในอรรถกถาพระวินัยปิฎกว่า

จีวรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตไว้ ๖ ชนิด จีวรอื่นอีก ๖ ชนิดที่อนุโลมจีวรเหล่านั้น คือ ผ้าทูละ (ผ้า ๒ ตระกูล) ผ้ารัฐปัตตุนนะ ผ้าเมืองจีน ผ้าเมืองแขก ผ้าสำเร็จด้วยฤทธิ์ ผ้าที่เทวดาถวาย พระธรรมสังคากเถระทั้งหลายอนุญาตแล้ว บรรดาผ้าเหล่านั้น ผ้ารัฐปัตตุนนะ นั้น ได้แก่ ผ้าที่เกิดด้วยไหมในปัตตุนประเทศ ผ้า ๒ ชนิด เรียกตามชื่อของประเทศนั่นเอง ผ้า ๓ ชนิดนั้น อนุโลมผ้าไหม ผ้าทูละ อนุโลมผ้าป่าน นอกจากนี้ ๒ ชนิด อนุโลมผ้าฝ้ายหรือผ้าทุก
อย่าง^{๒๖}

ดังนั้น ภิกษุพึงศึกษาให้ทราบรายละเอียดเกี่ยวกับจีวร ๑๒ ชนิดเหล่านี้ที่เป็นกับปิยจีวร (จีวรที่ควรใช้สอย) คือ จีวรที่พระพุทธานุญาต ๖ ชนิด มีจีวรที่ทำจากผ้าเปลือกไม้เป็นต้น และจีวรที่อนุโลมให้ใช้ ๖ ชนิดมีจีวรที่เป็นผ้าทูละเป็นต้น มีรายละเอียดตามที่อรรถกถาพระวินัยระบุไว้

(๓) จากนั้นภิกษุควรศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับจีวร ๑๒ ชนิดที่ห้ามใช้สอย จัดเป็น
อกัปปิยวัตถุ (ผ้าที่ไม่ควรใช้นุ่งห่ม) ได้แก่

(๑) ผ้าคารอง (ผ้าที่สานด้วยหญ้า)

(๒) ผ้าเปลือกไม้

(๓) ผ้าผลไม้

(๔) ผ้าทอดด้วยผมคน

(๕) ผ้าทอดด้วยขนสัตว์

(๖) ผ้าทอดด้วยป่าน

(๗) ผ้าหนังสัตว์

(๘) ผ้าทอดด้วยขนปีกนกเค้า

(๘) ผ้าที่ทอดด้วยไม้ยืนต้น

(๙) ผ้าที่ทอดด้วยไม้เถา

(๑๐) ผ้าที่ทอดด้วยตะไคร้น้ำ

(๑๑) ผ้าที่ทอดด้วยต้นกล้วย

(๑๒) ผ้าที่ทอดด้วยไม้ไผ่^{๒๗}

ผ้าที่เป็นอกัปปิยวัตถุ ๑๒ ชนิดเหล่านี้ไม่เหมาะแก่การใช้สอยของภิกษุ อีกสาเหตุหนึ่งนั้น เป็นผ้าของนักบวชนอกศาสนาจำพวกดาบส ฤๅษี หรือดาบส^{๒๘} ผ้าเปลือกไม้เป็นเครื่องนุ่งห่มที่เหมาะสมแก่ดาบส เพราะพวกดาบสถือว่ามีอานิสงส์ ๑๒ ประการ ดังความในอรรถกถาตอนหนึ่งว่า

(๑) ผ้าเปลือกไม้มีค่าน้อย

(๒) ไม่เนื่องด้วยผู้อื่น

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.อ. (ไทย) ๗/๕/๒/๑๙๐.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.อ. (ไทย) ๗/๕/๒/๑๙๐.

^{๒๗} อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๘๙-๙๐.

^{๒๘} ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๕/๓/๑/๑๓๐.

- (๓) อาจทำได้ด้วยมือตนเอง
- (๔) แม้เมื่อเก่าเพราะการใช้ก็ไม่ต้องเย็บ
- (๕) ไม่มีโครง
- (๖) ผู้แสวงหาก็กทำได้ง่าย
- (๗) เหมาะแก่การบวชเป็นดาบส
- (๘) ไม่เป็นฐานการแต่งตัวของผู้ใช้
- (๙) มีความมกน้อยในปัจจัย คือ จีวร
- (๑๐) ใช้สะดวก
- (๑๑) เปลือกไม้ที่เกิดก็หาได้ง่าย
- (๑๒) แม้เมื่อผ้าเปลือกไม้สูญหายก็ไม่เสียตาย^{๒๙}

การใช้ผ้าของภิกษุในพระพุทธศาสนามีความเป็นมาเป็นระยะ มีการปรับเปลี่ยนวิธีการและรายละเอียดหลายครั้งเพื่อให้ภิกษุได้ใช้ผ้าที่เหมาะสมแก่สมณสาธูป ในที่สุดพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระภิกษุรับถวายจีวรที่ผู้มีศรัทธานำมาถวายแล้ว จากนั้นพระพุทธองค์ทรงอนุญาตพระภิกษุให้ใช้จีวรอีก ๖ ชนิดและไม่ทรงอนุญาตให้ใช้จีวรอีก ๘ ชนิด ได้แก่

- (๑) จีวรที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุใช้มี ๖ ชนิด คือ
 - ๑) จีวรที่ทอด้วยเปลือกไม้
 - ๒) จีวรที่ทอด้วยฝ้าย
 - ๓) จีวรที่ทอด้วยใยไหม
 - ๔) จีวรที่ทอด้วยขนสัตว์
 - ๕) จีวรที่ทอด้วยเปลือกป่าน
 - ๖) จีวรที่ทอด้วยด้ายผสมกัน^{๓๐}
- (๒) จีวรที่พระพุทธเจ้าไม่อนุญาตให้ภิกษุใช้มี ๘ ชนิด คือ
 - ๑) จีวรที่ทำด้วยเปลือกไม้คารอง
 - ๒) จีวรที่ทำด้วยเปลือกไม้
 - ๓) จีวรที่ทำด้วยผลไม้
 - ๔) จีวรที่ทำจากผมคน
 - ๕) จีวรที่ทำจากขนสัตว์
 - ๖) จีวรที่ทำจากปีกนกเค้า
 - ๗) จีวรที่ทำด้วยหนังเสือ
 - ๘) จีวรที่ทำด้วยก้านดอกกรัก^{๓๑}

จีวรเหล่านี้เป็นเครื่องนุ่งห่มที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุใช้ตั้งแต่อกบวชจนกว่าจะเสียชีวิต ภิกษุจึงควรศึกษาทำความเข้าใจทุกขั้นตอน ตั้งแต่การแสวงหา การได้มา การกะ การตัด การ

^{๒๙} พ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙ /๒/๑๘๒-๑๘๓.

^{๓๐} ดุราลัยเถิดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๙/๒๐๐.

^{๓๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๗๑/๒๔๖-๒๔๗.

เย็บ การย้อม สีที่ใช้ย้อม วัสดุที่ใช้ทำเป็นจีวร การทำวินัยกรรม เช่น การสละ การวิกัป การทำพินทุ กัปปะ รวมทั้งจีวรที่พระพุทธเจ้าไม่อนุญาตให้ใช้ ทั้งนี้เพื่อจะได้ไม่ไปใช้จีวรต้องห้าม

๓.๒.๒ เขตของจีวร

คำว่า เขต หมายถึง สถานที่เกิด หรือ สถานที่ได้มาของปัจจัยเครื่องใช้สอยในชีวิต ตาม ความหมายนี้ เขตของจีวร จึงหมายถึง สถานที่เกิดของจีวร หรือสถานที่ที่ภิกษุได้รับแจกจีวร จาก การศึกษาพบว่า สถานที่เกิดของจีวรมี ๖ อย่าง พระอรรถกถาจารย์ระบุว่า ภิกษุผู้เป็นบัณฑิตพึงรู้จักเขต ๖ โดยการเกิดขึ้นอย่างนี้ (ที่มา, ที่เกิดของจีวร) คือ

- (๑) โดยสงฆ์
- (๒) โดยคณะ
- (๓) โดยญาติ
- (๔) โดยมิตร
- (๕) โดยทรัพย์สินของตน
- (๖) โดยผ้าบังสุกุล

อรรถกถาอริยวังสูตรอธิบายต่ออีกว่า ภิกษุพึงรู้เขต (ที่มา, ที่เกิด) ของจีวรด้วยอำนาจมาติกา ๘ อย่าง ที่ปรากฏในจีวรชั้นธกะ ได้แก่ เรื่องมาติกาแห่งจีวร ๘ ข้อ ดังพุทธดำรัสที่รับสั่งกับภิกษุทั้งหลาย ถึงมาติกาเพื่อความเกิดขึ้นแห่งจีวรมี ๘ อย่างนี้ คือ

- (๑) ถวายแก่สัมา ได้แก่ ภิกษุที่อยู่ในสัมามีจำนวนเท่าใด ภิกษุเหล่านั้นพึงแบ่งกัน
- (๒) ถวายตามกติกา ได้แก่ อาวาสจำนวนมาก มีลาภเสมอกัน คือ เมื่อทายกถวายในวัด หนึ่งชื่อว่าเป็นอันถวายทุกวัด
- (๓) ถวายในที่จัดภิกษาหาร ได้แก่ ทายกทำสักการะเป็นประจำแก่สงฆ์ในที่ใด ก็ถวายใน ที่นั้น
- (๔) ถวายแก่สงฆ์ ได้แก่ สงฆ์อยู่พร้อมหน้ากันแบ่ง
- (๕) ถวายแก่สงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย (คือ ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์) ได้แก่ ภิกษุแม้จะมีอยู่เป็น จำนวนมาก แต่มีภิกษุณีอยู่รูปเดียว พึงให้ฝ่ายละครึ่ง ภิกษุณีแม้จะมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่มีภิกษุ อยู่รูปเดียว พึงให้ฝ่ายละครึ่ง
- (๖) ถวายแก่สงฆ์ผู้จำพรรษาแล้ว ได้แก่ ภิกษุมีจำนวนเท่าใดอยู่จำพรรษาแล้วในอาวาส นั้น ภิกษุเหล่านั้นพึงแบ่งกัน
- (๗) ถวายเจาะจง ได้แก่ ถวายเฉพาะข้าวต้ม ภัตตาหาร ของเคี้ยว จีวร เสนาสนะ หรือ เกสัช

- (๘) ถวายแก่บุคคล ได้แก่ ถวายด้วยกล่าวว่า “เราถวายจีวรผืนนี้แก่ภิกษุชื่อนี้”^{๓๒}

นอกจากนี้ภิกษุพึงรู้จักเขต ๔ ด้วยอำนาจมาติกา ๘ ดังที่มีปรากฏความในอรรถกถาพระวินัย ว่า จีวรตัดให้มีลักษณะเหมือนคันทนาขวามคร มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

- (๑) มีกระพริบนาเนื่องกันเป็นสี่เหลี่ยม
- (๒) พูนคันทนายาวทั้งด้านยาวและด้านกว้าง

^{๓๒} วิมพา. (ไทย) ๕/๒๗๙/๒๕๕-๒๕๖.

(๓) พุนคันทาคันในระหว่างๆ ด้วยคันทาสันๆ

(๔) พุนคันทาเชื่อมกันดังทาง ๔ แพร่งตามที่ซึ่งคันทากับคันทาผ่านตัดกันได้เปรียบเทียบ กับเป็นทางสี่แพร่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงรับสั่งมีความว่า “อานนท์ เธออาจหรือหมายถึง พระพุทธองค์ทรง ตรัสรับสั่งให้พระอานนท์ทำจีวรดังรูปแบบคันทาของชาวมคธ พระอานนท์ได้ทำจีวรตามที่รับสั่งเมื่อทำ สำเร็จได้นำไปถวายให้ทอดพระเนตร พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญว่าเป็นผู้มีความฉลาดและมีปัญญาดี”^{๓๓}

ลักษณะของจีวรของพระสงฆ์ ประกอบด้วยผ้าที่ตัดเป็นสี่เหลี่ยมผืนเล็กนำมาต่อกัน จึงมี ลักษณะเป็นผ้าที่เคร้าหมอง คือผู้อื่นมักไม่ต้องการไปตัดเย็บอีก เหมาะสมกับสมณะผ้าสี่เหลี่ยมผืน เล็กๆ ที่เย็บต่อกันนั้น ปรากฏกลดลายเป็นลายคันทา ออกแบบโดยพระอานนท์ ดังปรากฏข้อความ ในพระวินัยปิฎกว่า “อานนท์เธอเห็นนาของชาวมคธ ซึ่งเขาพุนดินขึ้นเป็นคันทาสี่เหลี่ยม พุนคันทา ยาวทั้งด้านยาวและด้านกว้าง พุนคันทาคันในระหว่างๆ ด้วยคันทาสันๆ พุนคันทาเชื่อมกันทาง ๔ แพร่ง ตามที่ซึ่งคันทากับคันทาผ่านตัดกันไปหรือไม่...เธอสามารถแต่งจีวรของภิกษุทั้งหลายให้มีรูป อย่างนั้นได้หรือไม่” พระอานนท์ตอบว่า “สามารถ พระพุทธเจ้าข้า” ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ทักขิณาคิริชนบทตามพระพุทธานุสิมย์ แล้วเสด็จ กลับมาพระนครราชคฤห์อีก ครั้งนั้นท่านพระ อานนท์แต่งจีวรสำหรับภิกษุหลายรูป ครั้นแล้วเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าได้กราบทูลว่า “ขอพระผู้มีพระ ภาควงทรงทอดพระเนตรจีวรที่ข้าพระพุทธเจ้าแต่งแล้ว พระพุทธเจ้าข้า”

พระพุทธเจ้าแสดงธรรมีกถา ในเพราะเหตุเป็นเค้ามูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้ว รับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นคนฉลาด อานนท์ได้ซาบซึ้ง ถึงเนื้อความแห่ง ถ้อยคำที่เรากล่าวย่อได้โดยกว้างขวาง...จีวรจักเป็นผ้าที่ตัดแล้วเคร้าหมองด้วยศัสตรา สมควรแก่ สมณะ และพวกศัสตราไม่ต้องการ” หลังจากพระอานนท์ถวายจีวรที่ตัดแต่งแล้ว ให้ทอดพระเนตร พระ พุทธองค์ทรงพอพระทัย และอนุญาตให้ใช้ผ้า ๓ ผืน คือ สังฆาฏิชั้นเดียว จีวร และสบง ต่อมาทรง อนุญาตไตรจีวร คือ ผ้าสังฆาฏิสองชั้น จีวร และสบง ทั้งนี้เพื่อให้พระสงฆ์ ใช้ป้องกันความหนาวเย็น และรับสั่งว่า ภิกษุไม่พึงมีจีวรมากกว่านี้ (รูปใดมีมากกว่านี้เป็นอาบัติ)

อติเรกจีวร คือ จีวรที่มีเกินกว่าผ้าที่อธิฐานเป็นไตรจีวร ตามพระวินัย ภิกษุสามารถเก็บ ไว้ได้ไม่เกิน ๑๐ วัน และสามารถทำเป็นวิกบอดิเรกจีวร คือ ทำให้เป็นสองเจ้าของ เพื่อจะได้ไม่ต้อง อาบัติ เพราะเก็บไว้เกินกำหนดเวลาได้

ความเป็นมาของเรื่องอติเรกจีวรนี้ เนื่องจากมีผู้ถวายจีวรแก่พระอานนท์ แล้วท่าน ประสงค์จะเก็บไว้ ถวายพระสารีบุตร ซึ่งขณะนั้นอยู่ต่างเมืองประมาณ ๑๐ วัน จึงจะเดินทางมาถึง พระอานนท์ได้เข้าไปทูลถามพระพุทธองค์ว่า จะปฏิบัติอย่างไร กับอติเรกจีวรดี จึงทรงมีพุทธบัญญัติ ให้เก็บรักษาอติเรกจีวรไว้ได้ไม่เกิน ๑๐ วัน ผ้าที่ใช้ทอจีวร ในสมัยพุทธกาล มีจีวรหลายประเภท เกิดขึ้น ภิกษุทั้งหลายไม่แน่ใจว่า จีวรชนิดใดที่ทรงอนุญาต จึงกราบทูลเรื่องนั้นต่อพระศาสดา พระ พุทธองค์ทรงอนุญาตจีวร ๖ ชนิด คือ (๑) จีวรทำด้วยเปลือกไม้ (๒) ทำด้วยฝ้าย (๓) ทำด้วยไหม (๔) ทำด้วยขนสัตว์ (๕) ทำด้วยป่าน และ(๖) ทำด้วยของเจือกัน

^{๓๓} วิ.มท.อ. (ไทย) ๗/๕/๒/๓๔๐-๓๔๑.

ในพระวินัยตอนว่าด้วยลักษณะขนาดของจีวร มีห้ามแต่ไม่ให้ทำเกินกว่าสุคตประมาณที่กำหนดไว้ในสิกขาบทที่ ๑๐ แห่งรัตนวรรค คือ ยาว ๙ คืบ กว้าง ๖ คืบ โดยคืบพระสุคต^{๓๔} ส่วนขนาดย่อมกว่า ก็แล้วแต่พอดีกับบุคคลผู้ครองไม่มีข้อห้าม ประมาณที่ใช้ยาวไม่เกิน ๖ ศอก กว้างไม่เกิน ๔ ศอกของผู้ครอง พอได้ปริณทลตีเมื่อห่ม สำหรับสบง ประมาณที่ใช้ในประเทศไทย ยาวไม่เกิน ๖ ศอก กว้างไม่เกิน ๒ ศอกของผู้ครอง

ลักษณะการตัดจีวรที่จะอธิบายต่อไปนี้จะใช้นิ้วฟุตเป็นมาตรวัด เพราะเห็นว่า ไม้บรรทัดใช้กันอยู่โดยทั่วไปหาได้ง่าย ขนาดและตัวอย่างนี้มิใช่เป็นแบบที่ตายตัวทีเดียว ให้ขยายตามขนาดของบุคคล เพียงแต่กว้างหลักกว้างๆ ไว้เท่านั้น เวลาจะตัดให้กะเอาโดยประมาณ ดังต่อไปนี้

(๑) จีวรพึงกะให้ได้ขนาด คือ กว้าง ๔ ศอก ยาว ๖ ศอก ของผู้ครอง และอนุวาท กว้าง ๕ นิ้ว กุสีกว้าง ๒ นิ้วครึ่ง ตัดเป็นจีวร ๕ ชั้น

(๒) เบื้องต้น ให้วัดศอกของผู้ที่ครองก่อน ว่ายาวกี่นิ้ว เมื่อวัดได้เท่าไรแล้ว ให้เอา ๖ ศอก คือ ความยาวของจีวรคุณ เมื่อคุณได้เท่าไรแล้ว ให้คิดเป็นเนื้อที่ของกุสียี่สิบ ๔ กุสีๆ หนึ่ง กว้าง ๒ นิ้วครึ่ง ๔ กุสี ก็เท่ากับ ๑๐ นิ้ว อนุวาท ๒ ข้างๆ ละ ๕ นิ้ว ๒ ข้างเป็น ๑๐ นิ้ว เมื่อรวมกับกุสี ๔ กุสี จึงเป็นเนื้อที่ ๒๐ นิ้วพอดี

(๓) ให้เอา ๒๐ นิ้ว ไปลบความยาวทั้งหมดของจีวร เมื่อลบแล้วคงเหลือเท่าไร ให้เอา ๕ ชั้นหาค่า เมื่อได้ผลลัพธ์เท่าไร แล้วให้เอา อนุวาท ๕ นิ้วมาบวกๆ ได้เท่าไร ก็เป็นความกว้างของชั้นตัวริมทั้ง ๒ ข้าง ชั้นตัวกลางมีกุสีอยู่ทั้ง ๒ ข้าง รวม ๕ นิ้ว ก็เอา ๕ บวกจำนวน ๕ ชั้นที่หาค่าได้ จัดเป็นความกว้างของชั้นตัวกลาง

ชั้นตัวรอง ๒ ตัว คือตัวที่ติดกับตัวกลางทั้ง ๒ ข้าง มีกุสิตัวละ ๒ นิ้วครึ่ง ๒ ชั้น จึงเป็น ๕ นิ้ว ให้เอา ๒ นิ้วครึ่ง ไปบวกกับทั้ง ๕ ชั้นหาค่าได้ตอนต้นจึงจัดเป็นความกว้างของชั้นตัวรอง ๒ ตัว เมื่อได้ตัดเป็นชั้นๆ ได้ ๕ ชั้น ดังกล่าวแล้ว ต่อแต่นั้นก็ให้พับชั้น (คือผ้าที่ตัดไว้ทั้ง ๕ ชั้น) ทั้ง ๕ ชั้นนั้น เป็น ๓ ส่วน ให้ตัดอักษณกุสีในส่วนกลาง แล้วจึงตัดกุสีที่หลัง ตอนตัดกุสีย่าตัดทางกุสีก่อน ให้ตัดทางอักษณกุสีเสียก่อน เพราะถ้าตัดทางกุสีก่อนก็จะเสียใช้ไม่ได้ เวลาจะเอาชั้นทั้ง ๕ มาเย็บติดกันระวังอย่าให้ผิด เราควรจำให้ได้ว่า ทั้งหมดมีอยู่ ๕ ชั้นด้วยกัน คือ

๑) ชั้นกลาง มีกุสีติดอยู่ ๒ ข้าง และอักษณกุสี

๒) ชั้นรอง คือ ชั้นที่ติดกับชั้นกลางมีอยู่ ๒ ชั้น มีกุสีและอักษณกุสีติดอยู่ข้างเดียว

(๓) ชั้นริม ๒ ข้าง ไม่มีกุสี มีแต่อักษณกุสี (คำว่า กุสี แปลว่ากระธงใหญ่ อักษณกุสี แปลว่า กระธงเล็ก หรือกระธงกิ่ง) เมื่อเย็บติดกันทุกชั้นแล้ว จึงให้ตัดอนุวาทกว้าง ๕ นิ้ว มาเย็บติดกันที่ริมโดยรอบ เวลาเย็บอนุวาทอย่าให้ติดทางด้านตะเข็บ ให้ติดทางด้านนอกของตะเข็บ เมื่อกล่าวโดยย่อแล้ว ได้ใจความว่า เบื้องต้น ให้ตัดผ้าออกเป็น ๕ ชั้น คือ ตัวกลาง ๑ กับตัวริมสุด ๒ ข้าง รวม ๓ ชั้น ให้ตัดเท่ากัน ตัวรองคือตัวติดกับตัวกลาง ๒ ตัวให้ตัดเท่ากัน แล้วจึงให้ตัดกุสีและอักษณกุสีในภายหลัง

^{๓๔} คืบพระสุคต=เดิม คงกำหนดด้วยนิ้วพระหัตถ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าในปัจจุบันให้ถือตามมาตรเป็นเมตร คือ ๑ คืบพระสุคต เท่ากับ ๒๕ เซนติเมตร.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส อธิบายลักษณะและองค์ประกอบของจีวรไว้ว่า

(๑) จีวรนั้นโปรดให้ตัดเอาอย่างคั่นนาของชาวมคร คือ เป็นกระทงมีเส้นคั่นกระทงใหญ่ เรียกว่า มณฑล

(๒) กระทงน้อย เรียกว่า อัฏมมณฑล

(๓) มีเส้นคั่นในระหว่างคั่นนาขวาง เรียกว่า อัฏมกุลี

(๔) รวมมณฑล อัฏมมณฑลและอัฏมกุลี เรียกว่า ชั้นท์

(๕) ในระหว่างชั้นท์และชั้นท์ มีเส้นคั่นคั่นนาเยิน เรียกว่า กุลี

จีวรผืนหนึ่งให้มีชั้นท์ไม่น้อยกว่า ๕ เกินกว่านั้นใช้ได้ แต่ให้เป็นชั้นท์ขน คือ ๗, ๙, ๑๑ ชั้นท์มาก ควรใช้ในยามหาผ้าชั้นใหญ่ไม่ได้ นอกจากนี้ยังมีคำเรียกส่วนประกอบของจีวรอีก คือ

(๑) ผ้าขอบจีวร เรียกว่า อนุวต

(๒) ชั้นท์เหล่านั้น ยังได้ชื่อต่างออกไปอีก ชั้นท์กลาง ชื่อว่า วิวัฏฐะ

(๓) ชั้นท์ริมทั้ง ๒ ข้าง ชื่อว่า อนุวิวัฏฐะ

(๔) อีกอย่างหนึ่งเฉพาะ ๕ ชั้นท์ๆ กลาง ชื่อว่า คีเวยยกะ เพราะเมื่อห่มจีวร อัฏมมณฑลของชั้นท์นั้นอยู่ที่คอ

(๕) ชั้นท์ถัดออกมาทั้ง ๒ ข้าง ชื่อว่า ชังเขยยะ เพราะอัฏมมณฑลของ ๒ ชั้นท์นั้น อยู่ที่แข้งในเวลาห่ม

(๖) ชั้นท์ถัดออกมาอีกทั้ง ๒ ข้าง ชื่อว่า พาหันตะ เพราะอัฏมมณฑลของ ๒ ชั้นท์นั้น อยู่ที่แขนในเวลาห่ม^{๓๕}

สรุปส่วนประกอบของจีวรตามชื่อเรื่องได้ ๑๑ อย่าง ดังต่อไปนี้

(๑) อัฏมมณฑล คีเวยยกะ

(๒) มณฑล วิวัฏฐะ

(๓) อัฏมมณฑล ชังเขยยะ

(๔) มณฑล อนุวิวัฏฐะ

(๕) อัฏมมณฑล พาหันตะ

(๖) มณฑล อนุวิวัฏฐะ

(๗) อัฏมกุลี

(๘) กุลี

(๙) อนุวต

(๑๐) รังคุม

(๑๑) ลุกคุม^{๓๖}

ผ้าที่ภิกษุใช้ตามปกติเรียกรวมๆ ว่า จีวร พระพุทธองค์อนุญาตให้ภิกษุในพระพุทธศาสนา ใช้นุ่งห่ม แบ่งเป็นผ้า ๓ ผืนที่เรียกว่า ไตรจีวร คือ สังฆาฏิ (ผ้าทาบใช้ห่มซ้อนเวลาเข้าหมู่บ้านหรือทาบ

^{๓๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑-๑๘.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗-๑๘.

บนไหล่) (๒) อุตตราสงค์ (จีวร, ผ้าห่มปกปิดกายท่อนบน) และ (๓) อันตรวาสก (สบง, ผ้าห่มปกปิดกายท่อนล่าง) ก่อนจะใช้สอยต้องมีการกะ ตัด เย็บ ย้อมและทำวินัยกรรมมีการทำพินทุกัปปะเป็นต้น จีวรของภิกษุจัดเป็นสิ่งที่ต้องให้ความสำคัญทั้งในการแสวงหา การจัดทำและการนุ่งห่ม มีข้อปฏิบัติให้พิจารณาทั้งก่อนใช้สอย ขณะใช้สอยและหลังจากใช้สอย เป็นสัญลักษณ์ของผู้ออกบวชใน อริยวินัย เป็นธงชัยของพระอรหันต์ จึงเป็นสิ่งที่ต้องให้ความเคารพยำเกรงไม่ทำลายให้เสียหาย

๓.๒.๓ ผ้าบังสุกุลจีวร

ในบรรดาผ้าที่ภิกษุใช้สอยนั้น ผ้าบังสุกุลเป็นผ้าที่พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่า ภิกษุควรใช้สอย เพราะผ้าประเภทนี้ส่งเสริมความมกน้อยสันโดษของภิกษุผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ผ้าบังสุกุลจีวร คือ ผ้าที่เกลือกกลั้วด้วยฝุ่น ผ้าที่ได้มาจากกองฝุ่น กองหยากเยื่อ ซึ่งเขาทิ้งแล้ว ตลอดถึงผ้าห่อคลุมศพ ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ไม่ใช่ผ้าที่ชาวบ้านถวายเป็นสังฆทาน ปัจจุบันมักหมายถึง ผ้าที่พระชกจากศพโดยตรงก็ตาม จากสายโยงศพก็ตาม ภิกษุผู้ถือบังสุกุล คือ ใช้ผ้าเฉพาะที่ได้จากกองฝุ่นกองหยากเยื่อ คือ ผ้าที่เขาทิ้งแล้ว มาทำเครื่องนุ่งห่ม ไม่ใช่ผ้าที่ชาวบ้านถวาย

ผ้าบังสุกุล หรือ ผ้าเปื้อนฝุ่นมีหลายชนิด ดังที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า ผ้าบังสุกุล ๑๖ ชนิด คือ

- (๑) ผ้ายกที่ป่าช้า (โสสานิกะ)
- (๒) ผ้ายกที่ประตูตลาด (ปาปณิกะ)
- (๓) ผ้าที่เขาทิ้งตามทางรถ (รณิกะ)
- (๔) ผ้าที่เขาทิ้งในกองขยะ (สังการกุกกะ)
- (๕) ผ้าเช็ดกรรมลทินของหญิงคลอดบุตร (โสตลิกะ)
- (๖) ผ้าอาบน้ำ (สินานะ)
- (๗) ผ้าที่เขาทิ้งไว้ตามท่าอาบน้ำ (ติตตะ)
- (๘) ผ้าที่เขาห่อคนตายไปป่าช้าแล้วนำกลับมา (คตปัจจาตตะ)
- (๙) ผ้าที่เหลือจากไฟไหม้ (อคคิททมะ)
- (๑๐) ผ้าที่ถูกโคเคี้ยว (โคชยิตตะ)
- (๑๑) ผ้าที่ถูกปลวกกัด (อุปจกชยิตตะ)
- (๑๒) ผ้าที่ถูกหนูกัด (อนทูลชยิตตะ)
- (๑๓) ผ้าที่ริมขาด (อันตัจฉินนะ)
- (๑๔) ผ้าที่ขาดชาย (ทสัจฉินนะ)
- (๑๕) ผ้าที่ร่อนมา (ธชาหฺนุ)
- (๑๖) ผ้าที่เขาบูชาที่จอมปลวก (กฺกุปะ)^{๓๗}

ในสมัยพุทธกาล ระยะเวลาแรกพระพุทธเจ้าไม่อนุญาตให้พระภิกษุรับผ้านุ่งห่มจากฆราวาส แต่ให้พระภิกษุเก็บผ้าบังสุกุลหรือผ้าที่เขาทิ้งไว้ตามร้านตลาดหรือผ้าห่อศพที่ไม่มีผู้ใดปรารถนา เพราะสกปรก มาซักล้างให้สะอาด แล้วเก็บไว้เพื่อนำมาตัดเย็บเป็นผ้าผืนใดผืนหนึ่งที่ชำรุดในเวลาที่ต้องการต่อไป ต่อมาจึงมีพระบรมพุทธานุญาตให้รับผ้าจากฆราวาสได้ เรียก คหบดีจีวร เพื่อเจริญศรัทธาของ

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน วิมหา.อ. (ไทย) ๖/๔/๑/๔๐๓.

อุบาสกอุบาสิกาผู้เลื่อมใส และบรรเทาความยากลำบากของพระภิกษุสงฆ์ในการแสวงหาผ้าอีกทางหนึ่งด้วย แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังกำหนดให้ภิกษุแสวงหาผ้าและใช้ผ้าด้วยความสำรวม ไม่ให้ใช้ด้วยความยึดมั่น เห็นแก่ความสวยงามหรือประดับตกแต่ง แต่ให้ใช้เพื่อป้องกันลม แดด สัตว์เลื้อยคลานเป็นต้น อีกทั้งแม้ภายหลังจะอนุญาตให้รับคหบดีจีวรแต่ก็ยังกำหนดให้ปฏิบัติตามวินัยเหมือนเดิม คือ ต้องทำตามที่อนุญาตไว้ คือ การใช้ชนิดของผ้า การย้อมสี การตัดเย็บ การเก็บรักษา และ การทำวินัยกรรม

๓.๒.๔ ความสันโดษด้วยจีวร

ในการแสวงหาและใช้สอยจีวรตามหลักอริยวัตรปฏิบัติ ภิกษุต้องสันโดษด้วยจีวรตั้งแต่เริ่มต้นคิดอยากได้จีวรมาห่มไปจนถึงตอนสละจีวร พระอรรถกถาจารย์จำแนกความสันโดษด้วยจีวรไว้ ๒๐ อย่าง ดังรายละเอียดในอรรถกถาอริยวัตรสูตรที่แนะนำให้ภิกษุพึงรู้จักจีวรสันโดษ ๒๐ อย่าง คือ

- (๑) ความสันโดษด้วยการตรึก (วิตักกสันโดษ)
- (๒) ความสันโดษด้วยการเดินทาง (คมนสันโดษ)
- (๓) ความสันโดษด้วยการแสวงหา (ปริเยสนสันโดษ)
- (๔) ความสันโดษด้วยการได้ (ปฏิลาภสันโดษ)
- (๕) ความสันโดษด้วยการรับ (ปฏิคคหณสันโดษ)
- (๖) ความสันโดษด้วยการรับพอประมาณ (มัตตปฏิคคหณสันโดษ)
- (๗) ความสันโดษด้วยการเว้นจากความโลเล (โลลุปปวิวัชชนสันโดษ)
- (๘) ความสันโดษตามได้ (ยถาลาภสันโดษ)
- (๙) ความสันโดษตามกำลัง (ยถาพลสันโดษ)
- (๑๐) ความสันโดษตามสมควร (ยถาสารูปสันโดษ)
- (๑๑) ความสันโดษด้วยอุปการะ (อุปการสันโดษ)
- (๑๒) ความสันโดษด้วยการกะประมาณ (ปริมาณสันโดษ)
- (๑๓) ความสันโดษด้วยการฉันท (ปริโยคสันโดษ)
- (๑๔) ความสันโดษด้วยการเว้นจากการสะสม (สันนิธิปวิวัชชนสันโดษ)
- (๑๕) ความสันโดษด้วยการสละ (วิสัชนสันโดษ)^{๓๘}

คัมภีร์มหานิทเทสพรรณนาความสันโดษด้วยจีวรของภิกษุโดยจำแนกเป็น ๓ ประการ คือ

- (๑) ภิกษุในศาสนานี้ได้จีวรดีก็ตาม ไม่ได้ก็ตาม ภิกษุนั้นใช้สอยจีวรนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาอย่างอื่น แม้ได้ก็ไม่รับ นี่ชื่อว่า ยินดีตามได้ในจีวรของภิกษุนั้น (ยถาลาภสันโดษ)
- (๒) ภิกษุใดปกติมีกำลังน้อย หรือถูกอาพาธและชราครอบงำ ห่มจีวรหนักย่อมลำบาก ภิกษุนั้นแลกเปลี่ยนจีวรนั้นกับภิกษุที่ชอบกัน แล้วใช้สอยจีวรผืนที่เบาเป็นผู้สันโดษ. นี่ชื่อว่า ยินดีตามกำลังในจีวรของภิกษุนั้น (ยถาพลสันโดษ)
- (๓) ภิกษุรูปอื่นได้ปัจจัยประณีต ภิกษุนั้นได้จีวรมีค่ามาก มีจีวรผ้าไหมเป็นต้นผืนใดผืนหนึ่ง หรือจีวรหลายผืนแล้วถวายว่า ผืนนี้สมควรแก่พระเถระผู้บวชนาน ผืนนี้สมควรแก่ท่านผู้เป็นพหูสูต ผืนนี้สมควรแก่ภิกษุอาพาธ ผืนนี้สมควรแก่ภิกษุผู้มีลาภน้อย ดังนี้ แล้วเลือกจีวรเก่า ๆ ของ

^{๓๘} อิง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๙๓.

ภิกษุเหล่านั้น หรือจีวรที่เปื้อนจากกองหยากเยื่อเป็นต้น เอาจีวรเหล่านั้นใช้เป็นสังฆาฏิ ย่อมเป็นผู้สันโดษ นี่ชื่อว่า ยินดีตามความสมควรในจีวรของภิกษุนั้น (ยถาสารูปสันโดษ)

สันโดษ ๓ นี้เป็นไปในปัจจัย ๔ แต่ละอย่างๆ จึงรวมเรียกว่า สันโดษ ๑๒ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) ยถาลาภสันโดษในจีวร คือ ยินดีตามที่ได้ในจีวรภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น เมื่อได้รับจีวรซึ่งญาติโยมถวายมา จีวรนั้นจะดีหรือไม่ดีก็ตาม ภิกษุย่อมใช้สอยจีวรนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาจีวรอื่นอีก ถึงแม้จะมีผู้ถวายในภายหลังก็ไม่รับ

(๒) ยถาพลสันโดษในจีวร คือ ความยินดีตามกำลังในจีวรหรือเครื่องนุ่งห่มของตน เช่น หากภิกษุเป็นผู้มีกำลังน้อยอาพาธ หรือชราภาพ ควรที่จะนุ่งห่มจีวรเบา ก็ยินดีใช้สอยจีวรเช่นนั้น แม้จะได้รับจีวรอย่างหนา คุณภาพดีไม่หวงแหนเอาไว้ แต่นำไปถวายภิกษุอื่น

(๓) ยถาสารูปสันโดษในจีวร คือ ความยินดีตามสมควรในจีวรนั้น เช่น การที่ภิกษุได้รับจีวรที่มีคุณภาพดีและราคาแพงหรือได้รับบาตรคุณภาพดีและราคาแพง ภิกษุรูปนั้นจึงมีความคิดว่า จีวรและบาตรนี้ย่อมสมควรแก่พระเถระผู้บวชนาน หรือผู้เป็นพหูสูต หรือผู้อาพาธ หรือผู้มีลาภน้อย จึงนำไปถวายแก่ผู้สมควร ไม่เก็บไว้ใช้เองหรือเปลี่ยนเอาจีวรเก่าของพระเถระมา ใช้สอยแทน

สันโดษเป็นสภาพธรรมที่มีจริงเป็นธรรมฝ่ายดี จะไม่เป็นอกุศลเลย เป็นมงคลและเป็นธรรมเครื่องขัดเกลากิเลสอันจะทำให้ถึงพระนิพพาน

ความสันโดษ คือความเป็นผู้ยินดีในของๆตนที่ได้มา แต่ขณะที่เป็นความสันโดษ ขณะนั้นไม่ใช่ความยินดีที่เป็นโลภะ แต่ขณะนั้นเมื่อผู้อื่นจะให้อะไรก็ไม่รับเพราะมีความสันโดษคือเห็นว่าของๆตนเพียงพอแล้วจึงไม่รับในสิ่งได้มา ขณะนั้นไม่มีโลภะเป็นความสันโดษในขณะนั้น

ความสันโดษจึงเป็นความยินดีในของๆตนที่มีอยู่ ผู้ที่ยินดีในของๆตน ย่อมจะไม่เดือดร้อนกับสิ่งที่จะได้หรือไม่ได้ เพราะไม่มีความปรารถนาต้องการในสิ่งภายนอก ไม่มีความคาดหวังในสิ่งที่จะได้รับ เพียงแต่ใช้สิ่งที่มีในปัจจุบันที่มีของตน ดังพระพุทธที่ว่า “ผู้ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ป็นอดีตไม่บ่นถึงสิ่งที่ป็นอนาคตยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยสิ่งป็นปัจจุบันเรียกว่า ผู้สันโดษ”

ความสันโดษ มี ๑๒ ประการ คือ ความสันโดษตามมีตามได้ (ยถาลาภสันโดษ) ความสันโดษตามกำลังของตน (ยถาพลสันโดษ) ความสันโดษตามความเหมาะสม (ยถาสารูปสันโดษ) ในปัจจัย ๔ คือ ในจีวร ปิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัย (ยา) จึงเป็นสันโดษ ๑๒ ประการ ยกตัวอย่างเช่น หากได้จีวรหรือเสื้อผ้ามาจะดีหรือไม่ดีและก็ได้ใช้จีวรหรือเสื้อผ้านั้น เมื่อมีผู้ให้ก็ไม่มี ความปรารถนาต้องการที่จะรับในจีวรหรือเสื้อผ้าอีก เพราะเห็นว่าตัวเองมีใช้แล้ว เพียงพอแล้วและก็ได้ใช้ของของตนนั้นต่อไป ชื่อว่า ผู้สันโดษตามมีตามได้ (ยถาลาภสันโดษ) แต่เมื่อได้จีวรหรือเสื้อผ้าซึ่งไม่เหมาะสมกับตน เช่น จีวรหนักไปเป็นต้น ก็แลกเปลี่ยนกับผู้อื่น ดังนั้น การแลกเปลี่ยนก็เป็นความสันโดษเช่นกัน เป็นความสันโดษตามกำลังของตน (ยถาพลสันโดษ)

ส่วนภิกษุหรือบุคคลใดที่ได้จีวรหรือผ้าที่ประณีตก็คิดว่าควรให้ผู้อื่นมีอาจารย์ มารดาบิดา เป็นต้นแล้วให้บุคคลเหล่านั้น ส่วนตัวเองก็ใช้ของๆที่ตัวเองใช้อยู่ก็ชื่อว่าสันโดษเช่นกัน เป็นความสันโดษตามความเหมาะสม (ยถาสารูปสันโดษ)

ความสันโดษจึงเป็นคุณธรรมที่ควรอบรมเพราะเป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลสในชีวิตประจำวัน เป็นผู้ยินดีในของๆตนและเมื่อได้ของมาก็แบ่งให้ตามความเหมาะสม เพื่อประโยชน์กับผู้อื่นก็ชื่อว่า

สันโดษการอาศัยพึ่งพระธรรม เมื่อปัญญาเจริญขึ้นก็ย่อมเห็นประโยชน์ในการขัดเกลากิเลส แม้ความสันโดษก็จะเจริญขึ้น ซึ่งความสันโดษเป็นมงคล นำมาซึ่งความเจริญและเป็นธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส

สันโดษเป็นมงคลประการหนึ่งในมงคล ๓๘ ประการ เป็นคุณธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญ เพราะเป็นเหตุละบาปธรรมอันมีการปรารถนาเกินประมาณหรือมากเกินไป เหตุ ซึ่งจะเห็นได้ว่าสันโดษเป็นไปเพื่อขัดเกลากุศลธรรมในชีวิตประจำวันค่อยๆ ขัดเกลาคความติดข้อง สันโดษมี ๓ ความหมาย คือ ยินดีในของของตน ยินดีในสิ่งที่มีอยู่ และ ยินดีโดยชอบธรรม ไม่แสวงหาในทางที่ไม่ชอบ บุคคลผู้ที่มีความสันโดษจะอยู่ ณ ที่ใด ก็เป็นผู้อยู่อย่างสบายไม่มีความเดือดร้อนใจเนื่องจากยินดีในสิ่งที่ตนมีที่ตนได้ ซึ่งจะต่างจากผู้ที่ไม่สันโดษ ไม่รู้จักพอ เต็มไปด้วยความต้องการ เมื่อไม่ได้ก็เดือดร้อนใจไม่พอใจ แต่ถ้าได้แล้วก็ติดข้องมากยิ่งขึ้น

๓.๒.๕ รุดงค์ที่เกี่ยวกับจีวร

การบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติพาชื่อว่าด้วยความสันโดษด้วยจีวรประเด็นสุดท้าย คือ ภิกษุควรรู้จักรุดงค์เกี่ยวกับจีวร จากการศึกษาพบว่า รุดงค์เป็นวัตรปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ แต่ไม่มีการบังคับ แล้วแต่ผู้ใดจะสมัครใจปฏิบัติ เป็นอุบายวิธีกำจัดขัดเกลากิเลส ทำให้เกิดความมักน้อย สันโดษยิ่งขึ้น ไม่สะสม เพื่อให้เบาสบายไปมาได้สะดวกด้วยไม่มีภาระมาก เหมือนนกที่มีเพียงปีกก็บินไป มีไข่เพื่อสะสมหรือเพื่อลากลับการะและชื่อเสียง ถ้าทำเพื่อลาภ เพื่อชื่อเสียง ต้องอาบัติทุกกฏ

โดยรูปศัพท์ รุดงค์ แปลว่า องค์คุณเป็นเครื่องกำจัดกิเลส องค์คุณของผู้กำจัดกิเลส หรือ การสมาทานเพื่อเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอันอันตรายต่อสัมมาปฏิบัติ รุดงค์นั้น เป็นศัพท์เฉพาะที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเถรวาท โดยพระพุทธเจ้าตรัสแสดงรุดงค์ลักษณะต่างๆ ไว้หลายพระสูตร เมื่อรวมแล้ว จึงได้ทั้งหมด ๑๓ข้อรุดงค์ในปัจจุบันยังคงเป็นแนวการปฏิบัติที่เป็นที่นิยมของชาวพุทธเถรวาททั่วไปในหลายประเทศ โดยไม่จำกัดเฉพาะพระสงฆ์เท่านั้น คฤหัสถ์ทั่วไปก็ถือปฏิบัติได้บางข้อเช่นกัน

อริยวัตรปฏิบัติพาชื่อว่าด้วยความสันโดษด้วยจีวรกล่าวถึงรุดงค์เกี่ยวกับจีวร ๒ ข้อ จัดอยู่ในหมวดที่ ๑ จีวรปฏิสังยุตต์ (เกี่ยวกับจีวร) ได้แก่ รุดงค์หมวดที่ ๑ จีวรปฏิสังยุตต์ (เกี่ยวกับจีวร) ๒ อย่าง คือ (๑) องค์แห่งภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร (ปิงสุกุลิกังคะ)^{๓๙} (๒) องค์แห่งภิกษุผู้ถือผ้าไตรจีวรเป็นวัตร (เตจจีริกังคะ)^{๔๐} มีคำอธิบายว่า

(๑) การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร คือการใช้แต่ผ้าเก่าที่คนเขาทิ้งเอาไว้ตามกองขยะบ้าง ข้างถนนบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง นำผ้าเหล่านั้นมาซัก ย้อมสี เย็บต่อกันจนเป็นผืนใหญ่แล้วนำมาใช้ งดเว้นจากการใช้ผ้าของโยมโดยตรงทุกชนิด (วางใกล้เท้าได้)

(๒) การถือผ้า ๓ ผืน (ไตรจีวร) เป็นวัตร คือการใช้ผ้าเฉพาะที่จำเป็นเท่านั้น อันได้แก่ สบง (ผ้าถุง) จีวร (ผ้าห่ม) สังฆาฏิ (ผ้าสารถีประโยชน์ เช่น คลุมกันหนาว ปูนั่ง ปูนอน ปิดฝุ่น ใช้แทนสบง หรือจีวรเพื่อซักผ้าเหล่านั้น ปัจจุบันภิกษุไทยมักใช้พาดบ่าเมื่อประกอบพิธีกรรม)

มีหลักการปฏิบัติโดยสรุป ๒ ประการดังต่อไปนี้

(๑) ปิงสุกุลิกังคะ ละเว้นใช้ผ้าที่ประณีตเหมือนที่คหบดีใช้ (พระปานิยมใช้ผ้าท่อนเก่า) สมาทานถือใช้แต่ผ้าบังสุกุลที่เขาทิ้งแล้ว (ข้อนี้ตามคัมภีร์เมื่อเทียบกับวัดป่าไม่ต่างกัน)

^{๓๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๒๘-๑๓๔.

^{๔๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๕-๑๓๘.

(๒) เตจิวริกังคะ ละเว้นการมีผ้าครอบครองและใช้สอยผ้าเกิน ๓ ผืน (วัดป่าสมานทานการใช้สอยผ้าไตรจีวร ในความหมายว่าผ้านุ่ง ผ้าห่ม ผ้าคลุมด้วย (ในทางปฏิบัติจะใช้ผ้าคลุมนุ่งเมื่อชักตากผ้านุ่งและผ้าห่มชั่วคราว) คือ ผ้าที่เป็นผืน ๆ ที่ไม่ได้ตัดเป็นชุด ตามหลักผ้าใช้นุ่งห่มเพื่อกันความร้อนความเย็นและปกปิดร่างกายกันความน่ายายเท่านั้น

สรุปความได้ว่า สำหรับภิกษุทั่วไปแล้ว พระพุทธองค์อนุญาตให้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาห่มผ้ากาสาละ (ผ้าย้อมน้ำฝาด) เป็นหลัก โดยวัสดุที่อนุญาตให้นำมาทอเป็นผ้านั้น ได้แก่ เปลือกไม้ ฝ้าย ไหม ขนสัตว์ ป่าน ผ้าวสมกัน โดยผ้าที่จะนำมาห่มนั้นอาจได้จากอุปฌาย์อาจารย์ เพื่อนสหธรรมิก หรือญาติก็ได้ แต่สำหรับภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวัตรปฏิบัติทางด้วยความสันโดษในจีวรจำต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักธุดงค์หมวดจีวรปฏิสังยุต ๒ ชนิดเท่านั้น คือ

(๑) ปังสุกุลิกังคะ ๑ คือ ธุดงค์ของภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลจีวรเป็นวัตรโดยมีวิธีปฏิบัติต่างๆ ตามหลักปังสุกุลิกังคะ

(๒) เตจิวริกังคะ ๑ คือ ธุดงค์ของภิกษุผู้ถือการใช้ผ้าไตรจีวรเป็นวัตร

มีหลักสำคัญอยู่ว่า การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร คือการใช้แต่ผ้าเก่าที่คนเขาทิ้งเอาไว้มากองขยะบ้าง ข้างถนนบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง นำผ้าเหล่านั้นมาซัก ย้อมสี เย็บต่อกันจนเป็นผืนใหญ่แล้วนำมาใช้ งดเว้นจากการใช้ผ้าของโยมโดยตรงทุกชนิด (วางใกล้เท้าได้) สำหรับการถือผ้า ๓ ผืน (ไตรจีวร) เป็นวัตร คือ การใช้ผ้าเฉพาะที่จำเป็นเท่านั้น อันได้แก่ สบง (ผ้านุ่ง) จีวร (ผ้าห่ม) สังฆาฏิ เป็นการจำกัดการใช้ผ้าเท่าที่จำเป็นต่อการนุ่งห่มเท่านั้น

สรุปความได้ว่า หลักการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติข้อที่ ๑ ว่าด้วยความสันโดษด้วยจีวร เกี่ยวข้องการแสวงหาและการใช้สอยจีวรด้วยความสันโดษ ภิกษุผู้บำเพ็ญอริยวัตรข้อนี้จะต้องทำความรู้จักกับจีวร ๓ ด้าน คือ (๑) จีวรที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตมีจีวรที่ทำจากเปลือกไม้ ฝ้าย ป่าน ไหม เป็นต้น (๒) จีวรที่ทรงอนุญาตให้มีจีวรที่ทำจากวัสดุ ๒ ประเภท ผ้ามืดเงิน ผ้ามืดแดง เป็นต้น และ (๓) จีวรที่ทรงห้ามให้มีจีวรที่ทำจากผ้าคารอง ผลไม้ ผสมมนุษย์ เป็นต้น ผ้าที่ทรงห้ามเหล่านั้นส่วนมาเป็นผ้าที่นักบวชนอกศาสนาห่ม นอกจากนี้ก็ควรทำความเข้าใจกับขั้นตอนการปฏิบัติ คือ (๑) รู้จักชนิดของจีวรที่ทรงอนุญาต รวมทั้งจีวรที่ไม่อนุญาต และวัสดุที่ทำจีวร สี วิธีทำจีวร เป็นต้น (๒) รู้จักเขตของจีวร (ที่มาของจีวร) (๓) รู้จักผ้าบังสุกุลจีวรประเภทต่างๆ (๔) รู้จักความสันโดษด้วยจีวร ๒๐ อย่าง และ (๕) รู้จักธุดงค์เกี่ยวกับจีวร ๒ อย่างคือ ปังสุกุลิกังคะ (ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร) และเตจิวริกังคะ (ถือผ้าไตรจีวรเป็นวัตร)

๓.๓ หลักการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติข้อที่ ๒ : สันโดษด้วยบิณฑบาต

บิณฑบาต (อาหาร) เป็นปัจจัย ๔ ประเภทที่ ๒ ที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระองค์ได้ฉันเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ดำรงชีพอยู่ได้ตามอัตภาพ สำหรับภิกษุทั่วไปก็สามารถแสวงหาและฉันอาหารบิณฑบาตที่พระพุทธเจ้าอนุญาตไว้ได้ตามปกติ มีวิธีการปฏิบัติปรากฏอย่างชัดเจนในพระวินัยปิฎก เช่น โภชนวรรคแห่งปาจิตติย^{๔๑} โภชนปฏิสังยุตแห่งเสขียวัตต^{๔๒} วัดตวันธกะ

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน วิ.มท. (ไทย) ๒/๒๐๓/๓๖๕.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ป. (ไทย) ๘/๑๕๓/๑๐๗.

เช่น ปิณฑจาริกวัตร^{๔๓} ภัตตคควัตร^{๔๔} อนุโมทนาวัตร^{๔๕} ต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะได้เสนอหลักการบำเพ็ญ อริยวังสปฏิบัติที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยยึดตามพุทธดำรัสใน ๓ แหล่งข้อมูลสำคัญ คือ (๑) อริยวังสสูตร (๒) อรรถกถาอริยวังสสูตรและ (๓) เนื้อหาที่เกี่ยวข้องจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา อื่นๆ เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค มีรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

อรรถกถาอริยวังสสูตรบรรยายว่า อริยวังสปฏิบัติชื่อว่าด้วยสันโดษด้วยบิณฑบาต กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับบิณฑบาต ๔ ประเด็น คือ

- (๑) ชนิดของบิณฑบาต
- (๒) เขตของบิณฑบาต
- (๓) สันโดษด้วยบิณฑบาต
- (๔) รุดงค์ที่เกี่ยวกับบิณฑบาต^{๔๖}

หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติข้อที่ ๒ ว่าด้วยความสันโดษด้วยบิณฑบาตมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ ชนิดของบิณฑบาต

การบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติข้อที่ว่าด้วยความสันโดษด้วยบิณฑบาต ในเบื้องต้นภิกษุต้อง รู้จักบิณฑบาตที่ต้องแสวงหา ได้มาและฉันด้วยความสันโดษ หลักการสำคัญในข้อนี้ คือ สันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้ (อิตริตเรน ปิณฑปาเตน) ได้แก่ ด้วยบิณฑบาตอย่างใดอย่างหนึ่ง ในการปฏิบัติ ภิกษุควรมีความรู้เกี่ยวกับวิธีปฏิบัติตามลำดับ ๔ ประการ คือ

- (๑) ภิกษุพึงรู้จักบิณฑบาต
- (๒) พึงรู้จักเขตของบิณฑบาต
- (๓) พึงรู้จักความสันโดษด้วยบิณฑบาต
- (๔) พึงรู้จักรุดงค์ที่เกี่ยวเนื่องกับบิณฑบาต

บิณฑบาตที่ภิกษุต้องแสวงหาและฉันด้วยความสันโดษนั้น ในอรรถกถาอริยวังสสูตรท่านระบุไว้ว่ามี ๑๖ ประเภท คือ

- (๑) ข้าวสุก (โอหนะ)
- (๒) ขนมหส (กุมมาสะ)
- (๓) ข้าวสัตตุ (สัตตุ)
- (๔) ปลา (มัจฉะ)
- (๕) เนื้อ (มังสะ)
- (๖) น้านม (ชีระ)
- (๗) นมส้ม (ทมิ)
- (๘) เนยใส (สปีปิ)

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๕/๒๓๓.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๓/๒๓๐.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๒/๒๒๘.

^{๔๖} อ.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๙๗.

- (๙) เนยขี้ (นวนีตะ)
- (๑๐) น้ำมัน (เตละ)
- (๑๑) น้ำผึ้ง (มธุ)
- (๑๒) น้ำอ้อย (ผาณิตะ)
- (๑๓) ข้าวต้ม (ยาคุ)
- (๑๔) ของควรเคี้ยว (ขาหนิยะ)
- (๑๕) ของควรลิ้ม (สายนิยะ)
- (๑๖) ของควรกิน (เลหนิยะ)

บิณฑบาตหรืออาหารเหล่านี้ภิกษุจะต้องแสวงหาและฉันด้วยความสำรวม ไม่ฉันปริมาณมากจะทำให้อึดอัดเป็นอาหารของคนมักมากอาจทำให้เกิดอาการเมาภัตรและส่งผลทำให้ร่างกายอ่อนแอและไม่ควรฉันปริมาณน้อย เพราะอาจทำให้ร่างกายขาดสารอาหาร แต่ควรฉันให้พอดีแก่การหล่อเลี้ยงร่างกาย เพื่อดำรงรักษาร่างกายให้มีชีวิตอยู่ต่อไปเพื่อศึกษาธรรม บำเพ็ญเพียรและทำประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและสังคมต่อไป

๓.๓.๒ เขตของบิณฑบาต

ในการแสวงหาและการฉันบิณฑบาตนั้น ภิกษุต้องศึกษาทำความเข้าใจถึงที่มาหรือสถานที่เกิดของบิณฑบาต ที่เรียกว่า เขต หมายถึง สถานที่เกิด หรือ สถานที่ได้มาของปัจจัยเครื่องใช้สอยในชีวิตของภิกษุ ในอริยวงศ์สูตรนี้ เขตของบิณฑบาต หมายถึง สถานที่เกิดของบิณฑบาต หรือสถานที่ที่ภิกษุได้รับอาหารบิณฑบาต อรรถกถาอริยวงศ์สูตรจำแนกสถานที่เกิดของบิณฑบาตไว้ ๑๔ อย่าง โดยเรียกเป็นชื่อภัตรประเภทต่างๆ ได้แก่

- (๑) ภัตตาหารถวายสงฆ์ทั้งหมด (สังฆภัต)
- (๒) ภัตตาหารถวายภิกษุ ๒-๓รูป (อุทเทศภัต)
- (๓) ภัตตาหารที่นิมนต์แล้วถวาย (นิมนตณภัต)
- (๔) ภัตตาหารที่นิมนต์ให้จับสลากแล้วถวาย (ตามสลาก) (สลากภัต)
- (๕) ภัตตาหารถวายปักษ์ (๑๕ วัน) ละ ๑ ครั้ง (ปักษิกภัต)
- (๖) ภัตตาหารถวายในอุโบสถ (อุโปสถิกภัต)
- (๗) ภัตตาหารถวายในวันแรม ๑ ค่ำ (ปาฏิปติกภัต)
- (๘) ภัตตาหารถวายภิกษุที่มาขอพักอาศัยไม่ใช่อยู่ประจำ (อาคันตุกภัต)
- (๙) ภัตตาหารถวายภิกษุที่เตรียมจะเดินทางไป (คัมภิกภัต)
- (๑๐) ภัตตาหารถวายภิกษุไข้ (คิลานภัต)
- (๑๑) ภัตตาหารถวายภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ (คิลานุปัฏฐากภัต)
- (๑๒) ภัตตาหารถวายในวิหารอันไกล (ธูรภัต)
- (๑๓) ภัตตาหารถวายประจำกุฏิ (กุฏิภัต)
- (๑๔) ภัตตาหารถวายประจำวิหาร (วิหารภัต)^{๔๗}

^{๔๗} อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๙๘.

บิณฑบาตหรือภัตตประเภตต่างๆ เหล่านี้จำแนกได้หลายหมวดหมู่ แบ่งตามจำนวนของภิกษุผู้รับภัตบ้าง แบ่งตามเวลาที่ถวายบ้าง แบ่งตามคุณสมบัติของภิกษุผู้รับภัตบ้าง ภัตตาหารเหล่านี้ส่วนมากเป็นของคฤหัสถ์ผู้ศรัทธาแล้วจัดเตรียมมาถวาย โดยเป็นผู้ศรัทธาทั่วไปบ้าง เป็นญาติบ้าง เป็นคนปวารณาบ้าง ในกรณีทั่วไปให้ภิกษุรับภัตตาหารตามจำนวนที่พอแก่การบริโภค แล้วแต่จะมีคนถวาย แต่ในบางโอกาสอนุญาตให้ภิกษุขออาหารพิเศษจากคฤหัสถ์ได้ เช่น ตอนอาพาธ เจ็บป่วย หรือต้องการอาหารมาบำรุงร่างกายเพื่อบรรเทาทุกข์เวทนาบางอย่าง

๓.๓.๓ ความสันโดษด้วยบิณฑบาต

ในการแสวงหาและการฉันบิณฑบาตตามหลักอริยวังสปฏิพานั้น ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ชื่อว่าด้วยความสันโดษด้วยบิณฑบาต ต้องยึดหลักการสำคัญ ๓ ข้อ คือ

(๑) ภิกษุในศาสนานี้ได้บิณฑบาตเศร้าหมองก็ตาม ประณีตก็ตามภิกษุนั้นยังชีวิตให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาอย่างอื่น แม้ได้ก็ไม่รับ ภิกษุนี้นี้ชื่อว่า ยินดีตามได้ในบิณฑบาตของภิกษุนั้น

(๒) ภิกษุใดได้บิณฑบาตอันแสดง หรือผิดสำแดงของตน ฉันบิณฑบาตนั้นแล้วไม่สบาย ภิกษุนั้นถวายบิณฑบาตนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกันแล้วฉันโภชนะเป็นที่สบายจากมือของภิกษุนั้นแล้วบำเพ็ญสมณธรรม ย่อมเป็นผู้สันโดษ ภิกษุนี้นี้ชื่อว่า ยินดีตามกำลังในบิณฑบาตของภิกษุนั้น

(๓) ภิกษुरुปร่างได้บิณฑบาต อันประณีตมาก ภิกษุนั้นถวายแก่ภิกษุผู้บวชนาน ผู้เป็นพหูสูต ผู้มีลาภน้อย ผู้อาพาธ เหมือนถวายจิวรนั้น หรือเทียวบิณฑบาต แล้วฉันอาหารสำรวมที่เหลือของภิกษุเหล่านั้น ย่อมเป็นผู้สันโดษ ภิกษุนี้นี้ชื่อว่า ยินดีตามสมควรในบิณฑบาตของภิกษุนั้น

การปฏิบัติของภิกษุผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตมีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า

(๑) ยถาลาภสันโดษในบิณฑบาต คือ ความยินดีตามได้ในบิณฑบาต เช่น เมื่อภิกษุออกบิณฑบาต ไม่ว่าจะได้รับอาหารดีเลวอย่างใดมาก็ตาม ย่อมยินดีบริโภคอย่างนั้น ไม่ต้องการอย่างอื่นอีก ถึงจะได้ก็ไม่รับ

(๒) ยถาพลสันโดษในบิณฑบาต คือ ความยินดีตามกำลังในบิณฑบาต เช่น เมื่อภิกษุได้รับบิณฑบาตที่เหมาะสมกับสุขภาพร่างกายของตน ก็ยินดีในบิณฑบาตนั้น ไม่เทียวเพ่งเล็งหรือแสวงหาบิณฑบาตอื่นอีก หรือแม้ได้รับถวายบิณฑบาตที่ดี แต่ไม่เหมาะสมกับสุขภาพของตนก็ไม่หวนแหนไว้ แต่นำไปถวายภิกษุอื่น

(๓) ยถาสารูปสันโดษในบิณฑบาต คือ ความยินดีตามสมควรในบิณฑบาต ภิกษุบางรูปมีบุญมาก ได้รับบิณฑบาตอันประณีตจำนวนมาก ก็แบ่งถวายแก่พระเถระผู้บวชนาน ผู้เป็นพหูสูต ผู้มีลาภน้อย หรือผู้อาพาธตนเองบริโภคส่วนที่เหลือ

อรรถกถาอริยวังสสูตรอธิบายว่า ความสันโดษด้วยบิณฑบาต หรือ บิณฑบาตสันโดษ จำแนกโดยละเอียดเป็น ๑๕ ประการ ได้แก่

- (๑) ความสันโดษด้วยการตรึก (วิตักกสันโดษ)
- (๒) ความสันโดษด้วยการเดินทาง (คมนสันโดษ)
- (๓) ความสันโดษด้วยการแสวงหา (ปริเยสนสันโดษ)
- (๔) ความสันโดษด้วยการได้ (ปฏิลาภสันโดษ)

- (๕) ความสันโดษด้วยการรับ (ปฏิกคหณสันโดษ)
- (๖) ความสันโดษด้วยการรับพอประมาณ (มัตตปฏิกคหณสันโดษ)
- (๗) ความสันโดษด้วยการเว้นจากความโลเล (โลลุปปวิวัชชนสันโดษ)
- (๘) ความสันโดษตามได้ (ยถาลาภสันโดษ)
- (๙) ความสันโดษตามกำลัง (ยถาพลสันโดษ)
- (๑๐) ความสันโดษตามสมควร (ยถาสารูปสันโดษ)
- (๑๑) ความสันโดษด้วยอุปการะ (อุปกาสันโดษ)
- (๑๒) ความสันโดษด้วยการกะประมาณ (ปริมาณสันโดษ)
- (๑๓) ความสันโดษด้วยการฉันท (ปริโภคสันโดษ)
- (๑๔) ความสันโดษด้วยการเว้นจากการสะสม (สันนิธิปวิวัชชนสันโดษ)
- (๑๕) ความสันโดษด้วยการสละ (วิสัชนสันโดษ)^{๔๘}

ความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามหลักอริยวัตรสปฏิพานนี้มีรายละเอียดมากพอสมควรครอบคลุมตั้งแต่มีความรู้สึกต้องการอยากได้อาหารมาฉัน ขณะแสวงหา หลังจากได้อาหารมา และหลังจากฉันอาหารแล้วก็ต้องสำรวมระวังไม่ให้กิเลสครอบงำ ไม่ทำการสะสมอาหารไว้ในที่พัก ยังคงต้องสันโดษยินดีในอาหารตามมีตามได้เช่นเดิม อาหารบางอย่างแสดงโรค หรือฉันแล้วอาจทำให้ตนลำบากก็อาจจะสละแก่ภิกษุรูปอื่นได้

๓.๓.๔ รุดงค์ที่เกี่ยวกับบิณฑบาต

โดยทั่วไปแล้ว ภิกษุจะแสวงหาอาหารด้วยการเที่ยวภิกขาจารไปรับอาหารตามบ้านเรือน หรือมีคนจัดมาถวาย โดยคนที่ถวายนั่นอาจมีทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต เช่น ญาติ คนปวารณา อุปัฏฐาก คนงานวัด ไวยาวัจกร กัปปีการก เทวดา หรือเป็นอุปัชฌาย์ อาจารย์ หรือสัทธวิหาริก อันเตวาลิก แต่การรักษา รุดงค์เกี่ยวกับอาหารก็เป็นการปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าสรรเสริญ รุดงค์เป็นวัตรปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ แต่ไม่มีการบังคับ แล้วแต่ผู้ใดจะสมัครใจปฏิบัติ เป็นอุบายวิธีกำจัดขัดเกลากิเลส ทำให้เกิดความมักน้อยสันโดษยิ่งขึ้น ไม่สะสม เพื่อให้เบาสบายไปมาได้สะดวกด้วยไม่มีภาระมาก เหมือนนกที่มีเพียงปีกก็บินไป มีไข่เพื่อสะสมหรือเพื่อลามกสักการะและชื่อเสียง ถ้าทำเพื่อลามก เพื่อชื่อเสียง ต้องอาบัติทุกกฏ

ภิกษุผู้ต้องการฉันบิณฑบาตอย่างขัดเกลากิเลสอาจจะสมทาน รุดงค์ที่เกี่ยวกับการฉันอาหารบิณฑบาต รุดงค์ แปลว่า องค์คุณเป็นเครื่องกำจัดกิเลส การสมทานเพื่อเป็นเครื่องกำจัดกิเลส อันอันตรายต่อสัมมาปฏิบัติ พระพุทธเจ้าตรัสแสดง รุดงค์ลักษณะต่าง ๆ ไว้หลายพระสูตร เมื่อรวมแล้ว จึงได้ทั้งหมด ๑๓ ข้อ รุดงค์ในปัจจุบันยังคงเป็นแนวการปฏิบัติที่เป็นที่นิยมของชาวพุทธเถรวาททั่วไป ในหลายประเทศ โดยไม่จำกัดเฉพาะพระสงฆ์เท่านั้น คฤหัสถ์ทั่วไปก็ถือปฏิบัติได้บางข้อเช่นกัน

อริยวัตรสปฏิพานชื่อว่าด้วยสันโดษด้วยบิณฑบาตกล่าวถึง รุดงค์เกี่ยวกับบิณฑบาต ๕ ข้อ จัดอยู่ในหมวดที่ ๒ ได้แก่

- (๑) องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปบิณฑบาตเป็นวัตร (บิณฑบาตีกังคะ)^{๔๙}

^{๔๘} อย.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๙๘.

^{๔๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๓.

(๒) องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปตามลำดับเรือนเป็นวัตร (ปทานจาริกังคะ)^{๕๐}

(๓) องค์แห่งภิกษุผู้มีการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร (เอกาสนิกังคะ)^{๕๑}

(๔) องค์แห่งภิกษุผู้มีการถือเอาก่อนข้าวในบาตรเป็นวัตร (ปัตตปิณฑิกังคะ)^{๕๒}

(๕) องค์แห่งภิกษุผู้มีการฉันปัจฉาภัตเป็นวัตร (ขลุปัจฉาภัตติกังคะ)^{๕๓}

มีคำอธิบายตามลำดับว่า

(๑) การถือบิณฑบาตเป็นวัตร คือการบริโภคอาหารเฉพาะที่ได้มาจากการรับบิณฑบาตเท่านั้น ไม่บริโภคอาหารที่คนเขานิมนต์ไปฉันตามบ้าน

(๒) ถือการบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นวัตร คือจะรับบิณฑบาตโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่เลือกว่าเป็นบ้านคนรวยคนจน ไม่เลือกว่าอาหารดีไม่ดี มีใครใส่บาตรก็รับไปตามลำดับ ไม่ข้ามบ้านที่ไม่ถูกใจไป

(๓) ถือการฉันในอาสนะเดียวเป็นวัตร คือ ในแต่ละวันจะบริโภคอาหารเพียงครั้งเดียว เมื่อนั่งแล้วก็ฉันจนเสร็จ หลังจากนั้นก็จะไม่บริโภคอาหารอะไรอีกเลย นอกจากน้ำดื่ม

(๔) ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร คือจะนำอาหารทุกชนิดที่จะบริโภคในมื้อนั้น มารวมกันในบาตร แล้วจึงฉันอาหารนั้น เพื่อไม่ให้ติดในรสชาติของอาหาร

(๕) ถือการห้ามภัตที่ถวายภายหลังเป็นวัตร คือเมื่อรับอาหารมากพอแล้ว ตัดสินใจว่าจะไม่รับอะไรเพิ่มอีกแล้ว หลังจากนั้นถึงแม้มีใครนำอะไรมาถวายเพิ่มอีก ก็จะไม่รับอะไรเพิ่มอีกเลย ถึงแม้ว่าอาหารนั้นจะถูกใจเพียงใดก็ตาม

มีหลักการปฏิบัติโดยย่อ ๕ ประการดังต่อไปนี้

(๑) ปิณฑปาติกังคะ ละเว้นรับอดิเรกလာภ (คือรับนิมนต์ไปฉันที่ได้มานอกจากบิณฑบาตเช่นไปฉันที่บ้านที่โยมจัดไว้ต้อนรับ) สมาทาน เทียวบิณฑบาตเป็นประจำ (ข้อนี้ตามคัมภีร์เมื่อเทียบกับวัดป่าไม่ต่างกัน)

(๒) สปัตทานจาริกังคะ ละเว้นการโลเล (ยืดยาด) เทียวจาริก (ภิกขาจาร) (เพื่อมิให้ผูกพันกับญาติโยม) สมาทานบิณฑบาตตามลำดับ ลำดับบ้าน ไม่เลือกบ้านที่จะรับบิณฑบาต เดินแสวงหาบิณฑบาตไปตามลำดับ. ส่วนของวัดป่าบางที่นั้นจะมีวิธีการเพิ่มออกนอกไปจากคัมภีร์อีก คือ ละเว้นบิณฑบาตเช้าที่เดิม ถืออย่างเบาย้ายสายบิณฑบาตทุกวัน อย่างหนักรอกเดินทางย้ายที่เทียวบิณฑบาตไม่ต่ำกว่าที่เดิมไม่เกินโยชน์ (๑๖ กิโลเมตร) สมาทานบิณฑบาตตามลำดับบ้าน ลำดับอายุ พรรษา ไม่เดินแซง (แย่งอาหาร) ซึ่งไม่ผิดจากพระไตรปิฎก-อรรถกถาแต่อย่างใด สามารถทำได้เช่นกัน

(๓) เอกาสนิกังคะ ละเว้นอาสนะที่สอง สมาทานอาสนะเดียว (ฉันมือเดียว). ปกติมักถือการนั่งฉันเมื่อเคลื่อนที่จากฐานอาสนะที่หนึ่งเป็นอันยุติการฉันหรือรับประทานอาหารในวันนั้น ส่วนของวัดป่านั้นจะมีวิธีการเพิ่มออกนอกไปจากคัมภีร์อีก คือ จะกำหนดเวลาฉันในแต่ละวัน เช่น กำหนดฉันเวลา ๙ นาฬิกา ก็จะฉันในเวลานั้นทุกวัน (จะไม่ฉันก่อนเวลานั้น หรือ หลังเวลานั้น เช่น

^{๕๐} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๓-๑๔๖.

^{๕๑} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๖-๑๔๙.

^{๕๒} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๙-๑๕๑.

^{๕๓} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๑-๑๕๓.

เวลา ๘ นาฬิกา หรือ ๑๐ นาฬิกา) จะไม่เปลี่ยนเวลาฉันตามความอยากฉัน หรือ ไม่อยากฉันตามอารมณ์ แต่ฉันตามสัจจะตามเวลาที่อธิษฐานไว้

(๔) ปัตตปิณฑิกังคะ ละเว้นฉันภาชนะที่ ๒ ใส่อาหารรวมในภาชนะเดียวกันทั้งหมด สมาทาน ฉันเฉพาะในบาตร ส่วนของวัดป่าบางที่นั้นจะมีวิธีการเพิ่มออกนอกไปจากคัมภีร์อีก คือ จะต้องคนอาหารรวมกันด้วย ซึ่งแม้จะไม่มีในข้อถูกต้องตามคัมภีร์แต่ก็ทำได้ไม่ผิดอะไร

(๕) ขลุปัจฉภาตติกังคะ ละเว้นการรับประทานอาหารเหลือ สมาทานเมื่อเริ่มลงมือฉันแล้วไม่ยอมรับเพิ่ม ส่วนของวัดป่าบางที่นั้นจะมีวิธีการเพิ่มออกนอกไปจากคัมภีร์อีก คือ ละเว้นฉันเหลือให้เป็นเดน (ฉันเหลือเนื่องจากไม่ประมาณในการบริโภค) ซึ่งก็ทำได้ไม่ผิด ทั้งยังเป็นมรรยาทที่ดีงามและพบตัวอย่างของพระสมัญพุทธกาลที่ทำเช่นนี้ด้วย (อติริตต อาหารอันเป็นเดน)

สรุปความได้ว่า สำหรับภิกษุทั่วไปแล้ว พระพุทธองค์อนุญาตให้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาฉันอาหารตามประชาชนทั่วไปบริโภค จำแนกโดยประเภทแล้วมากถึง ๑๖ อย่าง เช่น ข้าวสุก ขนมนสด ข้าวสาคู ปลา เนื้อ นม นมส้ม เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ข้าวต้ม ของควรเคี้ยว ของควรลิ้ม และ ของควรกิน วัตถุสิบที่นำมาประกอบเป็นอาหารหลักๆ เรียกว่า โภชนะ ๕ อย่าง คือ ข้าวสุก ขนมนสด ขนมนแห้ง ปลา และ เนื้อ แต่หากวัสดุสิบที่อนุญาตให้นำมาประกอบอาหารถวายแก่ภิกษุก็เป็นของทั่วไปที่ชาวบ้านบริโภค แต่สำหรับภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวัธสปฏิปทาว่าด้วยความสันโดษในอาหารบิณฑบาตต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักธุดงค์หมวดโภชนปฏิสังยุต ๕ หมวด มีหลักการปฏิบัติ คือ (๑) การถือบิณฑบาตเป็นวัตร คือ การบริโภคอาหารเฉพาะที่ได้มาจากการรับบิณฑบาตเท่านั้น ไม่บริโภคอาหารที่คนเขานิมนต์ไปฉันตามบ้าน (๒) ถือการบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นวัตร คือ จะรับบิณฑบาตโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่เลือกว่าเป็นบ้านคนรวยคนจน ไม่เลือกว่าอาหารดีไม่ดี มีใครใส่บาตรก็รับไปตามลำดับ ไม่ข้ามบ้านที่ไม่ถูกใจไป (๓) ถือการฉันในอาสนะเดียวเป็นวัตร คือ ในแต่ละวันจะบริโภคอาหารเพียงครั้งเดียว เมื่อนั่งแล้วก็ฉันจนเสร็จ หลังจากนั้นก็จะไม่บริโภคอาหารอะไรอีกเลย นอกจากน้ำดื่ม (๔) ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร คือ จะนำอาหารทุกชนิดที่จะบริโภคในมือนั้น มารวมกันในบาตร แล้วจึงฉันอาหารนั้น เพื่อไม่ให้ติดในรสชาติของอาหาร และ (๕) ถือการห้ามภักที่ถวายภายหลังเป็นวัตร คือเมื่อรับอาหารมามากพอแล้ว ตัดสินใจว่าจะไม่รับอะไรเพิ่มอีกแล้ว หลังจากนั้นถึงแม้มีใครนำอะไรมาถวายเพิ่มอีก ก็จะไม่รับอะไรเพิ่มอีกเลย ถึงแม้ว่าอาหารนั้นจะถูกใจเพียงใดก็ตาม

๓.๔ หลักการบำเพ็ญอริยวัธสปฏิปทาข้อที่ ๓ : สันโดษด้วยเสนาสนะ

เสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) เป็นปัจจัย ๔ ประเภทที่ ๓ ที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระองค์ได้พักอาศัยเพื่อป้องกันความร้อน ความหนาว เหลือบ ยุง ลม ฝน แดดและสัตว์ทั้งหลายให้ดำรงชีพอยู่ได้ตามอัธยาศัย สำหรับภิกษุทั่วไปก็สามารถแสวงหาและพักอาศัยเสนาสนะได้ ๕ ประเภท คือ

- (๑) เรือนที่มีหลังคาธรรมดา (วิหาร)
- (๒) เรือนที่มุงเพียงข้างเดียว (อัชฌโยค)
- (๓) เรือนเป็นชั้นๆ ที่สวยงาม (ปราสาท)
- (๔) เรือนที่มีหลังคาตัด (หัมมิมะ)

(๕) ถ้าในภูเขา (ภูเขา)^{๕๔}

เสนาสนะเหล่านี้พระพุทธานุญาตภิกษุพักอาศัยได้ตามปกติ มีวิธีการปฏิบัติปรากฏอย่างชัดเจนในพระวินัยปิฎก เช่น เสนาสนะชั้นธกะ^{๕๕} เสนาสนะวัตร^{๕๖} อารัณญิกวัตร^{๕๗} แต่สำหรับภิกษุผู้ต้องการพักอาศัยเสนาสนะด้วยความสันโดษสามารถปฏิบัติได้ด้วยการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติปฏิบัติว่าด้วยความสันโดษในเสนาสนะ อรรถกถาอริยวัตรสูตรบรรยายว่า อริยวัตรปฏิบัติปฏิบัติว่าด้วยความสันโดษด้วยเสนาสนะ กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับเสนาสนะ ๔ ประเด็น คือ

(๑) ชนิดของเสนาสนะ

(๒) เขตของเสนาสนะ

(๓) สันโดษด้วยเสนาสนะ

(๔) รุคงค์ที่เกี่ยวกับเสนาสนะ^{๕๘}

หลักการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติปฏิบัติข้อที่ ๓ ว่าด้วยความสันโดษด้วยเสนาสนะมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ ชนิดของเสนาสนะ

การบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติปฏิบัติข้อว่าด้วยความสันโดษด้วยเสนาสนะ ในเบื้องต้นภิกษุต้องศึกษาทำความเข้าใจรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับเสนาสนะให้รอบด้าน คำว่าเสนาสนะแยกเป็น ๒ คำ คือ (๑) เสนะ และ (๒) อาสนะ รวมเป็น “เสนาสนะ” หมายถึง สถานที่สำหรับนั่งและนอน ดังความในคัมภีร์ วิสุมัสมรรคตอนหนึ่งว่า “บทว่า เสนาสนะ หมายเอาทั้งที่นอนและที่นั่ง ก็ภิกษุนอนในที่ใดๆ จะเป็นวิหารหรือโรงเรือนต่าง ๆ มีเพียงเป็นต้นก็ตาม ที่นั้น ๆ ชื่อว่า เสนะ ภิกษุยอมนั่ง คือยอมนั่งพักอยู่ในที่ใด ๆ ที่นั้นชื่อว่า อาสนะ”^{๕๙} คำว่า “เสนาะ” กับ “อาสนะ” ทั้ง ๒ คำนี้ แต่ละคำมีอธิบายโดยย่อต่อไปนี้

(๑) เสนะ (ที่นอน)

เสนาะ (ที่นอน) หมายถึง บริหาร วัตถุหรือสิ่งของเครื่องใช้ทุกประเภทที่ภิกษุใช้สำหรับนอน เช่น เสื่อ พูก หมอน เตี้ยง กระดานปูพื้น หรือวัตถุอื่นที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ปูรองก่อนนอน^{๖๐} ที่นอนของภิกษุมีทั้งแบบที่ทำด้วยไม้ หวาย หรือวัสดุอื่น ๆ มีทั้งใช้ปูกับพื้นรองนั่งหรือปูรองก่อนนอน เช่น เสื่อ พูก หรือที่ใช้หนุนรองศีรษะ เช่น หมอน อนุญาตให้ยัดด้วยวัตถุที่ให้ความนุ่ม สำหรับพูกอนุญาตให้ยัดของ ๕ ชนิด คือ (๑) ขนสัตว์ (๒) เศษผ้า (๓) เปลือกไม้ (๔) หญ้าและ (๕) ใบไม้^{๖๑} ส่วนหมอนนิยมยัดด้วย

^{๕๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๐๐/๖๘.

^{๕๕} ดุราลัยละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๗/๒๔๔/๘๔.

^{๕๖} ดุราลัยละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๔/๒๓๗.

^{๕๗} ดุราลัยละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๗/๒๓๕.

^{๕๘} อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๑.

^{๕๙} เสนาสนนติ สยณญจ อาสนญจ, ยตถ ยตถ หิ เสดิ วิหาเร วา อทฺธโยคาทิมหิ วา ตํ ตํ เสนํ, ยตถ ยตถ อาสติ นิสิตติ ตํ ตํ อาสนํ, ตํ เอกโต กตฺวา เสนาสนนติ วุจฺจติ; วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๓๔., วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๔๗-๔๘.

^{๖๐} ดุราลัยละเอียดใน วิ.จ.อ. (ไทย) ๙/๗/๑๗๗-๑๘๓.

^{๖๑} พระมหาบุญเลิศ ฐานินโทและคณะ, อริยวินัย วิถีชีวิตที่นำสู่ความเป็นอริยะ, (กรุงเทพมหานคร : หจก.สามลดา, ๒๕๕๐), หน้า ๓๒๐.

นุ่น หากมีนุ่นจำนวนมากอนุญาตให้สาងแล้วมัดในหมอนได้ นุ่นที่ทรงอนุญาตมี ๓ ชนิด คือ (๑) นุ่นต้นไม้ (๒) นุ่นเถาวัลย์ และ (๓) นุ่นหญ้า^{๖๒} อย่างไรก็ตาม ที่นอนของภิกษุต้องมีขนาดใหญ่หรือสูงนัก เพราะอาจทำให้คนติเตียน ให้สัมผัสที่นุ่มสบายจนติดใจ ติดในความสบาย ทำให้ชาวบ้านและภิกษุด้วยกันติเตียนได้ ต้องทำให้มีขนาดพอประมาณ ไม่ต้องทำให้สวยงามหรือราคาแพงเพราะจะขัดต่อสมณสาธูป ไม่ส่งเสริมการเป็นอยู่ด้วยความสันโดษ

(๒) อาสนะ (ที่นั่ง)

อาสนะ (ที่นั่ง) หมายถึง บริหารหรือวัตถุที่ใช้รองนั่ง เช่น เก้าอี้ ตั่ง ม้านั่ง อาสนะ กระดานรองนั่ง สันถัด หรือวัตถุอื่นที่สร้างขึ้นเพื่อรองนั่งหรือนั่งพิง^{๖๓} ที่นั่งของภิกษุส่วนมากจะทำด้วยวัสดุประเภทไม้ ไม้ไผ่ หรือหวาย เฉพาะสันถัดทำด้วยยาง ขนสัตว์เป็นต้น ที่นั่งของภิกษุมีทั้งที่ประกอบด้วยผ้าและที่ทำด้วยวัสดุแข็ง ใช้สำหรับประกอบร่างกายในอิริยาบถนั่ง อนุญาตให้ทำมีขนาดพอประมาณ ไม่ใหญ่หรือสูงนัก ไม่ควรมีลวดลายวิจิตรพิสดาร เพราะอาจขัดต่อสมณสาธูป ทำด้วยวัสดุที่หาได้ทั่วไปและราคาไม่แพง

เมื่อนำคำว่า “เสนาะ” และ “อาสนะ” มารวมกันเป็น “เสนาสนะ” จึงมีความหมายกว้างขึ้นครอบคลุมถึงที่อยู่อาศัยทั้งหมด สามารถจำแนกสิ่งที่เรียกว่า เสนาสนะได้ ๓ ลักษณะดังต่อไปนี้

(๑) ที่พักอาศัยของภิกษุที่ก่อสร้างเป็นอาคารหรือลักษณะอย่างอื่นเพื่อประโยชน์แก่การพักอาศัย ให้ร่มเงา เช่น ศาลา^{๖๔} วิหาร^{๖๕} กุฏิ^{๖๖} กระโจม มณฑป^{๖๗} ปราสาท^{๖๘} โรงย้อม เรือนไฟ เรือนโพธิ์ เรือนพระปฐมีมา โดยหากก่อสร้างเป็นอาคารอนุญาตให้มีอุปกรณ์หรือส่วนประกอบเพื่อให้การใช้สอยมีความแข็งแรงและใช้สอยสะดวก เช่น ประตู หน้าต่าง วงกบ ลืมสลัก เพดาน สายผู้อยู่^{๖๙}

(๒) สถานที่ตามธรรมชาติ หรือที่อยู่ตามธรรมชาติซึ่งภิกษุเข้าไปอาศัยเป็นที่พัก เช่น ภูเขา โคนไม้ ถ้ำ เจ้ามฤเขา ชั่วแห่งป่า

(๓) สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่ภิกษุใช้เป็นที่นั่ง นอน หรือทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น เตี้ยง ตั่ง พนักพิง อาสนะ พูก หมอน

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๐-๓๒๑.

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน วิ.จ.อ. (ไทย) ๙/๗/๑๗๙.

^{๖๔} ศาลา หมายถึง อาคารทรงสูง ปล่อยโถง มีทั้งกันฝาและไม้กันฝา ใช้เป็นที่พักหรือเพื่อประโยชน์การทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ศาลาวัด ศาลาที่พัก ศาลาทำน้ำ, โดยปริยายหมายถึงอาคารหรือสถานที่บางแห่ง ใช้เพื่อประโยชน์การทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ศาลาพักร้อน ศาลาสวดศพ; ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๔๒.

^{๖๕} วิหาร หมายถึง ที่อยู่ของพระสงฆ์ ที่ประดิษฐานพระพุทธรูป คู่กับโบสถ์; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒๗.

^{๖๖} กุฏิ หมายถึง เรือนหรือตึกสำหรับพระภิกษุสามเณรอยู่ กระโจม; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

^{๖๗} มณฑป หมายถึง เรือนเครื่องยอดขนาดใหญ่ มีรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส หลังคาเป็นทรงจอมแห สร้างประกอบด้วยชั้นเชิงกลอนหลายชั้นเป็นต้น; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗๖.

^{๖๘} ปราสาท หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่มีหลายชั้นสำหรับพักอาศัย หรือเรือนยอดซ้อนกันเป็นชั้น ๆ สำหรับเป็นที่ประทับเฉพาะพระมหากษัตริย์หรือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๖.

^{๖๙} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒.

อรรถกถาอริยวังสสูตรกล่าวถึงความสันโดษด้วยเสนาสนะไว้ว่า ในเบื้องต้นภิกษุพึงรู้จักเสนาสนะ ๑๕ ชนิดเหล่านี้ คือ

- (๑) เตี้ยง
- (๒) ตั่ง
- (๓) ฟูก
- (๔) หมอน
- (๕) วิหาร
- (๖) เรือนมุงด้านเดียว
- (๗) ปราสาท
- (๘) ปราสาทโล้น
- (๙) ถ้ำ
- (๑๐) ที่เรือน
- (๑๑) ป้อม
- (๑๒) เรือนโถง
- (๑๓) พุ่มไม้
- (๑๔) โคนต้นไม้
- (๑๕) สถานที่ที่ภิกษุทั้งหลายหลีกเลี่ยงไป

จะเห็นว่า เสนาสนะในพระพุทธศาสนามีความหมายค่อนข้างกว้าง เพราะหมายถึงทั้งอาคารและสถานที่ที่ภิกษุใช้เป็นที่พักอาศัย มีทั้งเสนาสนะที่มนุษย์สร้างขึ้นและมีอยู่ตามธรรมชาติ เสนาสนะของภิกษุจัดเป็นปัจจัยประเภทที่ ๓ ที่ภิกษุจะต้องอาศัยอยู่จนตลอดชีวิต เสนาสนะที่สร้างเสร็จแล้วหากต้องการให้เกิดความคงทนและสวยงามทรงอนุญาตให้ทาสีในวิหารได้ แต่ต้องเป็นสีที่สุภาพ คือ สีขาว สีดำ สีเหลือง หากต้องการวาดภาพในวิหารก็อนุญาตให้วาดเฉพาะภาพที่สุภาพ ไม่ทำให้เกิดกิเลส เช่น ภาพดอกไม้ เถาวัลย์ ฟันมังกร ดอกจอกหักกลับ ห้ามวาดภาพสตรี ภาพผู้ชาย^{๗๐}

๓.๔.๒ เขตของเสนาสนะ

คำว่า เขต หมายถึง สถานที่เกิด หรือ สถานที่ได้มาของปัจจัยเครื่องใช้สอยในชีวิต ตามความหมายนี้ เขตของเสนาสนะ จึงหมายถึง สถานที่เกิดของเสนาสนะ หรือที่มาของเสนาสนะ อรรถกถาอริยวังสสูตรอธิบายว่าเขตของเสนาสนะไว้ ๖ ประการ คือ

- (๑) โดยสงฆ์
- (๒) โดยคณะ
- (๓) โดยญาติ
- (๔) โดยมิตร
- (๕) โดยทรัพย์ของตน
- (๖) โดยบังสุกุล

^{๗๐} พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโทและคณะ, อริยวินัย วิธีชีวิตที่นำไปสู่ความเป็นอริยะ, หน้า ๓๒๐.

เสนาสนะที่ภิกษุพักอาศัยได้ อาจจำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) เสนาสนะที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น ถ้ำ เจือมเขา โคนต้นไม้ และ (๒) เสนาสนะที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ศาลา กุฏิ กระโจม ปราสาท เรือนว่าง เสนาสนะเหล่านี้อาจเกิดจากมีคนสร้างถวายเป็นของกลางแก่สงฆ์ คณะ ญาติหรือมิตรเป็นคนสร้างถวาย สร้างด้วยทรัพย์ของภิกษุตามที่มีคนบวรณ์ไว้ หรือดำเนินการโดยไวยวจักร หรือแม้แต่เสนาสนะที่ถูกทิ้งร้าง ไม่มีเจ้าของ ภิกษุก็สามารถเข้าพักอาศัยได้ ไม่ว่าจะเป็นเสนาสนะแบบใด ภิกษุก็ต้องสำรวมระวังในการพักอาศัย ไม่พักอาศัยด้วยความโลภหรือความมัวเมาหลงใหลอยู่ แต่ควรพักอาศัยเพื่อป้องกันความหนาว ร้อน เหลือบ ยุง ลม แดด ฝนและอันตรายจากสัตว์ร้าย หรือสัตว์เลื้อยคลาน

๓.๔.๓ ความสันโดษด้วยเสนาสนะ

เสนาสนะเป็นปัจจัยที่สำคัญสำหรับภิกษุผู้ละทิ้งบ้านเรือนออกบวช เป็นภาระหน้าที่ของอุปัชฌาย์ อาจารย์และภิกษุเจ้าหน้าที่ผู้ดูแลเสนาสนะแทนสงฆ์ ๒ แผนก คือ เสนาสนคาหาปกะ และเสนาสนปัญญาปกะ จะต้องรับผิดชอบดูแลเสนาสนะให้อยู่ในสภาพพร้อมเข้าพักอาศัย และคอยจัดให้ภิกษุเข้าพักโดยคำนึงถึงความเหมาะสม เมื่อได้รับมอบเสนาสนะหรือหาเสนาสนะตามที่ต้องการได้แล้ว ภิกษุต้องพักอาศัยในเสนาสนะด้วยความสันโดษ ความสันโดษด้วยเสนาสนะมีแนวปฏิบัติต่างๆ ดังต่อไปนี้ คือ

(๑) ภิกษุในศาสนานี้ได้เสนาสนะที่ชอบใจก็ตาม ไม่ชอบใจก็ตาม ภิกษุนั้นไม่เกิดโสมนัส ไม่เกิดขุ่นข้องด้วยเสนาสนะนั้น ย่อมยินดีตามได้ แม้โดยที่สุดเครื่องลาดทำด้วยหญ้า นี้ชื่อว่า ยินดีตามได้ในเสนาสนะของภิกษุนั้น

(๒) ภิกษุใดได้เสนาสนะอันทำลายสุขภาพก็ตาม ทำให้เจ็บป่วยก็ตาม เมื่ออยู่ในเสนาสนะใดไม่สบาย ภิกษุนั้นให้เสนาสนะนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน แม้อยู่ในเสนาสนะอันเป็นที่สบายในสำนักของภิกษุนั้น ก็เป็นผู้สันโดษ นี้ชื่อว่า ยินดีตามกำลังในเสนาสนะของภิกษุนั้น

(๓) ภิกษुरुบือนมีบุญมาก ได้เสนาสนะอันประณีตมาก มีถ้ำ มณฑป และเรือนยอด เป็นต้น ภิกษุนั้นถวายแก่ภิกษุผู้บวชนาน เป็นพหูสูต มีลาภน้อย ผู้อาพาธ เมื่อนถวายจีวรเหล่านั้นแล้ว แม้จะอยู่ในที่ไหนๆ ก็ย่อมเป็นผู้สันโดษ นี้ชื่อว่า ยินดีตามสมควรในเสนาสนะของภิกษุนั้น แม้ภิกษุใดสำเหนียกอยู่ว่า ชื่อว่าเสนาสนะดีเกินไป เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

เมื่อภิกษุนั่ง ณ เสนาสนะนั้นย่อมถูกความหลับครอบงำ ย่อมก้าวลงสู่ความง่วงเหงา หาวนอน ความวิตกลามกย่อมปรากฏแก่ภิกษุผู้ตื่นอยู่ แล้วไม่รับเสนาสนะเช่นนั้นแม้มาถึงแล้ว ภิกษุนั้นปฏิเสธเสนาสนะนั้นแล้ว แม้อยู่ในกลางแจ้งและโคนต้นไม้ เป็นต้น ก็เป็นผู้สันโดษ นี้ก็ชื่อว่า ยินดีตามสมควรในเสนาสนะของภิกษุนั้น

ความสันโดษด้วยเสนาสนะตามหลักอริยวัฏสัพพัตถานี้มีอธิบายเพิ่มเติมดังต่อไปนี้

(๑) ยถาลาภสันโดษในเสนาสนะ คือ ความยินดีตามที่ได้ในเสนาสนะ ภิกษุในพระพุทธศาสนาเมื่อญาติโยมถวายเสนาสนะให้ แม้ว่าเสนาสนะนั้นจะเป็นเพียงเครื่องปูลาดที่มีคุณภาพต่ำ มีราคาถูกก็ตามย่อมยินดีตามที่ได้นั้น

(๒) ยถาพลสันโดษในเสนาสนะ เช่น เมื่อภิกษุได้รับเสนาสนะที่ใช้แล้วเกิดความสบายเหมาะสมกับสุขภาพร่างกายของตน ก็พอใจใช้เสนาสนะนั้น แม้ว่าจะเป็นของเก่า หรือของไม่มีราคาก็มีความยินดีที่จะใช้สอยไม่ไปเที่ยวแสวงหาเสนาสนะอื่นอีก

(๓) ยถาสารูปสันโดษในเสนาสนะ คือ ความยินดีตามสมควรในเสนาสนะ เมื่อภิกษุได้เสนาสนะที่ดีมากมีถ้ำและมณฑป(เรือนยอดที่มีรูปสี่เหลี่ยม) เป็นต้นก็ยกให้แก่พระเถระผู้บวชนาน ภิกษุผู้เป็นพหูสูต ผู้มีลาภน้อยหรือผู้อาพาธ ส่วนตนเองก็ยืนด้อยอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งซึ่งสมควรแก่ตน เมื่ออยู่ในเสนาสนะใดเกิดความว่องเหิงหาวนอน หรือเกิดอกุศลวิตก (ความตริกในเรื่องกาม ความพยายาบาท ความเบียดเบียน) ขึ้น ไม่อยู่ในเสนาสนะนั้นอีกต่อไป เลือกลงอยู่ในที่ที่ไม่ เกิดความว่องเหิงหาวนอน และไม่เกิดอกุศลวิตก มีที่แจ้งและโคนไม้ เป็นต้น

อรรถกถาอธิบายถึงสาเหตุของความสันโดษด้วยเสนาสนะไว้อย่างละเอียด โดยเริ่มตั้งแต่ภิกษุเกิดความคิดจะแสวงหาเสนาสนะ ขณะแสวงหาเสนาสนะ ขณะพักอาศัยและหลังจากพักอาศัยในเสนาสนะแล้ว จำแนกเป็น ๑๕ ประการ คือ

- (๑) ความสันโดษด้วยการตริก (วิตกกสันโดษ)
- (๒) ความสันโดษด้วยการเดินทาง (คณสันโดษ)
- (๓) ความสันโดษด้วยการแสวงหา (ปริเยสนสันโดษ)
- (๔) ความสันโดษด้วยการได้ (ปฏิลาภสันโดษ)
- (๕) ความสันโดษด้วยการรับ (ปฏิคคหนสันโดษ)
- (๖) ความสันโดษด้วยการรับพอประมาณ (มัตตปฏิคคหนสันโดษ)
- (๗) ความสันโดษด้วยการเว้นจากความโลเล (โลลุปวิวัชชนสันโดษ)
- (๘) ความสันโดษตามได้ (ยถาลาภสันโดษ)
- (๙) ความสันโดษตามกำลัง (ยถาพลสันโดษ)
- (๑๐) ความสันโดษตามสมควร (ยถาสารูปสันโดษ)
- (๑๑) ความสันโดษด้วยอุปกระ (อุปการสันโดษ)
- (๑๒) ความสันโดษด้วยการกะประมาณ (ปริมาณสันโดษ)
- (๑๓) ความสันโดษด้วยการฉันท (ปริโภคสันโดษ)
- (๑๔) ความสันโดษด้วยการเว้นจากการสะสม(สันนิธิปริวัชชนสันโดษ)
- (๑๕) ความสันโดษด้วยการสละ (วิสัชนสันโดษ)^{๗๑}

ความสันโดษด้วยเสนาสนะ ๑๔ ประการนี้เป็นไปเพื่อความมกน้อย ส่งเสริมความสันโดษ ความยินดีในเสนาสนะป่า อันเจียบสงัดจากการรบกวนของผู้คนและเสียงต่างๆ เกื้อกูลต่อความสงบ อันเป็นที่เหมาะแก่การเจริญภาวนา เหมาะแก่การเกิดวิเวกทั้ง ๓ คือ กายวิเวก (สงบกาย) จิตตวิเวก (สงบจิต) และอุปวิเวก (สงบกิเลส)

๓.๔.๔ ธุดงค์ที่เกี่ยวกับเสนาสนะ

ในการพักอาศัยในเสนาสนะนั้น สำหรับภิกษุผู้ต้องการฝึกหัดตนก็ควรที่จะสมาทานธุดงค์ที่เกี่ยวกับเสนาสนะด้วย ธุดงค์เป็นวัตรปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ แต่ไม่มีการบังคับ แล้วแต่

^{๗๑} ๐.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๙, มังคลัตถทีปนี (ไทย) ๒/๔/๕๙.

ผู้ใดจะสมัครใจปฏิบัติ เป็นอุบายวิธีกำจัดขัดเกลากิเลส ทำให้เกิดความมักน้อยสันโดษยิ่งขึ้น ไม่สะสม เพื่อให้เบาสบายไปมาได้สะดวกด้วยไม่มีภาระมาก เหมือนนกที่มีเพียงปีกก็บินไป มีไข่เพื่อสะสมหรือ เพื่อลางสักการะและชื่อเสียง ถ้าทำเพื่อลาง เพื่อชื่อเสียง ต้องอาบัติทุกกฏ

ภิกษุผู้ต้องการพักอาศัยในเสนาสนะอย่างขัดเกลากิเลสอาจจะสมათานุดงค์ที่เกี่ยวกับเสนาสนะ ดุรงค์ แปลว่า องค์คุณเป็นเครื่องกำจัดกิเลส การสมათานเพื่อเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอัน อันตรายต่อสัมมาปฏิบัติ พระพุทธเจ้าตรัสแสดงดุรงค์ลักษณะต่าง ๆ ไว้หลายพระสูตร เมื่อรวมแล้วจึง ได้ทั้งหมด ๑๓ ข้อดุรงค์ในปัจจุบันยังคงเป็นแนวการปฏิบัติที่เป็นที่นิยมของชาวพุทธเถรวาททั่วไปในหลายประเทศ โดยไม่จำกัดเฉพาะพระสงฆ์เท่านั้น คฤหัสถ์ทั่วไปก็ถือปฏิบัติได้บางข้อเช่นกัน

อริยวงสปฏิปทาชื่อว่าด้วยสันโดษด้วยเสนาสนะกล่าวถึงดุรงค์เกี่ยวกับเสนาสนะ ๕ ข้อ จัดอยู่ในหมวดที่ ๓ เสนาสนปฏิสังยุตต์ (เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย) ๖ อย่าง ได้แก่ (๑) อารัญญิกังคะ (๒) รุกขมุลิกังคะ (๓) อัปโภกาสิกังคะ (๔) โสสานิกังคะ (๕) ยถาสันถติกังคะ และ (๖) เนสัชชิกังคะ

วัตรต่างๆ มีดุรงค์วัตรเป็นต้นนี้ ไม่ได้บังคับให้ภิกษุทุกรูปต้องปฏิบัติ ให้อิสระที่จะเลือกปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติก็ได้ สำหรับผู้ปฏิบัติจะถือปฏิบัติตลอดชีวิตหรือปฏิบัติเป็นครั้งคราวบางช่วงเวลาก็ได้ ข้อปฏิบัติส่วนนี้ไม่จัดอยู่ในส่วนที่เป็นสิกขาบท แตกต่างจากวัตรที่อยู่ในคัมภีร์ชั้นธกะและวัตรที่อยู่ในเสขียวัตถ์ ข้อปฏิบัติเหล่านั้นเป็นทำเนียบหรือมารยาทในหมู่สงฆ์เพื่อความเรียบร้อยดีงามแห่งหมู่สงฆ์ เป็นข้อปฏิบัติที่บังคับให้ภิกษุทุกรูปต้องเรียนรู้และปฏิบัติตาม บางอย่างปฏิบัติเพียงบางช่วงเวลา บางอย่างต้องปฏิบัติตลอดชีวิต

ดุรงค์ ๖ ที่เกี่ยวเนื่องกับเสนาสนะ คือ ดุรงค์หมวดที่ ๓ เสนาสนปฏิสังยุต ๖ อย่าง คือ

- (๑) องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในป่าเป็นวัตร (อารัญญิกังคะ)^{๗๒}
- (๒) องค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร (รุกขมุลิกังคะ)^{๗๓}
- (๓) องค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร (อัปโภกาสิกังคะ)^{๗๔}
- (๔) องค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร (โสสานิกังคะ)^{๗๕}
- (๕) องค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้เป็นวัตร (ยถาสันถติกังคะ)^{๗๖}
- (๖) องค์แห่งภิกษุผู้ถือการไม่นอนเป็นวัตร (เนสัชชิกังคะ)^{๗๗}

ดุรงค์เกี่ยวกับเสนาสนะทั้ง ๖ อย่าง มีคำอธิบายตามลำดับดังต่อไปนี้

(๑) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร คือจะอยู่อาศัยเฉพาะในป่าเท่านั้น จะไม่อยู่ในหมู่บ้านเลย เพื่อไม่ให้ความพลุกพล่านวุ่นวายของเมืองรบกวนการปฏิบัติ หรือเพื่อป้องกันการพอกพูนของกิเลส

(๒) ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร คือจะพักอาศัยอยู่ใต้ต้นไม้เท่านั้น งดเว้นจากการอยู่ในที่มีหลังคาที่สร้างขึ้นมามุงบัง

^{๗๒} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๗.

^{๗๓} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๐.

^{๗๔} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๑-๑๖๔.

^{๗๕} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๘.

^{๗๖} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๙-๑๗๐.

^{๗๗} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๗๑-๑๗๓.

(๓) ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร คือจะอยู่แต่ในที่กลางแจ้งเท่านั้น จะไม่เข้าสู่ที่มืดบังใดๆ เลย แม้แต่โคนต้นไม้ เพื่อไม่ให้ติดในที่อยู่อาศัย

(๔) ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร คือจะงดเว้นจากที่พักอันสุขสบายทั้งหลาย แล้วไปอาศัยอยู่ในป่าช้า เพื่อจะได้ระลึกถึงความตายอยู่เสมอ ไม่ประมาท

(๕) ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดไว้ให้เป็นวัตร คือเมื่อใครชี้ให้ไปพักที่ไหน หรือจัดที่พักอย่างใดไว้ให้ ก็พักอาศัยในที่นั้นๆ โดยไม่เลือกว่าสะดวกสบาย หรือถูกใจหรือไม่ และเมื่อมีใครขอให้สละที่พักที่กำลังพักอาศัยอยู่นั้น ก็พร้อมจะสละได้ทันที

(๖) ถือการนั่งเป็นวัตร คือจะงดเว้นอิริยาบถนอน จะอยู่ใน ๓ อิริยาบถเท่านั้น คือ ยืน เดิน นั่ง จะไม่เอนตัวลงให้หลังสัมผัสพื้นเลย ถ้าวางมากก็จะใช้การนั่งหลับเท่านั้น เพื่อไม่ให้เพลิดเพลนในการนอน

จุดศกเกี่ยวกับเสนาสนะ ๖ อย่างมีหลักการปฏิบัติโดยย่อต่อไปนี้

(๑) อารัณญิกังคะ ละเว้นการอยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน สมาทานการอยู่ในป่าไกล ๕๐๐ ชั่วคันธนู หรือ ราว ๑ กิโลเมตร โดยจะต้องให้ตะวันขึ้นในป่า หากตัวอยู่ในบ้านตอนตะวันขึ้นเป็นอันจุดศกแตก สมาทานถือนอนในป่า (วน-กลุ่มต้นไม้, อรัณญ-ป่าไกลบ้าน)

(๒) รุกขมุสิกังคะ ละเว้นนอนในที่มืดที่บัง (เช่นบ้าน ถ้ำ กุฏิ) สมาทานอยู่โคนไม้ แต่ท่านอนุญาตให้ทำซุ้มจิ้วรได้ ส่วนของวัดป่าบางที่นั้นจะต่างออกไปเล็กน้อย คือ จะใช้การปักกลดแทน ประเพณีนี้ไม่ทราบที่มาแน่ชัดนัก แต่ถ้าไม่เอาด้ามกลดปักดินก็ทำได้เพราะถึงอย่างไรกลดก็ไม่ใช่กุฏิ (ปักกลด คือการกางร่มกลด (ร่มที่พระใช้ขณะเดินทาง) ใต้ต้นไม้ เป็นวิธีการของพระสายวัดป่าไทย โดยเฉพาะแต่เดิมครั้งพุทธกาลไม่มีมาก่อน กลดมี ๒ ลักษณะคือผูกเชือกแล้วแขวนกลด และใช้ด้ามกลดปักพื้น (มักทำพระอาทิตย์ขึ้นด้วยปฐวีชนสิกขาบท เพราะจงใจขุดดินทั้งที่รู้ตัว) บางรูปวางกับพื้น เรียกว่ากางโลงศพเพราะได้แต่อิริยาบถนอนในกลดเท่านั้น ลูกมานั่งสมาธิไม่ได้ (แต่สามารถถือนอนพาดบ่าก็ถนัด) โดยปกติจะครอบคลุมด้วยผ้ามุงทรงกระบอกเพื่อกันยุง ในครั้งพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใส่รองเท้าเมื่อเดินลุยในน้ำ ไม่ทรงอนุญาตให้ใส่ที่อื่น เนื่องจากเดินลุยน้ำเรามองไม่เห็นว่ามีอะไรจึงต้องใส่รองเท้า แต่บนพื้นเรามองเห็นอยู่จะพลาดเหยียบหนามก็เพราะขาดสติ (ทรงอนุญาตให้ใส่รองเท้าในวัด หรือป่า เป็นต้นได้ แต่ห้ามใส่เข้าไปในเขตหมู่บ้าน อีกทั้งทรงอนุญาตให้ใช้ร่มเมื่อเข้าไปในใต้ต้นไม้เพื่อป้องกันการร่วงหล่นใส่ของกิ่งไม้แต่ในเบื้องต้นยังไม่อนุญาตให้กางนอกต้นไม้เพื่อใช้กันแดดกันฝน ในคัมภีร์ท่านไม่ได้อนุญาตให้กางร่มกลดไว้ แต่หากเอาตามอัปภกาสิกังคะจุดศกแล้ว ก็ทรงอนุญาตให้ทำซุ้มจิ้วรได้ (สันนิษฐานว่าคงเป็นผ้ามุงหูดเดียวที่ผูกแขวนใต้ต้นไม้เพราะข้อจุดศกรุกขมุสิกที่กำหนดไว้ให้อยู่ใต้ต้นไม้ ไม่น่าจะเป็นการเอาไม้มาพาดแล้วคลุมด้วยผ้าคล้ายเต็นท์ เพราะเต็นท์จะอยู่นอกใต้ต้นไม้ได้) อย่างไรก็ตามการใช้กลดก็ไม่ผิด เพราะก็อยู่โคนไม้ไม่ใช่กุฏิเหมือนกัน)

(๓) อัปภกาสิกังคะ ละเว้นการเข้าในที่มืดที่บังและใต้ต้นไม้ สมาทานอยู่กลางแจ้ง คือการไม่เข้าไปพักในร่มไม้หรือชายคาหลังคาใดๆ หรือแม้การกางร่มกลดเพื่อกันแดดกันฝนก็ไม่ได้ห้ามทั้งซุ้มจิ้วรและการใช้มุงใดๆ วัดป่าบางที่ก็ถือนอนในป่าช้าใดๆ เลยเช่น เก้าอี้ เติง ผ้าปู หรือ แม้แต่ผูกเปล รวมทั้งไม่นอนบนต้นไม้ โดยถือหลักการไม่อิงอาศัยสิ่งใดเกินจำเป็น แม้แต่รองเท้าก็ตาม

(๔) โสสานิกังคะ ละเว้นการอยู่ในสถานที่ไม่เปลี่ยว สมาทานอยู่ป่าช้า ในคัมภีร์ หมายถึงป่าช้าเผาศพ ซึ่งต้องเคยมีการเผาศพมาก่อนอย่างน้อยครั้งหนึ่ง แต่ไม่ใช่ป่าช้าฝังผี ข้อนี้ก็เหมือนกับ ๒ ข้อก่อน ตรงที่ถ้าไม่ได้อยู่ในป่าช้าตอนตะวันขึ้นรุ่งดงค์ก็แตกเช่นกัน ภิกษุที่อยู่วัดป่ามักจะอาศัยอยู่ในป่าที่ห่างไกลชุมชน ไม่อยู่ป่าใกล้ชุมชน ทั้งนี้ก็เพื่อทดสอบจิตใจว่าจะเข้มแข็งหรือไม่ โดยเฉพาะการอยู่ในป่าช้าก็เพื่อฝึกจิตใจให้เข้มแข็ง ไม่กลัวผี และไม่มีคนมารบกวน

(๕) ยถาสันถิกังคะ ละเว้นการโลเล (ยึดติด) ในเสนาสนะ สมาทานอยู่ในที่ตามมีตามได้ เสนาสนะหาปะกัจจให้อย่างไรก็อยู่ตามนั้น ส่วนของวัดป่านั้นจะมีวิธีการเพิ่มออกนอกไปจากคัมภีร์อีก คือ ละเว้นการนอนซ้ำที่เดิม (เพื่อไม่หวงแหนในติดในสถานที่) โดยถืออย่างเบาคือนอนย้ายที่ในอาวาสทุกวันถืออย่างหนักคือออกเดินทางย้ายที่นอนทุกวัน ถ้านอกอาวาส ถ้าหลายรูปให้พรรษาที่สูงกว่าเลือกให้และให้พรรษาสูงกว่าเลือกก่อน (ข้อนี้เป็นสมาจาริกศีล ไม่ใช่ชฎงค์) และอยู่บนกุฏิวิหารให้ทำให้สะอาด ถ้าตามโคนไม้ไม่วาดหรือทำอะไรเพราะไปไม่มีประโยชน์เช่นทำให้เท่าไม้ เปื้อนก่อนเข้าอาสนะ และสัตว์หรือคนเข้ามาอย่าได้ยัณเสีย

(๖) เนสัชชิกังคะ สมาทานไม่นอน คือ อยู่ในอิริยาบถนั่ง อิริยาบถยืน อิริยาบถเดิน เพียง ๓ อิริยาบถนี้เท่านั้น แต่สำหรับภิกษุผู้ถือเคร่งบางช่วงเวลาอาจถึงกับไม่หลับเลยก็มี

สรุปความได้ว่า สำหรับภิกษุทั่วไปแล้ว พระพุทธองค์อนุญาตให้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาพักอาศัยในเสนาสนะหลายประเภท เช่น (๑) เตียง ตั่ง พูก หมอน วิหาร เรือนมุงด้านเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ ที่เรือน ป้อม เรือนโถง พุ่มไม้ โคนต้นไม้ เจียมเขาเป็นต้น แต่สำหรับภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวัตรปฏิบัติทางว่าด้วยความสันโดษในเสนาสนะจำต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักชฎงค์หมวดเสนาสนปฏิสังยุต ๕ หมวด มีหลักการปฏิบัติสำคัญ คือ (๑) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร คือจะอยู่อาศัยเฉพาะในป่าเท่านั้น จะไม่อยู่ในหมู่บ้านเลย เพื่อไม่ให้ความพลุกพล่านวุ่นวายของเมืองรบกวนการปฏิบัติ หรือเพื่อป้องกันการพอกพูนของกิเลส (๒) ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร คือจะพักอาศัยอยู่ใต้ต้นไม้เท่านั้น งดเว้นจากการอยู่ในที่มีหลังคาที่สร้างขึ้นมา มุงบัง (๓) ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร คือจะอยู่แต่ในที่กลางแจ้งเท่านั้น จะไม่เข้าสู่ที่มุงบังใดๆ เลย แม้แต่โคนต้นไม้ เพื่อไม่ให้ติดในที่อยู่อาศัย (๔) ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร คือจะงดเว้นจากที่พักอันสุขสบายทั้งหลาย แล้วไปอาศัยอยู่ในป่าช้า เพื่อจะได้ระลึกถึงความตายอยู่เสมอ ไม่ประมาท (๕) ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดไว้ให้เป็นวัตร คือเมื่อใครชี้ให้ไปพักที่ไหน หรือจัดที่พักอย่างใดไว้ให้ ก็พักอาศัยในที่นั้นๆ โดยไม่เลือกว่าสะดวกสบายหรือถูกใจหรือไม่ และเมื่อมีใครขอให้สละที่พักที่กำลังพักอาศัยอยู่นั้น ก็พร้อมจะสละได้ทันที (๖) ถือการนั่งเป็นวัตร คือจะงดเว้นอิริยาบถนอน จะอยู่ใน ๓ อิริยาบถเท่านั้น คือ ยืน เดิน นั่ง จะไม่เอนตัวลงให้หลังสัมผัสพื้นเลย ถ้า่วงมากก็จะใช้การนั่งหลับเท่านั้น เพื่อไม่ให้เพลินเพลินในการนอน

๓.๕ หลักการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติข้อที่ ๔ : ยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล

หลักการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติข้อที่ ๔ คือ ยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศลเป็นข้อปฏิบัติเพื่อเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ การพัฒนาตนสู่ความเป็นพระอรหันต์บุคคล หรือเป็นข้อปฏิบัติเพื่อมุ่งสู่พระปฏิเวธธรรม (การบรรลุธรรม) อรรถกถาอริยวัตรบรรยายว่า อริยวัตรปฏิบัติข้อว่าด้วยความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศลกล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับการเจริญกุศลและละอกุศล ๒ ประเด็น คือ

(๑) ยินดีการเจริญกุศล (ภาวนารามะ)

(๒) ยินดีการละอกุศล (ปหานารามะ)

กล่าวอีกนัยหนึ่ง อริยวังสปฏิปทาข้อที่ ๔ เรียกว่า ภาวนารามตา (ความยินดีในการเจริญภาวนา) คัมภีร์อรรถกถาปาติกวรรคและจูฬนิทส ได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ ไว้ดังความตอนหนึ่งว่า

คำว่า ภาวนารามานั้น ความยินดีชื่อว่าอารามะ อธิบายว่า ความยินดียิ่ง ชื่อว่า ภาวนารามะ เพราะภิกษุผู้นั้นยินดีในภาวนา การเจริญ ชื่อว่า ภาวนารตตะ เพราะยินดีแล้ว ภาวนา ชื่อว่า ปหานารามะ เพราะยินดีในการละ ๕ อย่าง อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ภาวนารามะ เพราะเจริญอยู่ จึงยินดี ชื่อว่าปหานารามะ เพราะละอยู่จึงยินดี

จริงอยู่ ภิกษุนี้เจริญสติปัฏฐาน ๔ อยู่ ย่อมยินดี อธิบายว่า ย่อมได้ความยินดี. เมื่อเจริญสัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อนุปัสสนา ๗ มหาวิปัสสนา ๑๘ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ เจริญการแจกอารมณ์ ๓๘ อยู่ย่อมยินดี. อนึ่ง เมื่อละกิเลส มีกามฉันทะ เป็นต้นอยู่ ย่อมยินดี ย่อมได้ความยินดี

มีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า คำว่า กามฉันทะ (ความยินดีพอใจในกาม) เป็นต้น คำว่า เป็นต้น หมายถึงเอาพยาปาพะ(ความหุดหิดใจ ไม่พอใจ โกรธ เกลียดปองร้าย) ถีนมิทระ(ความง่วงซึม) อุทธัจจะ-กุกกุจจะ(ความฟุ้งซ่านเดือดร้อนใจ) วิจิกิจจา(ความลังเลสงสัยในพระพุทธรเจ้าผู้ทรงรู้แจ้งธรรมทั้งปวง สงสัยในพระธรรม คือ มรรคผลและนิพพาน สงสัยในพระอริยสงฆ์ผู้บรรลุมรรค สงสัยในนามรูปที่เกิดจากเหตุคืออวิชชา สงสัยในแนวทางแห่งการปฏิบัติ เป็นต้น)

นิรณ ๕ เหล่านี้ ย่อมถูกละได้โดยสิ้นเชิงด้วยมรรคนั้นๆ ตามสมควร กล่าวคือ วิจิกิจจา ย่อมถูกละด้วยโสดาปัตติมรรค ความพอใจในกาม พยาบาท และความเดือดร้อนใจ ถูกละได้ด้วย อนาคามิรรค ถีนมิทระ และอุทธัจจะ ถูกละได้ด้วยอรหัตตมรรค เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุมรรคแล้ว จะเกิดปัจเจกขณญาณที่พิจารณา มรรค ผล นิพพาน กิเลสที่ละแล้ว และกิเลสที่เหลืออยู่ ในขณะนั้น จึงจะทราบว่าตนได้ละกิเลสอย่างไรโดยสิ้นเชิง

พระพุทธศาสนาถือว่า กุศลธรรมเป็นทางแห่งการหลุดพ้นความยินดีตามนัยพระสูตรนี้ กล่าวโดยย่อ ก็คือความยินดีในการละอกุศล เจริญกุศลอันได้แก่การเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานนั่นเอง เพราะกุศลธรรมทั้งหมดมีทาน ศีล ภาวนา และการชวนช่วยเป็นต้น เป็นทางหลุดพ้นของพระอริยะทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่ากุศลธรรมที่ไม่ควรทำ หามีไม่ ทุกอย่างเป็นทางแห่งความหลุดพ้นทั้งสิ้น ส่วนอกุศลธรรมเป็นเครื่องกั้นทางหลุดพ้น ดังพุทธวจนะว่า

กุศลธรรมทั้งปวงเป็นทางหลุดพ้นของพระอริยะทั้งหลาย เพราะพระอริยะทั้งหลาย ย่อมหลุดพ้นด้วยกุศลธรรมนั้น อกุศลธรรมทั้งปวงเป็นเครื่องกั้นทางหลุดพ้น เพราะบุคคล ย่อมไม่รู้เห็น กุศลธรรมว่าเป็นทางหลุดพ้นของพระอริยะ เนื่องจากถูกอกุศลธรรมปิดบังไว้ ดังนั้น อกุศลธรรม (มีกามฉันทะ เป็นต้น) จึงเป็นเครื่องกั้นทางหลุดพ้น^{๗๘}

จากการศึกษาพบว่า อรรถกถาอริยวังสสูตรกล่าวถึงหลักธรรมสำหรับเจริญกุศลและละอกุศลไว้ ๒ กลุ่ม คือ

^{๗๘} พ.ปฏิ. (ไทย) ๓๑/๑๕๓/๑๗๔

(๑) หลักธรรมที่เป็นหลักปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานมี ๑๐ หมวด ได้แก่ ๑) สติปัฏฐาน ๔, ๒) สัมมปธาน ๔, ๓) อิทธิบาท ๔, ๔) อินทรีย์ ๕, ๕) พละ ๕, ๖) โพชฌงค์ ๗, ๗) อนุปัสสนา ๗, ๘) มหาวิปัสสนา ๑๘, ๙) โพธิปักขิยธรรม ๓๗ และ ๑๐) การจำแนกอารมณ์ ๓๘

(๒) หลักปฏิบัติจากพระสูตรเพื่อเจริญกุศลและละอกุศลที่ระบุไว้มี ๓ ประการ คือ ๑) เนกขัมมบาลีในปฏิสัมภิทามรรค ๒) ทสุตตรสูตรในทีฆนิกาย ๓) สติปัฏฐานสูตรในมัชฌิมนิกาย และ ๔) นิเทศในอภิธรรม

ต่อไปนี้จะได้นำเสนอหลักธรรมที่เป็นหลักปฏิบัติเพื่อเจริญกุศลและละอกุศลซึ่งจัดเป็นอริยวงศ์ข้อที่ ๔ มีรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

- (๑) สติปัฏฐาน ๔
- (๒) สัมมปธาน ๔
- (๓) อิทธิบาท ๔
- (๔) อินทรีย์ ๕
- (๕) พละ ๕
- (๖) โพชฌงค์ ๗
- (๗) อนุปัสสนา ๗
- (๘) มหาวิปัสสนา ๑๘
- (๙) โพธิปักขิยธรรม ๓๗
- (๑๐) การจำแนกอารมณ์ ๓๘

จากการศึกษาพบว่า หลักธรรมสำหรับเจริญกุศลและละอกุศลตามหลักอริยวงศ์ปฏิบัติเหล่านี้ แม้พระอรหันตเจ้าจะจำแนกออกเป็น ๑๐ หมวด แต่หากพิจารณาสาระสำคัญก็พบว่าธรรมเหล่านี้ ได้แก่ หลักธรรมที่สงเคราะห์เข้าในโพธิปักขิยธรรมนั่นเอง ทั้งนี้เพราะโพธิปักขิยธรรมเป็นธรรมที่อยู่ในฝ่ายของโพธิ พุทธง่าย ๆ ว่า ธรรมที่เป็นพวกของโพธิ คือเกื้อหนุนการตรัสรู้ หรือช่วยสนับสนุนอริยมรรคมี ๓๗ อย่างดังกล่าวแล้วข้างต้น

ในตอนท้ายของอรรถกถาอริยวงศ์สูตร ท่านสงเคราะห์อริยวงศ์ ๔ ในพระไตรปิฎก และแสดงแนวปฏิบัติข้อที่ ๔ ด้วยความยินดีในการเจริญกุศลใน ๔ คัมภีร์ แนวปฏิบัติเกี่ยวกับอริยวงศ์ทั้ง ๒ ประเด็นนี้มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

- (๑) การสงเคราะห์อริยวงศ์ลงในพระไตรปิฎก

พระอรหันตเจ้าอธิบายว่า ปิฎกทั้งสี่เป็นอันตรัสด้วยชุดองค์ ๑๓ และความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ ด้วยอริยวงศ์สามข้อแรกก่อน สองปิฎกที่เหลือ ตรัสด้วยอริยวงศ์ข้อยินดีในภาวนา

- (๒) แนวปฏิบัติเกี่ยวกับยินดีในการเจริญกุศลใน ๔ พระสูตร

พระอรหันตเจ้าอธิบายว่า ก็ภิกษุเมื่อกล่าวอริยวงศ์ข้อยินดีในภาวนานี้ มีแนวปฏิบัติในคัมภีร์ต่างๆ ๔ คัมภีร์ คือ

- ๑) แนวปฏิบัติในเนกขัมมบาลีในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคแสดงวิธีปฏิบัติไว้ว่า

เธอเมื่อเจริญเนกขัมมะก็ยินดี ละกามฉันทะก็ยินดี เมื่อเจริญอัปปยาบาทก็ยินดี ละพยาบาทก็ยินดี เมื่อเจริญอาโลกสัญญาก็ยินดี ละถีนมิทธะก็ยินดี เมื่อเจริญอุวิกเขปะความไม่ฟุ้งซ่านก็ยินดี ละอุทธัจจะก็ยินดี เมื่อเจริญธัมมวิภูษณะการกำหนดธรรมก็ยินดี ละวิจิกิจฉาก็ยินดี เมื่อ

เจริญญาณก็ยินดี ละอวิชาก็ยินดี เมื่อเจริญปราโมทย์ก็ยินดี ละอริความริษยาก็ยินดี เมื่อเจริญปฐมฌานก็ยินดี ละนิวรณ์ ๕ ก็ยินดี เมื่อเจริญทุติยฌานก็ยินดี ละวิตกวิจารณ์ก็ยินดี เมื่อเจริญตติยฌานก็ยินดี ละปิตักก็ยินดี เมื่อเจริญจตุตถฌานก็ยินดี ละสุข ทุกข์ก็ยินดี เมื่อเจริญอากาสนัญญายตนสมาบัติก็ยินดี ละรูปสัญญา ปฐมสัญญา นานัตตสัญญาก็ยินดี เมื่อเจริญวิญญานัญญายตนสมาบัติ ฯลฯ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติก็ยินดี ละอาภิญญายตนสัญญาภิโยคะก็ยินดี

เมื่อเจริญอนิจจานุปัสสนาก็ยินดี ละนิจจสัญญาก็ยินดี เมื่อเจริญทุกขานุปัสสนาก็ยินดี ละสุขสัญญาภิโยคะก็ยินดี เมื่อเจริญอนัตตานุปัสสนาก็ยินดี ละอตตสัญญาก็ยินดี เมื่อเจริญนิพพิทานุปัสสนาก็ยินดี ละนันทิกก็ยินดี เมื่อเจริญวิราคานุปัสสนาก็ยินดี ละราคะก็ยินดี เมื่อเจริญนิโรธานุปัสสนาก็ยินดี ละสมุทัยก็ยินดี เมื่อเจริญปฏิณิสสัคคานุปัสสนาก็ยินดี ละอาทนะก็ยินดี เมื่อเจริญขยานุปัสสนาก็ยินดี ละขณสัญญาก็ยินดี เมื่อเจริญยานุปัสสนาก็ยินดี ละอายุหนะเห็นว่าเจริญขึ้นก็ยินดี เมื่อเจริญวิปริณามานุปัสสนาก็ยินดี ละฐสสัญญาก็ยินดี เมื่อเจริญอนิมิตตานุปัสสนาก็ยินดี ละนิมิตก็ยินดี เมื่อเจริญอัปปณิหิตานุปัสสนาก็ยินดี ละปณิธิก็ยินดี เมื่อเจริญสุญญตานุปัสสนาก็ยินดี ละอภินิเวสก็ยินดี เมื่อเจริญอุปปญญาธรรมวิปัสสนาก็ยินดี ละสราทธานาภินิเวสก็ยินดี เมื่อเจริญยถาภูตญาณทัสสณะก็ยินดี ละสัมโมหาภินิเวสก็ยินดี เมื่อเจริญอาทิตยานุปัสสนาก็ยินดี ละอาลยาภินิเวสก็ยินดี เมื่อเจริญปฏิสังขขานุปัสสนาก็ยินดี ละอัปปปฏิสังขะก็ยินดี เมื่อเจริญวิวิฏฐานุปัสสนาก็ยินดี ละสังโยคาภินิเวสก็ยินดี เมื่อเจริญโสตาปัตติมรรคก็ยินดี ละกิเลสที่ตั้งอยู่แห่งเดียวอันมรรคเห็นแล้วก็ยินดี เมื่อเจริญสกทาคามิมรรคก็ยินดี ละกิเลสอย่างหยาบก็ยินดี เมื่อเจริญอนาคามิมรรคก็ยินดี ละกิเลสที่ร่วมด้วยอนุสัยก็ยินดี เมื่อเจริญอรหัตมรรคก็ยินดี ละสรรพกิเลสก็ยินดี ดังนี้^{๗๙}

๒) แนวปฏิบัติในทศตรสูตรในคัมภีร์ที่มคฺคินายแสดงวิธีปฏิบัติไว้ว่า

เมื่อเจริญธรรมอย่างหนึ่ง ก็ยินดี ละธรรมอย่างหนึ่งก็ยินดี ฯลฯ เมื่อเจริญธรรม ๑๐ ก็ยินดี ละธรรม ๑๐ ก็ยินดี เมื่อเจริญธรรมอย่างหนึ่งก็ยินดีเป็นไฉน คือ กายคตาสติที่ประกอบด้วย ความแช่มชื่น ชื่อว่าเจริญธรรมอย่างหนึ่งก็ยินดี เมื่อละธรรมอย่างหนึ่งก็ยินดีเป็นไฉน คือ อัสมิมานะ ชื่อว่าละธรรมอย่างหนึ่งนี้ก็ยินดีเมื่อเจริญธรรม ๒ ก็ยินดีเป็นไฉน ฯลฯ เมื่อเจริญธรรม ๑๐ ก็ยินดีเป็นไฉน คือ กสิณายตนะ ๑๐ ชื่อว่าเจริญธรรม ๑๐ เหล่านี้ก็ยินดี เมื่อละธรรม ๑๐ ก็ยินดีเป็นไฉน คือ มิจฉัตตะ ๑๐ ชื่อว่าละธรรม ๑๐ เหล่านี้ก็ยินดี ภิกษุเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่ยินดีอย่างนี้แล^{๘๐}

๓) แนวปฏิบัติในสติปัฏฐานสูตรในมคฺคินาย

แนวปฏิบัติในสติปัฏฐานสูตรในมคฺคินายแสดงวิธีปฏิบัติไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นหนทางไปอันเอก ฯลฯ เข้าไปตั้งอยู่เฉพาะหน้าแก่เธอแต่เพียงสักว่าญาณ แต่เพียงสักว่าความอาศัยระลึก เธออย่ามีสันดานอันตณฺหาและทิฏฐิไม่อาศัยอยู่ และไม่ถือมั่นอะไรๆ ในโลก ภิกษุทั้งหลายภิกษุเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในภาวนาอย่างนี้แล เป็นผู้มีปหานะเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในปหานะ อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเมื่อเดินก็รู้ชัดว่า เรากำลัง

^{๗๙} อก.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๓-๑๐๔.

^{๘๐} อก.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๔-๑๐๕.

เดิน ฯลฯ อีกข้อหนึ่ง เหมือนอย่างว่าภิกษุพึงเห็นสรีระที่เขาทิ้งไว้แล้วในป่าช้า ฯลฯ เป็นของผุ เป็นจุน เธอก็น้อมเข้ามาสู่กายนี้แล้ว ถึงร่างกายนี้ก็มีย่างนี้เป็นธรรมดาเป็นอย่างนี้ ไม่ล่วงความเป็นอย่างนี้ไปได้ อย่างนี้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นภายในกายเป็นภายในบ้าง ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่ยินดีอย่างนี้แล”^{๘๑}

๔) แนวปฏิบัติในนิทเทสในอภิธรรมแสดงวิธีปฏิบัติไว้ว่า “เธอเมื่อเห็นสังขตธรรมแม้ทั้งปวง โดยความเป็นของ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นผี โดยความเป็นสังกิเลส เศร้าหมอง ย่อมยินดี ภิกษุเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่ยินดีอย่างนี้แล”^{๘๒}

สรุปความได้ว่า หลักการปฏิบัติอริยวังสปฏิปทาข้อที่ ๔ ว่าด้วยเรื่องยินดีในการเจริญกุศล และละอกุศลนี้ โดยความมุ่งหมายแล้วได้แก่ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุตถธรรม หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัตินี้เรียกว่า โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ธรรมเหล่านี้เป็นธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้ เกื้อหนุนแก่อริยมรรค ได้แก่ (๑) สติปัฏฐาน ๔ (๒) สัมมปปธาน ๔ (๓) อิทธิบาท ๔ (๔) อินทรีย์ ๕ (๕) พละ ๕ (๖) โพชฌงค์ ๗ และ (๗) มรรคมืองค์ ๘ การปฏิบัติอริยวังสปฏิปทาข้อที่ว่าด้วยความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศลนี้ เป็นหลักการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงเป้าหมายสูงสุด คือ ความเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา เป็นข้อปฏิบัติที่แตกต่างจากอริยวงศ์ ๓ ข้อแรกซึ่งว่าด้วยความสันโดษในจีวร บิณฑบาตและเสนาสนะ (การแสวงหาและการใช้สอยปัจจัย แต่ในการเจริญกุศลและละอกุศลนี้พระพุทธเจ้าไม่ให้สันโดษ แต่ให้รับแรงชวนขวยและกระทำให้มาก

๓.๖ สรุป

จากการศึกษาหลักการปฏิบัติอริยวังสปฏิปทาสรุปความได้ว่า การดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ผู้เป็นสมณเหล่าศากยบุตรนั้น พระพุทธองค์กำหนดให้พึงพาอาศัยปัจจัย ๔ แต่การอาศัยปัจจัย ๔ นั้นไม่ต้องการให้มีมากเกินไปจนมอมเมาเกินไป และไม่ให้มีน้อยเกินไปจนทำให้ตัวเองเดือดร้อนสำหรับภิกษุผู้ถือสันโดษในปัจจัย ๔ นั้นมีคำสอนให้ยึดหลักปฏิบัติที่เรียกว่า อริยวังสปฏิปทา (ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยเจ้า) แบ่งเป็น ๒ ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ ๑ คือ การบริโภคนปัจจัยเท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพของภิกษุในภาวะปกติ ได้แก่ การใช้สอยจีวรด้วยความสันโดษ การบริโภคนอาหารบิณฑบาตด้วยความสันโดษ การใช้สอยเสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) ด้วยความสันโดษ และ ขั้นตอนที่ ๒ คือ การฝึกหัดพัฒนาตนเพื่อเจริญกุศลและละอกุศลอันจะนำตนสู่ความเป็นผู้ประเสริฐ หรือพัฒนาตนสู่ความเป็นพระอริยเจ้าตามลำดับ แสดงให้เห็นภาพรวมวิถีชีวิตของพระสงฆ์ใน ๒ ด้าน คือ ในตอนดำรงเพศเป็นภิกษุอยู่นี้ก็ให้พึ่งพาอาศัยปัจจัย ๔ เท่าที่จำเป็น ไม่ให้มีมากเกินไปจนเป็นการพอกพูนส่งเสริมกิเลสและเบียดเบียนกุศล ไม่ให้มีน้อยจนทำให้ตนใช้ชีวิตด้วยความขาดแคลน หากแต่ให้มีอย่างเพียงพอต่อการรักษาชีวิตให้มีเวลาและมีเรี่ยวแรงศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้

ในด้านหลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทา สรุปสาระสำคัญได้ดังต่อไปนี้ (๑) การใช้ผ้าตามหลักธุดงค์หมวดจีวรปฏิสังยุต ๒ ชนิด คือ ๑) ถือบ้างสกุลจีวรเป็นวัตร และ ๒) ถือบ้างไตรจีวร

^{๘๑} ๐.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๕.

^{๘๒} ๐.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๕-๑๐๖.

เป็นวัตร (๒) การบริโภคนิเวศตามหลักธุดงค์หมวดโกชนปฏิสังยุต ๕ หมวด คือ ๑) การถือ
 นิเวศเป็นวัตร ๒) ถือการนิเวศตามลำดับบ้านเป็นวัตร ๓) ถือการฉันในอาสนะเดียวเป็น
 วัตร ๔) ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร และ ๕) ถือการห้ามภักที่ถวายภายหลังเป็นวัตร (๓) การนุ่งห่ม
 ผ้าตามหลักธุดงค์หมวดเสนาสนปฏิสังยุต ๕ หมวด คือ ๑) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ๒) ถือการอยู่โคนไม้
 เป็นวัตร ๓) ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร ๔) ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร ๕) ถือการอยู่ในเสนาสนะที่
 เขาจัดไว้ให้เป็นวัตร และ ๖) ถือการนั่งเป็นวัตร และ (๔) ยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล โดย
 ความมุ่งหมายแล้ว ได้แก่ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุนิเวศ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัตินี้เรียกว่า
 โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

บทที่ ๔

วิเคราะห์แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในบทนี้จะได้อธิบายวิเคราะห์แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติในคัมภีร์พระพุทธศาสนาโดยจะศึกษา ๕ ประเด็น คือ (๑) แนวทางการใช้สอยจีวรตามหลักอริยวังส (สันโดษด้วยจีวร) (๒) แนวทางการบริโภคบิณฑบาตตามหลักอริยวังส (สันโดษด้วยบิณฑบาต) (๓) แนวทางการใช้สอยเสนาสนะตามหลักอริยวังส (สันโดษด้วยเสนาสนะ) (๔) แนวทางการเจริญกุศลและละอกุศลตามหลักอริยวังส (๕) เป้าหมายการบำเพ็ญอริยวังสปฏิบัติของภิกษุ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ แนวทางการใช้สอยจีวรตามหลักอริยวังส (สันโดษด้วยจีวร)

จีวร (เครื่องนุ่งห่ม) เป็นปัจจัยที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุใช้นุ่งห่มเพื่อปกปิดร่างกาย การใช้สอยจีวรมีวิธีการปฏิบัติอย่างชัดเจนในพระวินัยปิฎก เช่น ชนิดของผ้าที่อนุญาตให้ใช้ทำจีวร วัตถุที่ใช้ทำสี สีของจีวร ขนาดจีวร การกะ ตัด เย็บและการทำพินทุ เป็นต้น สำหรับภิกษุผู้ต้องการใช้สอยจีวรด้วยความสันโดษตามหลักอริยวังสมีแนวปฏิบัติ ๒ ขั้นตอน คือ (๑) ศึกษาหลักคำสอนว่าด้วยความสันโดษด้วยจีวรโดยละเอียด และ (๒) ใช้สอยจีวรตามวิธีที่ท่านแสดงไว้ในอรรถกถาอริยวังสสูตร และคัมภีร์วิสุทธิมรรค ตอนว่าด้วยอรรถกถาเกี่ยวกับจีวร มีแนวปฏิบัติดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ ความสันโดษด้วยจีวรตามหลักอริยวังส

ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในอริยวังสต้องใช้สอยจีวรด้วยความสันโดษ เกี่ยวข้องกับชนิดของผ้าที่ใช้นุ่งห่มและจำนวนผ้าที่ใช้นุ่งห่ม พระพุทธศาสนาจำแนกความสันโดษด้วยจีวรโดยย่อเป็น ๓ อย่าง และจำแนกโดยละเอียด ๒๐ อย่าง ได้แก่

๔.๑.๑.๑ ความสันโดษด้วยจีวร ๓ อย่าง

อรรถกถามังคลสูตรกล่าวถึงความสันโดษด้วยจีวรไว้ ๓ ประการ คือ

(๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้จีวรดีหรือไม่ดี ภิกษุนั้น ก็ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจีวรนั้นเท่านั้น ไม่ประสงค์จีวรอื่น เมื่อได้ก็ไม่รับ นี้ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในจีวรของภิกษุนั้น

(๒) ภิกษุอาพาธเมื่อห่มจีวรหนักย่อมต้องค่อมตัวลง หรือลำบากเธอจึงเปลี่ยนจีวรนั้นกับภิกษุที่ขอบกั้น ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจีวรนั้น ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่ นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในจีวรของภิกษุนั้น

(๓) ภิกษุอีกรูปหนึ่ง เป็นผู้ได้ปัจจัยอันประณีต เธอได้จีวรบรรดาจีวรชั้นดีเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีค่ามาก คิดว่าจีวรนี้ เหมาะแก่พระเถระพระผู้บวชมานานและพระพหูสูต

จึงถวายแก่พระภิกษุเหล่านั้น ตนเองก็เลือกเอาเศษผ้าจากกองขยะ หรือจากที่ใดๆ อันทำสังฆาภิครอง ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี่ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในจิรวของภิกษุนั้น^๑

๔.๑.๑.๒ ความสันโดษด้วยจิรว ๒๐ อย่าง

อรรถกถาสังคิสิสูตรและอรรถกถาอริยวังสสูตรจำแนกความสันโดษในจิรวมี ๒๐ อย่าง คือ

(๑) ภิกษุผู้มีความยินดีอยู่จำพรรษาตลอดไตรมาสแล้ว ตรีกเพียงเดือนหนึ่ง ก็ควรด้วยว่าเธอปรารณาแล้ว ย่อมทำจิรวในเดือนเป็นแดนเกิดจิรว ภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ย่อมทำได้โดยกึ่งเดือนเท่านั้น การตรีกสิ้นกาลเดือนหนึ่งหรือกึ่งเดือน ดังนี้ ชื่อว่า วิตกกสันโดษ (สันโดษด้วยการตรีก)

(๒) การที่ภิกษุเมื่อจะไปเพื่อต้องการจิรวไม่คิดว่า "เราจักได้ในที่ไหน" ไปโดยมีพระกัมมัญฐานเป็นใหญ่เท่านั้น ชื่อว่า คมนสันโดษ (สันโดษในการไป)

(๓) การที่ภิกษุเมื่อจะแสวงหา (จิรว) ไม่แสวงหากับด้วยภิกษุธรรมดาพาภิกษุผู้มีความละอายมีศีลเป็นที่รักไปแสวงหา ชื่อว่า ปริยเสนสันโดษ (สันโดษในการแสวงหา)

(๔) การที่ภิกษุแสวงหาอยู่อย่างนั้น เห็นจิรวที่หายาก นำมาแต่ที่ไกลไม่ตรีกอย่างนี้ว่า "จิรวนั้น จักเป็นที่ชอบใจ จิรวนั้น จักไม่เป็นที่ชอบใจ" แล้วยินดีด้วยจิรวที่หายาบหรือละเอียดเป็นต้น ที่ตนได้แล้วอย่างใดเท่านั้น ชื่อว่า ปฏิลาภสันโดษ (สันโดษในการได้เฉพาะ)

(๕) การที่ภิกษุเมื่อถือเอาจิรวที่ตนได้แล้วอย่างนั้น ยินดีด้วยจิรวสักว่าเพียงพอแก่ตนเองว่า "ผ้ามีประมาณเท่านี้ จักมีเพื่อจิรว ๒ ชั้นผ้ามีประมาณเท่านี้ จักมีเพื่อจิรวชั้นเดียว" ดังนี้เท่านั้น ชื่อว่า มัตตปฏิคคหสันโดษ (สันโดษในการถือเอาแต่พอดี)

(๖) การที่ภิกษุแสวงหาจิรวอยู่ ไม่คิดว่า "เราจักได้จิรวเป็นที่ชอบใจ ที่ประตูเรือนของคนโน้น" แล้วเที่ยวไปตามลำดับประตู ชื่อว่า โลลุปปวิวัชชนสันโดษ (สันโดษในการเว้นความโลเลเสีย)

(๗) การที่ภิกษุอาจเพื่อยังอัตภาพให้เป็นไป ด้วยจิรวที่เศร้าหมองหรือประณีตอย่างใดอย่างหนึ่ง ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจิรวอันตนได้แล้วอย่างนั้น ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ (สันโดษในปัจจัยตามได้)

(๘) การรู้จักกำลังของตนแล้ว ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจิรวที่เป็นเครื่องสามารถจะให้เป็นไปได้ ชื่อว่า ยถาพลสันโดษ (สันโดษในปัจจัยตามกำลัง)

(๙) การที่ภิกษุถวายจิรวที่ชอบใจแก่ภิกษุอื่นแล้ว ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจิรวอย่างใดอย่างหนึ่งของตน ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษ (สันโดษในปัจจัยตามสมควร)

(๑๐) การไม่เลือกว่า "น้ำในที่ไหนชอบใจในที่ไหนไม่ชอบใจ" ดังนั้น แล้วชัก (จิรว) ด้วยน้ำที่สมควรชักได้อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อุทกสันโดษ (สันโดษในน้ำ)

(๑๑) ภิกษุควรเว้นน้ำที่ขุ่นด้วยดินเหลือง ยางไม้และน้ำมีใบไม้เน่า การที่ภิกษุผู้จะชัก (จิรว) ไม่หุบด้วยไม้ค้อนเป็นต้น ขยำด้วยมือชัก ชื่อว่า โรจนสันโดษ (สันโดษในการชัก)

(๑๒) ภิกษุจะชักจิรวที่ไม่สะอาดแม้ด้วยน้ำที่ใสใบไม้ ตมน้ำร้อน ก็ควร การที่ภิกษุชักทำอยู่อย่างนั้น ไม่ยั้งจิตให้กำเริบว่า "จิรวนี้หายาบ จิรวนี้ละเอียด" ดังนี้แล้ว กระทำโดย

^๑ พ.พ.อ. (ไทย) ๓๙/๑/๑/๑๙๙.

ทำนองที่พอเหมาะนั้นแล ชื่อว่า กรณสันโดษ (สันโดษในการทำ)

(๑๓) การทำจีวรพอปิตมณฑล ๓ เท่านั้น ชื่อว่า ปริมาณสันโดษ (สันโดษในประมาณ)

(๑๔) การที่ไม่เที่ยวไปโดยคิดว่า "เราจักแสวงหาผ้า ที่ชอบใจ" เพื่อต้องการทำจีวร แล้วถือเอาด้วยชนิดใดชนิดหนึ่งนั้นแล ที่บุคคลนำมาวางไว้ที่ถนนเป็นต้น หรือที่ศาลเทพารักษ์ หรือที่บุคคล นำมาวางไว้แทบเท้า แล้วทำ ชื่อว่า สุตตสันโดษ (สันโดษในด้าย)

(๑๕) ในเวลาติดผ้ากุลี ฟังสอยเย็บ ๗ ครั้ง ในที่มีประมาณนิ้วหนึ่ง ด้วยว่า เมื่อเธอทำอยู่อย่างนี้ ภิกษุใด ไม่เป็นสหาย แม้วัตถุเกทก็ไม่มีแก่ภิกษุนั้น แต่ในที่ประมาณ ๓ นิ้ว ก็ควรสอยเย็บ ๗ ครั้ง เมื่อเธอทำอยู่อย่างนี้ แม้ภิกษุผู้เดินทาง ก็ฟังเป็นสหายแท้ ภิกษุใดไม่เป็นสหาย วัตถุเกทย่อมมีแก่ภิกษุนั้น นี้ชื่อว่า สัพพสันโดษ (สันโดษในการเย็บ)

(๑๖) ภิกษุผู้จะย้อม (จีวร) ไม่ควรเที่ยวแสวงหาน้ำย้อมใดด่าเป็นต้น เธอได้น้ำย้อมอย่างใดบรรดาน้ำย้อมมีน้ำย้อมไม่พวย่อมขากเป็นต้น ก็พึงย้อมด้วยน้ำย้อมนั้น เมื่อไม่ได้ (อย่างนั้น) พึงถือเอาน้ำย้อมที่พวกชาวบ้านถือเอาปอในป่าแล้วทิ้งไว้หรือกาน้ำย้อมที่พวกภิกษุดื่มทิ้งไว้ แล้วจึงย้อม นี้ชื่อว่า รชนสันโดษ (สันโดษในน้ำย้อม)

(๑๗) การที่ภิกษุถือเอาสี่เชียว สี่เปือกตม สี่ด้าสี่คล้า สิ่งใดสิ่งหนึ่งทำกับปะ (พินทุ) อันปรากฏอยู่แก่บุคคลผู้นั่งอยู่บนหลังช้าง ชื่อว่า กัปสันโดษ (สันโดษในกัปปะ)

(๑๘) การใช้สอยด้วยสามารถพอปกปิดอวัยวะที่ยังความละอายให้กำเริบเท่านั้น ชื่อว่า ปริโภคสันโดษ (สันโดษในการใช้สอย)

(๑๙) ภิกษุไม่ทำการสะสมสิ่งของ เช่นกรณีพระมหาสิวลเถระ กล่าวว่า "ก็ภิกษุได้ผ้าแล้ว แต่ยังไม่ได้อายหรือเข็มหรือผู้ทำ จะเก็บไว้ก็ควร เมื่อได้เข็มเป็นต้น จะเก็บไว้ไม่ควร, แม้จีวรที่ทำแล้ว ถ้าเธอประสงค์จะให้แก่สหธรรมิกมีอันเตวาสิกเป็นต้น ก็อันเตวาสิก เหล่านั้นยังอยู่ไม่พร้อมกัน จะเก็บไว้ จนกว่าจะมา ก็ควร เมื่ออันเตวาสิกเป็นต้นพอมายังแล้ว ควรให้ (ที่เดียว) เมื่อไม่อาจจะให้ ควรอธิษฐานไว้ เมื่อจีวรอื่นมีอยู่ จะอธิษฐานแม้เป็นผ้าปูนอนก็ควร, ด้วยว่า จีวรที่ไม่อธิษฐานนั้นแล ย่อมเป็นสันนิธิแท้ จีวรที่อธิษฐานแล้ว ไม่เป็นสันนิธิ" นี้ชื่อว่า สันนิธิปริวัชชนสันโดษ (สันโดษในการเว้นการสะสม)

(๒๐) ภิกษุเมื่อจะสละ ไม่ควรให้เพราะเห็นแก่หน้า พึงตั้งอยู่ในสาราณียธรรมแล้วสละให้ดังนี้ นี้ชื่อว่า วิสัชชนสันโดษ (สันโดษในการสละ)^๒

ความสันโดษด้วยจีวรของภิกษุที่กล่าวมานี้ส่งเสริมให้ภิกษุเป็นผู้เลี้ยงง่าย บำรุงง่าย ง่ายขึ้น สันโดษ ไม่คลุกคลี มีความเพียรเพื่อขัดเกลาจิตใจ นำมาซึ่งอาการอันน่าเลื่อมใส ไม่ทำการส่งเสริมการปรารภความเพียรเพื่อพัฒนาตนให้เจริญในอริยวินัยยิ่งๆ ขึ้นไป

๔.๑.๒ การใช้สอยจีวรตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยจีวร)

แนวทางการบำเพ็ญอริยวงศ์ปฏิบัติที่ว่าด้วยความสันโดษด้วยจีวร ท่านแสดงวิธีปฏิบัติไว้ในอรรถกถาอริยวงศ์สูตรและคัมภีร์วิสุทธิมรรค ตอนที่ว่าด้วยการสมาทานอุตถงค์ที่เกี่ยวกับจีวร ๒ อย่าง มีหลักการ วิธสมาทาน วิธีปฏิบัติ ประเภท และอานิสงส์ ตามลำดับดังต่อไปนี้

^๒ อก.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๙๒-๙๓.

๔.๑.๒.๑ องค์แห่งภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร (ปิงสุกุลิกังคะ)

ความสันโดษด้วยจีวรประการที่ ๑ ภิกษุผู้สันโดษด้วยจีวรพึงสมทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร คือ การใช้แต่ผ้าเก่าที่คนเขาทิ้งเอาไว้ตามกองขยะบ้าง ข้างถนนบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง นำผ้าเหล่านั้นมาซัก ย้อมสี เย็บต่อกันจนเป็นผืนใหญ่แล้วนำมาใช้ ดเว้นจากการใช้ผ้าของโยมโดยตรงทุกชนิด (วางใกล้เท้าได้)

(๑) การสมทานปิงสุกุลิกังครุดงค์

ภิกษุผู้บำเพ็ญปิงสุกุลิกังครุดงค์ให้กล่าวคำสมทานด้วย ๒ คำนี้คำใดคำหนึ่งว่า “คหปติ-ทานจีวร ปฏิภิกขิปามิ” (ข้าพเจ้างดผ้าอันเป็นของคฤหบดีถวาย) หรือกล่าวว่า “ปิงสุกุลิกังคะ สมทียมมิ” (ข้าพเจ้าสมทานองค์ของภิกษุผู้มีการทรงผ้าบังสุกุลเป็นปกติ)

ผ้าที่นับว่าเป็นผ้าปิงสุกุลจำแนกโดยละเอียดเป็น ๒๓ ประเภท คือ

- (๑) ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า (โสสานิกะ)
- (๒) ผ้าที่เขาทิ้งอยู่ตามทางเข้าตลาด (ปาปณิกะ)
- (๓) ผ้าที่เขาทิ้งอยู่ตามตรอก (รณิกะ)
- (๔) ผ้าที่เขาทิ้งอยู่ในกองหยากเยื่อ (สังการโฆชะ)
- (๕) ผ้าที่เขาใช้เช็ดกรรมลทินแล้วทิ้ง (โสตถิกะ)
- (๖) ผ้าที่เขาผลัดอาบน้ำมันแล้วทิ้ง (นหานโฆชะ)
- (๗) ผ้าที่เขาทิ้งอยู่ตามท่อน้ำ (ติตถโฆชะ)
- (๘) ผ้าที่เขาทิ้งไปป่าช้ากลับมาแล้วทิ้ง (คตปัจจาคตะ)
- (๙) ผ้าถูกไฟไหม้แล้วทิ้ง (อัคคิทัพพะ)
- (๑๐) ผ้าที่โคเคี้ยวแล้วเขาทิ้ง (โคชายิตะ)
- (๑๑) ผ้าปลวกกัดแล้วเขาทิ้ง (อุปจิกขา ยิตะ)
- (๑๒) ผ้าหนูกัดแล้วเขาทิ้ง (อุณฑุรชา ยิตะ)
- (๑๓) ผ้าขาดริมแล้วเขาทิ้ง (อันตัจฉินนะ)
- (๑๔) ผ้าขาดชายแล้วเขาทิ้ง (ทสัจฉินนะ)
- (๑๕) ผ้าที่เขายกเป็นธงแล้วทิ้งไว้ (ธชาหฺนุชะ)
- (๑๖) ผ้าที่เขาห่มจอมปลวกทำพิธีกรรมแล้วทิ้งไว้ (อุปปจีวรชะ)
- (๑๗) ผ้าของภิกษุด้วยกัน (สมณจีวรชะ)
- (๑๘) ผ้าที่เขาทิ้งๆ ไว้ในที่ราชภิเษก (อาภิเสกิกะ)
- (๑๙) ผ้าสำเร็จด้วยฤทธิ์ (อิทธิมยะ)
- (๒๐) ผ้าที่ตกอยู่ตามหนทางไม่ปรากฏเจ้าของ (ปันถกะ)
- (๒๑) ผ้าที่ลมหอบไปไม่มีเจ้าของติดตาม (วาทาหฺนุชะ)
- (๒๒) ผ้าที่เทวดาถวาย (เทวหัตตียะ)
- (๒๓) ผ้าที่คลื่นทะเลซัดขึ้นฝั่ง (สามุททียะ)^๓

^๓ มังคลัตถทีปนี (ไทย) ๒/๓๐๕-๓๐๖/๕๖-๖๒.

ภิกษุผู้สมทานปัสสูลิกรุดงค์ข้อนี้พึงถือเอาผ้าอย่างใดอย่างหนึ่งมาฉีกเนื้อผ้าเปื่อยทิ้งเสีย ซักเนื้อผ้าที่ยังเหนียวทำเป็นจีวร เปลื้องคลุมดีจีวรผืนเก่าออกแล้วใช้สอยที่ทำใหม่นี้

(๒) วิธีปฏิบัติในปัสสูลิกรุดงค์

มีคำอธิบายวิธีปฏิบัติไว้ว่า ผ้าที่ทายกกล่าวคำว่า “สงฆสสุ เทม” (ข้าพเจ้าทั้งหลายถวายแก่สงฆ์) ถวายก็ดี ที่ภิกษุผู้เที่ยวไปภิกขาผ้าได้มาก็ดี ผ้านั้นไม่เป็นผ้าบังสุกุล แม้ในผ้าที่ภิกษุด้วยกันมอบให้ ผ้าที่ภิกษุผู้เป็นจีวรภิกษุจะแจกให้ตามลำดับพรรษาก็ดี จีวรประจำเสนาสนะก็ดี ผ้านั้นก็ไม่เป็นผ้าบังสุกุล ผ้าที่ภิกษุผู้เป็นจีวรภิกษุจะไม่ได้แจกให้เท่านั้น จึงเป็นผ้าบังสุกุล

แม้ในผ้าบังสุกุลชนิดนั้น ผ้าที่ทายกทอดไว้แทบเท้าของภิกษุรูปหนึ่ง แต่ภิกษุนั้นถือเอาไปวางถวายในมือของปัสสูลิกรูปอีกทอดหนึ่ง ผ้านั้น ชื่อว่า เอกโตสุทธิกะ (บริสุทธ์ฝ่ายเดียว) ผ้าที่ทายกวางถวายในมือของภิกษุรูปหนึ่ง แล้วภิกษุนั้นนำไปทอดไว้แทบเท้าของปัสสูลิกรูปหนึ่ง แม้ผ้านั้นก็เป็นเอกโตสุทธิกะ ผ้าที่ทายกก็ทอดไว้แทบเท้าของภิกษุรูปหนึ่ง ทั้งภิกษุนั้นก็ถวายแก่ปัสสูลิกรูปหนึ่ง โดยวิธีอย่างเดียวกัน ผ้านั้นจึงเป็นอุกโตสุทธิกะ (บริสุทธ์สองฝ่าย) ผ้าที่ภิกษุได้มาเพราะทายกวางถวายในมือ แล้วภิกษุนั้นก็นำไปวางถวายในมือของปัสสูลิกรูปเหมือนกัน ผ้านั้นชื่อว่าจีวรบังสุกุลอย่างไม่อุกฤษฏ์

(๓) ประเภทของปัสสูลิกรุดงค์

ภิกษุผู้รักษาปัสสูลิกรุดงค์มี ๓ จำพวก คือ

- (๑) ผู้ถือเอาแต่ผ้าที่ตกอยู่ในป่าช้าเท่านั้น ชื่อว่า เป็นผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์
- (๒) ผู้ถือเอาจีวรที่ผู้ปรารถนาบุญทอดไว้ด้วยคิดว่าบรรพชิตจักถือเอา ชื่อว่าผู้ถืออย่างกลาง

- (๓) ผู้ถือเอาผ้าที่เขาวางถวายแทบเท้า ชื่อว่า ผู้ถืออย่างเพลา

(๔) ความแตกของปัสสูลิกรุดงค์

รุดงค์ของปัสสูลิกรูป ๓ จำพวกนั้น จำพวกใดจำพวกหนึ่งก็ตาม ย่อมแตกในขณะที่เธอยินดีผ้าที่พวกคฤหัสถ์ถวายตามความชอบใจพอใจของตน

(๕) อาณิสสแห่งปัสสูลิกรุดงค์

อาณิสสของการบำเพ็ญปัสสูลิกรุดงค์มี ๑๒ ประการ ได้แก่

- (๑) เกิดมีการปฏิบัติที่สมควรแก่นิสัยตามพระบาลี (อนุศาสน์) ชื่อว่า บรรพชาอาศัยบังสุกุลจีวร
- (๒) ได้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ข้อที่ ๑
- (๓) ไม่ต้องลำบากเพราะการรักษา
- (๔) ไม่เป็นผู้มีความเป็นไปเกี่ยวเกาะกับผู้อื่น
- (๕) ไม่มีความกลัวเพราะโจรภัย
- (๖) ไม่มีตณหาในการบริโภคน้ำ
- (๗) มีบริขารเป็นสมณสาธูป
- (๘) มีปัจจัยตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้ว่า เป็นของเล็กน้อยด้วย เป็นของหาได้ง่ายด้วย เป็นของหาโทษมิได้ด้วย
- (๙) เป็นผู้ไม่เลื่อมใส

- (๑๐) ฐตธรรมมีความมกน้อยเป็นต้นอำนวยผล
 (๑๑) สัมมาปฏิบัติเพิ่มพูนขึ้น
 (๑๒) ทำให้ประชุมชนผู้เกิดในภายหลังได้ทิฏฐานุคติ^๔
 คุณลักษณะของภิกษุผู้บำเพ็ญป่งสกุลถึงครุฑงศ์มีคำพรรณนาว่า
 ภิกษุผู้สำรวม ทรงผ้าบังสกุล เพื่อกำจัดมาร
 และเสนามาร ย่อมงาม ดังกษัตริย์ผู้ทรงสวมเกราะ
 แล้วงามสง่าอยู่ในที่รบฉะนั้น ผ้าบังสกุลใด
 แต่องค์พระผู้เป็นครูของโลกยังทรงละผ้าอย่างดีๆ
 มีผ้ากาสีเป็นต้นเสียแล้วมาทรงใช้ ใครจะไม่พึงใช้
 ผ้าบังสกุลนั้น (โดยเสด็จ) เล่า เพราะเหตุนี้แล
 ภิกษุเมื่อระลึกถึงคำปฏิญญาของตน พึงเป็นผู้ยินดี
 ในผ้าบังสกุล อันอนุกุลแก่การบำเพ็ญเพียร เทอญ^๕

๔.๑.๒.๒ องค์แห่งภิกษุผู้ถือผ้าไตรจีวรเป็นวัตร (เตจวิริกังคะ)

ความสันโดษด้วยจีวรประการที่ ๒ ภิกษุผู้สันโดษด้วยจีวรพึงสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้ถือผ้าไตรจีวรเป็นวัตร การถือผ้า ๓ ผืน (ไตรจีวร) เป็นวัตร คือการใช้ผ้าเฉพาะที่จำเป็นเท่านั้น ได้แก่ ผ้า ๓ ผืน คือ สบง (ผ้าห่ม) จีวร (ผ้าห่ม) สังฆาฏิ (ผ้าสารถีประโชยน์ เช่น คลุมกันหนาว ปูนั่ง ปูนอน ปิดฝุ่น ใช้แทนสบง หรือจีวรเพื่อซักผ้าเหล่านั้น ปัจจุบันภิกษุไทยมักใช้พาดบ่าเมื่อประกอบพิธีกรรม)

(๑) การสมาทานเตจวิริกังครุฑงศ์

ภิกษุผู้บำเพ็ญเตจวิริกังครุฑงศ์ให้กล่าวคำสมาทานด้วยคำ ๒ นี้ คำใดคำหนึ่งว่า “จตุตถ-จีวร ปฏิภิกขิปามิ” (ข้าพเจ้างดผ้าจีวรผืนที่ ๔) หรือกล่าวคำว่า “เตจวิริกังคะ สมมาทियามิ” (ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีอันทรงผ้า ๓ ผืนเป็นปกติ)

(๒) วิธีปฏิบัติในเตจวิริกังครุฑงศ์

มีคำอธิบายวิธีปฏิบัติไว้ว่า ภิกษุผู้บำเพ็ญเตจวิริกภิกษุเมื่อได้ผ้าสำหรับทำจีวรมาแล้ว ยังไม่อาจจะทำเพราะไม่สบายเสียก็ตี ยังไม่ได้กะก็ตี เครื่องอุปกรณ์มีเข็มเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งยังไม่พร้อมก็ตี トラบใด พึงเก็บไว้ได้ トラบนั้น โทษเพราะการเก็บไว้เป็นปัจจัยหามีไม่ แต่ว่าจำเดิมแต่กาลที่ย้อมแล้วจะเก็บไว้ไม่ควร (ถ้าเก็บไว้) เธอจะได้ชื่อว่าปฤตฺถคโจโรไป

(๓) ประเภทแห่งเตจวิริกภิกษุ

ภิกษุผู้บำเพ็ญเตจวิริกังครุฑงศ์มี ๓ ประเภท คือ

- (๑) ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ ในเวลาย้อมผ้า พึงย้อมอันตราสภหรืออุตตราสงค์ (ผืนใดผืนหนึ่ง) ก่อน (เมื่ออุตตราสงค์แห่งแล้ว) พึงห่มอุตตราสงค์นั้นแล้วจึงย้อมสังฆาฏิ แต่จะนุ่งสังฆาฏิไม่ควร นี่เป็นวัตรในเสนาสนะชายบ้านสำหรับภิกษุเตจวิริกะนั้น ส่วนผู้เป็นอารัญญิกะจะซักย้อม ๒ ผืนในคราวเดียวกันก็ได้ แต่พึงนั่งอยู่ใกล้ๆ ผ้าพอที่จะเห็นว่าใครๆ มา สามารถจะซักผ้ากาสาวะที่ตากอยู่มาคลุมตัวได้ทัน

^๔ วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๓.

^๕ วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๒๘-๑๓๔.

(๒) ผู้ถือกลางอย่าง ตามปกติ ผ้ากาสาสำหรับ(ยืมใช้ในเวลา) ย้อมผ้าในโรงย้อมมีอยู่ นุ่งหรือห่มผ้าสำหรับยืมใช้นั้นแล้วทำารชนกรรม (การย้อมผ้าของตน) ก็ควร

(๓) ผู้ถืออย่างเพลา จะนุ่งหรือห่มจีวรของภิกษุผู้ชอบพอกันแล้วทำารชนกรรมก็ควร แม้ผ้าปูนอนอันเป็นของมีอยู่ในเสนาสนะนั้นก็ควรแก่เธอ แต่จะรักษาไว้ใช้เป็นนิจไป ไม่ควรจะยืมใช้ แม้จีวรของภิกษุผู้ชอบพอกันในระหว่างๆ ย่อมไม่ควร ภิกษุเตจวิริกะจะมีผ้าผืนที่ ๔ เพิ่มขึ้นก็ได้เฉพาะผ้าอังสะอย่างเดียว แต่ผ้าอังสะนั้นกว้างประมาณคืบหนึ่ง ยาวประมาณสามศอกเท่านั้นจึงควร

(๔) ความแตกแห่งจีวรกัฏฐงค์

กัฏฐงค์ของภิกษุเตจวิริกะทั้ง ๓ ประเภทนี้ ย่อมแตกในขณะที่เธอยืนดีจีวรผืนที่ ๔

(๕) อาณิสสแห่งเตจวิริกัฏฐงค์

อาณิสสของการบำเพ็ญเตจวิริกัฏฐงค์มี ๘ ประการ ได้แก่

(๑) ภิกษุเตจวิริกะย่อมเป็นผู้สันโดษด้วยจีวรแต่พอรักษากาย ด้วยความสันโดษนั้น (ไปข้างไหน) เธอถือเอา (จีวรนั้น) ไปได้ ดุจนก (พาเอาแต่ปีกบินไป) ฉะนั้น

(๒) มีกิจที่จะพึงปรารภน้อย

(๓) เลิกการสะสมผ้า

(๔) มีความประพฤติเป็นคนเบาดี

(๕) ละความละโมภในอดีตรักจีวรได้

(๖) ทำความพอใจในผ้าที่เป็นกัปปิยะ

(๗) มีความประพฤติขุดเกลากิเลส

(๘) รุทธธรรมมีความมักน้อยเป็นต้นอันวยผล (แก่เธอ)^๖

คุณลักษณะของภิกษุผู้บำเพ็ญปัสสัทธิกัฏฐงค์มีคำพรรณนาว่า

พระโยคีผู้มีปัญญา รู้สความสุขอันเกิดแต่
สันโดษ จึงละตณหาในผ้าที่เหลือเพื่อได้ เลิกการ
สะสม (ผ้า) เป็นผู้ทรงไว้แต่ไตรจีวร เพราะ
เหตุนี้ พระโยคีผู้ประเสริฐ ปรารถนาจะเที่ยว
ไปให้สะดวก พึงกระทำความยินดีในกัฏฐงค์ที่ท่าน
กำหนดด้วยจีวร (ไปข้างไหน) มีแต่ (ไตร) จีวรไป
ดุจนกมีแต่ปีกฉะนั้นเกิด^๗

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นว่า การใช้จีวรตามหลักอริยวงศ์นี้จะทำให้ภิกษุมีความสันโดษในเครื่องนุ่งห่ม ดังจะเห็นจากพุทธดำรัสที่สอนให้ภิกษุใช้สอยจีวรตามความจำเป็น เพื่อป้องกันความหนาวร้อนเป็นต้น ไม่ให้มีความมัวเมา หรือใช้ด้วยความโลภ ดังพุทธดำรัสตอนหนึ่งว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยจีวร เพียงเพื่อป้องกันความหนาว ความร้อน เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่ก่อให้เกิดความละอาย”^๘

^๖ วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๕-๑๓๘.

^๗ วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๕-๑๓๘.

^๘ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒.

ภิกษุผู้ใช้จีวรด้วยความสันโดษจึงต้องสำรวมและใช้สอยจีวรให้เป็นไปตามพุทธประสงค์ดังต่อไปนี้ คือ

- (๑) นุ่งห่มจีวรเพื่อเพื่อบำบัดความหนาว
- (๒) นุ่งห่มจีวรเพื่อเพื่อบำบัดความร้อน
- (๓) นุ่งห่มจีวรเพื่อเพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจากเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน
- (๔) นุ่งห่มจีวรเพียงเพื่อปกปิดอวัยวะอันให้เกิดความละอาย^๙

ด้วยเหตุนี้ การใช้สอยจีวรที่เป็นผ้าบังสุกุลและการใช้สอยจีวรเพียงแค่ ๓ ผืนจึงส่งเสริมความสันโดษด้วยจีวรและเป็นแนวทางการใช้จีวรตามความจำเป็นจริง ไม่มีการสะสม ไม่โลภอยากได้ ไม่มีความยึดมั่นในมูลค่า ผัสสะ ชนิด หรือสีของจีวร จีวรที่ได้ก็ใช้เพื่อป้องกันความหนาว บำบัดความร้อน ป้องกันอันตรายจากสัตว์ แมลงและใช้ปกปิดร่างกาย

สรุปความได้ว่า สำหรับภิกษุทั่วไปแล้ว พระพุทธองค์อนุญาตให้ภิกษุในพระพุทธศาสนา นุ่งห่มผ้ากาสา (ผ้าย้อมน้ำฝาด) เป็นหลัก วัสดุที่อนุญาตให้นำมาทอเป็นผ้านั้น ได้แก่ เปลือกไม้ ผ้ายาไหม ขนสัตว์ ป่าน ผ้าผสมกัน ผ้าที่จะนำมาทอนั้นอาจได้จากอุปัชฌาย์ อาจารย์ เพื่อนสหรัหมิก หรือญาติก็ได้ แต่สำหรับภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวังสปฏิภาทว่าด้วยความสันโดษในจีวรจำต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักธุดงค์หมวดจีวรปฏิสังยุต ๒ ชนิดเท่านั้น คือ (๑) ปิงสุกกังคธุดงค์ คือ ธุดงค์ของภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลจีวรเป็นวัตรโดยมีวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ตามหลักปิงสุกกังคธุดงค์ และ (๒) เตจวิรกกังคธุดงค์ ธุดงค์ของภิกษุผู้ถือการใช้ผ้าไตรจีวรเป็นวัตร มีหลักสำคัญอยู่ว่า การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร คือการใช้แต่ผ้าเก่าที่คนเขาทิ้งเอาไว้ตามกองขยะข้างถนนบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง นำผ้าเหล่านั้นมาซัก ย้อมสีเย็บต่อกันจนเป็นผืนใหญ่แล้วนำมาใช้ งดเว้นจากการใช้ผ้าที่คลุมสัณฐานโดยตรงทุกชนิด (แต่หากนำมาวางใกล้เท้ารับได้) การที่ภิกษุใช้ผ้า ๓ ผืนเป็นวัตรก็เพื่อให้ภิกษุฝึกใช้ผ้าเก่าที่จำเป็นสำหรับปกปิดร่างกายจริงๆ เท่านั้น ไม่ต้องการให้สะสมผ้าหรือมีความมกมากในผ้าที่มีคนนำมาถวาย

๔.๒ แนวทางการบริโภคบิณฑบาตตามหลักอริยวังส (สันโดษด้วยบิณฑบาต)

บิณฑบาต (อาหาร) เป็นปัจจัยที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุฉัน (บริโภค) เพื่อหล่อเลี้ยงร่างกาย การฉันบิณฑบาตมีวิธีการปฏิบัติอย่างชัดเจนในพระวินัยปิฎก เช่น ชนิดของภัตตาหาร เวลาฉันอาหาร วิธีการเที่ยวแสวงหาอาหาร สำหรับภิกษุผู้ต้องการฉันด้วยความสันโดษตามหลักอริยวังสมีแนวปฏิบัติ ๒ ขั้นตอน คือ (๑) ศึกษาหลักคำสอนว่าด้วยความสันโดษด้วยบิณฑบาตโดยละเอียด และ (๒) ฉันอาหารบิณฑบาตตามวิธีที่ท่านแสดงไว้ในอรรถกถาอริยวังสสูตรและคัมภีร์วิสุทธิมรรค ตอนว่าด้วยธุดงค์เกี่ยวกับบิณฑบาต มีแนวปฏิบัติดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ ความสันโดษด้วยบิณฑบาตและคิลานเภสัชตามหลักอริยวังส

ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในอริยวังสต้องฉันอาหารบิณฑบาตด้วยความสันโดษ เกี่ยวข้องกับการฉันอาหารที่ได้จากการเที่ยวบิณฑบาต ฉันอาหารที่ได้จากการเที่ยวรับตามลำดับตรอก ฉันอาหารในอาสนะเดียว และงดฉันอาหารที่มีคนนำมาถวายภายหลังจากฉันเสร็จ อรรถกถาอริยวังสสูตรระบุว่า

^๙ วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๖๒-๖๓..

คิลานปัจจัยเภสัชสงเคราะห์ในบิณฑบาต พระพุทธศาสนาจำแนกความสันโดษด้วยอาหารบิณฑบาต โดยย่อเป็น ๓ อย่าง และจำแนกโดยละเอียด ๑๕ อย่าง ได้แก่

(๑) สันโดษด้วยอาหารบิณฑบาต ๓ อย่าง

อรรถกถามังคลสูตรกล่าวถึงความสันโดษด้วยอาหารบิณฑบาตไว้ ๓ ประการ คือ

(๑) อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้บิณฑบาต ป้อนหรือประณิตยังอัตภาพให้เป็นไปด้วย บิณฑบาตนั้น ไม่ประสงค์บิณฑบาตอื่น แม้เมื่อได้ก็ได้รับนี้ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในบิณฑบาตของภิกษุนั้น

(๒) อนึ่ง ภิกษุอาพาธฉันบิณฑบาตเศร้าหมอง โรคจะกำเริบหนัก เธอจึงถวาย บิณฑบาตนั้น แก่ภิกษุที่ชอบกัน ฉ้นเนยใส น้ำผึ้ง และนมสดเป็นต้น จากมือของภิกษุนั้น แม้ ทำสมณธรรมอยู่ ก็ยังเป็นผู้สันโดษ นี่เป็น ยถาลาภสันโดษในบิณฑบาตของภิกษุนั้น

(๓) ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ได้บิณฑบาตอันประณิต เธอคิดว่า บิณฑบาตนี้ เหมาะแก่พระเถระ พระผู้บวชมานาน และแม่แก่สพรหมจารีอื่น ผู้เว้นบิณฑบาตอันประณิตเสีย ก็ยังอัตภาพ ให้เป็นไปไม่ได้ จึงได้ถวายแก่ภิกษุเหล่านั้นตนเองเที่ยวบิณฑบาต แม้ฉันอาหารที่ปนกันก็ยัง เป็นผู้สันโดษอยู่ นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในบิณฑบาตของภิกษุนั้น^{๑๐}

(๒) สันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัช

อรรถกถามังคลสูตรกล่าวถึงความสันโดษด้วยเภสัชขบริหารซึ่งท่านสงเคราะห์ว่าเป็นความ สันโดษด้วยอาหารไว้ ๓ ประการ คือ

(๑) อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เภสัชไม่ว่าผลสมอหรือมะขามป้อม เธอก็ยังอัตภาพ ให้เป็นไปด้วยเภสัชนั้น ไม่ประสงค์เภสัชอย่างอื่น มีเนยใส น้ำผึ้ง น้ำอ้อยเป็นต้นที่ได้แล้ว แม้เมื่อได้ก็ได้รับ นี้ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในคิลานปัจจัยของภิกษุนั้น

(๒) อนึ่ง ภิกษุอาพาธ ต้องการน้ำมัน แต่ได้น้ำอ้อย เธอก็ถวายน้ำอ้อยนั้นแก่ภิกษุที่ ชอบกัน แต่ทำยาด้วยน้ำมันจากมือของภิกษุนั้น แม้กระทำสมณธรรม ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่ นี้ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในด้านปัจจัยของภิกษุนั้น

(๓) ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ใส่สมอดองกับมูลรณาลงในภาชนะใบหนึ่ง ใส่ของมีรสอร่อย ๔ อย่างลงในภาชนะใบหนึ่ง เมื่อถูกเพื่อนภิกษุบอกว่า ท่านต้องการสิ่งใด ก็ถือเอาเถิดท่าน ถ้าว่า อาพาธของภิกษุนั้น ระงับไปด้วยสมอดองน้ำมันมูลรณะและของรสอร่อยทั้งสองนั้น อย่างใดอย่าง หนึ่งไซ้ เมื่อเป็นดังนั้นเธอคิดว่า ธรรมดาว่าสมอดองด้วยมูลรณะ พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรง สรรเสริญแล้ว และพระพุทธเจ้าตรัสว่า บรรพชาอาศัยมูลรณะเป็นเภสัช พึงทำความอุตสาหะ ในมูลรณะเป็นเภสัชนั้น จนตลอดชีวิต ปฏิเสธของมีรสอร่อยเป็นเภสัช แม้กระทำเภสัชด้วย สมอดองด้วยมูลรณะ ก็เป็นผู้สันโดษอย่างยิ่ง นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในคิลานปัจจัยของ ภิกษุนั้น^{๑๑}

^{๑๐} พ.พ.อ. (ไทย) ๓๙/๑/๑/๑๙๙-๒๐๐.

^{๑๑} พ.พ.อ. (ไทย) ๓๙/๑/๑/๒๐๑-๒๐๒.

(๓) ความสันโดษด้วยบิณฑบาต ๑๕ อย่าง

อรรถกถาอธิบายว่า ความสันโดษด้วยบิณฑบาตจำแนกโดยละเอียดเป็น ๑๕ ประการ ได้แก่

(๑) ภิกษุผู้ยินดีล้างหน้าแล้วตริโกอยู่ หรือกรณีภิกษุผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เที่ยวไปกับด้วยหมูแล้ว ในเวลาอุปัฏฐากพระเถระในเวลาเย็น เมื่อพระเถระถามว่า "พรุ่งนี้ พวกเราจะเที่ยวบิณฑบาตที่ไหน" เรียนว่า "ในบ้านโน้น ขอรับ" คิดถึงที่เพียงเท่านั้น จำเดิมแต่นั้นไป ไม่พึงตริโก ภิกษุผู้เที่ยวไปรูปเดียวพึงยืนตริโกในโรงสำหรับตริโก เมื่อตริโกจำเดิมแต่นั้นไปย่อมเป็นผู้คลาดเคลื่อนนอกเหนือไปจากอริยวงศ์ ชื่อว่า วิตักกสันโดษ (ความสันโดษด้วยการตริโก)

(๒) ภิกษุเมื่อเข้าไปบิณฑบาต ไม่พึงคิดว่า "เราจักได้ ณ ที่ ไหน" พึ่งไปด้วยมีพระกัมมัญฐานเป็นใหญ่ ชื่อว่า คมนสันโดษ (ความสันโดษด้วยการเดินทาง)

(๓) เมื่อแสวงหา ไม่พาภิกษุพอดิ พอร้ายไป พึ่งพาภิกษุผู้มีละอาย มีศีลเป็นที่รักเท่านั้น ไปแสวงหา ชื่อว่า ปริเยสนสันโดษ (ความสันโดษด้วยการแสวงหา)

(๔) ความสันโดษด้วยการได้ ภิกษุเห็นอาหารที่เขานำมาแต่ไกล ไม่พึงยังจิตให้เกิดขึ้นว่า "นั่นน่าชอบใจนั้นไม่น่าชอบใจ" ชื่อว่า ปฏิลาภสันโดษ

(๕) ภิกษุไม่พึงคิดว่า "เราจักรับบิณฑบาตที่น่าชอบใจนี้ จักไม่รับบิณฑบาตที่ไม่น่าชอบใจนี้" ดังนี้แล้ว รับบิณฑบาตอย่างใดอย่างหนึ่งแต่พออัตภาพให้เป็นไปเท่านั้น ชื่อว่า ปฏิคคหสันโดษ (ความสันโดษด้วยการรับ)

(๖) ในการรับบิณฑบาตนี้ ไทยธรรมมีมาก แต่ทายกปรารถนาจะถวายน้อย ก็ควรรับแต่น้อย แม้ไทยธรรมมีมาก ทั้งทายกก็ปรารถนาจะถวายมาก ก็ควรรับแต่พอดิเท่านั้น ไทยธรรมมีไม่มาก ทายกปรารถนาจะถวายแต่น้อย ก็ควรรับแต่น้อย ไทยธรรมมีไม่มาก แต่ทายกปรารถนาจะถวายมาก ก็ควรรับแต่พอดิเท่านั้น เพราะว่า ภิกษุเมื่อไม่รู้ประมาณในการรับ ย่อมขจัดความเลื่อมใสของพวกมนุษย์เสีย ย่อมยังศรัทธาไทยของเขาให้ตกไป ย่อมไม่ทำตามคำสอน ย่อมไม่อาจประคองจิตแม้ของมารดาผู้บังเกิดเกล้า ต่อรู้ประมาณแล้วจึงควรรับ ชื่อว่า มัตตปฏิคคหสันโดษ (ความสันโดษด้วยการรับพอประมาณ)

(๗) ภิกษุไม่ควรไปสู่ตระกูลที่มั่งคั่งเท่านั้น พึ่งไปตามลำดับประตู ชื่อว่า โลลุปวิวัชชนสันโดษ (ความสันโดษด้วยการเว้นจากความโลเล)

(๘) การที่ภิกษุอาจเพื่อยังอัตภาพให้เป็นไป ด้วยบิณฑบาตที่เศร้าหมองหรือประณีตอย่างใดอย่างหนึ่ง ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตอันตนได้แล้วอย่างนั้น ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ (สันโดษในปัจจัยตามได้)

(๙) การรู้จักกำลังของตนแล้ว ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตที่เป็นเครื่องสามารถจะเป็นไปได้ ชื่อว่า ยถาพลสันโดษ (สันโดษในปัจจัยตามกำลัง)

(๑๐) การที่ภิกษุถวายบิณฑบาตที่ขอบใจแก่ภิกษุอื่นแล้วยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตอย่างใดอย่างหนึ่งของตน ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษ (สันโดษในปัจจัยตามสมควร)

(๑๑) การทราบอุปการะอย่างนี้ว่า "เราบริโภคนิณฑบาตแล้ว จักตามรักษาสมณธรรม" ดังนี้แล้วบริโภคนิณฑบาต ชื่อว่า อุปการสันโดษ (ความสันโดษด้วยอุปการะ)

(๑๒) ภิกษุไม่พึงรับพระเคนบิณฑบาตที่ทายกบรรจุเต็มบาตรแล้วนำมา (ให้) เมื่ออนุสัมบันมีอยู่ พึงให้อนุสัมบันนั้นรับ เมื่อไม่มี พึงให้ทายกนำไป แล้วถือเอาแต่สิ่งที่พอรับพระเคนได้ ชื่อว่า ความสันโดษด้วยการกะประมาณ (ปริมาณสันโดษ)

(๑๓) การฉันด้วยคิดอย่างนี้ว่า "การฉันนี้เป็นเหตุบรรเทาความหิวเสียได้ การออกจากทุกข์ ย่อมมีได้เพราะการฉันนี้" ชื่อว่า ความสันโดษด้วยการฉัน (ปริโภคสันโดษ)

(๑๔) ภิกษุไม่พึงเก็บหอมรอมริบไว้ฉัน ชื่อว่า สันนิธิปริวัชชนสันโดษ (ความสันโดษด้วยการเว้นจากการสะสม)

(๑๕) ภิกษุไม่เห็นแก่หน้าตั้งอยู่ในสาราณียธรรมพึงสละ ชื่อว่า วิสัชชนสันโดษ (ความสันโดษด้วยการสละ)^{๑๒}

ความสันโดษด้วยอาหารบิณฑบาตและคิลานปัจจัยเภสัชของภิกษุที่กล่าวมานี้ส่งเสริมให้ภิกษุเป็นผู้เลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มักน้อย สันโดษ ไม่คลุกคลี มีความเพียรเพื่อขัดเกลากิเลส นำมาซึ่งอาการอันน่าเลื่อมใส ไม่ทำการสังสม ส่งเสริมการปรารภความเพียรเพื่อพัฒนาตนให้เจริญในอริยวินัยยิ่งๆ ขึ้นไป

๔.๒.๒ การบริโภคนิณฑบาตตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยบิณฑบาต)

แนวทางการบำเพ็ญอริยวงศ์ปฏิบัติพาข้อที่ว่าด้วยความสันโดษด้วยอาหารบิณฑบาต ท่านแสดงวิธีปฏิบัติไว้ในอรรถกถาอริยวงศ์สูตรและคัมภีร์วิสุทธิมรรค ตอนที่ว่าด้วยการสมาทานอุตงศ์ที่เกี่ยวกับบิณฑบาต ๕ อย่าง มีหลักการ วิธีสมาทาน วิธีปฏิบัติ ประเพณี และอานิสงส์ ตามลำดับดังต่อไปนี้

๔.๒.๒.๑ องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปบิณฑบาตเป็นวัตร (ปณฺฑปาทิกังคะ)

ความสันโดษด้วยบิณฑบาตประการที่ ๑ ภิกษุผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตพึงสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้สมาทานถือบิณฑบาตเป็นวัตร

(๑) การสมาทานปณฺฑปาทิกังคะ

ภิกษุผู้บำเพ็ญปณฺฑปาทิกังคะให้กล่าวคำสมาทานด้วยคำสองคำนี้ คำใดคำหนึ่งว่า “อติเรกลาภ ปฏิกุชิปามิ” (ข้าพเจ้างดอติเรกลาภ) หรือกล่าวคำว่า “ปณฺฑปาทิกังคะ สมายิยามิ” (ข้าพเจ้าสมาทานองค์ของภิกษุผู้มีการเที่ยวบิณฑบาตเป็นปกติ)

(๒) วิธีปฏิบัติในปณฺฑปาทิกังคะ

มีคำอธิบายวิธีปฏิบัติไว้ว่า ภิกษุผู้สมาทานปณฺฑปาทิกังคะไม่พึงยินดีภัต ๑๔ อย่าง คือ

- (๑) ภัตตอาหารถวายเป็นสงฆ์ทั้งหมด (สังฆภัต)
- (๒) ภัตตอาหารถวายภิกษุ ๒-๓ รูป (อุทเทสภัต)
- (๓) ภัตตอาหารที่นิมนต์แล้วถวาย (นิมนตณภัต)
- (๔) ภัตตอาหารที่นิมนต์ให้จับสลากแล้วถวาย(ตามสลาก)(สลากภัต)
- (๕) ภัตตอาหารถวายเป็นปักษ์ (๑๕ วัน) ละ ๑ ครั้ง (ปักษิกภัต)
- (๖) ภัตตอาหารถวายในอุโบสถ (อุโปสถิกภัต)

^{๑๒} อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๔๘.

- (๗) ภัตตาหารถวายในวันแรม ๑ ค่ำ (ปาฏิบัติกัฏ)
- (๘) ภัตตาหารถวายภิกษุที่มาขอพักอาศัยไม่ใช่อยู่ประจำ (อาคันตุกัฏ)
- (๙) ภัตตาหารถวายภิกษุที่เตรียมจะเดินทางไป (คมิกัฏ)
- (๑๐) ภัตตาหารถวายภิกษุไข้ (คิลานกัฏ)
- (๑๑) ภัตตาหารถวายภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ (คิลานุปัณณากัฏ)
- (๑๒) ภัตตาหารถวายประจำวิหาร (วิหารกัฏ)
- (๑๓) ภัตตาหารถวายในวิหารอันไกล (ธูรกัฏ)
- (๑๔) ภัตที่เขากวายเป็นวาระ คือ แบ่งเวรกันถวาย (วารกัฏ)^{๑๓}

มีคำอธิบายว่า ภัตเหล่านี้ ถ้าหากไม่ได้กล่าวออกชื่อโดยนัยเป็นต้นว่า "ขอท่านทั้งหลายจงรับสังฆภัต" ดังนี้ เป็นแต่กล่าวว่า "ขอสงฆ์จงรับภิกษาในเรือนของข้าพเจ้า" หรือกล่าวว่า "แม่ท่านทั้งหลายจงรับภิกษา" ดังนี้แล้วถวาย ปิณฑปาติภิกษุจะยินดีภัตเหล่านั้นก็ควร นิรามิสสลาภ (สลาภที่ไม่มีอมิส) ที่ได้มาจากสงฆ์ก็ดี ภัตที่เขาถวายในวิหารก็ดี ก็สามารถฉันได้

(๓) ประเภทแห่งปิณฑปาติภิกษุ

ภิกษุผู้บำเพ็ญปิณฑปาติกัฏฐงค์มี ๓ ประเภท คือ

- (๑) ผู้ที่ถืออย่างอุกฤษฏ์ ย่อมรับภิกษาที่ทายกนำมาถวายจากเรือนข้างหน้าก็ได้ จากเรือนข้างหลังก็ได้ ยืนที่ประตูบ้านหนึ่ง แม้เมื่อคนบ้านอื่นๆ มาขอรับบาตรก็ให้ รับภิกษาที่เขานำมาถวายในเวลากลับก็ได้ แต่เลิกปิณฑปาตนั้นลงแล้วย่อมไม่รับภิกษาอีกในวันนั้น
- (๒) ผู้ถืออย่างกลาง แม้นั่งลงแล้วยังรับอีกในวันนั้น แต่ไม่รับนิมนต์เพื่อฉันในวันพรุ่ง
- (๓) ผู้ถืออย่างเพลา ย่อมรับนิมนต์เพื่อฉันในวันพรุ่งก็ได้ ในวันต่อไปก็ได้

ปิณฑปาติภิกษุ ๒ ประเภทแรกนั้น ย่อมไม่ได้ความสุขในการอยู่โดยเสรี ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์เท่านั้นจึงได้ดังมีเรื่องเล่าว่าในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง มีการแสดงธรรมกล่าวด้วยอริยวงศ์ ปิณฑปาติภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ กล่าวกะปิณฑปาติภิกษุทั้ง ๒ ประเภทว่า 'อาวุโส เรามาไปฟังธรรมกันเถิด' ในภิกษุ ๒ รูปนั้น รูปหนึ่งกล่าวว่า 'ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าติดขัดด้วยคนๆ หนึ่งนิมนต์ให้นั่งคอย' อีกรูปหนึ่งกล่าวว่า 'ท่านผู้เจริญ แม้ข้าพเจ้าก็ได้รับนิมนต์เพื่อฉันภิกษาในวันพรุ่งนี้ ของทายกคนหนึ่งไว้' ภิกษุทั้งสองรูปนั้นได้เสื่อมเสียประโยชน์ไป ด้วยประการอย่างนี้ ฝ่ายท่านผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์เที่ยวปิณฑปาตแต่เช้าฉันแล้วก็ได้ไปฟังธรรมกล่าวด้วยเรื่องอริยวงศ์

(๔) ความแตกแห่งปิณฑปาติกัฏฐงค์

ฐงค์แม่ของปิณฑปาติภิกษุทั้ง ๓ พวกนี้ ย่อมแตกในขณะที่ยืนถือติเรกลาภมีสังฆภัตเป็นต้น

(๕) อานิสสแห่งปิณฑปาติกัฏฐงค์

อานิสสของการบำเพ็ญปิณฑปาติกัฏฐงค์มี ๑๕ ประการ ได้แก่

- (๑) เกิดมีความปฏิบัติที่สมควรแก่นิสัย ตามพระบาลี (บอگونฺนุศาสน) ข้อว่า บรรพชาอาศัยการบริโภคข้าวที่แสวงหาด้วยกำลังแข้ง
- (๒) ได้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ข้อที่ ๒

^{๑๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑.๑๓๙, อรรถกถาอริยวังสสูตรกล่าวถึงภัต ๑๔ อย่าง มีรายชื่อภัตแตกต่างจากในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑ ชนิด คือ ไม่มีวารภัต แต่มีกุฎิกัฏ. อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๙๘.

- (๓) ไม่เป็นผู้มีความเป็นไปเกี่ยวเกาะกับผู้อื่น
 (๔) มีปัจจัยตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้ว่า เป็นของเล็กน้อยด้วย เป็นของหาได้ง่ายด้วย เป็นของหาโทษมิได้ด้วย
 (๕) ย่ำยความเกียจคร้านเสียได้
 (๖) มีอาชีพะบริสุทธิ์
 (๗) ได้บำเพ็ญเสขียปฏิบัติ
 (๘) ไม่ต้องเลี้ยงผู้อื่น
 (๙) ได้ทำความอนุเคราะห์ผู้อื่น
 (๑๐) ละมานะได้
 (๑๑) ป้องกันอันตรายในรสได้
 (๑๒) ไม่ต้องอาบัติเพราะคนโภชนสิกขาบท ปริมปรโภชนสิกขาบท และจาริตตสิกขาบท

- (๑๓) มีความประพฤติสมควรแก่ธุดธรรมทั้งหลาย มีความมกน้อย เป็นต้น
 (๑๔) สัมมาปฏิบัติเพิ่มพูน
 (๑๕) ได้อนุเคราะห์ประชุมชนผู้เกิดในภายหลัง^{๑๔}
 คุณลักษณะของภิกษุผู้บำเพ็ญปณชปาตีกังครุดงค์มีคำพรรณนาว่า
 นักพรตผู้สันโดษในโภชนะ คือ คำข้าว
 อันตนแสวงหามาได้ด้วยกำลังแข็ง มีความเป็นอยู่
 ไม่เกี่ยวเกาะกับคนอื่น ละความละโมภในอาหาร
 เป็นพระ ๔ ทิศ บรรเทาความเกียจคร้านได้ อาชีวะ
 ของเธอย่อมหมดจด เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุผู้มี
 ปัญญาดีไม่ควรดูหมิ่นภิกขาจาร
 ด้วยว่าเทวดาทั้งหลาย ย่อมใส่ใจต่อภิกษุผู้มี
 การเที่ยวบิณฑบาตเป็นปกติ ผู้เลี้ยงตนเอง มิใช่
 ผู้เลี้ยงคนอื่น มั่นคงอยู่เช่นนั้น ถ้าเธอเป็นผู้ไม่
 มุ่งลาภและความสรรเสริญ ดังนี้แล^{๑๕}

๔.๒.๒.๒ องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปตามลำดับเรือนเป็นวัตร (สปทานจาริกังคะ)

ความสันโดษด้วยบิณฑบาตประการที่ ๒ ภิกษุผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตพึงสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้สมาทานเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับตรอกเป็นวัตร

(๑) การสมาทานสปทานจาริกังครุดงค์

ภิกษุผู้สมาทานสปทานจาริกังครุดงค์ให้กล่าวคำสมาทานด้วยคำสองคำนี้ คำใดคำหนึ่งว่า “โลสุปปจาริ ปฏิกขิปามิ” (ข้าพเจ้างดการเที่ยวโดยละโมภเสีย) หรือกล่าวคำว่า “สปทานจาริกังคะสมาทियามิ” (ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีอันเที่ยวไปตามลำดับเรือนเป็นปกติ)

^{๑๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๓.

^{๑๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๓.

(๒) วิธีปฏิบัติในสพทานจาริกังครุดงค์

มีคำอธิบายวิธีปฏิบัติไว้ว่า สพทานจาริกิกษุณั้น พึงหยุดยั้งที่ประตูบ้าน กำหนดดูความปลอดภัยอันตรายเสียก่อนในตรอกหรือบ้านใดมีอันตรายจะละตรอกหรือบ้านนั้นเสียแล้วไปตามตรอกหรือบ้านอื่นก็ควร เธอไม่ได้โทษนะสักน้อยหนึ่ง ที่ประตูเรือนใด หรือที่ตรอกใด หรือที่บ้านใดพึงทำ อคัมมสัญญา (ความหมายว่า ที่นั้นไม่ใช่บ้าน) แล้วไปเสียในที่อื่นเถิด แต่ถ้าเธอได้โทษนะน้อยหนึ่งในที่ใด จะละที่นั้นไปย่อมไม่ควร ก็ภิกษุนี้พึงเข้าไปก่อนเวลาอาหาร เพราะเมื่อทำเช่นนั้นเธอจึงจักอาจละที่ไม่ผาสุก แล้วไปในที่อื่นได้ทันเวลาอาหาร ก็ถ้ามนุษย์ทั้งหลายกำลังถวายทานในวิหาร หรือมาในระหว่างทางรับบาตรของเธอแล้วถวายบิณฑบาตแก่เธอ เธอจะรับก็ควร ภิกษุนี้แม้เมื่อเดินทางพึงเที่ยวบิณฑบาต อย่าลวงเลยหมู่บ้านที่ไปถึงเข้าในเวลาภิกขาจารไปเสีย เธอจะไม่ได้อาหารเลย หรือได้นิดหนึ่งก็ตามในหมู่บ้านนั้น ก็พึงเที่ยวไปตามลำดับหมู่บ้าน

(๓) ประเภทแห่งสพทานจาริกิกษุ

ภิกษุผู้บำเพ็ญสพทานจาริกังครุดงค์จำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) พวกถืออย่างอุกฤษฏ์ยอมไม่รับภิกษาที่เขานำมาถวายจากเรือน ข้างหน้าก็ดี ภิกษาที่เขานำมาถวายจากเรือน ข้างหลังก็ดี ภิกษาที่เขานำมาถวายในเวลากลับก็ดี แต่ยืนที่ประตูบ้านหนึ่ง เมื่อคนบ้านอื่นมาขอรับบาตรยอมปล่อยบาตรให้เขาได้รับไปได้ ในรุดงค์ข้อนี้ ภิกษุผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ เสมอกับพระมหากัสสปเถระหาไม่ แม้กระนั้น ที่ปล่อยบาตรของพระเถระก็ยังปรากฏอยู่เหมือนกัน

(๒) ภิกษุผู้ถือปานกลาง ย่อมรับภิกษาที่เขานำมาถวายจากเรือน ข้างหน้าหรือข้างหลังนั้นก็ได้ ที่เขานำมาถวาย ในเวลากลับก็ได้ยืนที่ประตูบ้านหนึ่ง เมื่อคนบ้านอื่นมาขอรับบาตรก็ปล่อยบาตรให้เขาได้รับไปได้ แต่ยอมไม่นั่งคอยภิกษา โดยข้อที่ไม่นั่งคอยภิกษาอย่างนี้ ชื่อว่าอนุโลมตามภิกษุปิตทปาทิกะอย่างอุกฤษฏ์

(๓) ผู้ถืออย่างเพลา ย่อมนั่งคอยภิกษาในวันนั้นได้

(๔) ความแตกแห่งสพทานจาริกังครุดงค์

ก็รุดงค์ของสพทานจาริกิกษุทั้ง ๓ พวกนี้ แต่พอการเที่ยวไปด้วยความละโมภเกิดขึ้นก็ย่อมแตก

(๕) อานิสงส์แห่งสพทานจาริกังครุดงค์

อานิสงส์ของบำเพ็ญสพทานจาริกังครุดงค์มี ๘ ประการ ได้แก่

- (๑) เป็นผู้ใหม่ในตระกูลเป็นนิตย
- (๒) มีใจไม่ติดข้องดังดวงจันทร์
- (๓) ละความตระหนี่ในตระกูลเสียได้
- (๔) ได้อนุเคราะห์ (หายก) สม่าเสมอกัน
- (๕) ไม่มีโทษอันจะพึงมีแก่กุลปภิกษุ
- (๖) ไม่ต้องจ้อง (ฟัง) คำขานชื่อ (ในการนิมนต์)
- (๗) ไม่ต้องการด้วยการนำภิกษามาเฉพาะตัว

(๘) มีความประพฤติสมควรแก่รัฐธรรมนูญ มีความมกน้อยเป็นต้น^{๑๖}
 คุณลักษณะของภิกษุผู้บำเพ็ญสพทานจาริกังครุดงค์มีคำพรรณนาว่า
 สพทานจาริกฤษในศาสนา นี้ ย่อมเป็นผู้มีใจ
 ไม่ติดข้องตั้งดวงจันทร์ เป็นผู้ใหม่ในตระกูล
 เป็นนิจ ไม่ตระหนี่ (ตระกูล) เป็นผู้อนุเคราะห์
 ทายกทั้งปวงโดยสม่ำเสมอ ปลอดจากโทษ
 อันจะพึงมีแก่กุลปภิกษุ เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้มี
 ปัญญา เมื่อหวังเที่ยวไปโดยเสรี พึงละความเที่ยว
 ไปโดยความละโมบเสีย เที่ยว (บิณฑบาต)
 ให้เป็นไปตามลำดับเรือน เทอญ^{๑๗}

๔.๒.๒.๓ องค์แห่งภิกษุผู้มีการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร (เอกาสนิกังคะ)

ความสันโดษด้วยบิณฑบาตประการที่ ๓ ภิกษุผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตพึงสมาทานองค์แห่ง
 ภิกษุผู้สมาทานนั่งฉันในอาสนะเดียวเป็นวัตร

(๑) การสมาทานเอกาสนิกังครุดงค์

ภิกษุผู้บำเพ็ญเอกาสนิกังครุดงค์ให้กล่าวคำสมาทานด้วยคำสองคำนี้ คำใดคำหนึ่งว่า
 “นानาสนโภชนํ ปฏิกชีปามิ” (ข้าพเจ้างดการฉัน ณ อาสนะต่าง) หรือกล่าวคำว่า “เอกาสนิกังคํ
 สมาทियามิ” (ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ)

(๒) วิธีปฏิบัติในเอกาสนิกังครุดงค์

มีคำอธิบายวิธีปฏิบัติไว้ว่า เอกาสนิกฤษนั้น เมื่อจะนั่งในโรงฉัน อย่างนั่งบนที่นั่งของพระ
 เถระ พึงกำหนดอาสนะอันสมควร ด้วยพิจารณาว่า อาสนะนี้จักถึงแก่ตน แล้วจึงนั่ง ถ้าการฉันของเธอ
 ค้างอยู่ อาจารย์หรืออุปัชฌาย์เดินทางมา จะลุกขึ้นทำวัตรย่อมควร ส่วนพระติฎฐกฐาภยเถระกล่าว
 ว่า อาสนะพึงรักษา หรือว่าการฉันพึงรักษา (มิใช่รุดงค์แตก) ก็ตาม แต่เพราะภิกษุนี้เป็นผู้ฉันค้างอยู่
 แล้ว เพราะเหตุนั้น จงทำวัตรเถิด แต่อย่าฉันโภชนะเลย

(๓) ประเภทแห่งเอกาสนิกฤษ

ภิกษุผู้บำเพ็ญเอกาสนิกังครุดงค์จำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ โภชนะจะน้อยหรือมากก็ตามเกิดเธอหย่อนมือลงในโภชนะใด
 จะไม่รับโภชนะอื่นจากโภชนะนั้น แม้ถ้าคนทั้งหลายรู้ว่า พระเถระไม่ได้ฉันอะไรๆ เลยแล้วนำเภสัชมี
 เนยใสเป็นต้นมาถวาย เนยใสเป็นต้นนั้นย่อมควรเพื่อบริโภคเป็นเภสัชเท่านั้น ไม่ควรเพื่อ บริโภคเป็น
 อาหาร

(๒) ผู้ถืออย่างกลาง จะรับโภชนะอื่น トラบเท่าที่ภัตรในบาตรยังไม่หมดไป เพราะว่า
 ภิกษุนี้เชื่อว่าผู้ฉันโภชนะจนกว่าจะฉันเสร็จ (โภชนปริยติโก)

(๓) ผู้ถืออย่างเพลา จะฉันตราบเท่าที่ยังไม่ลุกจากอาสนะ เพราะว่าภิกษุนี้เชื่อว่า ผู้
 ฉันจนกว่าจะรับน้ำ (อุทกปริยติโก) เพราะฉันได้ตราบเท่าที่ยังไม่รับน้ำล้างบาตรบ้าง เชื่อว่า ผู้มี

^{๑๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๓-๑๔๖.

^{๑๗} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๓-๑๔๖.

อาสนะเป็นที่สุด (อาสนปริยัติโก) เพราะฉันได้ตลอดเวลาที่ยังไม่ลุกขึ้นบ้าง

(๔) ความแตกแห่งเอกาสนิกังครุดงค์

รุดงค์ของเอกาสนิกิกิษุทั้ง ๓ นี้ย่อมแตกในขณะที่เรอนั่งฉันโภชนะ ณ อาสนะอื่นจากอาสนะที่ฉันครั้งแรก

(๕) อานิสงส์แห่งเอกาสนิกังครุดงค์

อานิสงส์ของการบำเพ็ญเอกาสนิกังครุดงค์มี ๘ ประการ ได้แก่

- (๑) มีอาพาธน้อย
- (๒) มีโรคน้อย
- (๓) (ร่างกาย) คล่องแคล่ว
- (๔) แข็งแรง
- (๕) อยู่สำราญ
- (๖) ไม่ต้องอาบัติเพราะอนติริตตสิกขาบทเป็นปัจจัย
- (๗) บรรเทาตัณหาในรสได้
- (๘) มีความประพฤติดสมควรแก่ธุดธรรม มีความมักน้อยเป็นต้น^{๑๘}

คุณลักษณะของภิกษุผู้บำเพ็ญเอกาสนิกังครุดงค์มีคำพรรณนาว่า

โรคทั้งหลายที่มีการกินเป็นปัจจัย ย่อม
ไม่รบกวนนักพรตผู้ยินดีในการฉัน ณ อาสนะอัน
เดียว เป็นผู้ไม่ละโมภในรส จึงไม่ทำงาน
(โยคะ) ของตนให้เสื่อมเสียไป เพราะฉะนั้น
นักพรตผู้มีใจหมดจด พึงปลุกความยินดีในการฉัน
ณ อาสนะอันเดียว อันเป็นเหตุแห่งความอยู่
สำราญ ซึ่งเป็นวัตรที่ท่านผู้ยินดีในสัลเลาะห์ที่สะอาด
ประพฤติกกันเกิด^{๑๙}

๔.๒.๒.๔ องค์แห่งภิกษุผู้มีการถือเอาก่อนข้าวในบาตรเป็นวัตร (ปัตตปิณฑิกังคะ)

ความสันโดษด้วยบิณฑบาตประการที่ ๔ ภิกษุผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตพึงสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้สมาทานฉันในบาตรเป็นวัตร

(๑) การสมาทานปัตตปิณฑิกังครุดงค์

ภิกษุผู้บำเพ็ญปัตตปิณฑิกังครุดงค์ให้กล่าวคำสมาทานด้วยคำสองคำนี้ คำใดคำหนึ่งว่า “ทุติยภาชนํ ปฏิกิชิปามิ” (ข้าพเจ้างดภาชนะที่ หรือกล่าวคำว่า “ปัตตปิณฑิกังคะ สมาธิยามิ” (ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีการฉันก่อนข้าวในบาตรเป็นปกติ)

(๒) วิธีปฏิบัติในปัตตปิณฑิกังครุดงค์

มีคำอธิบายวิธีปฏิบัติไว้ว่า ภิกษุผู้สมาทานปัตตปิณฑิกังครุดงค์ ในเวลาตีมยาคุ เมื่อได้กับข้าววางในภาชนะแล้ว ควรฉันก่อน หรือตีมยาคุก่อนก็ได้ เพราะว่าเธอพนกับลงในข้าวต้ม เมื่อกับมี

^{๑๘}วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๖-๑๔๗.

^{๑๙}วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๖-๑๔๗.

ปลาร้าเป็นต้นปลงไป ยาคูจะปฏิกลไปเสีย ฤษัษผู้จะฉันทให้เป็นของไม่ปฏิกลนั้นแหละฉันท จึงควร เหตุฉันท ข้อนี้งกล่าวหมายเอากับข้าวอย่างฉันท แต่สิ่งใดเป็นของไม่น่าเกลียดเช่นน้ำฝิ่งและน้ำตาล กรวด สิ่งฉันทพึงปลงไปได้ แต่เมื่อจะรับสิ่งฉันท พึงรับแต่พอประมาณ ใช้มือข้างหนึ่งถือฝักสดและฉันท ดิบฉันทก็ควร แต่ถ้าไม่ทำอย่างฉันท ก็ต้องใส่ลงในบาตรเท่านั้น ฉันทนี้เพราะธุดงค์ข้อฉันทท่านห้ามภาชนะที่ ๒ ของอื่นแม้แต่ใบไม้ จะเอามารองก็ไม่ควร

(๓) ประเภทแห่งปัตตปิณฑิกฤษัษ

ฤษัษผู้บำเพ็ญปัตตปิณฑิกฤษัษมี ๓ ประเภท ได้แก่

(๑) ผู้ที่ถืออย่างอุฤษัษจะทิ้งกากก็ไม่ควร เว้นแต่เวลาเคี้ยวอ้อย จะบีก่อนข้าว ปลา เนื้อ และขนมฉันทเป็นอย่างฉันท ไม่ควร

(๒) ผู้ถืออย่างกลาง จะใช้มือข้างเดียวบิฉันทก็ควร ฤษัษผู้ถืออย่างกลางนี้ ชื่อว่า หัตถโยคี (โยคีมือ)

(๓) ผู้ถืออย่างเพลามีชื่อว่า ปัตตโยคี (โยคีบาตร) ผู้ถืออย่างเพลานั้น สิ่งใดอาจจุลงใน บาตรได้ จะบีสิ่งฉันทด้วยมือหรือด้วยฟันเคี้ยวกินก็ได้หมด

(๔) ความแตกแห่งปัตตปิณฑิกฤษัษ

ก็ธุดงค์ของปัตตปิณฑิกฤษัษทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกในขณะที่เธอยินดีภาชนะที่ ๒ นี้เป็น ความแตกในปัตตปิณฑิกฤษัษนี้

(๕) อาณิสสปัตตปิณฑิกฤษัษ

อาณิสสของการบำเพ็ญปัตตปิณฑิกฤษัษมี ๖ ประการ ได้แก่

(๑) บรรเทาฉันทหาในรสต่างฉันท ได้

(๒) ละความตะกละเสียได้

(๓) เป็นผู้มุ่งแต่ประโยชน์ในอาหาร

(๔) ไม่ต้องลำบากใจในการรักษาภาชนะมีฉันทเป็นต้น

(๕) ไม่เป็นผู้สอสร่ายบริโภค

(๖) มีความประพฤตีสสมควรแก่ธุดธรรม มีความเป็นผู้มักน้อยเป็นต้น^{๒๐}

คุณลักษณะของฤษัษผู้บำเพ็ญปัตตปิณฑิกฤษัษมีคำพรรณนาว่า

บุคคลอื่นที่ไหนเล่าจะพึงเป็นผู้มีตาทอดลง

ละความสอสร่ายในภาชนะต่าง ฉันท เป็นผู้ผู้มีพรต

อันดี ขุดมูลแห่งรสฉันทหาเสีย รวากะขุดรากไม้

(ทั้ง) เป็นผู้ผู้มีใจงาม ทรงไว้ซึ่งความสันโดษ

รวากะทรงไว้ซึ่งรูปกายของตน (สามารถ) บริโภค

อาหาร (รวม) ได้ (บุคคลผู้ฉันท) ก็คือ

ปัตตปิณฑิกฤษัษ นั่นแล^{๒๑}

^{๒๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๙-๑๕๑.

^{๒๑} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๔๙-๑๕๑.

๔.๒.๒.๕ องค์แห่งภิกษุผู้มีการฉนปจฉาภัตเป็นวัตร (ขลุปจฉาภัตติกังคะ)

ความสนใจโดยด้วยบิดาบาตประการที่ ๔ ศึกษผู้สนใจโดยด้วยบิดาบาตพึงสมาทานองค์แห่ง
 ศึกษผู้สมาทานงดฉันทตาทารที่เขานำมาถวายภายหลังเป็นวัตร

(๑) การสมათานขลุ่ป้จฉาภัตติกัังครุดงค์

แม้ขลุ่ยจกฉาบติดกิ้งกะก็เป็อันสมาทานด้วยคำสองคำนี้ คำใดคำหนึ่งว่า อติริตตโกชน
ปฏิกิขามิ (ข้าพเจ้าจงโกชนะอันเป็อติริตตะเสีย) ขลุ่ยจกฉาบติดกิ้งคั สมายามิ (ข้าพเจ้าสมทาน
องค์ของภิกษุผู้มีการไม่ฉันภัตรภายหลังเป็นปกติ)

(๒) วิธีปฏิบัติในขลุ่ปัจฉาภัตติกักรุดงคั

ภิกษุขลุ่จฉนากัตติกะนั้นห้ามภัตรแล้ว จะให้ทำโภชนะให้เป็นกับปิยะแล้วฉันอีกไม่ได้
นี่เป็นวิธีปฏิบัติแห่งขลุ่จฉนากัตติกภิกษุนั้น

(๓) ประเภทแห่งข้อเท็จจริงที่ปรากฏ

ว่าโดยประเภท ขลุ่ปัจฉาภัตติกภิกษุนี้ ก็มี ๓ พวกใน ๓ พวกนั้น ท่านผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ เพราะเหตุที่เชื่อว่า การห้ามในบิณฑบาตรแรกย่อมไม่มี แต่เมื่อเธอกลืนบิณฑบาตรรายแรกนั้นเข้าไป ก็ (ถือว่า) เป็นอันห้ามรายอื่น เพราะเหตุนั้น เธอได้ชื่อว่าห้าม (ภัต) อย่างนั้นแล้ว ครั้นกลืนบิณฑบาตรรายแรกเข้าไปแล้วย่อมไม่ฉันบิณฑบาตรรายที่ ๒ (ต่อไป) ผู้ถืออย่างกลาง ห้าม(โภชนะอื่น) ใน (ขณะฉัน) โภชนะใด ย่อมฉันแต่โภชนะนั้น เท่านั้น ผู้ถืออย่างเพลาย่อมฉันได้ตลอดเวลาที่ตนยังไม่ลุกจากอาสนะ

(๔) ความแตกแห่งขลุ่ยจฉวากัตติกังครุดงค์

จุดคงที่ของชลุปัจฉาภัตติภิกษุทั้ง ๓ พวกนี้ ย่อมแตกในขณะที่เมื่อเธอห้าม (โภชนะ) แล้วให้ทำเป็นกับปิยะฉัน นี่เป็นความแตกในชลุปัจฉาภัตติภิกษุนี้

(๕) อานิสงส์แห่งขลุ่ปัจฉาภัตติกัังคะ

อานิสงส์ของการบำเพ็ญชลปัจฉาภัตติกัฏครตงค์มี ๕ ประการ ได้แก่

- (๑) เป็นผู้ไกลจากอาบัติที่ต้องเพราะฉันทริตติโกษณะ
- (๒) ไม่มีแนทออง
- (๓) ไม่มีการสังสมามิส
- (๔) ฉันทแล้ว ไม่ต้องแสวงหาอีก
- (๕) มีความประพฤตติสมครแก้ตธรรม มีความมกน้อย

คุณลักษณะของวิชาชีพผู้บำเพ็ญประโยชน์อาสาสมัครที่ดีทั้งคุณธรรมมีคำพรรณนาว่า

ขลุ่ปัจฉภาต์ตักโยคี ผู้มีปัญญา ย่อมไม่ลำบาก
ในการแสวงหา ไม่ทำสันนิธิ หายความแน่นอนทอง
เหตุั้น พระโยคีผู้ปรารถนาจะกำจัดโทษทั้งหลาย
พึงเสพดุรงค์ข้อนี้ อันพระสุคตเจ้าทรงสรรเสริญ
อันเป็นเหตุให้เกิดความเจริญด้วยคุณ มีคุณคือ
สันโดษเป็นต้น เทอญ^{๒๒}

^{๒๒} วิสทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๒-๑๕๓.

จากการพิจารณาเรียงสัปปุทาข้อที่ว่าด้วยการฉันอาหารบิณฑบาตทำให้เห็นว่า ความยินดีด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้^{๒๓}นี้ช่วยลดปัญหาและภาระเกี่ยวกับการฉันอาหารของภิกษุได้มาก ทั้งนี้ เพราะในการฉันอาหารตามปกติจะต้องมีการจัดเตรียม ภาชนะ สถานที่ พร้อมกับปฏิบัติตามสิกขาบท และวัตรมากมาย ในการรับอาหารนั้นภิกษุใช้บาตรเป็นภาชนะรับอาหาร ภิกษุที่ใช้บาตรไม้ กะโหลก น้ำเต้า หม้อกระเบื้อง หรือบาตรกะโหลกผิรับอาหารในตอนที่ยาวบิณฑบาตต้องอาบัติทุกกฏ^{๒๓}

บาตรที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุใช้มี ๒ ชนิด คือ

(๑) บาตรเหล็ก

(๒) บาตรดิน^{๒๔}

นอกจากนี้ยังมีรายละเอียดเกี่ยวกับบาตรที่ห้ามภิกษุใช้ ๑๐ ชนิด ได้แก่

(๑) บาตรทองคำ

(๒) บาตรเงิน

(๓) บาตรแก้วมณี

(๔) บาตรแก้วไพฑูรย์

(๕) บาตรแก้วผลึก

(๖) บาตรสัมฤทธิ์

(๗) บาตรกระຈก

(๘) บาตรดีบุก

(๙) บาตรตะกั่ว

(๑๐) บาตรทองแดง^{๒๕}

ภิกษุที่ใช้บาตร ๑๐ ชนิดนี้ต้องอาบัติทุกกฏ^{๒๖}

เพื่อให้ภิกษุฉันอาหารบิณฑบาตด้วยความสำรวม ซึ่งจะนำมาซึ่งความเลื่อมใสศรัทธา พระพุทธร่องค์จึงบัญญัติข้อปฏิบัติเกี่ยวกับบิณฑบาตไว้ ๒ หมวด คือ ปิณฑจาริกวัตรและภัตตคควัตร โดยวัตรทั้ง ๒ นี้มีรายละเอียดสืบเนื่องจากเสขิยวัตรทั้งปวง โดยเฉพาะหมวดสารูปและหมวดโกชนปฏิสังยุต สำหรับวัตร ๒ หมวดที่กล่าวถึงนั้น มีวิธีปฏิบัติโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) ปิณฑจาริกวัตร

ปิณฑจาริกวัตร คือ วัตรของภิกษุผู้เกี่ยวบิณฑบาต สรุปความได้ว่า

(๑) ภิกษุผู้เกี่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร คิดว่าจักเข้าบ้านในบัดนี้ เมื่อปกปิดมณฑลสาม ฟังนุ่งให้เป็นปริณทล คาดประคดเอว ห่มผ้า ซ้อน ๒ ชั้นกลัดลูกคุดม ล้างบาตรแล้ว ถือเข้าบ้านโดยเรียบร้อยไม่ต้องรีบร้อนฟังปฏิบัติตามเสขิยมีการปกปิดกายด้วยดีเป็นต้น

(๒) เมื่อเข้าเขตบ้านพึงกำหนดว่า จักเข้าทางนี้ จักออกทางนี้ อย่ารีบร้อนเข้าไป อย่ารีบร้อนออกเร็วนัก อย่ายืนไกลนัก อย่ายืนไกลนัก อย่ายืนนานนักอย่ากลับเร็วนัก พึงยืนกำหนดว่า

^{๒๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๕/๒๓-๒๔.

^{๒๔} วิ.จ. (ไทย) ๒๕๒/๑๙.

^{๒๕} วิ.จ. (ไทย) ๒๕๒/๑๙.

^{๒๖} วิ.จ. (ไทย) ๒๕๒/๑๙.

เขาประสงค์จะถวายภิกษา หรือไม่ประสงค์จะถวาย ถ้าเขาพักการงาน ลุกจากที่นั่งจับทัพพี หรือจับภาชนะ หรือตั้งไว้พึงยืนด้วยคิดว่า เขาประสงค์จะถวาย

(๓) เมื่อเขาถวายภิกษา พึงแหวกผ้าซ้อนด้วยมือซ้าย พึงน้อมบาตรเข้าไปด้วยมือขวา แล้วพึงใช้มือทั้งสองประคองบาตรรับภิกษา และไม่พึงมองดูหน้าผู้ถวายภิกษา พึงกำหนดว่าเขาประสงค์จะถวายแก่หรือไม่ประสงค์จะถวาย ถ้าเขาจับทัพพี จับภาชนะ หรือตั้งไว้ พึงยืนอยู่ด้วยคิดว่า เขาประสงค์จะถวาย

(๔) เมื่อเขาถวายภิกษาแล้ว พึงคลุมบาตรด้วยผ้าซ้อน แล้วกลับโดยเรียบร้อยไม่ต้องรีบร้อน ปฏิบัติตามเสขียทุกประการ

(๕) ภิกษุใดกลับบิณฑบาตจากบ้านก่อน ภิกษุนั้นพึงปูอาสนะไว้ พึงจัดตั้งน้ำล้างเท้า ตั้งรองเท้า กระเบื้องเช็ดเท้า พึงล้างภาชนะรองของฉันตั้งไว้ พึงตั้งน้ำฉันน้ำใช้ไว้

(๖) ภิกษุใดกลับบิณฑบาตจากบ้านทีหลัง ถ้าอาหารที่ฉันแล้วยังเหลืออยู่ ถ้าจำนงก็พึงฉัน ถ้าไม่จำนงก็พึงเททิ้งในที่ปราศจากของเขี้ยวสด หรือพึงเทลงในน้ำที่ไม่มีตัวสัตว์ ภิกษุนั้นพึงรื้อขนอาสนะ เก็บน้ำล้างเท้า ตั้งรองเท้ากระเบื้องเช็ดเท้า พึงล้างภาชนะรองของฉัน เก็บไว้ พึงเก็บน้ำฉันน้ำใช้ พึงกวาดโรงฉัน

(๗) ภิกษุใดเห็นหมอน้ำฉัน หมอน้ำใช้ หรือหมอน้ำชำระว่างเปล่า ภิกษุนั้นพึงจัดหาไปตั้งไว้ ถ้าเป็นการสุตวิสัย พึงกวักมือเรียกเพื่อนมา ให้ช่วยกันจัดตั้งไว้ แต่ไม่พึงเปล่งวาจาเพราะฉะนั้นเป็นเหตุ^{๒๗} เพราะอาจดูไม่สำรวมและไม่เหมาะสม

ปณทจาริกวัตรเป็นแนวปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้เข้าไปเที่ยวแสวงหาอาหารในหมู่บ้านมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการนุ่งห่มผ้า การสำรวมกาย การสังเกตกิริยาอาการของคฤหัสถ์ การรับอาหาร การเดินทางกลับ การจัดเตรียมที่ฉัน การล้างบาตร การจัดเตรียมหมอน้ำฉัน หมอน้ำใช้ และหมอน้ำชำระ ทำให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับความสะดวกในการแสวงหาอาหาร เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของหมู่คณะและคฤหัสถ์ผู้ถวายภัตตาหาร

(๒) ภัตตคคัวัตร

ภัตตคคัวัตร คือ วัตรในโรงฉัน สรุปลงความได้ว่า

(๑) ถ้าภัตตทุเทศก์บอกภัตกาล ภิกษุเมื่อปกปิดมณฑล ๓ พึงนุ่งให้เป็นปริมณฑล คาดประคดเอว ห่มผ้าซ้อน ๒ ชั้น กลัดลูกดุม กรอกน้ำเพื่อล้างบาตรแล้วถือเข้าบ้านโดยเรียบร้อย ไม่ต้องรีบร้อน ไม่พึงเดินแซงไปข้างหน้าพระเถระทั้งหลาย พึงสำรวมด้วยดีตามเสขียวัตร (หมวดสารูป มีการปกปิดกายด้วยดีไปในละแวกบ้าน เป็นต้น)

(๒) เมื่อเขาถวายน้ำ พึงใช้มือทั้งสองประคองบาตรรับน้ำ พึงล้างบาตรถือต่ำๆ ให้ดี อย่าให้ครูดสี ถ้ากระโถนมี พึงค่อย ๆ เทน้ำลงในกระโถน ด้วยคิดว่ากระโถนอย่าเลอะเทอะด้วยน้ำ ภิกษุใกล้เคียงอย่าถูกน้ำกระเซ็น ผ้าสังฆาฏิอย่าถูกน้ำกระเซ็น ถ้ากระโถนไม่มี พึงค่อย ๆ เทน้ำลงที่พื้นดิน ด้วยคิดว่า ภิกษุใกล้เคียงอย่าถูกน้ำกระเซ็น ผ้าสังฆาฏิอย่าถูกน้ำกระเซ็น

^{๒๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๕-๓๖๖/๒๓๓-๒๓๕.

(๓) เมื่อเขาถวายข้าวสุก ฟังใช้มือทั้งสองประคองบาตรรับข้าวสุก ฟังเว้นเนื้อที่ไว้สำหรับแกง ถ้ามีเนยใส น้ำมัน หรือแกงอ่อม พระเถระควรบอกว่า จงจัดถวายภิกษุทั้งหลายเท่า ๆ กันทุกรูป ฟังรับบิณฑบาตโดยเคารพ และฟังปฏิบัติตามเสขียวัตรในการฉัน (หมวดโภชนสังยุต)

(๔) พระเถระไม่พึงรับน้ำก่อนจนกว่าภิกษุทั้งหมดฉันเสร็จ เมื่อเขาถวายน้ำฟังใช้มือทั้งสองประคองบาตรรับน้ำ ฟังค่อยๆ ล้างบาตรถือต่ำๆ ให้ดี อย่าให้ครูดสี ถ้ากระโถนมี ฟังค่อยๆ เทน้ำลงในกระโถน ด้วยคิดว่า กระโถนอย่าเลอะเทอะด้วยน้ำ ภิกษุใกล้เคียงอย่าถูกน้ำกระเซ็น ผ้าสังฆาฏิอย่าถูกน้ำกระเซ็น ถ้ากระโถนไม่มี ฟังค่อยๆ เทน้ำลงบนพื้นดิน ด้วยคิดว่า ภิกษุใกล้เคียงอย่าถูกน้ำกระเซ็นผ้าสังฆาฏิอย่าถูกน้ำกระเซ็น ไม่พึงเทน้ำล้างบาตรมีเมล็ดข้าวในละแวกบ้าน

(๕) เมื่อเดินทางกลับ ภิกษุใหม่พึงกลับก่อน พระเถระพึงกลับทีหลัง ปฏิบัติตามเสขียวัตรทั้งปวง^{๒๘}

กัตตัคควัตรเป็นแนวปฏิบัติหรือมรรยาทที่ควรปฏิบัติตอนนั่งฉันอาหารในโรงฉัน มีเนื้อหาเกี่ยวกับการนุ่งห่มจีวร การจัดเตรียมน้ำไว้ใช้ในเวลาฉันอาหาร และวิธีใช้น้ำโดยไม่ให้ทำความสกปรกหรือสร้างความเดือดร้อนแก่ภิกษุอื่น รวมทั้งมรรยาทที่ควรปฏิบัติต่อกันในขณะที่นั่งฉันอาหารร่วมกับภิกษุทั้งหลาย วัตรหมวดนี้จะนำมาซึ่งความสามัคคีและความอยู่ผาสุกในหมู่สงฆ์ วัตรเกี่ยวกับอาหารบิณฑบาตของภิกษุที่กล่าวมานี้เกี่ยวเนื่องกับเสขียวัตรหมวดสารูปและโภชนปฏิสังยุต ดังนั้น ภิกษุผู้ละเมิดข้อวัตรเหล่านี้ต้องอาบัติทุกกฏ

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นว่า การบริโภคอาหารบิณฑบาตตามหลักอริยวงศ์นี้ ด้วยการถือบิณฑบาตเป็นวัตร ถือการบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นวัตร ถือการฉันในอาสนะเดียวเป็นวัตร ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร และ ถือการห้ามกัฏที่ถวายภายหลังเป็นวัตร จะทำให้ภิกษุมีความสันโดษในเรื่องอาหาร ดังจะเห็นจากพุทธดำรัสที่สอนให้ภิกษุบริโภคอาหารบิณฑบาตตามความจำเป็นของร่างกายเพื่อให้ร่างกายดำรงอยู่ได้ ไม่ให้บริโภคด้วยความโลภ หรือความหลงมัวเมา ไม่ติดในรสชาติของอาหาร ดังพุทธดำรัสตอนหนึ่งว่า

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันบิณฑบาตไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ^{๒๙} ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง^{๓๐} แต่เพียงเพื่อกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป เพื่อบำบัดความหิว เพื่อบูเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า 'โดยอุบายนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำรงอยู่แห่งชีวิต ความไม่มีโทษ และการอยู่โดยผาสุกจักมีแก่เรา' แล้วจึงบริโภคอาหาร"^{๓๑}

ดังนั้น ภิกษุในพระพุทธศาสนาจึงควรมีความสันโดษในอาหารบิณฑบาตและบริโภคอาหารด้วยความสำรวม โดยระมัดระวังไม่ให้ติดในรสชาติของอาหาร ไม่สะสมอาหาร ไม่บริโภคอาหารเพื่อสนองกิเลส โดยให้พิจารณาฉันอาหารด้วยความระมัดระวังดังต่อไปนี้

^{๒๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๓-๓๖๔/๒๓๐-๒๓๒.

^{๒๙} เพื่อประดับในที่นี้หมายถึงเพื่อให้ร่างกายอ้วนพี อวบอ้อมเหมือนหญิงแพศยา. ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๓/๒๑๑, อง.ฉก.ฎีกา (บาลี) ๓/๕๘/๑๕๕, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๘/๓๓.

^{๓๐} เพื่อตกแต่งในที่นี้หมายถึงเพื่อประเทืองผิวให้งดงาม เหมือนหญิงนักฟ้อน มุ่งถึงความมีผิวพรรณงาม. ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๓/๒๑๑, อง.ฉก.ฎีกา (บาลี) ๓/๕๘/๑๕๕, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๘/๓๓.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓.

(๑) ไม่ฉันทอาหารเพื่อความเพลิดเพลินสนุกสนาน

(๒) ไม่ฉันทอาหารเพื่อความเมามัน

(๓) ไม่ฉันทอาหารเพื่อเพิ่มกำลังพลังทางกาย

(๔) ไม่ฉันทอาหารเพื่อประดับ ตกแต่ง

แต่อาหารที่ฉันด้วยความสันโดษรู้ประมาณนี้มีวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้

(๑) ฉันทอาหารเพื่อให้ร่างกายดำรงอยู่ได้ รักษาชีวิตให้ดำรงอยู่ต่อไป

(๒) ฉันทอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกาย ไม่ให้ร่างกายทรุดโทรม หากร่างกายขาดอาหาร ย่อมส่งผลให้ร่างกายชুবวมอ่อนแอ

(๓) ฉันทอาหารเพื่ออนุเคราะห์การประพุดิพรหมจรรย์หรือเพื่อให้มีเรี่ยวแรงในการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรม

(๔) ฉันทอาหารเพื่อจำกัจัดความหิว ป้องกันความหิวอาหารที่ร่างกายแสดงในชีวิตประจำวัน หากไม่ฉันทอาหารร่างกายย่อมถูกความหิวครอบงำทำให้ไม่สามารถทำกิจต่างๆ ได้

(๕) ฉันทอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงอัทธภาพให้ร่างกายเป็นอยู่ต่อไปได้โดยผาสุก^{๓๒}

อาหารอีกประเภทหนึ่งที่จำเป็นต่อร่างกายของมนุษย์ยามเจ็บป่วย คือ คิลานปัจฉยเภสัช พระพุทธองค์กำหนดให้ภิกษุฉันด้วยความระมัดระวัง ดังพุทธดำรัสตอนหนึ่งว่า “ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยคิลานปัจฉยเภสัชบริหาร^{๓๓} เพียงเพื่อบรรเทาเวทนาที่เกิดจากอาพาธต่างๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว และเพื่อไม่มีความเบียดเบียนเป็นที่สุด ซึ่งเมื่อเธอไม่ใช่สอยอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ก็จะไม่เกิดขึ้น เมื่อเธอใช้สอยอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ย่อมไม่มีแก่เธอด้วยอาการอย่างนี้”^{๓๔} โดยให้พิจารณาว่า “คิลานเภสัชบริหารใด อันเราบริโภคแล้ว ไม่ทันพิจารณาในวันนี้; คิลานเภสัชบริหารนั้น เราบริโภคแล้ว เพียงเพื่อบำบัดทุกข์เวทนาอันบังเกิดขึ้นแล้วมีอาพาธต่างๆ เป็นมูล เพื่อความเป็นผู้ไม่มีโรคเบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง ดังนี้”^{๓๕}

ด้วยเหตุนี้ การบริโภคอาหารบิณฑบาตที่ได้จากการเที่ยวภิกขาจารตามบ้านเรือน หรือ การเที่ยวรับบิณฑบาตตามลำดับเรือน ไม่ได้เจาะจงรับจากบ้านคนใดเป็นการเฉพาะย่อมส่งเสริมความมักน้อยสันโดษด้วยบิณฑบาต การฉันทอาหารแต่ละมื้อก็เพื่อให้เป็นของหล่อเลี้ยงร่างกาย ไม่ได้ฉันทด้วยความติดในรสชาติ หรือเป็นการบำรุงร่างกาย

สรุปความได้ว่า สำหรับภิกษุทั่วไปแล้ว พระพุทธองค์อนุญาตให้ภิกษุในพระพุทธศาสนา ฉันทอาหารตามประชาชนทั่วไปบริโภค จำแนกโดยประเภทแล้วมีมากถึง ๑๖ อย่าง เช่น ข้าวสุก ขน

^{๓๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๖๔.

^{๓๓} คิลานปัจฉยเภสัชบริหาร คือ เภสัช ๕ ชนิด ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย วิ.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๙๐/๔๐, สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๙๐/๓๙๓. เภสัชเหล่านี้เป็นสิ่งสัปปายะสำหรับภิกษุผู้เจ็บไข้ จัดว่าเป็นบริหาร คือบริวารของชีวิต ดูกำแพงล้อมพระนคร เพราะคอยป้องกันรักษาไม่ให้อาพาธที่จะบั่นรอนชีวิตได้ช่องเกิดขึ้น และเป็นสัมภาระของชีวิต คอยประคับประคองชีวิตให้ดำรงอยู่นาน. วิ.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๙๐/๔๐-๔๑, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๙๑/๓๙๗, ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๓/๒๑๓, ถือว่าเป็นเครื่องป้องกันโรค บำบัดโรคที่เกิดทุกข์เวทนาเนื่องจากธาตุกำเริบให้หายไป. สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๙๐/๓๙๓.

^{๓๔} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓.

^{๓๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๗๑.

สด ข้าวสัตตฺ ปลา เนื้อ นม นมสัณ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ข้าวต้ม ของควรเคี้ยว ของควรลิ้มและของควรกิน วัตถุสิบที่นำมาประกอบเป็นอาหารหลักๆ เรียกว่า โภชนะ ๕ อย่าง คือ ข้าวสุก ขนมหสดี ขนมห้าง ปลา และเนื้อ แต่หากวัตถุดิบที่อนุญาตให้นำมาประกอบอาหารถวายแก่ภิกษุก็เป็นของทั่วไปที่ชาวบ้านบริโภค แต่สำหรับภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวัตรสปฏิปทาว่าด้วยความสันโดษในอาหารบิณฑบาตจำต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักธุดงค์หมวดโภชนปฏิสังยุต ๕ หมวด มีหลักการปฏิบัติคือ (๑) การถือบิณฑบาตเป็นวัตร คือ การบริโภคอาหารเฉพาะที่ได้มาจากการรับบิณฑบาตเท่านั้น ไม่บริโภคอาหารที่คนเขานิมนต์ไปฉันตามบ้าน (๒) ถือการบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นวัตร คือ จะรับบิณฑบาตโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่เลือกกว่าเป็นบ้านคนรวยคนจน ไม่เลือกกว่าอาหารดีไม่ดี มีใครใส่บาตรก็รับไปตามลำดับ ไม่ข้ามบ้านที่ไม่ถูกใจไป (๓) ถือการฉันในอาสนะเดียวเป็นวัตร คือ ในแต่ละวันจะบริโภคอาหารเพียงครั้งเดียว เมื่อนั่งแล้วก็ฉันจนเสร็จ หลังจากนั้นก็จะไม่บริโภคอาหารอะไรอีกเลย นอกจากน้ำดื่ม (๔) ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร คือ จะนำอาหารทุกชนิดที่จะบริโภคในมือนั้น มารวมกันในบาตร แล้วจึงฉันอาหารนั้น เพื่อไม่ให้ติดในรสชาติของอาหาร และ (๕) ถือการห้ามภักที่ถวายภายหลังเป็นวัตร คือเมื่อรับอาหารมากพอแล้ว ตัดสินใจว่าจะไม่รับอะไรเพิ่มอีกแล้ว หลังจากนั้นถึงแม้มีใครนำอะไรมาถวายเพิ่มอีก ก็จะไม่รับอะไรเพิ่มอีก ถึงแม้อาหารนั้นจะถูกใจเพียงใดก็ตาม

๔.๓ แนวทางการใช้สอยเสนาสนะตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยเสนาสนะ)

เสนาสนะ (ที่นั่ง-ที่นอน, ที่อยู่อาศัย) เป็นปัจจัยที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุพักอาศัยหรือใช้สอยเพื่อป้องกันความหนาว ร้อนและสัตว์ต่างๆ การการใช้สอยเสนาสนะมีวิธีการปฏิบัติอย่างชัดเจนในพระวินัยปิฎก เช่น ชนิดของเสนาสนะ วัสดุที่ใช้ทำเสนาสนะ ขนาด สี การประดับตกแต่ง และวิธีจัดให้ภิกษุเข้าพักในเสนาสนะ สำหรับภิกษุผู้ต้องการใช้สอยเสนาสนะด้วยความสันโดษตามหลักอริยวงศ์มีแนวปฏิบัติ ๒ ขั้นตอน คือ (๑) ศึกษาหลักคำสอนว่าด้วยความสันโดษด้วยเสนาสนะโดยละเอียด และ (๒) ใช้สอยเสนาสนะตามวิธีที่ท่านแสดงไว้ในอรรถกถาอริยวงศ์สูตรและคัมภีร์วิสุทธิมรรค ตอนว่าด้วยธุดงค์เกี่ยวกับเสนาสนะ มีแนวปฏิบัติดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ ความสันโดษด้วยเสนาสนะตามหลักอริยวงศ์

ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ต้องใช้สอยจีวรด้วยความสันโดษ เกี่ยวข้องกับการอยู่ป่า อยู่โคนไม้ อยู่กลางแจ้ง อยู่ป่าช้า อยู่ตามสถานที่เขาจัดให้ และสมทานไม้นั่ง ไม่นอน พระพุทธศาสนาจำแนกความสันโดษด้วยเสนาสนะโดยย่อเป็น ๓ อย่าง และจำแนกโดยละเอียด ๑๕ อย่างเช่นเดียวกันกับความสันโดษด้วยบิณฑบาต (ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น) ได้แก่

(๑) ความสันโดษด้วยเสนาสนะ ๓ อย่าง

อรรถกถามังคลสูตรกล่าวถึงความสันโดษด้วยเสนาสนะไว้ ๓ ประการ คือ

- (๑) อนึ่ง เสนาสนะมาถึงภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอก็สันโดษด้วยเสนาสนะนั้นนั่นแหละ ไม่ยอมรับเสนาสนะอื่น แม้ดีกว่าที่มาถึงอีก นี้ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในเสนาสนะของภิกษุนั้น
- (๒) อนึ่งเล่า ภิกษุอาพาธอยู่ในเสนาสนะที่อับลม ย่อมจะทรนทรายอย่างเหลือเกิน ด้วยโรคที่เป็นต้น เธอจึงถวายเสนาสนะแก่ภิกษุที่ขอบกัน แล้วอยู่เสียในเสนาสนะอันเย็น มีลมที่ถึงแก่ภิกษุนั้น แม้กระทำสมณธรรม ก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่ นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษในเสนาสนะ

ของภิกษุ^{๓๖}

(๓) ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ไม่ยอมรับเสนาสนะที่ดีแม้มาถึง คิดว่าเสนาสนะดีเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เมื่อภิกษุนั่งในเสนาสนะนั้น ถิ่นมียถะย่อมครอบงำ เมื่อหลับแล้วตื่นขึ้นมาอีก กามวิตกย่อมฟุ้งขึ้น เธอจึงปฏิเสธเสนาสนะนั้นเสีย อยู่แต่ในที่แจ้ง โคนไม้และกุฏิมุงบังด้วยใบไม้แห่งใดแห่งหนึ่งก็ยังเป็นผู้สันโดษอยู่ นี่ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษในเสนาสนะของภิกษุ^{๓๖}

(๒) ความสันโดษด้วยเสนาสนะ ๑๕ อย่าง

อรรถกถาอริยวงศ์ อธิบายว่า ความสันโดษในเสนาสนะก็เหมือนกับ ความสันโดษในบิณฑบาตและจำแนกเป็น ๑๕ ประการมีตักกสันโดษเป็นต้นเหมือนกัน ส่วนคิลานปัจฉัยท่านจัดว่าเป็นความสันโดษในบิณฑบาต^{๓๗} ความสันโดษด้วยเสนาสนะเริ่มตั้งแต่ภิกษุเกิดความคิดจะแสวงหาเสนาสนะ ขณะแสวงหาเสนาสนะ ขณะพักอาศัยและหลังจากพักอาศัยในเสนาสนะแล้ว จำแนกเป็น ๑๕ ประการ คือ

- (๑) ความสันโดษด้วยการตรึก (วิตักกสันโดษ)
- (๒) ความสันโดษด้วยการเดินทาง (คมนสันโดษ)
- (๓) ความสันโดษด้วยการแสวงหา (ปริเยสนสันโดษ)
- (๔) ความสันโดษด้วยการได้ (ปฏิลาภสันโดษ)
- (๕) ความสันโดษด้วยการรับ (ปฏิคคหสันโดษ)
- (๖) ความสันโดษด้วยการรับพอประมาณ (มัตตปฏิคคหสันโดษ)
- (๗) ความสันโดษด้วยการเว้นจากความโลเล (โลลุปวิวัชชนสันโดษ)
- (๘) ความสันโดษตามได้ (ยถาลาภสันโดษ)
- (๙) ความสันโดษตามกำลัง (ยถาพลสันโดษ)
- (๑๐) ความสันโดษตามสมควร (ยถาสารูปสันโดษ)
- (๑๑) ความสันโดษด้วยอุปการะ (อุปการสันโดษ)
- (๑๒) ความสันโดษด้วยการกะประมาณ (ปริมาณสันโดษ)
- (๑๓) ความสันโดษด้วยการฉันท (ปริโภกสันโดษ)
- (๑๔) ความสันโดษด้วยการเว้นจากการสะสม (สันนิธิปริวัชชนสันโดษ)
- (๑๕) ความสันโดษด้วยการสละ (วิสัชนสันโดษ)^{๓๘}

ความสันโดษด้วยเสนาสนะของภิกษุที่กล่าวมานี้ส่งเสริมให้ภิกษุเป็นผู้เลี้ยงง่าย บำรุงง่าย มักน้อย สันโดษ ไม่คลุกคลี มีความเพียรเพื่อขัดเกลาจิตใจ นำมาซึ่งอาการอันน่าเลื่อมใส ไม่ทำการสังสม ส่งเสริมการปรารภความเพียรเพื่อพัฒนาตนให้เจริญในอริยวินัยยิ่งๆ ขึ้นไป

^{๓๖} พ.พ.อ. (ไทย) ๓๙/๑/๑/๒๐๐.

^{๓๗} อรรถกถาอริยวงศ์ อธิบายว่า ส่วนคิลานปัจฉัยก็อยู่ในบิณฑบาตนั่นเอง, ภิกษุพึงยินดีในคิลานปัจฉัยนั้นด้วยยถาลาภสันโดษ ยถาพลสันโดษ ยถาสารูปสันโดษเท่านั้น. อ.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๒.

^{๓๘} อ.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๙๖, มงคลตถปิณี (ไทย) ๒/๔/๕๙.

๔.๓.๒ การใช้สอยเสนาสนะตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยเสนาสนะ)

แนวทางการบำเพ็ญอริยวงศ์ปฏิบัติว่าด้วยความสันโดษด้วยเสนาสนะ ท่านแสดงวิธีปฏิบัติไว้ในอรรถกถาอริยวงศ์สูตรและคัมภีร์วิสุทธิมรรค ตอนที่ว่าด้วยการการสมาทานธุดงค์ที่เกี่ยวกับเสนาสนะ ๖ อย่าง มีหลักการ วิธีสมาทาน วิธีปฏิบัติ ประเภท และอานิสงส์ ตามลำดับดังต่อไปนี้

๔.๓.๒.๑ องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในป่าเป็นวัตร (อารัญญิกังคะ)

ความสันโดษด้วยเสนาสนะประการที่ ๑ ภิกษุผู้สันโดษด้วยเสนาสนะพึงสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้สมาทานการอยู่ป่าเป็นวัตร

(๑) การสมาทานอารัญญิกังครุดงค์

ภิกษุผู้สมาทานอารัญญิกังครุดงค์จะไม่พักค้างคืนในบ้านตอนกลางคืน ย่อมพักอาศัยในป่าที่ห่างจากบ้านคนโดยกำหนดที่สุด ๕๐๐ ชั่ววัน คือ ๒๕ เส้นตามทางเดินโดยปกติ ให้กล่าวคำสมาทานอารัญญิกังครุดงค์ว่า “คามนตเสนาสนํ ปฏิทฺธิปามิ” (ข้าพเจ้างดเสนาสนะชายบ้าน) และกล่าวคำว่า “อารัญญิกํ สมทฺธิยามิ” (ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ป่าเป็นปกติ)^{๓๙}

(๒) วิธีปฏิบัติในอารัญญิกังครุดงค์

มีคำอธิบายวิธีปฏิบัติไว้ว่า ภิกษุผู้สมาทานธุดงค์ข้อนี้ตอนกลางคืนจักอาศัยในป่าไม่ รอนจนอรุณขึ้นจึงจะออกจากป่าเข้าไปปินทบาท หรือไปทำกิจอย่างอื่นในบ้าน ควรทำความเข้าใจระหว่างคำว่า “บ้าน” กับ “ป่า” ให้ชัดเจนดังต่อไปนี้ บ้านกับทั้งอุปจาร^{๔๐} ชื่อว่า เสนาสนะชายบ้าน บ้านมีกระท่อมหลังเดียวหรือหลายหลังก็ตาม มีรั้วล้อมหรือไม่มีรั้วล้อมก็ตาม มีคนอยู่หรือไม่มีคนอยู่ก็ตาม อย่างไรก็ดีอย่างหนึ่งชื่อว่า บ้าน โดยที่สุดแม้หมู่เกวียนใดๆ ที่จอดพักอยู่เกินกว่า ๔ เดือน ชื่อว่า บ้าน สำหรับบ้านที่มีรั้วล้อมถ้ามีอินทขิล^{๔๑} ๒ ชั้นเหมือนอนูราชปุระ ที่ที่ก้อนดินตกแห่งบุรุษผู้กำลังปานกลางยืนที่อินทขิลชั้นใน ชื่อว่า อุปจารบ้าน

อรรถกถาัมชฌิมนิกายกล่าวไว้ว่า

ควรวัดอุปจารของวิหารตรงไปในระหว่าง ๒ เลททุบาตร เหมือนวัดอุปจารบ้าน นี่เป็นประมาณ ในวิธีวัดนี้ แม้ถ้าบ้านอยู่ใกล้ ภิกษุอยู่ในวิหารได้ยินเสียงคน ชาวบ้าน แต่ไม่อาจจะเดินตรงไปได้เพราะมีภูเขาหรือแม่น้ำเป็นต้นคั่นอยู่ในระหว่างทางแห่งใดเป็นทางปกติของบ้านนั้น แม้ถ้าจะต้องไปด้วยเรือก็ควรถือเอา ๕๐๐ ชั่ววันโดยทางแห่งนั้น แต่ภิกษุรูปใดแกล้งปิดทางแต่ที่นั่นๆ เสีย เพื่อยังองค์ของบ้านไกลให้ถึงพร้อม ภิกษุรูปนี้ชื่อว่าธุดงค์โจร ก็ถ้าอุปชฌาย์หรืออาจารย์ของอารัญญิกภิกษุเป็นไข้ ไปหาเธอหาสิ่งที่เป็นสัปปายะไม่ได้ ก็ควรนำท่านไปสู่เสนาสนะชายบ้านอุปัฏฐากท่านเถิด แต่เธอควรออกไปแต่เช้ามีดียงอรุณให้ตั้งขึ้นในที่อันประกอบด้วยองค์ ถ้าในเวลาอรุณจะขึ้น อาพาธของท่านกำเริบ ก็ควรทำกิจเพื่อท่านนั้นเถิด ไม่พึงเป็นธุดงค์ศุทธิกะ คือ ผู้มุ่งจะรักษาธุดงค์ให้บริสุทธิ์ไปทำเดียวเลย^{๔๒}

^{๓๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๔-๑๕๕.

^{๔๐} อุปจาร หมายถึง เฉียดจนเจียนที่ใกล้ชิด ระยะใกล้เคียงชานบริเวณรอบๆ.

^{๔๑} อินทขิล หมายถึง เสาหรือหลักหน้าประตูเมืองหลักเมืองเสาเขื่อน.

^{๔๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๔-๑๕๕.

(๓) ประเภทของอารัญญิกังคฤกษ์

ภิกษุผู้สมทานอารัญญิกังคฤกษ์จำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

- (๑) ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ต้องยังอรุณให้ตั้งขึ้นในป่าตลอดกาลทั้งปวง
- (๒) ผู้ถืออย่างกลางย่อมได้เพื่อจะอยู่ในเสนาสนะชายบ้านตลอด ๔ เดือนฤดูฝน
- (๓) ผู้ถืออย่างเพลาย่อมได้เพื่อจะอยู่ตลอด ๔ เดือนฤดูเหมันต์ (หนาว)^{๔๓}

(๔) ความแตกของอารัญญิกังคฤกษ์

เมื่ออารัญญิกฤกษ์ทั้ง ๓ จำพวกนี้เดินทางออกจากป่าในเวลาที่ได้กำหนดไว้แล้วไปพึงธรรมอยู่ในเสนาสนะชายบ้าน อยู่ในที่พึงธรรมจนอรุณขึ้นรุ่งดงค์ ย่อมไม่แตก แต่ถ้าพึงธรรมแล้วกำลังเดินทางกลับไปสู่ป่า บังเอิญอรุณขึ้นในระหว่างทาง รุ่งดงค์ไม่ก็แตก แต่ถ้าเมื่อพระธรรมภิกษุลุกขึ้นแล้วเธอคิดว่า นอนสักครู่แล้วจักไป แต่เผลอนอนเสียจนอรุณขึ้น หรือว่ายังอรุณให้ตั้งขึ้นในเสนาสนะชายบ้านตามชอบใจตน เมื่อเป็นเช่นนี้รุ่งดงค์ของท่านย่อมแตก^{๔๔}

(๕) อานิสงส์ของอารัญญิกังคฤกษ์

อานิสงส์ของการสมทานอารัญญิกฤกษ์มี ๗ ประการ ได้แก่

- (๑) อารัญญิกฤกษ์ทำความสำคัญว่าป่าไว้ในใจอยู่ย่อมเป็นผู้ควรเพื่อจะได้สมาธิที่ยังไม่ได้บ้างเพื่อจะรักษาสมาธิที่ได้ไว้แล้วบ้าง
- (๒) แม้พระศาสดาก็ทรงชื่นชมต่อเธอดังที่ตรัสไว้ว่า นาคิตะ เพราะเหตุนั้น เราจึงมีใจยินดีด้วยการอยู่ป่าของภิกษุนั้น
- (๓) อันตรายทั้งมีรูปที่ไม่เป็นสัปายะเป็นต้นย่อมไม่รบกวนจิตของภิกษุผู้อาศัยอยู่ในเสนาสนะอันสงัด

- (๔) เธอย่อมหายสะดุ้งกลัว
- (๕) ย่อมละความเยื่อใยในชีวิตได้
- (๖) ย่อมยินดีรสแห่งความสุขอันเกิดแต่วิเวกและ
- (๗) แม้ความเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นต้นย่อมเป็นภาวะที่เหมาะสมแก่เธอด้วย^{๔๕}

คุณลักษณะของภิกษุผู้บำเพ็ญอารัญญิกังคฤกษ์มีคำพรรณนาว่า

นักพรตผู้สงัด ไม่คลุกคลี (กับใคร) ยินดี
ในเสนาสนะอันสงัด ยังพระมานัสของพระนางเจ้า
ให้ทรงยินดี เพราะการอยู่ป่า อาศัยอยู่ในป่าผู้เดียว
ย่อมได้ความสุขอันใด แม้เทวดากับทั้งพระอินทร์
ก็ไม่ได้รสแห่งความสุขอันนั้น และเธอผู้นี้แล
ทรงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุลอันเป็นดุจเกราะเข้าสู่
สงครามคือป่า มีรุ่งดงค์ที่เหลือเป็นอาวุธ ก็สามารถ
จะชำนะมารพร้อมทั้งพาหนะได้ ไม่นานเลย
เพราะเหตุนี้ ภิกษุผู้เป็นบัณฑิตพึงทำความยินดี

^{๔๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๖-๑๕๗.

^{๔๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๖.

^{๔๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๘-๑๕๙.

ในการอยู่ป่าเถิด^{๔๖}

๔.๓.๒.๒ องค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร (รุกขมุสิกังคะ)

ความสันโดษด้วยเสนาสนะประการที่ ๒ ภิกษุผู้สันโดษด้วยเสนาสนะพึงสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้สมาทานการอยู่โคนไม้เป็นวัตร

(๑) การสมาทานรุกขมุสิกังครุดงค์

ภิกษุผู้บำเพ็ญรุกขมุสิกังครุดงค์จะไม่ทำกุฎหรือที่อยู่อย่างอื่น ย่อมอยู่ตามโคนต้นไม้ ให้กล่าวคำสมาทานรุกขมุสิกังครุดงค์ด้วยคำว่า “ฉนฺนํ ปฏิกฺขิปามิ” (ข้าพเจ้างดที่มุงบัง) และกล่าวคำว่า “รุกขมุสิกังคะ สมาทียามิ” (ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ ณ โคนไม้เป็นปกติ)^{๔๗}

(๒) วิธีปฏิบัติในรุกขมุสิกังครุดงค์

มีคำอธิบายวิธีปฏิบัติว่า รุกขมุสิกภิกษุนั้นควรเว้นต้นไม้เหล่านี้ คือ (๑) ต้นไม้ที่ตั้งอยู่ระหว่างพรมแดน (๒) ต้นไม้ที่เป็นเจดีย์ (๓) ต้นไม้ที่มียาง (๔) ต้นไม้มีผลต้นไม้มีดอก (๕) ต้นไม้มีค้างคาว (๖) ต้นไม้มีโพรง (๗) ต้นไม้ที่อยู่กลางวัด แต่ให้จงเอาต้นไม้ที่อยู่ชายๆ วัดเพื่อจะไม่มีอันตรายหรือคนรบกวน

(๓) ประเภทของรุกขมุสิกังครุดงค์

ภิกษุผู้สมาทานรุกขมุสิกังครุดงค์แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์จงต้นไม้แล้วจะใช้ใครแผ้วกวาดให้ตามชอบใจหาได้ไม่ต้องใช้เท้ากวาดไปไม้และอยากเยื่ออยู่เอง

(๒) ผู้ถืออย่างกลางจะวานใครที่บังเอิญมาถึงที่นั่นแผ้วกวาดให้ก็ได้

(๓) ผู้ถืออย่างเพลาจะเรียกคนงานวัดและสมณทูเทศ^{๔๘} มาช่วยชำระทำให้เรียบร้อยแล้วเกลี่ยทรายทำรั้วล้อมติดประตูเสียด้วยแล้วจึงอยู่ได้แต่ในวันที่มีงานมหรหรรรมรุกขมุสิกภิกษุอยู่อย่างนั้นอยู่ที่นั่นควรนั่งที่อื่นที่มีอะไรบังไว้^{๔๙}

(๔) ความแตกของรุกขมุสิกังครุดงค์

รุดงค์แห่งรุกขมุสิกภิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ย่อมแตกในขณะที่เธอสำเร็จความอยู่ในที่มุงบัง พระอังกุตรภิกษุทั้งหลายกล่าวไว้ว่า รุดงค์ของเธอย่อมแตกในขณะที่เธอรู้อยู่แล้วยังอรุณให้ตั้งขึ้นในที่มุงบัง^{๕๐}

(๕) อานิสงส์ของรุกขมุสิกังครุดงค์

อานิสงส์ของการบำเพ็ญรุกขมุสิกังครุดงค์มี ๖ ประการ ได้แก่

(๑) เกิดเป็นความปฏิบัติสมควรแก่นิสัยขึ้นเองตามพระบาลีชื่อว่า การบรรพชาอาศัยโคนไม้เป็นที่นอนที่นั่น

^{๔๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๗.

^{๔๗} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๘.

^{๔๘} หมายถึง คนที่กำลังเตรียมตัวจะบวช.

^{๔๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๖.

^{๕๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๕๖.

(๒) ใช้ปัจจัยตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญไว้ว่าเป็นของเล็กน้อยด้วยหา
ง่ายด้วยไม่มีโทษด้วย

(๓) ปลุกอนิจจสัญญาขึ้นได้ด้วยได้เห็นความเปลี่ยนแปลงแห่งใบไม้อยู่เนืองๆ

(๔) เลิกความตระหนี่ในเสนาสนะและความเพลินในงาน

(๕) ได้อยู่กับเทวดาทั้งหลาย

(๖) มีความประพาสสมควรแก่ธุดธรรมมีความมักน้อยเป็นต้น^{๕๑}

คุณลักษณะของภิกษุผู้บำเพ็ญรุกขมูลิกังคธุดงค์มีคำพรรณนาว่า

ที่อยู่ของภิกษุผู้สังกัด อันเป็นที่ๆ พระพุทธเจ้า

ผู้ประเสริฐทรงสรรเสริญ และตรัสว่าเป็นนิสสัย

(ของผู้บรรพชา) ซึ่งเสมอด้วยโคนไม้ จักมีที่ไหน

เพราะว่า ภิกษุผู้มีพรตอันดี เมื่ออยู่

ณ โคนไม้อันสงัด อันเป็นที่น่าเสียซึ่งอาวาสมัจฉริยะ

เป็นที่อันเทวดาบริบาล เห็นใบไม้ทั้งหลาย

(ที่ยังอ่อน) สีแดง (แล้วก็เปลี่ยนเป็น) สีเขียว

และสีเหลืองแล้วก็หล่นไป ย่อมถ่วงถอนความ

สำคัญว่าเที่ยงเสียได้ เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้มี

ปัญญาเห็นแจ้ง จึงไม่ควรดูหมิ่นโคนไม้อันเป็น

ที่สังกัด อันเป็นที่อยู่ของท่านผู้ยินดีในภาวณา

อันนับว่าเป็นมรดกของพระพุทธเจ้านั้นเลย^{๕๒}

๔.๓.๒.๓ องค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร (อัปโภกาสิกังคะ)

ความสันโดษด้วยเสนาสนะประการที่ ๓ ภิกษุผู้สันโดษด้วยเสนาสนะพึงสมาทานองค์แห่ง
ภิกษุผู้สมาทานการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร

(๑) การสมาทานอัปโภกาสิกังคะ

ภิกษุผู้บำเพ็ญอัปโภกาสิกังคธุดงค์ให้กล่าวคำสมาทานด้วยคำสองคำนี้ คำใดคำหนึ่งว่า
“ฉนณญ รุกขมูลญจ ปฏิกขาปามิ” (ข้าพเจ้าห้ามที่มุ่งบังด้วยโคนไม้ด้วย) หรือกล่าวคำว่า “อัปโภกาสิกังค
สมาทียามิ” (ข้าพเจ้าสมาทานองค์ของภิกษุผู้มีอันอยู่กลางแจ้งเป็นปกติ)

(๒) วิธีปฏิบัติในอัปโภกาสิกังคะ

มีคำอธิบายวิธีปฏิบัติไว้ว่า อัปโภกาสิกภิกษุสามารถเข้าไปสู่โรงอุโบสถเพื่อการฟังธรรม
หรือเพื่อทำอุโบสถได้ ถ้าเมื่อเธอเข้าไปแล้วฝนตกลงมา เมื่อฝนยังตกอยู่ อย่าเพิ่งออก รอให้ฝนหยุดตก
ก่อนจึงออกไป อันอัปโภกาสิกภิกษุนั้นเข้าไปสู่โรงฉัน หรือโรงไฟ ทำวัตรก็ดี เข้าไปซื้อเชิญภิกษุเถระ
ให้ฉันภัตตาหารในโรงฉันก็ดี เมื่อทำหน้าที่สอนหรือเรียนพระธรรมวินัย เข้าไปสู่ที่มุ่งบังก็ดี ขนเครื่อง
เสนาสนะมีเตียงตั้งเป็นต้นที่วางเกะกะอยู่ข้างนอกเข้าไปไว้ในที่มุ่งบังก็ดี การกระทำที่กล่าวมา
สามารถทำได้ ถ้าเดินทางถือบริวารของภิกษุที่เป็นผู้เฒ่ากว่าไป เมื่อฝนตก เข้าสู่ศาลาอันตั้งอยู่ใน

^{๕๑} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๐.

^{๕๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๐.

ท่ามกลาง ก็ควร ถ้ามิได้ถืออะไร จะเล่นไปด้วยหวังใจว่าจะอยู่ในศาลา ย่อมไม่ควร แต่พึงเดินโดยปกติเข้าไป ยืนอยู่จนฝนหยุดจึงค่อยลุกเดินต่อไป

(๓) ประเภทแห่งอัปโภกาสิกฤกษ์

ภิกษุผู้บำเพ็ญอัปโภกาสิกฤกษ์จําแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์จะเข้าไปอาศัยเงาต้นไม้หรือภูเขาหรือเรือนอยู่ ย่อมไม่ควร ต้องทำจีวรกุฎิ (กระโจมจีวร) อยู่กลางแจ้งเท่านั้น

(๒) ผู้ถืออย่างกลาง จะเข้าไปอาศัย (เงา) ต้นไม้ ภูเขา และเรือนอยู่ (แต่) ไม่เข้าไปข้างในก็ควร

(๓) ผู้ถืออย่างเพลา แม้เงาที่เขาที่คนมิได้มุงบัง (เสริม) แม้ซุ้มกิ่งไม้แม้ผ้า แม้กระท่อม (ร้าง) อันตั้งอยู่ในที่นั้นๆ ที่คนเฝ้ามาเป็นต้นทั้งไว้ ย่อมควร (ทั้งนั้น)

(๔) ความแตกในอัปโภกาสิกฤกษ์

ธุดงค์แห่งอัปโภกาสิกฤกษ์ทั้ง ๓ พวกนี้ย่อมแตกในขณะที่เธอไปสู่ที่มุงบังก็ดี โคนไม้ก็ดี เพื่ออยู่ ส่วนพระอังกุตรภิกษุกล่าวว่า "ธุดงค์นี้ย่อมแตกในขณะที่เธอรู้อยู่แล้วยังอรุณให้ตั้งขึ้นในที่มุงบังก็ดี โคนไม้ก็ดี"

(๕) อาณิสสแห่งอัปโภกาสิกฤกษ์

อาณิสสของการสมานาณอัปโภกาสิกฤกษ์มี ๕ ประการ ได้แก่

- (๑) ตัดอาวาสปริโพธได้
- (๒) บรรเทาถิ่นมิหะได้
- (๓) ไม่มีสถานที่ๆ ติดข้อง สมแก่คำสรรเสริญว่า 'ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ไม่ติดที่ เทียวไปไม่มีที่ข้องขัด ดุจมฤคทั้งหลาย' ดังนี้

(๔) เป็นพระ ๔ ทิศ

(๕) มีความประพาสสมควรแก่ธุดธรรม มีกนน้อยเป็นอาทิ^{๕๓}

คุณลักษณะของภิกษุผู้บำเพ็ญอัปโภกาสิกฤกษ์มีคำพรรณนาว่า

เพราะเหตุที่ภิกษุเมื่ออยู่ในอัปโภกาส อัน
มิใช่ที่หายาก มีมณีนีคือดวงดาวดาดเป็นเพดาน มี
ประทีปคือดวงจันทร์ส่องสว่าง สมควรแก่ภาวะ
แห่งอนาคาริยชน (เธอ) มีใจ (ไม่ข้องขัด)
เป็นดุจใจมฤค บรรเทาถิ่นมิหะได้ อาศัยความ
ที่มีภาวนาเป็นที่ยินดี ย่อมจะได้ประสบความอร่อย
แห่งปิเวกรสในไม่ช้าเลย เพราะเหตุนี้แล
ภิกษุผู้มีปัญญา พึงเป็นผู้ยินดีในอัปโภกาส (กลางแจ้ง) เทอญ^{๕๔}

^{๕๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๑-๑๖๔.

^{๕๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๑-๑๖๔.

๔.๓.๒.๔ องค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร (โสดานิกังคะ)

ความสันโดษด้วยเสนาสนะประการที่ ๔ ภิกษุผู้สันโดษด้วยเสนาสนะพึงสมทานองค์แห่งภิกษุผู้สมทานการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร

(๑) การสมทานโสดานิกังครุดงค์

ภิกษุผู้ถือสมทานโสดานิกังครุดงค์ให้กล่าวคำสมทานโสดานิกังครุดงค์ด้วยคำว่า “นสฺसानํ ปฏิกขาปามิ” (ข้าพเจ้างดที่อันมิใช่ป่าช้า) และกล่าวคำว่า “โสดานิกังคํ สมาทียามิ” (ข้าพเจ้าสมทานองค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ในป่าช้าเป็นปกติ)^{๕๕}

(๒) วิธีปฏิบัติในโสดานิกังคะ

มีคำอธิบายวิธีปฏิบัติไว้ว่า เวลามาบิณฑบาตขึ้น ก็กำหนดสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งไปป่าช้าเพื่อใช้เป็นที่พักพิง ทิ้งศพหรือฝังศพ โสดานิกภิกษุนั้นอย่าเพ่งอยู่ ณ ที่นั้น เพราะที่นั่นเมื่อศพยังมีได้ถูกเผาก็ยังไม่จำเป็นป่าช้า แต่ว่าหลังจากเผาศพไปแล้วจะร้างไป ๑๒ ปีก็นับว่าเป็นป่าช้า ภิกษุผู้สมทานโสดานิกังครุดงค์ควรไปพักอาศัย มีข้อที่ควรปฏิบัติและไม่ควรปฏิบัติดังต่อไปนี้

(๑) ภิกษุไม่ควรให้ทำสถานที่ต่างๆ มีปะรำจกรมเป็นต้นแล้วตั้งเตียง ตั้ง จัคน้ำฉ้น น้ำใช้แล้วสอนธรรม

(๒) รุดงค์ข้อนี้รักษายาก โสดานิกภิกษุต้องไม่ประมาท ก่อนไปพักที่สุสาน ควรแจ้งพระสังฆเถระหรือเจ้าหน้าที่ทางราชการให้ทราบไว้เพื่อป้องกันอันตรายที่จะเกิดขึ้น

(๓) เมื่อเดินจงกรมควรชำเลืองดูที่เผาศพไปด้วย

(๔) เมื่อไปป่าช้าแล้วก็พึงหลีกเลี่ยงเสียเดินไปทางนอกเถิด

(๕) ควรกำหนดอารมณ์ให้แม่นยำเสียแต่ในตอนกลางวันด้วย เมื่อกำหนดเสียอย่างนั้นจะได้ไม่เป็นสิ่งชวนกล้วสำหรับเธอในเวลากลางคืน

(๖) อมนุษย์ทั้งหลายแม้มันจะเที่ยวส่งเสียงร้องไปก็อย่าประหลาดใจด้วยวัตถุอะไร ๆ

(๗) โสดานิกภิกษุควรไปป่าช้าทุกวัน ไม่ควรหยุดพระอังคตตรภาณกาจารย์กล่าวไว้ว่า ภิกษุควรจะพักอยู่ในป่าช้าจนผ่านมัชฌิมยาม^{๕๖} แล้วค่อยกลับตอนถึงปัจฉิมยาม

(๘) ของเคี้ยวของกินที่มนุษย์ชอบ เช่น ขนมะม่วง ข้าวเจือกล้วย ปลา เนื้อ นมสด น้ำมัน น้ำอ้อยงอบ โสดานิกภิกษุไม่ควรฉัน

(๙) ไม่ควรเข้าไปสู่เรือนแห่งตระกูลแลนี้เป็นวิธีแห่งโสดานิกภิกษุนั้น^{๕๗}

(๓) ประเภทแห่งโสดานิกังคภิกษุ

ภิกษุผู้บำเพ็ญโสดานิกังครุดงค์จำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ควรอยู่แต่ในป่าช้าที่มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ (๑) มีการเผาศพเป็นประจำ (๒) มีซากศพมิได้ขาด และ (๓) มีเสียงร้องไห้อยู่เนืองนิตย์

(๒) ผู้ถืออย่างกลาง พักในป่าช้าที่มีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้

^{๕๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๔.

^{๕๖} มัชฌิมยาม หมายถึง ยามกลาง, ในบาลีแบ่งคืนเป็น ๓ ยามกำหนดยามละ ๔ ชั่วโมง เรียกว่า ปฐมยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยาม, มัชฌิมยามกำหนดเวลาตั้งแต่ ๔ ทุ่มหรือ ๒๒ นาฬิกาถึงตี ๒ หรือ ๒ นาฬิกา, ปัจฉิมยาม คือ ยามหลังยามสุดท้าย, ปัจฉิมยามกำหนดเวลาตั้งแต่ตี ๒ หรือ ๒ นาฬิกาถึงรุ่งหรือ ๖ นาฬิกา.

^{๕๗} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๕-๑๖๖.

(๓) ผู้ถืออย่างเพลลา สามารถพักอาศัยในที่ที่มีลักษณะคล้ายป่าช้าอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้^{๕๘} อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ได้กล่าวถึงวัตรของภิกษุผู้อยู่ในป่าช้าไว้ เนื้อหามีลักษณะคล้ายกัน ในเรื่องท่านกล่าวถึงหญิงเฝ้าสุสานคนหนึ่งช่วยให้พระเถระได้พิจารณาสุกกรรมฐานในป่าช้า คำว่าหญิงเฝ้าสุสานตรงกับภาษาบาลีว่า “สุสานโคปิกา” แปลว่า “สตรีผู้เฝ้าสุสาน, หญิงเฝ้าป่าช้า หรือหญิงสัปเหร่อ”^{๕๙} ตำแหน่งนี้มีปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาคนเดียว คือ นางกาลิ ขาวเมืองสาวดี นางอาศัยอยู่ในป่าช้าพร้อมกับบุตรธิดา ทำหน้าที่เฝ้าสุสานคอยเผาศพที่ญาตินำมาทิ้งที่ป่าช้า เมื่อมีคนตาย พวกญาติจะนำศพมาให้นางเผาโดยให้ค่าจ้างแก่นางเป็นรายบุคคล สถานภาพของหญิงเฝ้าสุสานจึงเป็นหญิงที่ทำงานเผาศพเพื่อแลกกับค่าแรง สถานภาพของนางพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) ตำแหน่งของหญิงเฝ้าสุสานเข้าใจว่าคงไม่แพร่หลายนัก เนื่องจากพบเพียงคนเดียว ในเมืองอื่นๆ ก็ไม่กล่าวถึง เนื่องจากเมื่อมีคนตาย ส่วนหนึ่งพวกญาติจะเผากันเอง หรือบางคนก็นำไปทิ้งในป่าช้าทั้งศพดิบ ปล่อยให้เป็นอาหารของของสุนัขจึงจอกเป็นต้น บางครั้งศพนั้นก็เน่าเปื่อยในป่าโดยขาดคนจัดการ แต่บางครั้งก็อาจมีคนที่มีจิตอาสาาร่วมกันเผาหรือฝังตามแต่กรณี

(๒) หญิงเฝ้าสุสานจะต้องมีการประสานกับทั้งผู้ใหญ่บ้านและพระเถระในวิหาร เพื่อว่าหากมีพระภิกษุมาเจริญสุกกรรมฐานในป่าช้า นางจะได้รับทราบและสามารถแจ้งกับผู้ใหญ่บ้านและพระมหาเถระในวิหารได้ เป็นการป้องกันหากมีคนสงสัยว่าพระภิกษุที่มาปฏิบัติธรรมในป่าช้าเป็นโจรลักขโมยสิ่งของของชาวบ้าน

(๓) หญิงเฝ้าสุสานมีส่วนช่วยส่งเสริมให้พระที่ไปเจริญสุกกรรมฐานพิจารณาศพที่คนนำไปเผาได้อย่างสะดวกและชัดเจน โดยที่พระภิกษุไม่ต้องไปจัดการเอง การทำหน้าที่ของนางจึงได้รับการยกย่องอีกทางหนึ่งด้วย

อาชีพเฝ้าสุสานหรืออาชีพสัปเหร่อเป็นอาชีพที่แปลกที่สุดของบรรดาสตรีที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทอาชีพนี้ไม่เป็นที่นิยมนัก จากการศึกษาพบว่า เมื่อมีคนตาย ญาติหรือคนที่พบเห็นจะจัดการกับศพด้วย ๒ วิธีการ คือ

(๑) นำศพไปทิ้งที่ป่าช้าทั้งศพดิบ(ป่าช้าผีดิบ) สถานที่นั้นนิยมเรียกว่า อามกสุสาน

(๒) นำศพไปเผาบนเชิงตะกอน สถานที่นั้นนิยมเรียกว่า สุสาน

สังคมจะให้เกียรติคนเฝ้าสุสาน เนื่องจากเห็นว่าเป็นผู้ทำหน้าที่ด้วยความเสียสละ การที่คนเฝ้าสุสานช่วยเผาศพญาติที่เสียชีวิต ทำให้ไม่ต้องจัดการศพเอง คนเฝ้าสุสานจึงได้รับการนับถือจากคนในสังคมพอสมควร อย่างไรก็ตาม คนที่ทำหน้าที่นี้ส่วนมากจะเป็นผู้ชายและบางครั้งไม่ได้ทำเป็นอาชีพ หากแต่เป็นเพียงกลุ่มคนที่มีจิตอาสาเท่านั้น แต่ถ้าเป็นศพของพระภิกษุ ส่วนมากภิกษุผู้เป็นลูกศิษย์หรือเพื่อนสหธรรมิกจะเป็นผู้จัดการเอง นางกาลินางอาศัยอยู่ที่สุสานพร้อมกับบุตรและธิดา ทำหน้าที่เผาศพที่ญาตินำมาที่สุสาน โดยรับค่าจ้างจากญาติของผู้เสียชีวิต

นอกจากหน้าที่เผาศพแล้ว หญิงเฝ้าสุสานยังมีบทบาทสำคัญต่อการเจริญสุกกรรมฐานของพระภิกษุ จนมีการกำหนดวัตรสำหรับภิกษุผู้จะไปเจริญกรรมฐานในป่าช้าอย่างชัดเจน นางกาลิให้กราบเรียนวัตรนั้นแก่พระจุลกาล สรุปความได้ว่า

^{๕๘} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๕-๑๖๖.

^{๕๙} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๙๖.

(๑) ธรรมดาผู้อยู่ในป่าช้าทั้งหลายควรแจ้งความที่ตนอยู่ในป่าช้าแก่ผู้เฝ้าป่าช้า พระมหาเถระในวิหารและนายบ้าน เพื่อจะได้เป็นพยานรับรู้ เนื่องจากพวกโจรที่ปล้นเจ้าทรัพย์แล้วมักจะหนีมาทางป่าช้า ถ้าเกิดพวกเจ้าของตามมาทัน พวกโจรอาจทิ้งห่อมัดห่อไว้ในป่าช้าแล้วหลบหนีไปเมื่อเป็นเช่นนั้น พวกมนุษย์ก็อาจกล่าวหาว่าภิกษุนั้นเป็นโจร แต่แก่งัดทำตัวเป็นพระกรรมฐาน ถ้าบอกพระมหาเถระในวิหารและนายบ้านก่อน คนทั้งสองจะได้เป็นพยานยืนยันได้

(๒) ธรรมดาพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ผู้อยู่ในป่าช้า จำต้องเว้นวัตถุทั้งหลายมี ปลา เนื้อ แป้ง งา และน้ำอ้อยเป็นต้นเสีย

(๓) ไม่ควรจำวัดกลางวัน

(๔) ไม่ควรเป็นผู้เกียจคร้าน ควรปรารภความเพียร

(๕) ควรเป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่ใช่เจ้าเล่ห์ เป็นผู้มื่อธำศัณยัม

(๖) เวลาเย็นเมื่อชนหลับหมดแล้ว พึงมาจากวิหาร

(๗) เวลาจวนรุ่ง เมื่อหมู่ชนทุกคนยังไม่ตื่นนอน พึงกลับไปวิหาร^{๖๐}

นางกาลิปปาวธนาตว่า ถ้าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าอยู่ในที่นี้ด้วยอาการอย่างนี้ จักอาจยังกิจแห่งบรรพชิตให้ถึงที่สุดได้ถ้าหมู่ชนนำศพมาทิ้งนางจะยกขึ้นสู่เรือนยอดที่ซึ่งด้วยผ้ากัมพล ทำสักการะด้วยวัตถุมีของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้นแล้ว จักทำการปลงศพถ้าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจักยังไม่อาจยังกิจแห่งบรรพชิตให้ถึงที่สุดได้ นางจะยกขึ้นสู่เชิงตะกอนแล้วตีไฟเผา เอาขอเกี่ยวลากศพออกมาวางไว้ภายนอก ทอนด้วยขวาน ฉือนให้เป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่แล้วใส่ในไฟ แสดงแก่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าแล้วจึงค่อยเผา^{๖๑} ถ้าทำได้อย่างนี้ การพิจารณาอุสภกรรมฐานก็จะสะดวก

จากที่กล่าวมาจะเห็น การทำหน้าที่ของหญิงเฝ้าสุสานนี้ส่วนมากเป็นงานที่ต้องเสียสละ เนื่องจากมีรายได้ไม่แน่นอน เป็นงานที่ต้องทำด้วยความอดทนและเสียสละ แต่หน้าที่นี้กลับเป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อการปฏิบัติสมณกรรมฐานของภิกษุทั้งหลาย เห็นได้จากการกำหนดวัตรสำหรับผู้จะไปเจริญอุสภกรรมฐานอย่างเป็นขั้นตอน

(๔) ความแตกแห่งโสสานิกังคะ

อุตงค์แห่งโสสานิกภิกษุทั้ง ๓ ประเภท ย่อมแตกไปเพราะพักอาศัยอยู่ในที่อันมิใช่ป่าช้า ส่วนพระอังกุตรภิกษุอาจารย์ กล่าวว่า “อุตงค์ข้อนี้แตกในวันที่ภิกษุไม่ไปป่าช้า”

(๕) อานิสงส์ของโสสานิกังคะอุตงค์

อานิสงส์ของการบำเพ็ญโสสานิกังคะอุตงค์มี ๑๐ ประการ ได้แก่

(๑) ได้มรณสติ

(๒) อยู่ด้วยความไม่ประมาทเป็นปกติ

(๓) บรรลุสุกขนิมิต

(๔) บรรเทาความรำคาญได้

(๕) เห็นสภาพของร่างกายอยู่เนืองๆ

(๖) มีความสังเวชหนัก

(๗) ละความเมา มีความเมาในความไม่มีโรคเป็นต้นได้

^{๖๐} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๙๖-๙๘.

^{๖๑} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๙๘-๙๙.

(๘) ช่มความกลัวภัยได้

(๙) เป็นที่เคารพที่สรรเสริญแห่งมนุษย์ทั้งหลาย

(๑๐) มีความประพฤติสมควรแก่ธุดธรรมมีความมักน้อยเป็นต้น^{๖๒}

เกี่ยวกับวัตรสำหรับภิกษุอยู่ป่านี้ นอกจากจะปรากฏในธุดงค์ ๓ ข้อดังกล่าวมาแล้ว ยังพบอยู่ในพระสูตรต่างๆ อีกด้วย พระสูตรที่ถูกกล่าวถึงค่อนข้างบ่อย คือ โคโลสสานิสสูตร ในพระสูตรนี้ พระสารีบุตรกล่าวถึงข้อปฏิบัติสำหรับภิกษุอยู่ป่า (อรัญญวาสี) ไว้ ๑๗ ข้อ ซึ่งภิกษุผู้อยู่ในอาวาสในบ้านก็ควรประพฤติปฏิบัติด้วย มีความเป็นมาดังต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ วัดเวฬุวนาราม ใกล้กรุงราชคฤห์ พระสารีบุตรได้ปรารภถึงภิกษุรูปหนึ่งชื่อ โคโลสสานิผู้อยู่ป่า แต่มีความประพฤติย่อหย่อน เห็นแก่ปัจจัย มีธุระเข้ามาในที่ประชุมสงฆ์ จึงแสดงข้อปฏิบัติสำหรับภิกษุอยู่ป่า ๑๗ ข้อไว้ว่า

(๑) ภิกษุอยู่ป่า ไปในสงฆ์ถึงเคารพในเพื่อนสหพหมาจารี

(๒) พึงฉลาดในอาสนะ ไม่นั่งเบียดภิกษุผู้แก่กว่า ไม่นั่งกันภิกษุผู้อ่อนกว่า

(๓) ไม่พึงเข้าไปในบ้านเกินเวลา หรือกลับแต่ยงวัน

(๔) ไม่พึงเที่ยวไปในตระกูลก่อน หรือหลังอาหาร

(๕) ไม่พึงฟุ้งซ่านและขี้บ่น

(๖) ไม่พึงเป็นคนปากกล้าพูดมาก

(๗) พึงเป็นผู้ว่าง่ายและคบมิตรที่ดี

(๘) พึงสำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย

(๙) พึงรู้ประมาณในการบริโภคอาหาร

(๑๐) พึงประกอบความเป็นผู้ตื่น (ไม่เห็นแก่นอน)

(๑๑) พึงลงมือทำความเพียร

(๑๒) พึงมีสติตั้งมั่น

(๑๓) พึงมีจิตตั้งมั่น

(๑๔) พึงมีปัญญา

(๑๕) พึงประกอบความเพียรในอิทธิม อภินัน เพื่อสามารถตอบชี้แจงได้เมื่อมีผู้ถาม

(๑๖) ถึงประกอบความเพียรในวิโมกข์อันสงบระงับ อันมิใช่รูป ก้าวล่วงรูปเพื่อสามารถตอบชี้แจงได้ เมื่อมีผู้ถาม

(๑๗) พึงประกอบความเพียรในอุตตริมนุสสธรรม (ธรรมอันยิ่งของมนุษย์) เพื่อสามารถตอบชี้แจงได้ เมื่อมีผู้ถาม^{๖๓}

พระมหาโมคคัลลานะถามว่า วัตร ๑๗ ข้อนี้ ภิกษุอยู่ป่าเท่านั้นหรือจึงควรประพฤติ หรือว่าแม้ภิกษุอยู่เสนาสนะชายบ้าน ก็ควรประพฤติด้วย พระสารีบุตรตอบว่า วัตรเหล่านี้ แม้ภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะชายบ้านก็ควรประพฤติด้วย

อย่างไรก็ตาม ในสิวกิสสูตรพระพุทธเจ้าตรัสถึงโทษของปาชาไว้ ๕ ประการว่า ปาชามีโทษ ๕ ประการ คือ

^{๖๒} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๗.

^{๖๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๗๓/๑๙๕-๒๐๐.

- (๑) ไม่สะอาด
- (๒) มีกลิ่นเหม็น
- (๓) มีภัย
- (๔) เป็นที่อยู่ของมนุษย์ชั่วร้าย
- (๕) เป็นที่คร่ำครวญของคนจำนวนมาก^{๖๔}

มีการนำโทษหรือลักษณะของป่าช้าไปเปรียบเทียบกับลักษณะของคน ๕ ประเภท คือ

(๑) บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบกายกรรมที่ไม่สะอาด ประกอบวจีกรรมที่ไม่สะอาด ประกอบมโนกรรมที่ไม่สะอาด เรากล่าวอย่างนี้ เพราะเขาเป็นคนไม่สะอาด เรากล่าวว่าบุคคลนี้เป็นเหมือนป่าช้าที่ไม่สะอาด

(๒) กิตติศัพท์อันชั่วของเขาผู้ประกอบกายกรรมที่ไม่สะอาด ประกอบวจีกรรมที่ไม่สะอาด ประกอบมโนกรรมที่ไม่สะอาด ย่อมกระฉ่อนไป เรากล่าวอย่างนี้เพราะเขาเป็นคนมีกลิ่นเหม็น เรากล่าวว่าบุคคลนี้เป็นเหมือนป่าช้าที่มีกลิ่นเหม็น

(๓) เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลเป็นที่รัก ย่อมเว้นห่างไกลบุคคลผู้ประกอบกายกรรมที่ไม่สะอาด ประกอบวจีกรรมที่ไม่สะอาด ประกอบมโนกรรมที่ไม่สะอาด เรากล่าวอย่างนี้ เพราะเขามีภัย เรากล่าวว่าบุคคลนี้เป็นเหมือนป่าช้าที่มีภัย

(๔) เขาประกอบกายกรรมที่ไม่สะอาด ประกอบวจีกรรมที่ไม่สะอาด ประกอบมโนกรรมที่ไม่สะอาด ย่อมอยู่ร่วมกันกับบุคคลที่เหมือนกัน เรากล่าวอย่างนี้เพราะเขาเป็นที่อยู่ของมนุษย์ที่ชั่วร้าย เรากล่าวว่าบุคคลนี้เป็นเหมือนที่อยู่ของมนุษย์ที่ชั่วร้าย

(๕) เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลเป็นที่รัก เห็นเขาประกอบกายกรรมที่ไม่สะอาด ประกอบวจีกรรมที่ไม่สะอาด ประกอบมโนกรรมที่ไม่สะอาดแล้ว ย่อมถึงกับหมดอาลัยเป็นธรรมดาว่า โอเป็นทุกข์จริงหนอ สำหรับเราผู้จำเป็นต้องอยู่ร่วมกับบุคคลเช่นนี้ เรากล่าวอย่างนี้เพราะเขาเป็นที่คร่ำครวญ เรากล่าวว่าบุคคลนี้เป็นเหมือนป่าช้า เป็นที่คร่ำครวญของคนจำนวนมาก^{๖๕}

คุณลักษณะของภิกษุผู้บำเพ็ญโสสานิกังคธุดงค์มีคำพรรณนาว่า

ก็เพราะอำนาจแห่งมรณานุสติ (ระลึกถึงความแตก
ตายอยู่เนืองๆ) โทษอันจะพึงเกิดขึ้นเพราะความ
ประมาททั้งหลาย ย่อมไม่ตกต้องโสสานิกภิกษุ
ผู้แม้แต่หลับไปแล้ว อนึ่งเล่า จิตของเธอผู้เห็น
ซากศพมากเข้า ย่อมจะไม่ตกไปสู่อำนาจของ
กามราคะ เธอจะเกิดสังเวชใหญ่ ไม่เข้าใจความ
เมาเลย ทั้งพยายามจะหาแต่ความดับ (ทุกข์)
โดยทางที่ชอบ เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้มีใจน้อมไป
สู่พระนิพพานจึงควรเสพอโสสานิกังคะ (นี้) เพราะ

^{๖๔} อย.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๔๙/๓๘๙-๓๙๐.

^{๖๕} อย.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๔๙/๓๘๙-๓๙๐.

เป็นจุดตั้งอันนำมาซึ่งคุณเป็นอนิก แล^{๖๖}

๔.๓.๒.๕ องค์แห่งภิกษุผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้เป็นวัตร (ยถาสันถติกังคะ)

ความสันโดษด้วยเสนาสนะประการที่ ๕ ภิกษุผู้สันโดษด้วยเสนาสนะพึงสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้สมาทานการอยู่ในสถานที่ตามที่ท่านจัดให้เป็นวัตร

(๑) การสมาทานยถาสันถติกังคะ

ภิกษุผู้สมาทานยถาสันถติกังคะควรให้กล่าวคำสมาทานด้วยคำสองคำนี้ คำใดคำหนึ่งว่า “เสนาสนโกลุปปิ ปฏิทูปามิ” (ข้าพเจ้างดความโลเลในเสนาสนะ) หรือกล่าวคำว่า “ยถาสันถติกังคะสมาทียามิ” (ข้าพเจ้าสมาทานองค์ของภิกษุผู้มีอันอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้เป็นปกติ)

(๒) วิธีปฏิบัติในยถาสันถติกังคะ

มีคำอธิบายแนวปฏิบัติไว้ว่า ยถาสันถติกภิกษุจะไม่เลือกเสนาสนะเอง แต่จะพักอาศัยอยู่ในเสนาสนะที่เสนาสนคหาปภิกษุชี้แจงให้ว่า “เสนาสนะนี้ได้แก่เธอ” เมื่อได้รับแจกเสนาสนะแล้วก็พึงยินดีด้วยเสนาสนะนั้น ไม่พึงเลือก ทำภิกษุอื่นให้ต้องย้ายเสนาสนะ

(๓) ประเภทแห่งยถาสันถติกะ

ภิกษุผู้บำเพ็ญยถาสันถติกะจัดจำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์จะไม่ถามถึงเสนาสนะที่พระเจ้าหน้าที่จัดให้แก่ตนว่า อยู่ไกลหรือว่าอยู่ใกล้ไป หรือว่าอันตรายต่างๆ มีมนุษย์และทมิฬชาติเป็นต้นรบกวนไหม ว่าร้อนหรือหนาวไหม

(๒) ผู้ถืออย่างกลางถามได้แต่ไปตรวจดูไม่ได้

(๓) ผู้ถืออย่างเพลา ไปตรวจดูเสนาสนะก่อนได้ ถ้าไม่ชอบใจเสนาสนะที่แจกให้ ก็สามารเปลี่ยนแล้วเลือกพักในเสนาสนะอื่นได้

(๔) ความแตกแห่งยถาสันถติกังคะ

จุดตั้งของยถาสันถติกภิกษุ ๓ พวกนี้ ย่อมแตกในตอนที่เกิดความโลเลในเสนาสนะ

(๕) อานิสงส์แห่งยถาสันถติกังคะ

อานิสงส์ของการสมาทานยถาสันถติกังคะมี ๖ ประการ ได้แก่

(๑) ได้ทำตามโอวาทที่กล่าวไว้ว่า ได้สิ่งใดพึงยินดีด้วยสิ่งนั้น

(๒) ใฝ่ประโยชน์เกื้อกูลแก่เพื่อนพรหมจารี (โดยไม่กวนให้ย้ายเสนาสนะ)

(๓) เลิกความกำหนดว่าเลวประณีต

(๔) ละความยินดียินร้ายได้

(๕) ปิดประตูความตะกราม

(๖) มีความประพฤติสมควรแก่ธุดธรรม มีความมักน้อยเป็นต้น^{๖๗}

คุณลักษณะของภิกษุผู้บำเพ็ญยถาสันถติกังคะมีคำพรรณนาว่า

นักพรตผู้เป็นยถาสันถติกะเป็นผู้ยินดีด้วยเสนาสนะ
ที่ตนได้ ไม่เลือก (ว่าดีเลว) ย่อมนอนเป็นสุข
แม้ในที่อันลาดด้วยหญ้า ในเสนาสนะอย่างดี

^{๖๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๘.

^{๖๗} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๙-๑๗๐.

เธอก็ไม่ติดใจ ได้เสนาสนะที่เลว ก็ไม่ขุนเคือง
ช่วยเกื้อกูลเพื่อนพรหมจารีที่เป็นนวกะ
(ให้ได้เสนาสนะอยู่) เพราะเหตุนี้ ฤๅษผู้มีเมธาพึง
หมั่นประกอบความที่เป็นผู้ยินดีในเสนาสนะตามที่
ท่านจัดให้ อันเป็นอาจิณณวัตรแห่งหมู่พระอริยะ
เป็นวัตรที่พระมุนีเจ้าทรงสรรเสริญ แล^{๖๘}

๔.๓.๒.๖ องค์แห่งฤๅษผู้ถือการไม่นอนเป็นวัตร (เนสัชชิกังคะ)

ความสันโดษด้วยเสนาสนะประการที่ ๖ ฤๅษผู้สันโดษด้วยเสนาสนะพึงสมาทานองค์แห่ง
ฤๅษผู้สมาทานไม่นอนเป็นวัตร

(๑) การสมาทานเนสัชชิกังคะ

ฤๅษผู้บำเพ็ญเนสัชชิกังคุดงค์ให้กล่าวคำสมาทานด้วยคำสองคำนี้ คำใดคำหนึ่งว่า “เสยฺย
ปฏิกิขปามิ” (ข้าพเจ้างดการนอน) หรือกล่าวคำว่า “เนสัชชิกังคํ สมายิยามิ” (ข้าพเจ้าสมาทานองค์
ของฤๅษผู้สำเร็จอิริยาบถอยู่ด้วยการนั่งเป็นปกติ)

(๒) วิธีปฏิบัติในเนสัชชิกังคะ

มีคำอธิบายแนวปฏิบัติไว้ว่า เนสัชชิกฤๅษุนั้นใน ๓ ยามแห่งราตรี พึงลุกขึ้นจงกรมเสีย
ยาม ๑ เพราะในอิริยาบถทั้งหลาย การนอนเท่านั้นไม่ควรนี้เป็นวิธีปฏิบัติแห่งเนสัชชิกฤๅษุ

(๓) ประเภทแห่งเนสัชชิกฤๅษุ

ฤๅษผู้บำเพ็ญเนสัชชิกังคุดงค์จำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ

- (๑) ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ ไม่ควรใช้พนักอิง ผัวรัดเข่า และผัวรัดตัว
- (๒) ผู้ถืออย่างกลาง ของ ๓ อย่างนั้น อย่างใดอย่างหนึ่งก็ใช้ได้
- (๓) ผู้ถืออย่างเพลา แม้พนักอิง ผัวรัดเข่า ผัวรัดตัว หมอนอิง เก้าอี้ปัญจังคะ^{๖๙} เก้าอี้
สัตตังคะ^{๗๐} ก็ใช้ได้

(๔) ความแตกแห่งเนสัชชิกังคะ

อุตุคค์แห่งฤๅษุเนสัชชิกทั้ง ๓ พวกนี้ ย่อมแตกในขณะที่พอว่าสำเร็จการนอนลงไป นี่เป็น
ความแตกในเนสัชชิกังคะนี้

(๕) อานิสงส์แห่งเนสัชชิกังคะ

อานิสงส์ของการบำเพ็ญเนสัชชิกังคุดงค์มี ๕ ประการ ได้แก่

- (๑) ตัดเครื่องผูกพันใจที่กล่าวในบาลีว่า ฤๅษุประกอบเนื่องๆ ซึ่งความสุขในการนอน
สุขในการเอกเขนิก สุขในความหลับดังนี้เสียได้
- (๒) มีความสะดวกในการประกอบกรรมฐานทั้งปวง
- (๓) มีอิริยาบถน่าเลื่อมใส
- (๔) เป็นผู้เหมาะสมที่จะทำความเพียร

^{๖๘} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๙-๑๗๐.

^{๖๙} เก้าอี้ปัญจังคะ คือ เก้าอี้ที่เขาทำมีพนักหลัง.

^{๗๐} เก้าอี้สัตตังคะ คือ เก้าอี้ที่เขาทำมีพนักหลังและพนักทั้งสองข้าง.

(๕) สัมมาปฏิบัติเพิ่มพูนด้วยดี^{๗๑}

คุณลักษณะของภิกษุผู้บำเพ็ญเนสัชชิกงคฺตงคฺมีคำพรรณนาว่า
 เพราะเหตุที่นักพรตนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรงนั่งอยู่
 ย่อมยังหัวใจของมารให้หวั่นไหว ภิกษุผู้ละความสุข
 ในการนอน สุขในความหลับ ปราศจากความเพียร
 ยินดีการนั่ง ยังต่อไปวันให้งามอยู่ ย่อมได้ปีติสุข
 อันปราศจากอามิส เพราะเหตุนี้ ภิกษุผู้มีปัญญา
 จึงควรบำเพ็ญให้ดีซึ่งเนสัชชิกพรตเทอญ^{๗๒}

จากการพิจารณาอริยวัตรปฏิบัติที่กล่าวด้วยสันโดษในเสนาสนะทำให้เห็นว่า ปฏิบัติที่ช่วยลดภาระในการสร้าง การดูแล การแจกจ่ายและการเข้าพักอาศัยในเสนาสนะได้มาก เนื่องจากมีลักษณะเกี่ยวกับเสนาสนะมากมาย ทำให้การพักในเสนาสนะของภิกษุต้องมีความระมัดระวัง มีทั้งสถานที่ห้ามภิกษุเข้าพัก ในการเข้าพักก็ต้องมีวัตรปฏิบัติมากมาย เช่น

(๑) การจำพรรษาในสถานที่ต้องห้าม เช่น ตุ่ม

หลังจากพระพุทธเจ้าบัญญัติให้ภิกษุต้องพักจำพรรษาในสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่ง โดยไม่ไปพักค้างคืนที่อื่นถ้าไม่มีเหตุจำเป็นเป็นเวลา ๓ เดือน ทำให้ภิกษุทั้งปวงต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด แต่เนื่องจากสมัยนั้นที่ภิกษุบางพวกยังไม่มีความรู้มากพอ ประกอบกับที่พักอาศัยยังไม่เพียงพอ ทำให้มีภิกษุบางพวกไปพักจำพรรษาในสถานที่ไม่เหมาะสม ซึ่งอาจทำให้ได้รับอันตรายหรือชาวบ้านตำหนิ สำหรับสถานที่ห้ามภิกษุพักจำพรรษา ได้แก่

(๑) โพรงไม้ เพราะเหมือนพวกปีศาจ

(๒) ค่าคบตันไม้ เพราะเหมือนพวกพรานเนื้อ

(๓) ที่แจ้ง เพราะเมื่อฝนตกต้องวิ่งเข้าหาที่กำบัง เช่น โคนไม้ ชายคา

(๔) กระท่อมผี เพราะเหมือนพวกสัปเหร่อ

(๕) ร่ม เพราะเหมือนพวกคนเลี้ยงโค

(๖) ตุ่ม เพราะเหมือนพวกเดียรฉัตร^{๗๓}

อย่างไรก็ตาม มีข้อผ่อนปรนสำหรับภิกษุที่ไม่มีเสนาสนะที่จะใช้พักจำพรรษาเพื่อป้องกันความร้อนหรือความหนาว ก็รับสั่งว่าไม่ต้องเข้าจำพรรษา รูปใดเข้าจำพรรษาต้องอาบัติทุกกฏ^{๗๔} นอกจากเสนาสนะทั่ว ๆ ไป เช่น กุฏิ วิหาร ศาลาซึ่งภิกษุสามารถใช้เป็นที่พักจำพรรษาได้แล้ว ยังมีสถานที่อื่นที่สามารถใช้เป็นที่จำพรรษาได้ เช่น คอกโค หมูเกวียน เรือ หากสถานที่เหล่านี้มีความจำเป็นต้องเคลื่อนย้ายหรือเดินทางไป ภิกษุก็ติดตามไปด้วยได้^{๗๕}

สถานที่ที่ภิกษุห้ามใช้เป็นที่พักจำพรรษาเพราะกลัวจะเหมือนกับพวกเดียรฉัตร คือ ตุ่มนี้ มีความเป็นมาโดยสรุปว่า สมัยหนึ่ง ภิกษุพวกหนึ่งเข้าจำพรรษาในตุ่ม ชาวบ้านพากันตำหนิ ประณาม

^{๗๑} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๗๑-๑๗๓.

^{๗๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๗๑-๑๗๓.

^{๗๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐๔/๓๒๐-๓๒๒.

^{๗๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐๔/๓๒๑.

^{๗๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐๓/๓๑๙-๓๒๐.

โพชนะนาว่าเหมือนพวกเดียรถีย์ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบจึงรับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเข้าจำพรรษาในตม รุกขใดเข้าจำ ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๗๖}

(๒) การทาสีเสนาสนะ คือ วิหาร

ในเสนาสนชั้นธกะกล่าวถึงการก่อสร้างเสนาสนะของเดียรถีย์ไว้ว่า ที่อยู่อาศัยของเดียรถีย์มีสีขาว แต่พื้นทำเป็นสีดำ ทำฝาเป็นสีเหลือง คนทั้งหลายประสงค์จะไปดูที่อยู่อาศัยจึงเดินทางไป ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องไปกราบทูลพระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุทาสีในวิหารได้อย่างไรก็ตาม แม้จะมีพุทธานุญาตแต่การจะทาสีย่อมไม่สามารถทำได้ จึงได้อนุญาตวัตถุประสงค์และวิธีการทาสีหลายครั้งจนในที่สุดได้วิธีการทาสีที่ถูกต้อง กล่าวโดยสรุปได้ว่า มีพุทธานุญาตให้ทาสีขาว สีดำ สีเหลืองในวิหารและมีวิธีปฏิบัติเพื่อให้การทาสีมีประสิทธิภาพ ดังต่อไปนี้

(ก) การทาสีขาวในวิหาร มีวิธีปฏิบัติดังต่อไปนี้

(๑) หากฝานื้อหยาบให้ใส่ดินปนแกลบแล้วใช้เกรียงฉาบให้เรียบ

(๒) หากสีขาวยังไม่ติดสนิท อนุญาตให้ใส่ดินละเอียดแล้วใช้เกรียงฉาบให้สีขาว

เกาะติด

(๓) หากสีขาวยังไม่ติดสนิท อนุญาตให้ใช้ยางไม้ แบ่งเปียกผสมแล้วทาได้^{๗๗}

(ข) การทาสีเหลืองในวิหาร มีวิธีปฏิบัติดังต่อไปนี้

(๑) หากฝานื้อหยาบ สีเหลืองทาไม่เกาะติด อนุญาตให้ใส่ดินปนแกลบแล้วใช้เกรียงฉาบให้สีเหลืองเกาะติด

เกาะติด

(๒) หากสีเหลืองยังไม่เกาะติด อนุญาตให้ใส่ดินปนรำแล้วใช้เกรียงฉาบให้สีเหลือง

(๓) หากสีเหลืองยังไม่เกาะติด อนุญาตให้ใส่แบ่งเมล็ดพันธุ์ผักกาด ขี้ผึ้งเหลวผสมทา

(๔) หากแบ่งหนาเกินไป อนุญาตให้ใช้ผ้าเช็ดออก^{๗๘}

(ค) การทาสีดำในวิหาร มีวิธีปฏิบัติดังต่อไปนี้

(๑) หากพื้นหยาบหายไป สีดำทาไม่เกาะติด อนุญาตให้ใส่ดินปนแกลบแล้วใช้เกรียงฉาบให้สีดำเกาะติด

(๒) หากสีดำยังไม่เกาะติด อนุญาตให้ใส่ขุยมะพร้าวแล้วใช้เกรียงฉาบให้เกาะติด

(๓) หากสีดำยังไม่เกาะติด อนุญาตให้ใช้ยางไม้ น้ำฝาดผสมทาได้^{๗๙}

จากการพิจารณาความสันโดษด้วยเสนาสนะของภิกษุทำให้เห็นว่า ภิกษุจะมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีวิถีชีวิตที่สงบ มีอิสระ เกื้อกูลต่อการอยู่ป่าเป็นวัตร อยู่โคนไม้เป็นวัตร อยู่กลางแจ้งเป็นวัตร หรือหากต้องการไปอยู่ในป่าช้า อยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดไว้ให้ หรือแม้จำทำความเพียรทางอิริยาบถด้วยการไม่นอน จะอยู่ด้วย ๓ อิริยาบถ ยืน เดินและนั่งเท่านั้น การบำเพ็ญตนเช่นนี้ก็ย่อมได้รับการสรรเสริญจากพระพุทธเจ้าเพราะเป็นการใช้สอยเสนาสนะด้วยความสำรวม รู้คุณค่า ไม่ยึดติด ไม่สะสม ดังพุทธดำรัสสอนหนึ่งว่า “ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วใช้สอยเสนาสนะเพียงเพื่อ

^{๗๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐๓/๓๒๒.

^{๗๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๔๘/๑๐๐-๑๐๑.

^{๗๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๔๘/๑๐๑.

^{๗๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๔๘/๑๐๑-๑๐๒.

ป้องกันความหนาว ความร้อน เหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อ
บรรเทาอันตรายที่เกิดจากฤดู และเพื่อความยินดีในการหลีกเร้น”^{๘๐}

ดังนั้น ภิคุในพระพุทธศาสนาจึงควรใช้สอยเสนาสนะด้วยความสันโดษ เพื่อประโยชน์
ดังต่อไปนี้ คือ

- (๑) ใช้สอยเสนาสนะเพื่อบำบัดความหนาว
- (๒) ใช้สอยเสนาสนะเพื่อบำบัดความร้อน
- (๓) ใช้สอยเสนาสนะเพื่อบำบัดสัมผัสอันเกิดจากบรรดาเหลือบ ยุง ลม แดด และ
สัตว์เลื้อยคลาน
- (๔) ใช้สอยเสนาสนะเพื่อบรรเทาอันตรายอันจะพึงมีจากดินฟ้าอากาศ
- (๕) ใช้สอยเสนาสนะที่เกื้อกูลต่อการหลีกเร้นไปทำความเพียรทางจิต เพื่อให้เกิดความ
วิเวก ๓ ประการ คือ กายวิเวก (สังคกาย) จิตตวิเวก (สงบจิต) และอุปธิวิเวก (สงบกิเลส)^{๘๑}

จากการพิจารณาความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ คือ สันโดษด้วยจีวร สันโดษด้วยอาหาร
(สงเคราะห์คิลานปัจจัยเภสัชเข้าในบิณฑบาต) สันโดษด้วยเสนาสนะ สันโดษแม้ทั้งหมดนั้น
พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุประสบการละบาปธรรมทั้งหลายมีความปรารถนาเกิน
ส่วนความมักมากและความปรารถนาลามกเป็นต้นเพราะเป็นเหตุแห่งสุดติ เพราะเป็นเครื่องอบรม
อริยมรรค และเพราะเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้อยู่ได้สบายในทิศทั้ง ๔ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ผู้
สันโดษด้วยปัจจัยตามมีความได้ ย่อมเป็นผู้อยู่สบายในทิศทั้ง ๔ และไม่มีปฏิฆะเลย”^{๘๒}

สรุปความได้ว่า สำหรับภิคุทั่วไปแล้ว พระพุทธองค์อนุญาตให้ภิคุในพระพุทธศาสนา
พักอาศัยในเสนาสนะหลายประเภท เช่น (๑) เติง ตั้ง พูก หมอน วิหาร เรือนมุงด้านเดียว ปราสาท
เรือนโล้น ถ้ำ ที่เร้น ป้อม เรือนโถง พุ่มไม้โคนต้นไม้ เจียมเขาเป็นต้น แต่สำหรับภิคุผู้ปฏิบัติตามหลัก
อริยวังสปฏิปทาว่าด้วยความสันโดษในเสนาสนะจำต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักธุดงค์หมวดเสนาสน
ปฏิสังยุต ๕ หมวด มีหลักการปฏิบัติสำคัญ คือ (๑) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร คือจะอยู่อาศัยเฉพาะในป่า
เท่านั้น จะไม่อยู่ในหมู่บ้านเลย เพื่อไม่ให้ความพลุกพล่านวุ่นวายของเมืองรบกวนการปฏิบัติ หรือเพื่อ
ป้องกันการพอกพูนของกิเลส (๒) ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร คือจะพักอาศัยอยู่ใต้ต้นไม้เท่านั้น งดเว้น
จากการอยู่ในที่มีหลังคาที่สร้างขึ้นมามุงบัง (๓) ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร คือจะอยู่แต่ในที่กลางแจ้ง
เท่านั้น จะไม่เข้าสู่ที่มุงบังใดๆ เลย แม้แต่โคนต้นไม้ เพื่อไม่ให้ติดในที่อยู่อาศัย (๔) ถือการอยู่ในป่าช้า
เป็นวัตร คือจะงดเว้นจากที่พักอันสุขสบายทั้งหลาย แล้วไปอาศัยอยู่ในป่าช้า เพื่อจะได้ระลึกถึงความ
ตายอยู่เสมอ ไม่ประมาท (๕) ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดไว้ให้เป็นวัตร คือเมื่อใครชี้ให้ไปพักที่ไหน
หรือจัดที่พักอย่างใดไว้ให้ ก็พักอาศัยในที่นั้นๆ โดยไม่เลือกว่าสะดวกสบาย หรือถูกใจหรือไม่ และเมื่อ
มีใครขอให้สละที่พักที่กำลังพักอาศัยอยู่นั้น ก็พร้อมจะสละได้ทันที (๖) ถือนั่งเป็นวัตร คือจะงด
เว้นอริยาบถนอน จะอยู่ใน ๓ อริยาบถเท่านั้น คือ ยืน เดิน นั่ง จะไม่เอนตัวลงให้หลังสัมผัสพื้นเลย ถ้า
ง่วงมากก็จะใช้นั่งหลับเท่านั้น เพื่อไม่ให้เพเลิดเพลินในการหลับนอน

^{๘๐} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓.

^{๘๑} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๗๐-๗๑.

^{๘๒} จาตุทฺทิส อปฺปปฏิโม จ โหติ สนตุสสมาดน อิตริตเรน. ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๔/๑/๑/๒๐๑.

๔.๔ แนวทางการเจริญกุศลและละอกุศลตามหลักอริยวงศ์

อริยวงศ์ข้อที่ ๔ ว่าด้วยความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล ข้อปฏิบัตินี้ถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพราะมุ่งแสดงถึงธรรมที่เป็นส่วนแห่งการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมและธรรมที่ลึกซึ้ง ๙ หมวดมีสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น ธรรมเหล่านี้จัดเป็นธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้ หรือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการซึ่งจัดเป็นฝักฝ่ายแห่งกุศล เป็นธรรมที่ภิกษุในพระพุทธศาสนาต้องยินดีในการทำให้เกิดขึ้น (ภาวนาราม) มีวิธีปฏิบัติดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ กุศลและอกุศลตามหลักอริยวงศ์

คำว่า “กุศล” ในพระพุทธศาสนามีหลายความหมาย พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ประมวลความหมายของกุศลไว้ดังต่อไปนี้

- (๑) สภาวะที่เกี่ยวข้องตลัดทั้งสิ่งเลวร้ายอันน่ารังเกียจ
- (๒) ความรู้ที่ทำความชั่วร้ายให้เบาบาง
- (๓) ธรรมที่ตัดความชั่วอัน เป็นดุจหญ้าคา
- (๔) สภาวะหรือการกระทำที่ฉลาดก่อปรด้วยปัญญา หรือเกิดจากปัญญา เกื้อกูลเอื้อต่อสุขภาพ ไม่เสียหาย ไร้โทษ ดีงาม เป็นบุญ มีผลเป็นสุข
- (๕) ความดี (กุศลธรรม), กรรมดี (กุศลกรรม)

และกล่าวต่อไปอีกว่า ตามปกติ กุศลกับบุญเป็นคำที่ใช้แทนกันได้ แต่กุศลมีความหมายกว้างกว่า คือ กุศลมีทั้งโลกียะ (กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร) และโลกุตตระ ส่วนบุญโดยทั่วไปใช้กับโลกียกุศล ถ้าจะหมายถึง ระดับโลกุตตระ มักต้องมีคำขยายกำกับไว้ด้วย เช่นว่า “โลกุตตรบุญ” พูดอีกอย่างหนึ่งว่า บุญ มักใช้ในความหมายที่แคบกว่า หรือใช้ในขั้นต้นๆ หมายถึงความดีที่ยังประกอบด้วยอุปธิ (โอปปิฏ) คือ ยังเป็นสภาพปรุงแต่งที่ก่อผลในทางพอกพูนให้เกิดสมบัติ อันได้แก่ความพร้อมพร้อม เช่น ร่างกายสวยงามสมบูรณ์ และยังมีทรัพย์ สิน แต่กุศลครอบคลุมหรือเลยต่อไป ถึงนิรูปิ (ไร้อุปธิ) และเน้นที่นิรูปินั้น คือมุ่งที่ภาวะไร้ปรุงแต่ง ความหลุดพ้น เป็นอิสระ โยงไปถึงนิพพาน, พูดอย่าง ง่ายๆ เช่นว่า บุญ มุ่งเอาความสะอาดหมดจดในแง่ที่สวยงามน่าชื่นชม แต่ กุศล มุ่งถึงความสะอาดหมดจดในแง่ที่ เป็นความบริสุทธิ์ไม่มีอะไรติดค้าง ปลอดภัย โปร่ง โล่ง ว่าง เป็นอิสระ^{๘๓}

พระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสว่า เมื่อตอนทรงมีพระชนมายุ ๒๙ พรรษา ก็เป็นผู้ออกผนวช แสวงหาว่าอะไรคือกุศล ดังพุทธดำรัสที่ตรัสกับสุภัททปริพาชก^{๘๔}ว่า

สุภัททะ เราบวชขณะอายุ ๒๙ ปี
แสวงหาว่าอะไร คือกุศล
เราบวชมาได้ ๕๐ ปีแล้ว
ยังไม่มีแม้สมณะที่ ๑ ภายนอกธรรมวินัยนี้
ผู้อาจแสดงธรรมเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้^{๘๔}

^{๘๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๘๔} เอภันตีโส วยสา สุภทท

ภิกษุในพระพุทธศาสนาเมื่อออกบวชเป็นผู้ไม่มีเรือนแล้วก็ควรจะเป็นผู้แสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล (กัฏฐกถา) เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ในอริยวงศ์ข้อที่ ๔ ว่าด้วยความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล ซึ่งอรรถกถาอริยวงศ์ข้อนี้ไว้ ๙ หมวดโดยสังเคราะห์เข้าเป็นโพธิปักขิยธรรม ดังความตอนหนึ่งว่า

จริงอยู่ ภิกษุนี้เจริญสติปัฏฐาน ๔ อยู่ย่อมยินดี อธิบายว่า ย่อมได้ความยินดี เจริญสัมมปปธาน ๔ อยู่ก็เหมือนกัน เมื่อเจริญอิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อนุปัสสนา ๗ มหาวิปัสสนา ๑๘ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ เจริญการแจกอารมณ์ ๓๘ อยู่ย่อมยินดี ย่อมได้ความยินดี อนึ่ง ละกิเลสมีกามฉันทะเป็นต้นอยู่ ก็ยินดีได้ความยินดี^{๘๕}

ธรรมที่ท่านจำแนกไว้ในอริยวงศ์ข้อนี้มี ๑๐ หมวด ได้แก่

- (๑) สติปัฏฐาน ๔
- (๒) สัมมปปธาน ๔
- (๓) อิทธิบาท ๔
- (๔) อินทรีย์ ๕
- (๕) พละ ๕
- (๖) โพชฌงค์ ๗
- (๗) อนุปัสสนา ๗
- (๘) มหาวิปัสสนา ๑๘
- (๙) โพธิปักขิยธรรม ๓๗
- (๑๐) การจำแนกอารมณ์ ๓๘

ธรรมเหล่านี้สังเคราะห์เข้ากับหลักโพธิปักขิยธรรม เป็นธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้เกื้อหนุนแก่อริยมรรค มีแนวปฏิบัติดังต่อไปนี้

๔.๔.๒ การเจริญกุศลและละอกุศลตามหลักอริยวงศ์

จากการศึกษาพบว่า หลักธรรมสำหรับเจริญกุศลและละอกุศลตามหลักอริยวงศ์ปฏิบัติทานนี้ แม้พระอรรถกถาจารย์จะจำแนกออกเป็น ๙ หมวด แต่หากพิจารณาสาระสำคัญก็พบว่าธรรมเหล่านี้ได้แก่ หลักธรรมที่สังเคราะห์เข้าในโพธิปักขิยธรรมนั่นเอง ทั้งนี้เพราะโพธิปักขิยธรรมเป็นธรรมที่อยู่ในฝ่ายของโพธิ พุทธง่าย ๆ ว่า ธรรมที่เป็นพวกของโพธิ คือเกื้อหนุนการตรัสรู้ หรือช่วยสนับสนุนอริยมรรคมี ๓๗ อย่าง จัดเป็น ๗ หมวด และรวมกับธรรมที่เกี่ยวข้องอีก ๒ หมวด รวมเป็น ๙ หมวด ได้แก่

ยํ ปพฺพชฺชึ กัฏฺฐกถาเสสิ.

วสฺสานิ ปญฺญาส สมာธิกาณิ

ยโต อหํ ปพฺพชฺชิตุ สุกทฺท.

ญายสฺส ฌมฺมสฺส ปเทสวตฺตี

อิโต พหิทฺธา สมโณปิ นตฺถิ. ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

^{๘๕} อย.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๓.

๔.๔.๒.๑ สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งของสติ การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งทั้งหลายมันเป็นของมัน^{๘๖} ไม่ใช่ตามความคิดปรุงแต่งของเรา ให้สตินั้นเป็นตัวสร้างโอกาสแก้ปัญหาโดยจับสิ่งที่ได้เห็นได้ยินในขณะนั้นๆ ให้ปัญญารู้เข้าใจตรงไปตรงมา สติปัฏฐานทำงานกับทุกสิ่งทุกอย่าง ที่เกิดขึ้นเป็นไปในชีวิตของเราตลอดเวลา^{๘๗} ท่านจึงจัดแยกสติปัฏฐานออกตามประเภทของสิ่งที่ชีวิตของเราเกี่ยวข้อง โดยแบ่งเป็น ๔ ข้อ คือ

- (๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ใช้สติตามดูโดยมีปัญญารู้เท่าทันสภาพทางร่างกาย
- (๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ใช้สติตามดูโดยมีปัญญารู้เท่าทันความรู้สึกละเอียดทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์ที่เกิดขึ้น
- (๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ใช้สติตามดูโดยมีปัญญารู้เท่าทันสภาพจิตใจ
- (๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ใช้สติตามดูโดยมีปัญญารู้เท่าทันเรื่องราวทั้งหลาย ที่รู้ที่คิดที่เกิดขึ้นในใจ^{๘๘}

สติปัฏฐาน ๔ อย่าง คือ กาย เวทนา จิต และธรรม เป็นที่ตั้งของสติในการเจริญสติ เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกเจริญมาก อรรถกถาอริยวงศ์สูตรไม่ได้กล่าวรายละเอียดไว้ พึงศึกษารายละเอียดได้ในสติปัฏฐานสูตร

๔.๔.๒.๒ ปธาน ๔

ปธาน แปลว่า ความเพียร^{๘๙} การตั้งความเพียรหรือการประกอบความเพียร หลักนี้ไม่ค่อยคุ้น ท่านที่ต้องการจะเรียนและปฏิบัติให้ลึกซึ้ง สามารถเริ่มต้นจากหลักการที่กล่าวในที่นี้ แล้วไปค้นคว้ารายละเอียดต่อไป หมวดที่ ๒ คือ ปธาน ๔ หมายถึง ความเพียร ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) สังวรปธาน ความเพียรในการที่จะระวังหรือปิดกั้นอกุศลธรรม ที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น
- (๒) ปหานปธาน ความเพียรในการละเลิกกำจัดอกุศลธรรม ที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดสิ้นหายไป
- (๓) ภาวนापธาน ความเพียรในการฝึกอบรมทำกุศลธรรมหรือธรรมที่ดี ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
- (๔) อนรักขापธาน ความเพียรในการรักษาส่งเสริมกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ทำให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์^{๙๐}

ปธานหรือสัมปธานเป็นความเพียรที่เป็นสัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) เป็นธรรมที่ผู้ต้องการบรรลุธรรมต้องหมั่นเพียรปฏิบัติ มี ๔ องค์ประกอบ คือ เพียรระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้

^{๘๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘), หน้า ๑๔๑.

^{๘๗} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๓.

^{๘๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๐.

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๓.

เกิดขึ้น เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรเจริญทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และ เพียรรักษา กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ให้เสื่อมไปและให้เพิ่มไปพลุลย์

๔.๔.๒.๓ อธิติบาท ๔

อธิติบาท คือ คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ, คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย^{๙๐} ธรรมให้ถึงความสำเร็จ หรือทางแห่งความสำเร็จ อธิติบาท ๔ เป็นตัวการสำคัญที่จะทำให้ เกิดสมาธิ กล่าวคือ

(๑) ฉันทะ (ความพอใจ มีใจรัก) ถ้าเราชอบหรือพอใจในสิ่งใดแล้ว เมื่อทำสิ่งนั้นก็ จะเกิดสมาธิได้ง่าย

(๒) วิริยะ (ความพากเพียร; พากเพียรทำ) ถ้าเราเห็นสิ่งใดเป็นสิ่งที่ท้าทายมีใจสู้ เมื่อทำสิ่งนั้นก็เกิดสมาธิได้ง่าย

(๓) จิตตะ (ความใส่ใจ เอาจิตฝึกฝน) ถ้าเรารู้สึกว่าสิ่งใดสำคัญเราจะต้องรับผิดชอบ เอาใจจดจ่ออยู่ เมื่อทำสิ่งนั้นก็เกิดสมาธิได้ง่าย

(๔) วิมังสา (ความใคร่ครวญ ใช้ปัญญาสอบสวน) ถ้าเราต้องการทดลองอะไรใจ ชอบ ตรวจสอบมันอยู่ เมื่อทำสิ่งนั้นก็เกิดสมาธิได้ง่าย^{๙๑}

อธิติบาทเป็นธรรมที่จำเป็นทั้งในการทำหน้าที่การงาน การศึกษาเล่าเรียน หรือทำกิจ ต่างๆ รวมทั้งเป็นธรรมที่เป็นองค์สมาธิด้วย เรียก ฉันทสมาธิ วิริยะสมาธิ จิตตสมาธิและวิมังสาสมาธิ

๔.๔.๒.๔ อินทรีย์ ๕

อินทรีย์ แปลว่า ธรรมที่เป็นใหญ่ในการกิจของตน^{๙๒} หรือเป็นใหญ่ในการทำหน้าที่เฉพาะ แต่ละอย่าง หรือธรรมที่เป็นเจ้าการในการข่มการบากุศลธรรมที่ตรงข้ามกับตนหลักนี้หลายท่านเคย ได้ยิน แต่หลายท่านก็ยังไม่เคยได้ยินเช่น ในคำพูดที่ว่าต้องมีอินทรีย์สม่าเสมอกัน ต้องปรับอินทรีย์ให้ สม่าเสมอ คนนี้มีอินทรีย์อ่อน คนนี้มีอินทรีย์แก่กล้า ดังนี้ เป็นต้น

อินทรีย์ ๕ นั้นได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นหลักสำคัญในการปฏิบัติธรรม เหมือนกัน

(๑) ศรัทธา คือ ความเชื่อ

(๒) วิริยะ คือ ความเพียร

(๓) สติ คือ ความระลึกได้

(๔) สมาธิ คือ ความตั้งจิตมั่น ค

(๕) ปัญญา คือ ความรู้ทั่วชัด^{๙๓}

อินทรีย์ ๕ ตรงกับพละ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ธรรม ๕ อย่างชุดเดียวกัน นี้ เรียกชื่อต่างกันไป ๒ อย่าง ตามหน้าที่ที่ทำ คือ เรียกชื่อว่าพละโดยความหมายว่า เป็นกำลังทำให้

^{๙๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๑.

^{๙๑} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๓.

^{๙๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๗.

^{๙๓} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๓.

เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ซึ่งธรรมที่ตรงข้ามแต่ละอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้ เรียกชื่อว่าอินทรีย์โดยความหมายว่า เป็นเจ้าการในการครอบงำเสีย ซึ่งธรรมที่ตรงข้ามแต่ละอย่าง คือความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงมกมายตามลำดับ^{๙๔}

๔.๔.๒.๕ พละ ๕

พละ คือ ธรรมที่เป็นกำลัง เป็นหลักในการปฏิบัติทางใจให้ถึงความหลุดพ้นโดยตรง^{๙๕} เป็นพลังในการต้านทานไม่ให้กุศลธรรมเข้าครอบงำ ก็ได้แก่อินทรีย์ ๕ นั้นเอง แต่มาทำหน้าที่เป็นฝ่ายรับเรียกว่าพละ ๕ หมายความว่า ธรรม ๕ อย่างนี้ เมื่อทำหน้าที่เป็นฝ่ายรุก ไปแก้ไขกำจัดอกุศลธรรมเรียกว่าอินทรีย์ ๕ แต่ถ้าทำหน้าที่ฝ่ายรับ ต้านทานอกุศลธรรมไม่ให้บุกเข้ามาทำลายได้ก็เรียกว่าเป็นพละ ๕^{๙๖}

๔.๔.๒.๖ โพชฌงค์ ๗

โพชฌงค์ แปลว่า องค์ของผู้ตรัสรู้^{๙๗} หรือองค์ประกอบของการตรัสรู้ เป็นกลุ่มธรรมสำคัญในการทำงานให้เกิดโพธิคือปัญญาตรัสรู้ ซึ่งทำให้ทั้งรู้ ทั้งตื่น และทั้งเบิกบาน ได้แก่

(๑) สติ ความระลึกได้ เป็นตัวที่จับไว้หรือรวบรวมเอามา ซึ่งสิ่งที่ควรรู้เข้าใจ มานำเสนอให้ปัญญาตรวจสอบพิจารณาอย่างถนัดชัดเจน

(๒) ธรรมวิจย ความเพียรธรรม หมายถึงการใช้ปัญญาสอบสวนพิจารณาสิ่งที่สติกำหนดไว้ หรือนำเสนอนั้น ให้รู้เข้าใจเห็นสาระเห็นความจริง

(๓) วิริยะ ความเพียร คือความแก่งกล้า กระตือรือร้นรุดหน้าต่อไปในการทำงานให้จิตใจไม่หดหู่ ถดถอย หรือท้อแท้

(๔) ปีติ ความอิ่มใจ คือปลาบปลื้ม ตื่นเต้น ซาบซึ้ง พูใจ ที่เป็นไปพร้อมกับการทำงานก้าวรุดหน้าต่อไป

(๕) ปัสสัทธิ ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ เป็นความเรียบเย็น ไม่เครียด ไม่กระสับกระส่าย เบาสบาย ซึ่งสืบเนื่องจากปีติ และเป็นองค์ธรรมสำคัญในการรักษาสุขภาพจิต ความเพียรพยายามทำงานการที่พ่วงมาด้วยปัสสัทธิ จะไม่ทำให้คนเป็นโรคจิตอย่างที่เห็นกันมากในหมู่คนทำงานในยุคปัจจุบัน

(๖) สมาธิ ความมีใจตั้งมั่น คือจิตใจแน่วแน่อยู่กับสิ่งที่กำหนดเป็นหนึ่งเดียว อยู่กับกิจ อยู่กับเรื่องที่พิจารณา ไม่วอกแวกฟุ้งซ่าน

(๗) อุเบกขา ความวางเฉย หมายถึง ความมีใจเป็นกลาง จิตใจเรียบสม่ำเสมอ นิ่งดูไปอย่างพร้อมสบาย ในขณะที่จิตปัญญางานก้าวหน้าไปเรียบเรียงตามกระบวนการของมัน^{๙๘}

^{๙๔} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๓.

^{๙๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๙.

^{๙๖} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๓.

^{๙๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๕.

^{๙๘} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๓.

๔.๔.๒.๗ มรรคมืองค์ ๘ (อัฐังคิคมรรค)

มรรค คือ ทาง (วิธีปฏิบัติ) มืองค์ ๘ ประการ^{๙๙} เป็นข้อปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ ได้แก่

- (๑) สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ)
- (๒) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
- (๓) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)
- (๔) สัมมากัมมันตะ (ทำกรณงานชอบ)
- (๕) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)
- (๖) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
- (๗) สัมมาสติ (ระลึกชอบ)
- (๘) สัมมาสมาธิ (จิตมั่นชอบ)^{๑๐๐}

ความจริงแล้วโพธิปักขิยธรรมก็ขยายจากมรรคมืองค์ ๘ นั้นเอง หลักสุดท้ายนี้จึงเป็นตัวรวมหลักปฏิบัติสูงสุดในพระพุทธศาสนา มีปัญญินทรีย์เป็นเลิศ ดังพุทธดำรัสที่ตรัส ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่าสาละว่า

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานเหล่าใดเหล่าหนึ่ง พญाराชสีห์ชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าสัตว์ดิรัจฉานเหล่านั้น เพราะพละกำลัง ความเร็ว ความกล้า แม้ฉนใด โพธิปักขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ก็นั้นเหมือนกัน

โพธิปักขิยธรรม อะไรบ้าง คือ

- (๑) สัทธินทรีย์เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้
- (๒) วิริยินทรีย์เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้
- (๓) สตินทรีย์เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้
- (๔) สมาธินทรีย์เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้
- (๕) ปัญญินทรีย์เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานเหล่าใดเหล่าหนึ่ง พญाराชสีห์ชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าสัตว์เหล่านั้น เพราะพละกำลัง ความเร็ว ความกล้า แม้ฉนใด โพธิปักขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้นเพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ก็นั้นเหมือนกัน^{๑๐๑}

หลักธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่อเจริญกุศลและละอกุศลที่ไม่จัดอยู่ในโพธิปักขิยธรรมพบว่ามี ๓ หมวด คือ (๑) อนุปัสสนา ๗ (๒) มหาวิปัสสนา ๑๘ และ (๓) การจำแนกอารมณ์ ๓๘ คัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงอนุปัสสนา ๗ และมหาวิปัสสนา ๑๘ ไว้มีรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

^{๙๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๑.

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน อก.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒/๑๐๓.

^{๑๐๑} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๕๒๑/๓๓๕.

๔.๔.๒.๘ อนุปัสสนา ๗

คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค แห่งขุททกนิกายบรรยายถึงอนุปัสสนา ๗ ว่า

กัวิปัสสนาอันมีลักษณะเป็นอารมณ์ เป็นไปด้วยสามารถแห่งการละวิปัสสนาทั้งหลาย มีนิจสัญญาวิปัสสนาเป็นต้น ในธรรมทั้งหลายเหล่านั้นเสียได้นั้นแล ชื่อว่า ปหานปริยญา

บรรดาปริยญาทั้ง ๓ นั้น ตั้งต้นแต่สังขารปริจเฉทญาณ ญาณในการกำหนดสังขารธรรม จนถึงปัจจยปริคคหญาณ ญาณในการกำหนดสังขารธรรมโดยความเป็นปัจจย เป็นภูมิของญาณปริยญาเพราะในระหว่างนี้ ความเป็นอธิปัตติย้อมมีแก่พระโยคีบุคคลผู้แทงตลอดลักษณะ โดยเฉพาะๆ ของสภาวธรรมทั้งหลายได้ ตั้งแต่กลาปสัมมสนญาณ ญาณในการพิจารณาสังขารธรรมโดยกลาป จนถึงอุทัพพยานุปัสสนาญาณ ญาณในการเห็นอยู่เรื่อยๆ ซึ่งการเกิดขึ้นและดับไปของสังขารธรรม เพราะในระหว่างนี้ ความเป็นอธิปัตติย้อมมีแก่พระโยคีบุคคลผู้แทงตลอดสามัญลักษณะได้ตั้งต้นแต่กัณฺฐคานุปัสสนาญาณ ญาณในการเห็นอยู่เรื่อยๆ ซึ่งความดับไปแห่งสังขารธรรมขึ้นไป เป็นภูมิแห่งปหานปริยญาเพราะจำเดิมแต่นั้นไป ความเป็นอธิปัตติย้อมมีแก่อนุปัสสนา ๗ อันจะให้สำเร็จการละวิปัสสนามีนิจสัญญาวิปัสสนาเป็นต้น ได้อย่างนี้คือ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง ก็ย่อมละนิจสัญญาวิปัสสนาได้^{๑๐๒}

๔.๔.๒.๙ มหาวิปัสสนา ๑๘

คัมภีร์วิสุทธิมรรค บรรยายถึงมหาวิปัสสนาไว้ว่า

มหาวิปัสสนา (คือ อนุปัสสนา) ๑๘ เหล่าใดที่พึงถึงได้โดยอาการทั้งปวง ด้วยอำนาจปหานปริยญา ตั้งแต่กัณฺฐคานุปัสสนาญาณ (ปัญญาคำนั่งเห็นความดับ) ข้างหน้าไป๑ เมื่อแทงตลอด (คือได้) ส่วนหนึ่งแห่งมหาวิปัสสนา ๒ เหล่านั้น ใน (ชั้น) สัมมสนญาณ (คือ ตีรณปริยญา) นี้แลก่อน ก็ย่อมละปฏิปักษ์ธรรม (มีนิจสัญญาเป็นต้น) แห่งมหาวิปัสสนานั้นได้ ปัญญามีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น ชื่อว่า มหาวิปัสสนา ๑๘

อนุปัสสนา หรือ มหาวิปัสสนา ๑๘ ประการ ได้แก่

(๑) เมื่อเจริญอนิจจานุปัสสนา (ปัญญาคำนั่งเห็นความไม่เที่ยง) ย่อมละนิจสัญญา (ความสำคัญว่าเที่ยง) ได้

(๒) เมื่อเจริญทุกขานุปัสสนา (ปัญญาคำนั่งเป็นทุกข์) ย่อมละสุขสัญญา (ความสำคัญว่าเป็นสุข) ได้

(๓) เมื่อเจริญอนัตตานุปัสสนา (ปัญญา คำนั่งเห็นเป็นอนัตตา) ย่อมละอัตตสัญญา (ความสำคัญว่าเป็นอัตตา) ได้

(๔) เมื่อเจริญนิพพิทานุปัสสนา (ปัญญาคำนั่งถึงความเบื่อหน่าย) ย่อมละนันทิ (ความเพลิดเพลิน) ได้

(๕) เมื่อเจริญวิราคานุปัสสนา (ปัญญาคำนั่งด้วยความคลายกำหนด) ย่อมละราคะได้

(๖) เมื่อเจริญนิโรธานุปัสสนา (ปัญญาคำนั่งเห็นนิโรธ) ย่อมละสมุทัยได้

^{๑๐๒} ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๗/๑/๙๑.

(๗) เมื่อเจริญปฏิณิสสัคคานุปัสสนา (ปัญญาคำนี้ด้วยความสลัดทิ้ง) ย่อมละอาทาน (ความถือไว้) ได้

(๘) เมื่อเจริญขยานุปัสสนา (ปัญญาคำนี้เห็นความสิ้นไป) ย่อมละชนสัญญา (ความสำคัญว่าเป็นก้อน คือเป็นร่างกาย) ได้

(๙) เมื่อเจริญยานุปัสสนา (ปัญญาคำนี้เห็นความเสื่อมไป) ย่อมละอายุหนะ (ความพยายาม) ได้

(๑๐) เมื่อเจริญวิปริณามานุปัสสนา (ปัญญาคำนี้เห็นความปรวนแปร) ย่อมละฐสัญญา (ความสำคัญว่ามั่นคง) ได้

(๑๑) เมื่อเจริญอนิมิตตานุปัสสนา (ปัญญาคำนี้เห็นความไม่มีนิมิต) ย่อมละนิมิต (คือสิ่งที่ถือเอาเป็นเครื่องหมายในความเป็นกลุ่มเป็นก้อน) ได้

(๑๒) เมื่อเจริญอัปปภิตตานุปัสสนา (ปัญญาคำนี้เห็นเป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา) ย่อมละปณิธิ (ความปรารถนา ด้วยอำนาจตัณหา) ได้

(๑๓) เมื่อเจริญสุญญตานุปัสสนา (ปัญญาคำนี้เห็นความว่างเปล่า) ย่อมละอภินิเวส (ความยึดมั่นว่าเป็นตน) ได้

(๑๔) เมื่อเจริญอุปปิณญธัมมวิปัสสนา (ปัญญาคำนี้เห็นแจ้งในธรรมอันเป็นอุปปิณญา) ย่อมละสาราทานาภินิเวส (ความยึดมั่นโดยถือเอาว่ามีสาระ) ได้

(๑๕) เมื่อเจริญยถาภูตญาณทัสสนะ (ความรู้เห็นตามจริง) ย่อมละสัมโมหาภินิเวส (ความยึดมั่นด้วยอำนาจความหลงมกมาย) ได้

(๑๖) เมื่อเจริญอาทิตยวานุปัสสนา (ปัญญาคำนี้เห็นโทษ) ย่อมละอาลยาภินิเวส (ความยึดมั่นด้วยอำนาจความอาลัย) ได้

(๑๗) เมื่อเจริญปฏิสังขานุปัสสนา (ปัญญาคำนี้ด้วยพิจารณาหาทางพ้น) ย่อมละอัปปปฏิสังขา (ความไม่พิจารณาหาทางพ้น) ได้

(๑๘) เมื่อเจริญวิวิญ्ञานุปัสสนา (ปัญญาคำนี้เห็นวิวิญ्ञะ คือทางพ้นจากวิญ्ञะ) ย่อมละสังโยคาภินิเวส (ความยึดมั่นด้วยอำนาจสังโยคะ) ได้^{๑๐๓}

สรุปความได้ว่า หลักการปฏิบัติอริยวัঙ্গสปฏิปทาข้อที่ ๔ ว่าด้วยเรื่องยตินีในการเจริญกุศล และละอกุศลนี้ โดยความมุ่งหมายแล้วได้แก่ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัตินี้เรียกว่า โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ธรรมเหล่านี้เป็นธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้ เกื้อหนุนแก่อริยมรรค ได้แก่ (๑) สติปัฏฐาน ๔ (๒) สัมมปธาน ๔ (๓) อิทธิบาท ๔ (๔) อินทรีย์ ๕ (๕) พละ ๕ (๖) โพชฌงค์ ๗ และ (๗) มรรคมืองค์ ๘ เป็นที่น่าสังเกตว่า อรรถกถาอริยวัঙ্গสูตรไม่ได้ระบุวิธีปฏิบัติสำหรับเจริญกุศลและละอกุศลไว้ชัดเจนนัก แต่เมื่อพิจารณาจากสาระสำคัญแล้วพบว่า ความมุ่งหมายของปฏิปทาข้อนี้คือ การพัฒนาตนสู่ความเป็นพระอริยเจ้านั่นเอง ดังนั้น ปฏิปทาข้อที่ ๔ ของอริยวงศ์นี้หมายรวมถึงข้อปฏิบัติอื่นๆ ที่มีลักษณะคล้ายกับโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการด้วย

^{๑๐๓} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๒/๙๙.

๔.๕ เป้าหมายการบำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติของภิกษุในพระพุทธศาสนา

สังคมสงฆ์เป็นสังคมที่พระพุทธเจ้าก่อตั้งขึ้นเพื่อให้มีวิถีชีวิตที่เอื้อต่อการพัฒนาตนตามแนวทางที่พระองค์สั่งสอน ทรงกำหนดให้ภิกษุมีวิถีชีวิตแตกต่างจากคฤหัสถ์แต่ก็กำหนดให้ภิกษุอาศัยปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์ ดังนั้น ภิกษุจึงถูกกำหนดให้มีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ อย่างไรก็ตาม ในการเข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์นั้น พระพุทธองค์ได้วางแนวทางการมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ไว้อย่างเหมาะสม โดยสรุปเป็นแนวทางกว้างๆ ดังต่อไปนี้

๔.๕.๑ สังฆะ : ชุมชนตัวอย่างที่เป็นอิสระจากวัตถุ

พระพุทธองค์กำหนดสังคมสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่ชนที่ออกบวชตามพระองค์ให้เป็นชุมชนของบุคคลที่เป็นอิสระ ทั้งโดยชีวิตและด้วยจิตปัญญา “สังฆะ” จึงเป็นชุมชนตัวอย่างของชีวิตที่พึ่งอาศัยวัตถุน้อยที่สุด หรือเป็นอิสระจากวัตถุมากที่สุด พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) สรุปลักษณะวิถีชีวิตของภิกษุในแง่ที่เกี่ยวข้องกับปัจจัย ๔ และความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ให้เป็นชุมชนของบุคคลที่เป็นอิสระ หรือเป็นอิสระจากวัตถุมากที่สุด ทั้งนี้เพราะมีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

(๑) เพื่อฝึกพระภิกษุให้สามารถมีชีวิตที่พึ่งพาอาศัยวัตถุน้อยที่สุด หรือเป็นอิสระจากวัตถุมากที่สุด ทั้งนี้เพราะเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขทางสังคม

(๒) เพื่อให้พระภิกษุอุทิศเวลา และแรงงานไปในด้านกิจเกี่ยวกับธรรมได้เต็มที่ ไม่มัวห่วงกังวลกับการแสวงหาวัตถุ

(๓) เพื่อทำตัวให้ชาวบ้านเลี้ยงง่าย ในฐานะที่เป็นผู้อาศัยการบำรุงของชาวบ้าน ไม่ประกอบอาชีพด้วยตนเอง

(๔) เพื่อดำรงภาวะความเป็นชุมชนอิสระ ที่พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งระบบทางสังคมได้มากที่สุด โดยที่การใช้แรงงานไม่เป็นไปเพื่อผลตอบแทนในทางอาชีวะ^{๑๐๔}

และได้แสดงทัศนะต่ออีกว่า ภิกษุทุกรูปไม่ว่าจะเป็นพระอรหันต์หรือปุถุชนก็ดำรงชีวิตตามหลักการอาศัยวัตถุให้น้อย อยู่เพื่อธรรมให้มาก อย่างเดียวกัน ไม่ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังให้คฤหัสถ์เป็นอยู่อย่างภิกษุ และก็ไม่ปรากฏว่าจะทรงมุ่งหวังให้คนมาบวชเป็นภิกษุกันไปทั้งหมด หลักความจริงตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยก็บอกชัดเจนอยู่แล้วว่า ในเวลาหนึ่งๆ คนย่อมอยู่ในระดับการพัฒนาที่ต่างกัน และย่อมมีความต้องการที่ต่างๆ กัน แม้แต่บุคคลโสดาบันส่วนใหญ่ หรือ อย่างน้อยจำนวนมากมาย ก็ครองเรือนอยู่กับครอบครัวที่บ้าน

สารัตถะของหลักการนี้ น่าจะได้แก่การให้มีชุมชนอิสระ ช้อนอยู่ในสังคมใหญ่ เพื่อเป็นแรงคูลทางธรรม หล่อเลี้ยงธรรมแก่สังคม และเป็นแหล่งอำนวยความสะดวกพ้นจากปัจจัยครอบงำของสังคมในเวลานั้นๆ แก่ผู้ต้องการและพร้อมที่จะพ้นออกไป

กล่าวเฉพาะสังฆะของภิกษุสงฆ์ ในแง่ของความเป็นอิสระทางวัตถุ การที่จะมีและดำรงรักษาความเป็นอิสระเช่นนั้นไว้ได้ โดยพื้นฐานก็อยู่ที่การมีวิถีชีวิตที่พึ่งพาวัตถุน้อย ซึ่งต้องพ่วงมากับคุณธรรมในจิตใจที่จะให้อยู่ได้อย่างดีในวิถีชีวิตอย่างนั้น โดยเฉพาะข้อสำคัญที่แสดงออกมาในความเป็นอยู่ คือ ความสันโดษ ดังนั้น สันโดษจึงเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงย้ำสำหรับภิกษุหรือบรรพชิต

^{๑๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๗), หน้า ๗๔๘.

ทั้งหมด พร้อมกับสันโดษด้านวัตถุที่ทำให้เป็นอยู่ง่าย มีความสุขได้ด้วยอาศัยวัตถุน้อยนั้น ภิกษุเมื่อไม่ต้องใช้เวลา เรียวแรง และความคิดไปกับเรื่องวัตถุ ก็นำเวลา เรียวแรง และความคิดไปทุ่มเทให้กับความเพียร พยายามในการปฏิบัติเพื่อความเป็นอิสระทางจิตปัญญาได้เต็มที่ ดังที่ได้เป็นหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธเจ้าตรัส เรียกว่า อริยวงศ์ ๔ ประการ กล่าวได้ว่า พระภิกษุสงฆ์ซึ่งมีวิถีชีวิตแบบพึงพาวัตถุน้อยนั้น ไม่ได้ประกอบศิลปวิทยาเลี้ยงชีพ และโดยอาศัยวิถีทางที่โบราณประเพณีเปิดไว้ ก็เป็นอยู่ด้วยปัจจัย ๔ ที่ชาวบ้านแบ่งปันให้ แต่พร้อมกันนั้น ก็ถือว่า ไม่มีสิทธิเรียกร้องเลือกอาหารหรือปัจจัยยังชีพทั้งหลาย ควรทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย มกน้อย สันโดษ โดยดำเนินตามหลักอริยวงศ์ ๔ ประการที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ คุณธรรมด้านความสันโดษนั้น ว่าโดยพื้นฐาน ก็สอดคล้องกับศีลสำหรับพระภิกษุสงฆ์นั่นเองและศีลสำหรับพระภิกษุสงฆ์นั้น ก็จัดวางไว้เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์มีวิถีชีวิตแห่งความสันโดษ และเพื่อเกื้อหนุนให้ภิกษุทั้งหลายอุทิศชีวิตให้แก่การบำเพ็ญเพียรในการพัฒนากุศลและลดละอภุศลนั่นเอง^{๑๐๕}

๔.๕.๒ ครองตัวเหมือนนกพร้อมจะบินไปโดยไม่อาลัย

ในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้นพระพุทธองค์สอนให้มีความสันโดษในปัจจัย ๔ ให้มีและใช้ได้เท่าที่จำเป็น ไม่ให้สะสม หากมีมากก็ต้องสละเป็นของกลางสงฆ์ ภิกษุใดสะสมปัจจัย ๔ มากเกินความจำเป็นท่านปรับอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ เช่น มีบาตรและจีวรมากเกินไปจนเกินจำเป็นจนเกินวันที่กำหนด ความสันโดษในปัจจัย ๔ ของภิกษุตามที่พระพุทธองค์สั่งสอนนั้นอาจพิจารณาได้จากข้อความที่ตรัสเกี่ยวกับความสันโดษในจีวรของภิกษุผู้ถือธุดงค์ข้อเตจวิริงกะ คือให้มีปัจจัยเท่าที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตเท่านั้น เพราะการมีปัจจัย ๔ หรือลาภสักการะมากเกินไปก็เป็นปิลิโธ หรือเป็นตัวเหนี่ยวรั้งหรือผูกมัดภิกษุไม่ให้มีอิสระในการดำเนินชีวิต ต้องวุ่นวายกับการบริหารจัดการกับปัจจัย ๔ บางรูปอาจถูกลาภสักการะครอบงำจนไม่สนใจพัฒนาตนให้เป็นอิสระ พระพุทธองค์จึงสอนให้ภิกษุทำตัวเหมือนนกที่มีเพียงแคंपีกและขนหางพร้อมจะบินไปที่ไหนก็ได้ตามปรารถนา ดังความตอนหนึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรควา

พระโยคีผู้มีปัญญา รู้สึความสุขอันเกิดแต่
สันโดษ จึงละตัณหาในผ้าที่เหลือเพื่อได้ เล็กการ
สะสม (ผ้า) เป็นผู้ทรงไว้แต่ไตรจีวร
เพราะเหตุนั้น พระโยคีผู้ประเสริฐ ปรารถนาจะเที่ยว
ไปให้สะดวก พึงกระทำความยินดีในธุดงค์ที่ท่าน
กำหนดด้วยจีวร (ไปข้างไหน) มีแต่ (ไตร) จีวรไป
ดูจนก (หงส์) มีแต่ปีก ฉะนั้นเถิด^{๑๐๖}

อย่างไรก็ตาม ในปัจจัย ๔ ที่เหลือ คือ อาหารบิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช พระพุทธองค์ก็วางแนวปฏิบัติไว้ไปในแนวเดียวกัน คือ ให้ภิกษุอาศัยปัจจัย ๔ เท่าที่จำเป็น การได้มาของปัจจัย ๔ นี้หลักๆ ก็ให้อาศัยจากการถวายของคฤหัสถ์ แม้บางอย่างจะอนุญาตให้คณะสงฆ์ช่วยกัน

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔๙.

^{๑๐๖} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๖-๑๓๘.

จัดช่วยกันทำได้ แต่โดยรวมแล้วการดำเนินชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนาก็ยังต้องอาศัยการอุปถัมภ์บำรุงจากคฤหัสถ์

๔.๕.๓ ปฏิบัติตนเหมือนแมลงภู่ที่ไม่ทำอันตรายแก่ดอกไม้

ในการเข้าไปขอปัจจัยจากคฤหัสถ์นั้นต้องคำนึงถึงหลักการ ๒ ประการ คือ

(๑) ไม่ขอปัจจัยมากจนทำให้คฤหัสถ์เดือดร้อน ต้องรู้จักว่าอะไรขอได้ และต้องรู้จักเวลาควรขอและไม่ควรขอ

(๒) ต้องทำให้คฤหัสถ์ได้รับประโยชน์จากการเข้าไปเกี่ยวข้อง คือ ควรถือโอกาสให้ธรรมทาน (คำแนะนำสั่งสอนที่ดี) เป็นการตอบแทนอาวาสถานที่คฤหัสถ์ได้ถวายการอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัยอันควรแก่สมณบริโภคน

การเข้าไปสู่ตระกูลเพื่อขอรับปัจจัยจากคฤหัสถ์นี้พระพุทธองค์ทรงแนะนำภิกษุ คือ ต้องไม่เบียดเบียนคฤหัสถ์ให้ได้รับความลำบาก ท่านอุปมาเหมือนกับภมร (แมลงภู่) ดังพุทธดำรัสตอนหนึ่งที่ตรัสปรารภพระมหาโมคคัลลานะความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาภิกษุผู้ทรมาน ไม่กระทบกระทั่ง ศรัทธา ไม่กระทบกระทั่งโภคะ ไม่ให้สกุลชอกช้ำ ไม่เบียดเบียน (สกุล) เป็นดุจแมลงภู่เคล้าเอาละออง (น้ำหวาน-เกสร) จากดอกไม้ เข้าไปหา (สกุล) แล้ว ควรให้รู้พุทธานุโมคคัลลานะบุตรของเราก็เป็นเช่นนั้น”^{๑๐๗} แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

ภมร (แมลงภู่) ไม่ทำลายดอก สี และกลั่นดูดแต่น้ำหวานไป ฉันทไค

มุณีพึงเที่ยวไปในหมู่บ้าน ฉันทัน^{๑๐๘}

แมลงภู่จำเป็นต้องอาศัยเกษรและน้ำตาลจากดอกไม้จึงเข้าไปหาดอกไม้ แมลงภู่ที่ดีจะค่อยๆ เคล้าคลึงเกษรแล้วดูดเอาน้ำหวานพอประมาณ จะไม่ทำลายดอก สี และกลั่นของดอกไม้ ขณะเดียวกัน ดอกไม้ก็ได้ประโยชน์จากแมลงภู่ที่มาช่วยผสมเกสรให้กับดอกไม้ หลักการปฏิบัติในเรื่องนี้เห็นได้จาก พระพุทธองค์วางแนวปฏิบัติให้ภิกษุขอปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์ได้ในจำนวนที่ไม่ทำให้คฤหัสถ์ลำบาก แนะนำให้ขอเฉพาะจากคนที่ปวารณาหรือญาติซึ่งมักจะมีศรัทธาและพร้อมที่จะถวายการอุปถัมภ์บำรุงอยู่แล้ว แต่หากเป็นคฤหัสถ์อื่นต้องไม่เป็นการเบียดเบียนทำให้เขาลำบาก

๔.๕.๔ เข้าไปสู่ตระกูลด้วยความถ่อมตน ไม่มีมานะ

ในการเข้าไปสู่ตระกูลเพื่อขอรับปัจจัยนั้น ภิกษุต้องไปด้วยความสำรวม พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ภิกษุรู้จักถ่อมตนเข้าไปสู่ตระกูล ไม่ให้เย่อหยิ่ง ไม่ให้มีมานะถือตน คือ ชูงวงเข้าไป ให้ปฏิบัติตัวเหมือนพระมหาโมคคัลลานะ แม้เมื่อภายหลังท่านจะได้รับยกย่องเป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย ผู้เลิศทางมฤตธรรม แต่ก็ได้รับการพร่ำสอนจากพระผู้มีพระพุทธเจ้า เช่นที่ปรากฏในจบปลายมานสูตรตอนหนึ่งว่า

โมคคัลลานะ เพราะเหตุนี้แล เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักไม่ชูงวง^{๑๐๙} เข้าไปยังตระกูล” เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล โมคคัลลานะ ถ้าภิกษุชูงวงเข้าไปยังตระกูลและในตระกูล

^{๑๐๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑/๒/๒/๕๗.

^{๑๐๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๔๒.

^{๑๐๙} งวงในที่นี้หมายถึง มานะ; อง.สตตก.อ. (ไทย) ๓/๖๑/๑๙๒.

ก็มีกิจที่จะต้องทำหลายอย่าง ทำให้ผู้คนไม่ใส่ใจถึงภิกษุผู้มาถึงแล้ว เพราะเหตุนั้น ภิกษุจึงมีความคิดอย่างนี้ว่า “เดี๋ยวนี้ใครกันนะยุ่งให้เราแตกกับตระกูลนี้ เดี่ยวนี้คนเหล่านี้เบื่อหน่ายเรา” ดังนั้น เธอจึงมีความเก้อเขินเพราะไม่ได้อะไร เมื่อเก้อเขิน จึงมีความฟุ้งซ่าน เมื่อฟุ้งซ่าน จึงมีความไม่สำรวม เมื่อไม่สำรวมจิตจึงห่างจากสมาธิ

โมคคัลลანะ เพราะเหตุนี้แล เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักไม่กล่าวถ้อยคำที่เป็นเหตุให้ทู่หมัดเถียงกัน” เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล, โมคคัลลანะ เมื่อมีถ้อยคำที่เป็นเหตุให้ทู่หมัดเถียงกัน ก็จำต้องพูดมาก เมื่อมีการพูดมาก ความฟุ้งซ่านจึงมี เมื่อฟุ้งซ่านจึงมีความไม่สำรวม เมื่อไม่สำรวม จิตจึงห่างจากสมาธิ

โมคคัลลันะ เราไม่สรรเสริญการคลุกคลีกับคนทั้งปวง เราจะไม่สรรเสริญการคลุกคลีโดยประการทั้งปวงเลยก็หาไม่ คือ เราไม่สรรเสริญการคลุกคลีด้วยหมู่ชนทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต แต่เราสรรเสริญการคลุกคลีด้วยเสนาสนะที่มีเสียน้อย มีเสียงอีกทีก็น้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์สมควรเป็นที่ลึกลับ^{๑๑๐}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า แม้พระพุทธองค์จำกัดให้ภิกษุอาศัยปัจจัยคฤหัสถ์แต่ก็ทรงให้มีความระมัดระวัง ไม่ให้อวดตัวขู่งวงว่าตัวเองเป็นสมณะหรือความเป็นผู้ใหญ่ด้วยคุณ หากแต่ให้สำรวมแล้วแนะนำให้ไปพักอาศัยในเสนาสนะที่ไม่มีคนรบกวนเพราะเป็นสถานที่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรภาวนา

๔.๕.๕ ทำตัวประดุจดวงจันทร์พ้นจากเมฆ

ในการที่ภิกษุจะไปมาหาสู่กับคฤหัสถ์ พระพุทธองค์ได้วางหลักที่สำคัญที่จะต้องวางตัวใส่ใจในรายละเอียดต่างๆ ซึ่งละเอียดอ่อน เพื่อความเลื่อมใสแก่ผู้ที่ยังไม่เลื่อมใส และทำให้เกิดความเลื่อมใสยิ่งขึ้นแก่ผู้ที่เลื่อมใสอยู่แล้ว โดยไม่เบียดเบียน และไม่สร้างความรำคาญให้เกิดแก่ตระกูลคฤหัสถ์ที่เข้าไปหาด้วย ดังมีรายละเอียดที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ดังนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงเป็นเหมือนดวงจันทร์จงปรากฏกาย^{๑๑๑} ปรากฏจิตออกเป็นผู้ใหม่เป็นนิจ^{๑๑๒} ไม่คะนอง^{๑๑๓} เข้าไปสู่ตระกูลทั้งหลายเถิด เปรียบเหมือนบุรุษ พึงปรากฏกาย ปรากฏจิต แลดูบ่อน้ำซึ่งคร่ำคร่า ภูเขาที่ขรุขระ หรือแม่น้ำที่ขาดเป็นท่งๆ อุปมานี้ฉันใด อุปมานั้นก็ฉันนั้น เธอทั้งหลายก็จงเป็นเหมือนดวงจันทร์ จงปรากฏกายปรากฏจิตออก เป็นผู้ใหม่เป็นนิจ ไม่คะนองเข้าไปสู่ตระกูลทั้งหลาย^{๑๑๔}

^{๑๑๐} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๖-๑๑๙.

^{๑๑๑} คำว่า “ปรากฏกายปรากฏจิตออก” ในที่นี้หมายถึงให้ภิกษุเว้นจากการตริกตรองถึงกามวิตกเป็นต้น แม้ว่าจะอยู่ในบ้านหรืออยู่ในป่าก็ตาม ส.นิ.อ. ๒/๑๔๖/๑๘๗.

^{๑๑๒} คำว่า “เป็นผู้ใหม่เป็นนิจ” ในที่นี้หมายถึงให้ภิกษุทำตัวเหมือนอาคันตุกะที่เข้าไปสู่ตระกูลถ้าเจ้าของบ้านเลื่อมใสในมนต์ให้ฉันก็จงฉัน แต่ถ้าเจ้าของบ้านไม่เลื่อมใสไม่มีมนต์ก็ไม่ควรเข้าไปทำความคุ้นเคย ส.นิ.อ. ๒/๑๔๖/๑๘๗.

^{๑๑๓} คำว่า “ไม่คะนอง” ในที่นี้หมายถึงให้ภิกษุสำรวมกายวาจาใจในเวลาอยู่ท่ามกลางหมู่คณะเป็นต้น ส.นิ.อ. ๒/๑๔๖/๑๘๘-๑๘๙.

^{๑๑๔} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๖/๒๓๗-๒๓๙.

การที่ภิกษุเข้าไปคลุกคลีกับคฤหัสถ์มากอาจทำให้เกิดความฟุ้งซ่าน แล้วละเลยการทำ ความเพียรภาวนา ดังนั้น พระพุทธองค์จึงสอนให้ภิกษุทำตัวเป็นผู้ใหม่ในตระกูล เมื่อได้รับการถวาย ปัจจัยพอแก่การดำรงชีพแล้วให้รีบปลีกตัวออกมา พระพุทธองค์มีพระประสงค์ให้ภิกษุมีการพราศออกจากตระกูลที่เข้าไปหาหรือไปมีปฏิสัมพันธ์ด้วย เหมือนพระจันทร์ที่ปรากฏแก่สายตาในบางขณะแต่อยู่ใน ความทรงจำเสมอ เป็นเหมือนผู้ใหม่เป็นนิจ คือ ไม่น่าเบื่อสำหรับคฤหัสถ์ทั้งขณะเห็น ขณะได้ สันทนา ขณะที่ได้ถวายความอุปัฏฐาก และเมื่อเขาเลื่อมใสแล้วก็ไม่ควรไปคะนองด้วยคิดว่า ตนเป็นผู้ ที่ตระกูลเลื่อมใสแล้วจะแสดงอาการทำทางใดๆ ก็ไม่มีใครตำหนิได้ แต่ต้องสำรวมระวังตัวอยู่เสมอ

๔.๕.๖ ดำเนินชีวิตตามหลักพระธรรมวินัยที่เป็นสัตตสุตสนั

การดำเนินชีวิตตามหลักอริยวังสปฏิภาด้วยการดำรงชีพด้วยความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ ถือว่าเป็นการปฏิบัติตนตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด ไม่สั่งสม ไม่มกมาก สันโดษ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ไม่เกียจคร้าน ส่งเสริมการปรารภความเพียรและความเป็น ผู้เลี้ยงง่าย ดังสมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาคาสลา ป่ามทวันเขตกรุงเวสาลี ครั้งนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ สมควร ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าขอให้พระองค์แสดงธรรมโดยย่อที่เมื่อฟังแล้ว จะพึงเป็นผู้จากไปอยู่ผู้ เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่เถิด พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกสิ่งที่ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่ วินัย ไม่ใช่สัตตสุตสนัไว้ ๘ ประการ ได้แก่

- (๑) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อคลายความกำหนด
- (๒) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความประกอบไว้ ไม่เป็นไปเพื่อความพราศ
- (๓) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อการสะสม ไม่เป็นไปเพื่อการไม่สะสม
- (๔) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความมกมาก ไม่เป็นไปเพื่อความมกน้อย
- (๕) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อความสันโดษ
- (๖) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความคลุกคลีหมู่คณะ ไม่เป็นไปเพื่อความสงัด
- (๗) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ไม่เป็นไปเพื่อปรารภความเพียร
- (๘) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงยาก ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่าย

ได้แก่

- (๑) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อคลายความกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความกำหนด
- (๒) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความพราศ ไม่เป็นไปเพื่อความประกอบไว้
- (๓) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อการไม่สะสม ไม่เป็นไปเพื่อการสะสม
- (๔) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความมกน้อย ไม่เป็นไปเพื่อความมกมาก
- (๕) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความสันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ
- (๖) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความสงัด ไม่เป็นไปเพื่อความคลุกคลีหมู่คณะ
- (๗) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อปรารภความเพียร ไม่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน
- (๘) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่าย ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงยาก ^{๑๑๕}

สรุปความได้ว่า การที่พระพุทธเจ้าสอนหลักอริยวงศ์ ๔ ประการ คือ ความสันโดษด้วยจิวร ความสันโดษด้วยบิณฑบาต ความสันโดษด้วยเสนาสนะ และความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศลนั้น เพราะทรงต้องการให้วิถีชีวิตของภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่ชนที่ออกบวชตามพระองค์ ให้เป็นชุมชนของบุคคลที่เป็นอิสระทั้งโดยชีวิตและด้วยจิตปัญญา ทรงต้องการให้คณะสงฆ์เป็นชุมชนตัวอย่างของชีวิตที่พึ่งอาศัยวัตถุน้อยที่สุด หรือเป็นอิสระจากวัตถุมากที่สุด ให้มีความสันโดษในปัจจัย ๔ ให้มีและใช้ได้เท่าที่จำเป็น ไม่ให้สะสม หากมีมากก็ต้องสละเป็นของกลางสงฆ์ เพราะการมีปัจจัย ๔ หรือลาภสักการะมากเกินไปก็เป็นปิลิโธ หรือเป็นตัวเหนี่ยวรั้งหรือผูกมัดภิกษุไม่ให้มีอิสระในการดำเนินชีวิต ต้องวุ่นวายกับการบริหารจัดการกับปัจจัย ๔ บางรูปอาจถูกลาภสักการะครอบงำจนไม่สนใจพัฒนาตนให้เป็นอิสระ พระพุทธองค์จึงสอนให้ภิกษุทำตัวเหมือนนกที่มีเพียงแคปีกและขนหางพร้อมจะบินไปที่ไหนก็ได้ตามปรารถนา ทรงแนะนำให้ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูลทำตัวเหมือนแมลงภู่ที่จะไม่ทำให้ดอก สีและกลิ่นของดอกไม้เสียหาย เมื่อได้รับปัจจัยแล้วก็ให้ทำตัวเหมือนพระจันทร์ที่ปรากฏแก่สายตาในบางขณะแต่จะอยู่ในความทรงจำเสมอ เป็นเหมือนผู้ใหม่เป็นนิจ คือ ไม่น่าเบื่อสำหรับคฤหัสถ์ทั้งขณะเห็น ขณะได้สนทนา ขณะที่ได้ถวายความอุปัฏฐาก และเมื่อเขาเลื่อมใสแล้วก็ไม่ควรไปคะนองแล้วแสดงอาการไม่สำรวม ประการสำคัญต้องดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย สอดคล้องกับสัตตสุต ๘ ประการ คือ ปฏิบัติตนเพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความพราก เพื่อการไม่สะสม เพื่อความมกน้อย เพื่อความสันโดษ เพื่อความสงัด (ไม่เป็นไปเพื่อความคลุกคลีหมู่คณะ) เพื่อปรารภความเพียร (ไม่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน) และเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่าย (ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงยาก)

๔.๖ สรุป

จากการศึกษาแนวทางการบำเพ็ญอริยวงศ์ปฏิบัติในพระพุทธศาสนาสรุปความได้ว่า การบริโภครูปหรือการใช้สอยปัจจัย ๔ เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุในทุกสมัย พระพุทธองค์จึงสอนหลักอริยวงศ์ปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้ถือสันโดษในปัจจัย ๔ สรุปแนวทางการบำเพ็ญอริยวงศ์ปฏิบัติทั้ง ๔ ข้อตามลำดับดังต่อไปนี้ (๑) แนวทางการใช้สอยจิวรตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยจิวร): ภิกษุผู้สันโดษด้วยจิวรถึงยินดีจิวร ๓ ลักษณะ คือ ยินดีจิวรตามที่ได้ ยินดีจิวรตามกำลัง และยินดีจิวรที่สมควรแก่ตน จากนั้นบำเพ็ญอุตตงค์หมวดที่เกี่ยวกับจิวร (จิวรปฏิสังยุต) ๒ อย่าง คือ ๑) ปิงสุกลีงคฤตงค์ นุ่งห่มแต่ผ้าบังสุกุลจิวร ใช้แต่ผ้าเก่าที่คนเขาทิ้งเอาไว้ตามกองขยะบ้าง ข้างถนนบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง นำผ้าเหล่านั้นมาซัก ย้อมสี เย็บต่อกันจนเป็นผืนใหญ่แล้วนำมาใช้ งดเว้นจากการใช้ผ้าที่คฤหัสถ์ถวายโดยตรงทุกชนิด และ ๒) เตจิวิริงคฤตงค์ นุ่งห่มผ้าไตรจิวร (สังฆาฏิ อุตตราสงค์ และอันตรวาสก) ๓ ผืนเท่านั้น ไม่ใช้สอยผ้าผืนนอกจากผ้าไตรจิวร (๒) แนวทางการใช้บริโภคบิณฑบาตตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยบิณฑบาต): สำหรับภิกษุทั่วไปแล้ว พระพุทธองค์อนุญาตให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาฉันอาหารตามประชาชนทั่วไปบริโภค แต่สำหรับภิกษุผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตต้องยินดีในบิณฑบาต ๓ อย่าง คือ ยินดีบิณฑบาตตามที่ได้ ยินดีบิณฑบาตตามกำลัง และยินดีบิณฑบาตที่สมควรแก่ตน จากนั้นให้บำเพ็ญอุตตงค์เกี่ยวกับบิณฑบาตหมวดโกชนปฏิสังยุต ๕ หมวด มีหลักการปฏิบัติ คือ ๑) ปิณฑปาติงคฤตงค์ บริโภคอาหารเฉพาะที่ได้มาจากการรับบิณฑบาตเท่านั้น ไม่บริโภคอาหารที่คนเขานิมนต์ไปฉันตามบ้าน ๒) สปะทานจาริริงคฤตงค์ รับบิณฑบาตตามลำดับเรือน

ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ๓) เอกาสนิกังคฤตงค์ ในแต่ละวันจะบริโภคอาหารเพียงครั้งเดียว เมื่อนั่งแล้วก็ฉันจนเสร็จ หลังจากนั้นก็จะไม่บริโภคอาหารอะไรอีกเลย ๔) ปิณฑปาติกังคฤตงค์ นำอาหารมารวมกันในบาตรแล้วจึงฉันอาหาร เพื่อไม่ให้ติดในรสชาติของอาหาร และ ๕) ขลุปัจฉาภัตติกังคฤตงค์ เมื่อบริโภคอาหารพอแล้วจะไม่ฉันอาหารอื่นที่มีคนนำมาถวายภายหลัง ถึงแม้อาหารนั้นจะถูกใจเพียงใดก็ตาม (๓) แนวทางการใช้สอยเสนาสนะตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยเสนาสนะ): สำหรับภิกษุทั่วไปอนุญาตให้พักอาศัยในเสนาสนะหลายประเภท แต่สำหรับภิกษุผู้สันโดษด้วยเสนาสนะให้ยินดีด้วยเสนาสนะตามที่ได้ ยินดีเสนาสนะตามกำลัง และยินดีเสนาสนะที่สมควรแก่ตน จากนั้นต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักฤตงค์หมวดเสนาสนปฏิสังยุต ๕ หมวด มีหลักการปฏิบัติสำคัญ คือ ๑) อารัณญิกังคฤตงค์ อาศัยอยู่เฉพาะในป่าเท่านั้น ไม่อยู่ในหมู่บ้าน เพื่อไม่ให้ความพลุกพล่านวุ่นวายของเมืองรบกวนการปฏิบัติ หรือเพื่อป้องกันการพอกพูนของกิเลส ๒) รุกขมูลิกังคฤตงค์ อาศัยอยู่โคนไม้เท่านั้น งดเว้นจากการอยู่ในที่มีหลังคาที่สร้างขึ้นมาจาก ๓) อัปโกลาสิกังคฤตงค์ อาศัยอยู่กลางแจ้งเท่านั้น จะไม่เข้าสู่ที่มุงบังใดๆ เลย แม้แต่โคนต้นไม้ เพื่อไม่ให้ติดในที่อยู่อาศัย ๔) โสสานิกังคฤตงค์ อาศัยอยู่ในป่าช้าเท่านั้น งดเว้นที่พักอันสุขสบาย เพื่อจะได้ไม่ประมาท ระลึกถึงความตายอยู่เสมอ ๕) ยถาสันถิติกังคฤตงค์ อาศัยอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดไว้ให้ ไม่เลือกว่าสะดวกสบาย หรือถูกใจหรือไม่ และเมื่อมีใครขอให้สละที่พักที่กำลังพักอาศัยอยู่ก็พร้อมจะสละ และ ๖) เนสัชชิกังคฤตงค์ สมาทานการไม่นอนเป็นวัตร จะอยู่ใน ๓ อิริยาบถเท่านั้น คือ ยืน เดิน นั่ง เพื่อไม่ให้เพลิดเพลินในการนอน และ (๔) แนวทางการเจริญกุศลและละอกุศลตามหลักอริยวงศ์: ปฏิปทาข้อนี้ โดยความมุ่งหมายแล้วได้แก่ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัตินี้เรียกว่า โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ธรรมเหล่านี้เป็นธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ ธรรมเกื้อกูลแก่การตรัสรู้ หรือ เกื้อหนุนแก่อริยมรรค ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และ มรรคมรรค ๘

พระพุทธเจ้าสอนหลักอริยวงศ์ ๔ ประการแก่ภิกษุ เพราะทรงต้องการให้ภิกษุสงฆ์เป็นชุมชนตัวอย่างที่พึงอาศัยวัดถุณ้อยที่สุด หรือเป็นอิสระจากวิถุณมากที่สุด อาศัยปัจจัย ๔ เท่าที่จำเป็น เพราะการมีปัจจัย ๔ มากเกินไปเป็นปิลิโธ เป็นตัวเหนี่ยวรั้งผูกมัดภิกษุไม่ให้มีอิสระในการดำเนินชีวิต บางรูปอาจถูกลาภสักการะครอบงำจนไม่สนใจพัฒนาตนให้เป็นอิสระ พระพุทธองค์จึงสอนให้ภิกษุทำตัวเหมือนนกที่มีเพียงแคปีกและขนหางพร้อมจะบินไปที่ไหนก็ได้ตามปรารถนา ทรงแนะนำให้ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตรัสรู้ทำตัวเหมือนแมลงภู่ที่จะไม่ทำให้ดอก สีและกลิ่นของดอกไม้เสียหาย เมื่อได้รับปัจจัยแล้วก็ให้ทำตัวเหมือนพระจันทร์ที่ปรากฏแก่สายตาในบางขณะ แต่จะอยู่ในความทรงจำประการสำคัญต้องดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามพระธรรมวินัยสอดคล้องกับสัตตสุต ๘ ประการ คือ ปฏิบัติตนเพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความปราศ เพื่อการไม่สะสม เพื่อความมักน้อย เพื่อความสันโดษ เพื่อความสงัด (ไม่เป็นไปเพื่อความคลุกคลีหมู่คณะ) เพื่อปรารภความเพียร (ไม่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน) และเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่าย (ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงยาก)

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

บทนี้ผู้วิจัยจะได้สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ๓ ประการ คือ (๑) คำสอนเรื่องอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนา (๒) หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนาและ (๓) แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนา จากนั้นจะได้เสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์และเสนอให้มีการศึกษาวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวข้องต่อไป มีรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ คำสอนเรื่องอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาคำสอนเรื่องอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนาสรุปความได้ว่า อริยวังสปฏิปทา ได้แก่ ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยเจ้า คำว่า อริยเจ้าในที่นี้หมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอนุพุทธเจ้า อริยวังสปฏิปทาเป็นข้อปฏิบัติด้วยความสันโดษ ๔ อย่าง คือ (๑) ความสันโดษด้วยจีวร (๒) ความสันโดษด้วยบิณฑบาต (๓) ความสันโดษด้วยเสนาสนะ และ (๔) ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล หรือ ความยินดีด้วยภาวณา ปฏิปทา ๔ ข้อนี้เป็นที่รู้กันว่าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่าไม่ถูกลบล้างทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต และไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน

การปฏิบัติที่จัดเป็นอริยวงศ์ในธรรมทั้ง ๔ ข้อนั้น พระภิกษุพึงประพฤติดังนี้ (๑) สันโดษด้วยปัจจัยใน ๓ ข้อต้นตามมีตามได้ (๒) มีปรกติกาล่าสรรเสริญคุณของความสันโดษใน ๓ ข้อนั้น (๓) ไม่ประกอบบอเนสนาคือการแสวงหาที่ผิด (ทุจริต) เพราะปัจจัยทั้ง ๓ อย่างนั้นเป็นเหตุ (เพียรแสวงหาแต่โดยชอบธรรม ไม่เกียจคร้าน) (๔) เมื่อไม่ได้ ก็ไม่เร้าร้อนทุนทुरาย (๕) เมื่อได้ ก็ใช้โดยไม่ติด ไม่หมกมุ่น ไม่สยบ รู้เท่าทันเห็นโทษ มีปัญญาใช้สิ่งนั้นตามประโยชน์ ตามความหมายของมัน (มีและใช้ด้วยสติสัมปชัญญะ ดำรงตนเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของสิ่งนั้น) (๖) ไม่ถือเอาอาการที่ได้ประพฤติธรรม ๔ ข้อนี้ เป็นเหตุยกตนข่มผู้อื่น กล่าวโดยสรุปว่า เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน มีสติสัมปชัญญะในข้อนั้นๆ เฉพาะอริยวงศ์ข้อที่ ๔ ทรงสอนไม่ให้สันโดษ ส่วน ๓ ข้อแรกทรงสอนให้ทำความเพียรแสวงหาในขอบเขตที่ขอบด้วยธรรมวินัยและมีความสันโดษตามนัยที่แสดงข้างต้น อนึ่ง ในจุฬินิเทศ ท่านแสดงอริยวงศ์ของพระปัจเจกพุทธเจ้าต่างไปเล็กน้อย คือ เปลี่ยนข้อ ๔ เป็น สันโดษด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร อริยวังสปฏิปทา ๔ ข้อนี้มีหลักธรรมที่เป็นพื้นฐาน คือ (๑) นิสัย ๔ (๒) อามิสทานและธรรมทาน (๓) สันโดษ (๔) ปาริสุทธิสีล ๔ (๕) ปัพพชิตอภินิหปัจจเวกขณะ (๖) เว้นการแสวงหาภพด้วยวิธีอันไม่สมควร (๗) เว้นบุคคลและสถานที่ต้องห้าม (๘) พิจารณาตระกูลที่ควรเข้าไปนั่งใกล้และไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้

๕.๑.๒ หลักการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาหลักการปฏิบัติอริยวังสปฏิปทาสรุปความได้ว่า การดำเนินชีวิตของพระสงฆ์เป็นสมณเหล่าศากยบุตรนั้น พระพุทธองค์กำหนดให้พึงพาอาศัยปัจจัย ๔ แต่การอาศัยปัจจัย ๔ นั้นไม่ต้องการให้มีมากเกินไปจนจมมอมเมากิเลส และไม่ให้น้อยเกินไปจนทำให้ตัวเองเดือดร้อนสำหรับภิกษุผู้ถือสันโดษในปัจจัย ๔ นั้นมีคำสอนให้ยึดหลักปฏิบัติที่เรียกว่า อริยวังสปฏิปทา (ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยเจ้า) แบ่งเป็น ๒ ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ ๑ คือ การบริโภคน้ำปัจจัยเท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพของภิกษุในภาวะปกติ ได้แก่ การใช้สอยจีวรด้วยความสันโดษ การบริโภคน้ำอาหารบิณฑบาตด้วยความสันโดษ การใช้สอยเสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) ด้วยความสันโดษ และ ขั้นตอนที่ ๒ คือ การฝึกหัดพัฒนาตนเพื่อเจริญกุศลและละอกุศลอันจะนำตนสู่ความเป็นผู้ประเสริฐ หรือพัฒนาตนสู่ความเป็นพระอริยเจ้าตามลำดับ แสดงให้เห็นภาพรวมวิถีชีวิตของพระสงฆ์ใน ๒ ด้าน คือ ในตอนดำรงเพศเป็นภิกษุอยู่นี้ก็ให้พึ่งพาอาศัยปัจจัย ๔ เท่าที่จำเป็น ไม่ให้มีมากเกินไปจนเป็นการพอกพูนส่งเสริมกิเลสและเบียดเบียนกุศลให้เสื่อม ไม่ให้น้อยเกินไปจนทำให้ตนใช้ชีวิตด้วยความขาดแคลน หากแต่ให้มีอย่างเพียงพอต่อการรักษาชีวิตให้มีเวลาและมีเรี่ยวแรงศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้

ในด้านหลักการปฏิบัติอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนา สรุปสาระสำคัญได้ดังต่อไปนี้ (๑) ความสันโดษด้วยจีวร : ภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวังสปฏิปทาทว่าด้วยความสันโดษในจีวรจำต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักธุดงค์หมวดจีวรปฏิสังยุต ๒ ชนิดเท่านั้น คือ ๑) ปิงสุกกังคธุดงค์ คือ ธุดงค์ของภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลจีวรเป็นวัตรโดยมีวิธีปฏิบัติต่างๆ ตามหลักปิงสุกกังคธุดงค์ และ ๒) เตจวิรังกังคธุดงค์ ธุดงค์ของภิกษุผู้ถือการใช้ผ้าไตรจีวรเป็นวัตร (๒) ความสันโดษด้วยบิณฑบาต : ภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวังสปฏิปทาทว่าด้วยความสันโดษในอาหารบิณฑบาตจำต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักธุดงค์หมวดโภชนปฏิสังยุต ๕ หมวด มีหลักการปฏิบัติ คือ ๑) การถือบิณฑบาตเป็นวัตร ๒) ถือการบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นวัตร ๓) ถือการฉันในอาสนะเดียวเป็นวัตร ๔) ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร และ ๕) ถือการห้ามภัตที่ถวายเป็นวัตร (๓) ความสันโดษด้วยเสนาสนะ : สำหรับภิกษุทั่วไปแล้ว พระพุทธองค์อนุญาตให้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาพักอาศัยในเสนาสนะหลายประเภท แต่สำหรับภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวังสปฏิปทาทว่าด้วยความสันโดษในเสนาสนะจำต้องใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักธุดงค์หมวดเสนาสนปฏิสังยุต ๖ หมวด มีหลักการปฏิบัติสำคัญ คือ ๑) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ๒) ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร ๓) ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร ๔) ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร ๕) ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดไว้ให้เป็นวัตร และ ๖) ถือการนั่งเป็นวัตร และ (๔) ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล : ปฏิปทาข้อนี้ โดยความมุ่งหมายแล้วได้แก่ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุลหรรณหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัตินี้เรียกว่า โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ

๕.๑.๓ แนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาแนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาในพระพุทธศาสนาสรุปความได้ว่า การบริโภคน้ำหรือการใช้สอยปัจจัย ๔ เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุในทุกสมัย ในสมัยพุทธกาลก็ประสบปัญหาภิกษุบริโภคน้ำหรือใช้สอยปัจจัย ๔ อย่างไม่เหมาะสม บางรูปสะสมปัจจัย ๔ ไว้มากเกินไปจนพระพุทธองค์ต้องบัญญัติสิกขาบทห้ามสะสมปัจจัย ๔ บางรูปขอปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์จนทำให้คฤหัสถ์เดือดร้อน แต่ภิกษุบางรูปก็ถือเคร่งครัดจนทำให้ตัวเองดำเนินชีวิตด้วยความลำบาก ด้วยเหตุนี้ พระ

พุทธองค์จึงสอนหลักอริยวังสปฏิปทาเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้ถือสันโดษในปัจจุบัน ๔ ตามที่ควรจะเป็น แม้ได้มากก็ไม่หลงมัวเมา แม้ไม่ได้ก็ไม่เสียใจ แต่ให้ใช้สอยปัจจัย ๔ เท่าที่หาได้ เพียงเพื่อให้มีชีวิตอยู่เพื่อศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย สามารถสรุปแนวทางการบำเพ็ญอริยวังสปฏิปทาทั้ง ๔ ข้อตามลำดับดังต่อไปนี้

(๑) แนวทางการใช้สอยจีวรตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยจีวร): ภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวังสปฏิปทาว่าด้วยความสันโดษด้วยจีวร ยินดีจีวร ๓ ลักษณะ คือ ยินดีจีวรตามที่ได้ ยินดีจีวรตามกำลัง และยินดีจีวรที่สมควรแก่ตน จากนั้นใช้ผ้าที่ปฏิบัติตามหลักอริยวงศ์หมวดจีวรปฏิสังยุต ๒ ชนิด เท่านั้น คือ ๑) ปิงสุกกังคะรุตงค์ คือ รูดงค์ของภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลจีวรเป็นวัตรโดยมีวิธีปฏิบัติต่างๆ ตามหลักปิงสุกกังคะรุตงค์ และ ๒) เตจิวริกังคะรุตงค์ รูดงค์ของภิกษุผู้ถือการใช้ผ้าไตรจีวรเป็นวัตร มีหลักสำคัญอยู่ว่า การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร คือการใช้แต่ผ้าเก่าที่คนเขาทิ้งเอาไว้ตามกองขยะบ้าง ข้างถนนบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง นำผ้าเหล่านั้นมาซัก ย้อมสี เย็บต่อกันจนเป็นผืนใหญ่แล้วนำมาใช้ งดเว้นจากการใช้ผ้าที่ทอให้สัถย์โดยตรงทุกชนิด (วางใกล้เท้าได้) สำหรับการถือผ้า ๓ ผืน (ไตรจีวร) เป็นวัตร คือการใช้ผ้าเฉพาะที่จำเป็นเท่านั้น อันได้แก่ สบง (ผ้าถุง) จีวร (ผ้าห่ม) สังฆาฏิ เป็นการจำกัดการใช้ผ้าเท่าที่จำเป็นต่อการนุ่งห่มเท่านั้น

(๒) แนวทางการบริโภคนิพินทบาตตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยนิพินทบาต): ภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวังสปฏิปทาว่าด้วยความสันโดษด้วยอาหารนิพินทบาต ยินดีในนิพินทบาต ๓ อย่าง คือ ยินดีนิพินทบาตตามที่ได้ ยินดีนิพินทบาตตามกำลัง และยินดีนิพินทบาตที่สมควรแก่ตน จากนั้นต้องฉันนิพินทบาตตามหลักอริยวงศ์หมวดโภชนปฏิสังยุต ๕ หมวด มีหลักการปฏิบัติ คือ ๑) การถือนิพินทบาตเป็นวัตร คือ การบริโภคนิพินทบาตเฉพาะที่ได้มาจากการรับนิพินทบาตเท่านั้น ไม่บริโภคนิพินทบาตที่คนเขานิมนต์ไปฉันตามบ้าน ๒) ถือการนิพินทบาตตามลำดับบ้านเป็นวัตร คือ จะรับนิพินทบาตโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ไม่เลือกกว่าเป็นบ้านคนรวยคนจน ไม่เลือกกว่าอาหารดีไม่ดี มีใครใส่บาตรก็รับไปตามลำดับ ไม่ข้ามบ้านที่ไม่ถูกใจไป ๓) ถือการฉันในอาสนะเดียวเป็นวัตร คือ ในแต่ละวันจะบริโภคนิพินทบาตเพียงครั้งเดียว เมื่อนั่งแล้วก็ฉันจนเสร็จ หลังจากนั้นก็จะไม่บริโภคนิพินทบาตอะไรอีกเลย นอกจากน้ำดื่ม ๔) ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร คือ จะนำอาหารทุกชนิดที่จะบริโภคนิพินทบาตมารวมกันในบาตร แล้วจึงฉันอาหารนั้น เพื่อไม่ให้ติดในรสชาติของอาหาร และ ๕) ถือการห้ามภตที่ถวายภายหลังเป็นวัตร คือ เมื่อรับอาหารมากพอแล้ว ตัดสินใจว่าจะไม่รับอะไรเพิ่มอีกแล้ว หลังจากนั้นถึงแม้มีใครนำอะไรมาถวายเพิ่มอีก ก็จะไม่รับอะไรเพิ่มอีกเลย ถึงแม้ว่าอาหารนั้นจะถูกใจเพียงใดก็ตาม

(๓) แนวทางการใช้สอยเสนาสนะตามหลักอริยวงศ์ (สันโดษด้วยเสนาสนะ): สำหรับภิกษุทั่วไปแล้ว พระพุทธองค์อนุญาตให้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาพักอาศัยในเสนาสนะหลายประเภท แต่สำหรับภิกษุผู้ปฏิบัติตามหลักอริยวังสปฏิปทาว่าด้วยความสันโดษในเสนาสนะ ให้ยินดีด้วยเสนาสนะ ๓ อย่าง คือ ยินดีด้วยเสนาสนะตามที่ได้ ยินดีเสนาสนะตามกำลัง และยินดีเสนาสนะที่สมควรแก่ตน จากนั้นต้องอาศัยอยู่ในเสนาสนะตามหลักอริยวงศ์หมวดเสนาสนปฏิสังยุต ๖ หมวด มีหลักการปฏิบัติสำคัญ คือ ๑) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร คือ อาศัยอยู่เฉพาะในป่าเท่านั้น จะไม่อยู่ในหมู่บ้านเลย เพื่อไม่ให้ความพลุกพล่านวุ่นวายของเมืองรบกวนการปฏิบัติ หรือเพื่อป้องกันการพอกพูนของกิเลส ๒) ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร คือ อาศัยอยู่ใต้ต้นไม้เท่านั้น งดเว้นจากการอยู่ในที่มีหลังคาที่สร้างขึ้นมาจากไม้ ๓) ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร คือ อาศัยอยู่แต่ในที่กลางแจ้งเท่านั้น จะไม่เข้าสู่ที่มุง

บังใดๆ เลย แม้แต่โคนต้นไม้ เพื่อไม่ให้ติดในที่อยู่อาศัย ๔) ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นวัตร คือ งดเว้นจากที่พักอันสุขสบายทั้งหลาย แล้วไปอาศัยอยู่ในป่าช้า เพื่อจะได้ระลึกถึงความตายอยู่เสมอ ไม่ประมาท ๕) ถือการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดไว้ให้เป็นวัตร คือ เมื่อใครชี้ให้ไปพักที่ไหน หรือจัดที่พักอย่างใดไว้ให้ ก็พักอาศัยในที่นั้นๆ โดยไม่เลือกว่าสะดวกสบาย หรือถูกใจหรือไม่ และเมื่อมีใครขอให้สละที่พักที่กำลังพักอาศัยอยู่นั้น ก็พร้อมจะสละได้ทันที และ ๖) ถือการนั่งเป็นวัตร คือ งดเว้นอิริยาบถนอน จะอยู่ใน ๓ อิริยาบถเท่านั้น คือ ยืน เดิน นั่ง จะไม่เอนตัวลงให้หลังสัมผัสพื้นเลย ถ้าวางมากก็จะใช้การนั่งหลับเท่านั้น เพื่อไม่ให้เพลิดเพลนในการนอน

(๔) แนวทางการเจริญกุศลและละอกุศลตามหลักอริยวงศ์: ปฏิปทาข้อนี้ โดยความมุ่งหมายแล้ว ได้แก่ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลुरुธรรม หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัตินี้เรียกว่า โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ธรรมเหล่านี้เป็นธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้ เกื้อหนุนแก่อริยมรรค ได้แก่ ๑) สติปัฏฐาน ๔, ๒) สัมมปธาน ๔, ๓) อิทธิบาท ๔, ๔) อินทรีย์ ๕, ๕) พละ ๕, ๖) โพชฌงค์ ๗ และ ๗) มรรคมรรค ๘

การที่พระพุทธเจ้าสอนหลักอริยวงศ์ ๔ ประการ คือ ความสันโดษด้วยจีวร ความสันโดษด้วยบิณฑบาต ความสันโดษด้วยเสนาสนะ และความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศลนั้น เพราะทรงต้องการให้วิถีชีวิตของภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่ชนที่ออกบวชตามพระองค์ ให้เป็นชุมชนของบุคคลที่เป็นอิสระทั้งโดยชีวิตและด้วยจิตปัญญา ทรงต้องการให้คณะสงฆ์เป็นชุมชนตัวอย่างของชีวิตที่พึ่งอาศัยวัตถุน้อยที่สุด หรือเป็นอิสระจากวัตถุมากที่สุด ให้มีความสันโดษในปัจจัย ๔ ให้มีและใช้ได้เท่าที่จำเป็น ไม่ให้สะสม หากมีมากก็ต้องสละเป็นของกลางสงฆ์ เพราะการมีปัจจัย ๔ หรือลาภสักการะมากเกินไปก็เป็นปิลิโพธ หรือเป็นตัวเหนี่ยวรั้งหรือผูกมัดภิกษุไม่ให้มีอิสระในการดำเนินชีวิต ต้องวุ่นวายกับการบริหารจัดการกับปัจจัย ๔ บางรูปอาจถูกลาภสักการะครอบงำจนไม่สนใจพัฒนาตนให้เป็นอิสระ พระพุทธองค์จึงสอนให้ภิกษุทำตัวเหมือนนกที่มีเพียงแคปีกและขนหางพร้อมจะบินไปที่ไหนก็ได้ตามปรารถนา ทรงแนะนำให้ภิกษุผู้เข้าไปสู่ตระกูลทำตัวเหมือนแมลงงูที่จะไม่ทำให้ดอก สี และกลิ่นของดอกไม้เสียหาย เมื่อได้รับปัจจัยแล้วก็ให้ทำตัวเหมือนพระจันทร์ที่ปรากฏแก่สายตาในบางขณะแต่จะอยู่ในความทรงจำเสมอ เป็นเหมือนผู้ใหม่เป็นนิจ คือ ไม่น่าเบื่อสำหรับคฤหัสถ์ทั้งขณะเห็น ขณะได้สนทนา ขณะที่ได้ถวายเป็นอุปัชฌาย์ และเมื่อเขาเลื่อมใสแล้วก็ไม่ควรไปคะนองแล้วแสดงอาการไม่สำรวม ประการสำคัญต้องดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามพระธรรมวินัยสอดคล้องกับสัตตสุตสัน ๘ ประการ คือ ปฏิบัติตนเพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความพรากร เพื่อการไม่สะสม เพื่อความมักน้อย เพื่อความสันโดษ เพื่อความสงัด (ไม่เป็นไปเพื่อความคลุกคลีหมู่คณะ) เพื่อปรารภความเพียร (ไม่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน) และเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่าย (ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงยาก)

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

หลังจากศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับอริยวงศ์ปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๔ ประการ คือ (๑) สันโดษด้วยจีวร (๒) สันโดษด้วยบิณฑบาต (๓) สันโดษด้วยเสนาสนะ และ (๔) ยินในการเจริญกุศลและละอกุศล แล้ว ผู้วิจัยพบว่าปฏิปทานี้มีความสำคัญต่อพระสงฆ์มากจึงมีข้อเสนอแนะในตอนท้ายดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

(๑) ควรทำความเข้าใจเรื่องการแสวงหาและการบริโภคปัจจัย ๔ แก่พระสงฆ์ ทั้งส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระวินัยและหลักธรรมในพระสูตรต่างๆ เพื่อให้พระสงฆ์รู้คุณค่าของปัจจัย ๔ แล้วปฏิบัติต่อยปัจจัย ๔ อย่างถูกต้อง ไม่ตกเป็นทาสของปัจจัย ๔ แต่ให้ใช้ปัจจัย ๔ เป็นเพียงเครื่องค้ำจุนชีวิตเท่านั้น

(๒) ควรให้การศึกษาแก่อุบาสกอุบาสิกา เพื่อจะได้รู้จักวิธีถวายเป็นอภินิหารปัจจัย ๔ แก่พระสงฆ์ได้ถูกต้องตามหลักพระวินัย ไม่ให้ปัจจัย ๔ ที่ตนถวายไปทำร้ายหรือเป็นภาระแก่พระสงฆ์

(๓) ควรส่งเสริมวิธีปฏิบัติเพื่อเจริญกุศลและละอกุศลตามหลักอริยวงศ์ เพราะปฏิบัติข้อนี้นี้เป็นเป้าหมายสูงสุดของการประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา

(๔) ควรจัดโครงการฝึกอบรมพระสงฆ์ให้รู้จักการดำเนินชีวิตตามหลักอริยวงศ์ปฏิบัติ อันเป็นการบำเพ็ญตนครบทั้ง ๒ ด้าน คือ การพึ่งพาอาศัยปัจจัย ๔ เท่าที่จำเป็นให้ดำรงชีพอยู่ได้ และการบำเพ็ญตนเพื่อเจริญกุศลและละอกุศล อันจะพัฒนาตนสู่ความเป็นพระอริยเจ้าในที่สุด

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาเรื่องอริยวงศ์ปฏิบัติพบว่า มีเนื้อหาเกี่ยวกับอริยวงศ์ ๔ อีกหลายประเด็นที่ควรทำการ ศึกษาวิเคราะห์ต่อไป เช่น

- (๑) ศึกษาวิเคราะห์พุทธบัญญัติที่ส่งเสริมการดำเนินชีวิตตามหลักอริยวงศ์
- (๒) อริยวงศ์ : รูปแบบการดำเนินชีวิตของภิกษุกับนักบวชนอกศาสนาพร้อมพุทธสมัย
- (๓) แนวทางการบริโภคปัจจัย ๔ ของภิกษุกับนักบวชนอกศาสนา
- (๔) ปัจจัย ๔ กับการส่งเสริมการประพฤติพรหมจรรย์ของพระสงฆ์กับนักบวชนอกศาสนา
- (๕) วิเคราะห์การบำเพ็ญอริยวงศ์ปฏิบัติของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันตเจ้า
- (๖) รูปแบบการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ไทยตามหลักอริยวงศ์ปฏิบัติ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย - บาลี :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

----- ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

----- วิสุมิธรรม ภาษาไทย ภาค ๑ (ตอน ๑). พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

----- มงคลดัตตปณี ภาษาไทย ๒ (เล่ม ๔). พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

ธนิต อยู่โพธิ์. เสนาสนะ : ปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติธรรมและอาศรม. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม, ๒๕๑๘.

ป.หลงสมบุญ. พจนานุกรม มคอ-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ๒๕๕๘.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี ป.ธ.๙). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๑.

----- ศัพท์วิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๕๐.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). สอนนาถ-สอนจิต ชีวิตพระชีวิตชาวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๒.

พระมหาจรรยา สุทธิธนา. พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา. ม.ป.ป. ประพันธ์ ศุภสร. พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๕๔.

พระมหาบุญเลิศ ฐานินโทและคณะ. อริยวินัย วิถีชีวิตที่นำสู่ความเป็นอริยะ. กรุงเทพมหานคร : หจก.สามลดา, ๒๕๕๐.

พระโมคคัลลานเถระ. คัมภีร์อภิธานวรรณนา. แปลและเรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุทิโต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรพรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พลีพิมพ์. ๒๕๕๘.

- **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘.
- **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๙. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๗.
- พัฒน์ เพ็งผลา. “การวิเคราะห์การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในนิบาตชาดก”. **รายงานการวิจัย**. ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖.
- วศิน อินทสระ. **ทางดำเนินของมุนี** (โมไนยปฏิบัติ). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เรือนธรรม, ๒๕๔๖.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). **วินัย เรื่องใหญ่กว่าที่คิด**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๖๐.
- สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม). **อริยวงศ์ปฏิบัติ ปฏิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**. กรุงเทพมหานคร : หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **วินัยมุข เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

(๒) วิทยานิพนธ์และงานวิจัย :

- โกศล จีงเสถียรทรัพย์. “สิ่งแวดล้อมเพื่อการเยียวยาผู้ป่วยในสถานพยาบาลตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- เจตนา จิตรพันธุ์. “การศึกษานวกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- ณัชชา ธารสนธยา. “ศึกษาขั้นตอนการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุพระนิพพานที่ปรากฏในคณกโมคคัลลานสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- บรรจบ บรรณรุจิ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระอสีติมหาสาวกกับการบรรลุธรรม”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- พระครูวิจิตรธรรมพิทักษ์ (ชล พึ่งวิทย์). “การศึกษาแรงจูงใจในการบรรพชาอุปสมบทของพระอสีติมหาสาวกในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.
- พระเจียน กันทะบุตร (ติคุชปณฺโณ). “สังฆิกเสนาสนะ : ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับหมู่บ้าน”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต** (พุทธศาสนศึกษา). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.
- พระมหาจรัญ วิภาณเมธี. “การศึกษาวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องสันโดษในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาบุญชิต สุตโปรง. “ศึกษาวิเคราะห์คุณสมบัติของพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๖.

พระมหาปรทัตติ พรตตูปชีวี. “การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมตามพระธรรมวินัย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาไพบูลย์ วิบุโล (เลิศฤทธิ์ธนะกุล). “การศึกษาแนวคิดเรื่องเสนาสนะในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาวัฒนา ปญญาทีโป (คำเคน). “ศึกษาเรื่องการบริหารจัดการปัจจัย ๔ ของพระสงฆ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๓๕๕๒.

พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโก (สุวรรณโชติ). “ความสำคัญของเสนาสนะป่าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง). “การศึกษาเรื่องการบรรลุมรรคในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระลิขิต ทินนปญโญ (เมืองจันทร์). “การวิเคราะห์รูปแบบการใช้จีวรที่เกื้อกูลการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระวีรชน อุตตโร (ชัชวาลย์). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การบริโภคปัจจัย ๔ เพื่อสนับสนุนการบรรลุมรรคในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

พระสุชาติ สุชาติ (ทองมี). “ศึกษาเรื่องการบิณฑบาตในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตมหาวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระสุทัศน์ สีสวัสดิ์ (อัญชะโล). “ศึกษาการใช้จีวรในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระสุริยนต์ ทสสนิโย (น้อยสงวน). “การศึกษาวิเคราะห์บิณฑบาตในฐานะเป็นเครื่องมือหนุนชีวิตและกุศลโลบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตมหาวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

สมิทธิพล เนตรนิมิตร. “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์”. **รายงานการวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระมหาวิรัตน์ ฉายา อาจารย์สุโก นามสกุล สุวรรณโชติ
เกิด	๑๙ กันยายน ๒๕๑๔
ภูมิลำเนา	อ.แกลง จ.ระยอง
อุปสมบท	วันที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๓๔
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. ๒๕๕๐ เปรียญธรรม ๙ ประโยค สำนักเรียนวัดชนะสงคราม กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๕๒ กศ.ม. (การบริหารการศึกษามหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยนเรศวร จังหวัดพิษณุโลก
ตำแหน่ง	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร ครูสอนบาลีประโยค ป.ธ. ๔ สำนักเรียนวัดชนะสงคราม กรุงเทพมหานคร
ปัจจุบัน	เจ้าคณะ ๔ วัดชนะสงคราม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
การศึกษาปัจจุบัน	พ.ศ. ๒๕๕๓ เข้าศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย